ئەكبەر قادىر

ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى يېتىلىقلار

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى يېڭىلىقلار

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-06755-X
I·2471(民文)定价:15.00元

ISBN 7-228-06755-X
9 787228 067558 >

ئەكبەر قادىر

ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى يېڭىلىقلار

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

文学创作新潮/阿克巴尔·卡德尔编. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2001.10
ISBN7-228-06755-X

Ⅰ.文… Ⅱ.阿… Ⅲ.维吾尔族—少数民族文学:当代文学—文学评论—中国—维吾尔语 (中国少数民族语言)Ⅳ.I207.915

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2001)第 074901 号

责任编辑: 穆合塔尔·马木提
责任校对: 木尼拉·穆沙江
封面设计: 阿克巴·萨里

文学创作新潮 (维吾尔文)

阿克巴·卡德尔著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编 830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
新 疆 畜 牧 印 刷 厂 印 刷
850×1168 毫米 32 开本 10.75 印张
2001 年 10 月第 1 次印刷 2001 年 10 月第 1 版
印数:1—3,000

ISBN7-228-06755-X/I.2471 定价: 15.00 元

ئاپتورنىڭ تەرجىمھالى

ياش ئەدەبىيات تەنقىدچىسى ئەكبەر قادىر 1965 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى بۆرتالا شەھىرىدە تۇغۇلغان. باشلانغۇچ ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى غۇلجا ناھىيە ئاراڭۆستەكتە پۈتتۈرگەندىن كېيىن، 1984 ـ يىلى، شىنجاڭ داشۆ فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1989 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىنغان.

ئاپتور 1993 ـ يىلىدىن 1994 ـ يىلىغىچە بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا ھازىرقى زامان ئەدەبىياتشۇناسلىقى بويىچە بىر يىل مەخسۇس بىلىم ئاشۇرغان. ئۇ ھازىر ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا دوتسېنت بولۇپ ئىشلەمەكتە.

ئەكبەر قادىر 1987 ـ يىلى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «كاككۇك گۈلى ۋە كاككۇك كۈيى» ناملىق ماقالىسى بىلەن ئەدەبىي ئوبزورچىلىق ساھەسىگە كىرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئۇنىڭ 100 پارچىغا يېقىن ماقالىسى ئېلان قىلىنغان. «ئاقساق بۇغا» پوۋېستى» ھەققىدە، «پوۋېست ئىجادىيىتىمىزدىن دادلىنىش» قاتارلىق ماقالىلىرى تارىم مۇكاپاتى ۋە مۇنەۋۋەر ئىلمىي ماقالە مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

ئەكبەر قادىر ھازىر شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئىلى ئوبلاستلىق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى.

بۇ كىتابقا ئۇنىڭ بىر قىسىم ماقالىلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلدى.

مۇندەرىجە

يازغۇچى مەتتىمىن ھوشۇر بىلەن سۆھبەت 1
يازغۇچىدا پۈتۈن ژۇجۇدىنى ئىجادىيەتكە بېغىشلاش
روھى بولۇش كېرەك 12
پوۋېست ئىجادىيىتىمىزدىن دادلىنىش 31
«ئاقساق بۇغا» ئۇستىدە مۇلاھىزە 42
مۇھەممەتجان سادىقنىڭ ماۋارىپ ۋە ئىلمىي تەتقىقات
ئەمگەكلىرى توغرىسىدا..... 57
قەدىرلىنىدىغىنى خاسلىققا ئىگە خاراكتېر 72
ھېكايە — «كۆيۈۋاتقان قەبرە» توغرىسىدا 85
«ئازاب» ھېكايىسىدىكى تەنقىدىي روھ..... 94
يېڭى ئەپسانىچىلىق ۋە «ئايخان» 99
زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىيەت يولى 110
«كاككۇك گۈلى» ۋە كاككۇك كۈيى..... 120
«جىن سودىسى» مىسالىدا..... 124
ئۈمىد ئىزدىنىدىغان، تىرىشچان كىشىلەردە 129
بالىلار قەلبىنىڭ ئەينىكى 132
«بالىلار شېئىرلىرى» غا بىر قانچە سۆز 136
«چىراغ ۋە پەرۋانە» نىڭ قىممىتى..... 141
«ئېلىشىش» ھەققىدە ئويلىغانلىرىم 143
ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرى 145
ئەدەبىي قوبۇل قىلىش چۈشەنچىسى ھەققىدە..... 147
ئەدەبىي تەخەللۇس ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز..... 158
ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە ئىجادىي روھ 161

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنىڭ
تەرەققىياتى توغرىسىدا مۇلاھىزە..... 163
«يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى»نىڭ راۋاج تاپالماسلى-
قىدىكى سەۋەب 172
بايرام، مۇراسىملار بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ
مۇناسىۋىتى توغرىسىدا 176
شېئىرىدىكى مۇھىت تەسۋىرى 183
شېئىرىدىكى يىراق - يېقىن تەرەپلەر..... 188
«ھايۋانات پىسخىكىسى ھېكايىلىرى» توغرىسىدا ... 191
«شەخس ھېكايىلىرى» توغرىسىدا 195
ئەدەبىياتتىكى كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش 197
ئىجادىيەتتىكى روھىي بېشارەت ئامىللىرى توغرى-
سىدا 200
ئەدەبىياتتىكى ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى 202
«دىئالوگ ئەدەبىياتى» توغرىسىدا 206
ھېكايىدىكى ئىككى خىل ۋاقىت چۈشەنچىسى 208
ئەسەر سۈژىتىدىكى يېپىق ۋە ئوچۇق قۇرۇلما 211
ئىككى خىل كىتابخانىنىڭ زۆرۈرلۈكى 213
«مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشى» توغرىسىدا 216
كۆپ نەرسە بىلىش ۋە كۆپ نەرسە يېزىش ھەققىدە
..... 220
ياشىسۇن تۇرمۇش 225
ھېسسىيات قۇربانىنىڭ لەقمى نەگە كەتتى؟..... 232
«ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» فىلىمىدىن ھېس قىل-
غانلىرىم 236
«بۇ چۈش ئەمەس» ناملىق تېلېۋىزىيە فىلىمىدىكى
تەنقىدىي روھ توغرىسىدا 240
«قۇتادغۇبىلىگ»دە ياشلارنىڭ جورا تالاش

مەسىلىسى 243
ناخشا ۋە روھ 249
دىلىمىزدىكى ئاخشچى تېڭگىر 259
ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشى ھەققىدە
مۇھاكىمە 262
ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ئۆلچىمى ۋە
تۈرلىرى توغرىسىدا 272
شائىرنىڭ قەلبى شائىرنىڭ قەلبىدۇر 282
پەلسەپىۋى ئويلىنىش ئىقتىدارى نامايان قىلىنغان
ئەسەر 299
چىنلىق ۋە تەسىرات 305
«بىرلىك» نامىلىق شېئىرنىڭ تاڭجارىق ئىجادىيىتىدە
تۇتقان ئورنى توغرىسىدا 309
«ئاپتونۇلۇق ھوقۇقى قانۇنى» توغرىسىدا چۈشەنچە... 315
«ئاپتونۇلۇق ھوقۇقى قانۇنى»نىڭ بارلىققا كېلىش
جەريانى 320
تۇنجى خەلقئارالىق ئاپتونۇلۇق ھوقۇقى قانۇنى —
«بېرن ئەھدىنامىسى» توغرىسىدا 322
«ئاپتونۇلۇق ھوقۇقى قانۇنى»دا ئەسەر ھەققىدە تەكىتـ
لەنگەن مەزمۇنلار 324
ئاپتونۇلۇق ھوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز قىلىشنىڭ شەـ
كىللىرى ۋە تۈرلىرى 327
ئەسەرنى «يوللۇق ئىشلىتىش» قانداق بولىدۇ؟ ... 330
خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە«ئاپتونۇلۇق
ھوقۇقى قانۇنى» 333

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر بىلەن سۆھبەت

مەمتىمىن ھوشۇر مۇشۇ بىر نەچچە يىل ئىچىدىكى ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە ئۆزىنىڭ مول نەتىجىلىرى بىلەن كىتابخانلارغا تونۇلغان يازغۇچىلارنىڭ بىرى. بىز مەمتىمىن ھوشۇر بىلەن ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدە سۆھبەتلەشتۇق. ئەمىيەتلىك دەپ قارىغانلىرىمىزنى رەتلەپ، كىتابخانلارنىڭ دىققىتىگە سۇندۇق.

سوئال: سىز «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى يېقىندا ئۇيۇشتۇرغان كىتابخانلارنىڭ رايىنى سىناش پائالىيىتىدە ئالدىنقى ئورۇندىكى يازغۇچىلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدىڭىز، بۇنىڭغا نىسبەتەن قانداق ھېسسىياتتا بولۇۋاتىسىز؟

جاۋاب: ئاپتور ئۆز ئەسىرىنى كىتابخانلارنى ئوقۇسۇن دەپ يازىدۇ، ئەگەر بىر كىشى جاپا چېكىپ ئەسەر يازسا، لېكىن ئۇنىڭ ئەسىرىنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدىغان كىتابخانلىرى بولمىسا، مۇنداق يېزىقچىلىقنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولسۇن؟!

«تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى ئۇيۇشتۇرغان بۇ قېتىمقى پائالىيەتتە مەن مەلۇم ساندا ئۆز كىتابخانلىرىم بارلىقىنى پەملىۋالدىم. بۇ مەن ئۈچۈن ئىلھام. «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىدىكى يولداشلارغا، ئەسەرلىرىمنى ياقتۇرۇپ ئوقۇپ، مەن ئۈچۈن بېلەت تاشلىغان كىتابخانلىرىمغا رەھمەت ئېيتىمەن.

سوئال: ئىلگىرى سىز ناھايىتى ئەركىن ۋە ئىختىيارىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىناتتىڭىز، بۇ قېتىمقى پائالىيەتنىڭ نەتىجىسىدىن كېيىن سىزدە مەلۇم مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى شەكىللەندىمۇ، قانداق؟ بۇنىڭدىن كېيىنكى چىققان روھىي بېسىم ۋە جىددىيلىك تۇيغۇسى ئىجادىيىتىڭىزگە قانداق تەسىر كۆرسىتىشى

مۇمكىن؟

جاۋاب: شۇنداق، مەندە مەجبۇرىيەت تۇيغۇسى شەكىللەن-دى. كىتابخانلىرىمنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويماسلىق ئۈچۈن تېخى-مۇ ياخشى يازمىسام بولمايدىغان بولدى، دەپ ئويلىدىم. ئەمما، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان يولداشلارغا مەلۇمكى، يازغانلى-رىمنىڭ ھەممىسىنى ئوخشاشلا ياخشى چىقىرىمەن، دەپ ھۆددە قىلماق تەس.

سوئال: ھازىر كىتابخانلار سىزگە بەكلا قىزىقىۋاتىدۇ، بو-لۇپمۇ خەن زىيۇڭ «مىللىي يازغۇچىلار» ژۇرنىلىدا ماقالە ئېلان قىلىپ (گەرچە ئۇ كىشى سىزنى كۆرمىگەن بولسىمۇ)، ناھايىتى ئىشەنچلىك قىلىپ «دائىم غەلىتە خىياللارنى سۈرىدىغان، قىزىق پاراڭلارنى ئۈزۈلدۈرمەي قىلىپ تۇرىدىغان، بازار ئارىلاشقا ئام-راق كىشى» دەپ خاراكتېر بېرىۋىدى، بۇ قىزغىنلىق تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى. بۇ ھەقتە ئازراق ئىزاھات بېرىپ باقسىڭىز.

جاۋاب: خەن زىيۇڭ ئەپەندى بىلەن ئىككىمىز تونۇشماي-مىز. شۇنداقتىمۇ ئۇ ماقالىسىدە ماڭا: «دائىم غەلىتە خىياللارنى سۈرىدىغان، قىزىق پاراڭلارنى ئۈزۈلدۈرمەي قىلىپ تۇرىدىغان، بازار ئارىلاشقا ئامراق كىشى» بولۇشى مۇمكىن، دەپ ھەقىقەتەن توغرا باھا بېرىپتۇ. بۇنىڭدىن بىر يازغۇچىنىڭ يازغانلىرىدىن شۇ يازغۇچىنىڭ مىجەزى، تۇرمۇش پىسخىكىسىنى بايقىۋالغىلى بولى-دىكەن، دېگەن يەكۈننى چىقارغىلى بولىدۇ. ئاپتور يازغانلىرىدا ئۆزىدىن تاشقى دۇنيانى ۋە مەلۇم جەھەتتە ئۆزىنىمۇ ئىپادە-لەيدۇ ـ دە!... غەلىتە خىياللارنى دائىم سۈرمىسەمۇ، بەزىدە ئىختىيارسىز شۇنداق خىياللارغا كېتىپ قالىمەن. خىيال، تە-سەۋۋۇر — ئىجادىيەتنىڭ قانىتى. قىزىق پاراڭلارنى ئاڭلاشقا ناھايىتى خۇشتارمەن، ئۆزۈمۇ ئانچە ـ مۇنچە شۇنداق پاراڭلارنى قىلىپ قالىمەن، بازار ئارىلاشنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن. بازارنىڭ ئۆزى تۇرلۇك مۇددىئادىكى خىلمۇخىل ئادەملەرنىڭ تە-

رىكچىلىكى بىلەن قىزىپ تۇرغان جانلىق بىر سەھنە. سىز بايقاشقا ماھىر بولسىڭىزلا، بۇ يەردە كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان، كىشىنى ئويغا سالىدىغان، كىشىدە يېڭى پىكىرلەرنى پەيدا قىلىدىغان، كەلگۈسىدە يازىدىغان ئەسەرلىرىڭىزگە ماتېرىيال بولالايدىغان نۇرغۇن نەرسىلەر تېپىلىپ تۇرىدۇ.

سوئال: سىزنىڭ ئەسەرلىرىڭىزدىن كۆپ ھاللاردا تارىخىي، مىللىي، پسىخىك، روھىي جەھەتتىكى جاراھەتلەرنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ۋەھالەنكى، بۇ جاراھەتلەر كومپىدىيىلىك تۇس بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، كىشىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدۇ. بۇ بەزىلەر ئېيتقاندەك ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ پسىخىك ئالاھىدىلىكىنىڭ ئىپادىسىمۇ ياكى تۇرمۇشنىڭ ئەسلىي مەنىسىمۇ؟

جاۋاب: ئەسەرلىرىمدىكى قەھرىمانلىرىمدا غۇلجىلىقلارنىڭ مىجەزى بار. ئۇلار ھەرقانچە جاراھەتلەنسىمۇ چاقچاققا، قىزىقچىلىققا يۆلەپ سەل يېنىكلىۋالغاندەك بولۇشىدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ كۆلكىسى ھەرگىزمۇ مەنىسىز ھېجىيىش ئەمەس. بۇ كۆلكىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكۈر كىنايە، ئاچچىق تەنە يوشۇرۇنغان... يۇمۇرلۇق سۆزلەر، كۆلكە پەيدا قىلىدىغان ۋەقەلەر ئوقۇرمەنگە ئېستېتىك زوق بېرىدۇ. ئۇلار زەردە بىلەن قىلىنىۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاۋاتقان بولسىمۇ، يەنە ئىختىيارسىز كۈلىدۇ. بۇ بەزىدە كىشىگە ئۆزىنى ئۆزى شاڭخو قىلىۋاتقاندەكمۇ تۇيغۇ بېرىدۇ. پەقەت ئۆزىگە ئىشەنگەن ئادەملا ئۆزىنى ئۆزى شاڭخو قىلىشقا جۈرئەت قىلالايدۇ.

سوئال: سىزنىڭ ھېكايىلىرىڭىزدە روھىي جەھەتتىكى غەيرىي نورمال ياكى بىنورمال كىشىلەرنىڭ ئوبرازى كەينى-كەينىدىن ئوتتۇرىغا چىقتى («ئايخان»، «سارائ»، «مۇساپىرلار قاۋىقىدا»، «قىرلىق ئىستاكان» قاتارلىقلار) ۋە بۇلار خېلى كۆپ مۇلاھىزىلەرگە سەۋەب بولدى. بۇ ھەقتە ئازراق ئىزاھات

بېرىشنى زۆرۈر دەپ قارامسىز، قانداق؟

. جاۋاب: روھىي جەھەتتىكى نورماللىق بىلەن بىنورماللىق ئوتتۇرىسىدا زادى قانچىلىك ئارىلىق بار؟ تۆپتۈزۈكلا بىر ئادەم ئىككى - ئۈچ رومكىنى ئوشۇق ئىچىۋەتسە ھازىرلا يېرىم ساراڭغا ئايلىنىدۇ، كىشى ئاچچىقىغا ھاي بېرەلمىگەن چاغلاردا كۈتۈلمەگەن ئەخمىقانە ئىشلارنى قىلىپ قويىدىغۇ؟! ئەدەبىيات ئىنسان روھىنى ئاختۇرىدىغان پەن ئىكەن، ئۇنداقتا ئىنسانىيەتنىڭ بىر قىسمى بولغان «روھىي جەھەتتىن بىنورمال كىشىلەر» مۇ تەسۋىرلەشنىڭ سىرتىدا قالماسلىقى كېرەك.

سوئال: ئىلگىرى «ساددا»، «چۈشىنىشلىك»، «ئېنىق» دېگەن سۆزلەر ئەدەبىياتىمىزدا بەدئىيلىكنىڭ مۇھىم شەرتى ھېسابلىناتتى، ھازىر «مۇرەككەپلىك» مۇ مۇھىم شەرت بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشىڭىز قانداق؟

جاۋاب: پىكىر بەكمۇ يالىڭاچ، ئەسەر قۇرۇلمىسى تولىمۇ ئۇدۇل بولۇپ قالسىمۇ، كىتابخانىنى قىزىقتۇرالمايدۇ. كىتابخان ئەسىرىڭىزنىڭ بېشىنى ئوقۇپلا ئاخىرىدا نېمە دېمەكچى بولغىنىڭىزنى پەملەپ بولىدىغان بولسا، ئىشنىڭ ئەپلەشمىگىنى شۇ. ئەلۋەتتە، ئەسەر قۇرۇلمىسى مۇرەككەپرەك، ئىدىيىسى بىر قەدەر كىشىنى ئويغا سالىدىغان قىلىپ بېرىلسە، بەدئىي ئۇنۇمى ياخشى بولىدۇ. تىل مەسىلىسىگە كەلسەك، مېنىڭچە ئەسەر تىلىنىڭ ساددا، چۈشىنىشلىك بولغىنى ياخشى. مەن ئوشۇقچە گادىرماچ قىلىۋېتىشنى، كىتابخانىمۇ، ھەتتا يازغۇچى ئۆزىمۇ چۈشىنەلمەيدىغان قىلىپ يېزىشنى تەشەببۇس قىلمايمەن. گۈزەللىك ئاددىيلىقتا. تەبىئەت يارانقان نەرسىلەر ئەسلىدىلا گۈزەل، ئۇ ئوشۇقچە ياساندۇرۇشقا موھتاج ئەمەس. بەزىدە بىز ياساندۇرىمەن دەپ، بۇزۇپ قويىمىز. نېمە ئۈچۈن رەڭگارەڭ گۈللەر بېسىلغان چىتتىن سىدام سارجا قىممەت؟ گەپ ئۇنىڭ سالمىقىدا، ماتېرىيالىنىڭ قىممىتىدە.

سوئال: سىزنىڭچە يازغۇچىلارغا باھا بېرىشتە «تۇرمۇشنىڭ مۇنداق تەرىپىگە ئېتىبار بېرىدۇ» دېيىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟

جاۋاب: تۇرمۇش دېگەن ناھايىتى كەڭ ساھە، ئۇنىڭ ھەممە تەرىپىگە تەڭ ئېتىبار بېرىپ كەتمەكمۇ تەس. مەلۇم بىر يازغۇچىنىڭ ئۆز دىققىتىنى تۇرمۇشنىڭ ئۆزىگە تونۇش، ئۆزى ياخشى چۈشىنىدىغان مەلۇم بىر تەرىپىگە كۆپرەك قارىتىشى نورمال ئەھۋال. گەپ تۇرمۇشنىڭ شۇ بىر تەرىپىنى يېزىش ئارقىلىق كۆپ تەرىپىنى يورۇتۇپ بېرىشتە.

سوئال: «پېرسوناژنى ۋەقەلىك مەركىزىگە قويماسلىق، بەلكى ۋەقەلىك ئېھتىياجى بويىچە پېرسوناژ يارىتىپ بېرىش» نى بىز سىزنىڭ ئىجادىيەت ئۇسۇلىڭىز دەپ قاراۋاتىمىز، سىزچە قانداق؟

جاۋاب: خەن زىيۇڭ ئەپەندى مېنىڭ يېزىش ئۇسۇلۇمنى «تۇرمۇشنى ئەسلىي ھالىتىگە قايتۇرۇش ئۇسۇلى» دەپ چۈشەندۈردى، راست شۇنداقمۇ ياكى مېنىڭ يېزىش ئۇسۇلۇم سىلەر ئېيتقاندەك پېرسوناژنى ۋەقەلىك مەركىزىگە قويماستىن، ۋەقەلىك ئېھتىياجىغا ئاساسەن پېرسوناژ يارىتىدىغان ئۇسۇل» مۇ، بۇنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، يازغانلىرىم ئارقىلىق مەن پەقەت ھوي ئاغىنىلەر، قاراڭلار، دۇنيادا مۇنداقمۇ ئادەملەر، مۇنداقمۇ ۋەقەلەر بولىدىكەن، ئىشىنەمسىلەر، ئىشەنمەمسىلەر؟!» دېدىم، خالاس.

سوئال: يېقىنقى ئىجادىيەتلىرىڭىزدە غەرب ھازىرقى زامان ئەدەبىي ئېقىملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى كۆرۈلۈپ قېلىۋاتقىنىدا شەك يوق. مەسىلەن، «ئۆلۈككە خەت» تە يېڭى ھېكايىچىلىق ئېقىمىنىڭ كۆرۈنۈشلىرىنىڭ تەكرارلىنىپ تۇرۇش ئالاھىدىلىكى، «ئايخان» دا «مۇمكىن»، «ئېھتىمال» دېگەندەك ئىككى بىسلىق سۆزلەر، شۇنىڭدەك پەرەز تۇسىدىكى ئىزاھاتلار بار. سىز راستىنلا بىرەر ئېقىمغا ياندىشىۋاتامسىز، قانداق؟

جاۋاب: ژۇرناللاردىن غەرب ھازىرقى زامان ئەدەبىيات ئې-قىملىرىنى تونۇشتۇرغان ماقالىلەرنى ئوقۇپ باقتىم. راستىمنى ئېيتسام تۇزۇكرەك بىر نېمە چۈشەنمىدىم. ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، كاللامدا ھېچنېمە قالمىغاندەك بولۇپ قالدى. بۇ ئېقىم-لار توغرىسىدىكى ئۇچۇرلارنى ئاڭلاپ قويسا، بىلىپ قويسا بولى-دۇ. ئۇنىڭ ھەممىسىنى دورايمەن دەپ ئاۋارە بولۇشنىڭمۇ ھاجە-تى يوق. مۇنداق بىھۇدە ئۇرۇنۇش «رەڭمۇرەڭ بولاي دېدىم، ھېچنېمە رەڭ بولالمىدىم» دېگەندەك نەتىجە بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بىرەر ئېقىمنىڭ ئەسەرلىرىگە تەقلىد قىلىپ يېزىپ باقسا بولى-دۇ، ئەمما دائىم ئەينەن تەقلىد قىلىشتىن نېرى بارالماي چۆگە-لەپ يۇرۇشنىڭ ئۆزىمۇ ئىش ئەمەس. دوراش، تەقلىد قىلىش ھېچ بولمىغاندا پۈتۈن ئىجادىيەت ئەمەس. ئەدەبىياتىمىزدا يېڭى-لىق يارىتىش قىزغىنلىقى تېخى ئەمدىلەتىن باشلىنىۋاتىدۇ. بىز ئىزدىنىش يولىدا تەكرارلىنىش ۋە ئوخشۇشسىزلىقلارنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئۆز مۇھىتىمىزغا ماسلىشالايدىغان «يېڭى سورت» لارنى ئاخىرى تاپىمىز. ھازىرچە مەن ئۆزۈمنى غەربنىڭ بىرەر ئەدەبىيات ئېقىمىغا ياندىشىپ كېتىپ بارىمەن، دەپ ئېيتالماي-مەن.

سوئال: سىزنىڭ شەكىل جەھەتتىكى ئىزدىنىشىڭىز باشقا قەلەمكەش دوستلىرىڭىزغا قارىغاندا زور نەتىجىگە ئېرىشىۋاتىدۇ. يېقىندا ئېلان قىلىنغان «خاسىيەتلىك قار» ناملىق پوۋېستىڭىز بۇ جەھەتتە بىزنى قايىل قىلدى. بۇ جەھەتتىكى تەجرىبىڭىزنى سۆزلەپ بەرسىڭىز.

جاۋاب: رايونىمىزدا چەت ئەل ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇرۇشتا «دۇنيا ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولدى. ئۇ بىزنى دۇنيادىكى خىلمۇخىل خەلقنىڭ ھەر خىل ئۇسلۇبتىكى ئەسەرلىرىنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئەمما، بىز-نىڭ كۆرۈۋاتقىنىمىز تەرجىمە ئەسەرلىرى بولغاچقا، ئۇنىڭ تىلىدا

ئانچه ئالاهىدىلىك يوق. بۇ ئەسەرلەر بىزگە يېتىپ كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا بىر ياكى بىر نەچچە خىل تىلغا تەرجىمە قىلىـ نىپ، ئاندىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىدىغان بولغاچقا، ئەسـ لىي ئاپتورنىڭ تىلى تەرجىمان تىلىغا ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. شۇنـ داقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئەسەر ۋەقەلىكىنى قۇراشتۇرۇش، باش ـ ئاخىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردىكى نۇرغۇن ئارـ تۇقچىلىقلىرىنى بايقىۋالغىلى بولىدۇ. مەن ئۇلاردىن ئىپادىلەش شەكلىدە ئەركىنرەك بولۇشنى ئۆگىنىۋالدىم. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن ئەنئەنىۋى يېزىش ئۇسۇلىدىن پۈتۈنلەي ۋاز كېچىشىمۇ ھاـ جەتسىز. ئۆز زامانىسىنىڭ ئەدەبىيات ئۇستىلىرى ئاشۇ ئەنئەنىۋى ئۇسۇل بىلەن ئاجايىپ ئەسەرلەرنى ياراتقان. ئۇنى بىراقلا چۆرۈـ ۋېتىپ، غەربنىڭ مەلۇم بىر شەكلىنى قوغلىشىپ كەتسەك، بىر رامكىدىن قۇتۇلۇپ ئۆزىمىزنى ئىككىنچى بىر رامكىغا سولىۋالـ غان بولىمىز. مەسىلەن، مەن «كۆز يامغۇرى» دېگەن ھېكايەمنى باشتا يېڭىچە بىر شەكىلدە يازماقچى بولغانىدىم، زادىلا قامىلاشتۇـ رالمىدىم. ئاخىرىدا ۋەقەنى ۋاقىت تەرتىپى بىلەن تىزىپ، قەھرـ مانىنىڭ ئوبرازىنى ئاستا ـ ئاستا گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدىغان كونا ئۇسۇلدا يېزىپ چىقتىم. شەكىل — ئىدىيىنى، ۋەقەنى ئىپادىـ لەشتە قوللىنىلىدىغان بىر ۋاستە. ئەنئەنىدىنمۇ پايدىلىنىشـ كىز، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي تۇرمۇشىمىزنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە ئەپلىك بولغان، كىتابخانلىرىمىزنىڭ قوبۇل قىلىش ئادىتىگە يېقىنلاشقان يېڭى ـ يېڭى ئىپادىلەش شەكىللىرىنىمۇ يارىتىشـ كىز لازىم. ماڭىدىغان يولىنىڭ كەڭ بولغىنى ياخشى. «خاسىيەتـ لىك قار»نى مەن ئانچە مۇۋەپپەقىيەتلىك چىققان پوۋېست دەپ قارىمايمەن.

سوئال: ئەسەرلىرىڭىزنىڭ تىل جەھەتتىكى ئاممىبابلىقى، راۋانلىقى، يۇمۇرلۇقلۇقى، ئۆتكۈرلۈكى ھەقىقەتەنمۇ كىشىنى قايىل قىلىدۇ. بەزىلەر سىزنى كاتتا سورۇن ۋە يىغىلىشلاردا

كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان قاراپ، سىزنى كۆپرەك ئاددىي كىشىلەر بىلەن ئەسرالىشىشنى ياقتۇرىدۇ، شۇڭا ئۇنىڭ ئەسەر-لىرىنىڭ تىلى خەلق تىلىغا يېقىن، دېيىشۇاتىدۇ. بەھۇرمەتلىك بولسىمۇ سوراپ باقايلى، بىزمۇ سىزنىڭ ئاددىي كىشىلەر بىلەن «ئۇستى ئوچۇق» قاۋاقخانىلاردا سورۇن تۇزۇشكىنىڭىزنى كۆر-گەندۇق، دېمەك، يۇقىرىقى سۆزلەرنىڭ ئاساسى بارمۇ، قانداق؟

جاۋاب: بۇ مېنىڭ تۇرمۇش قارىشىم، مەجەزىمگە مۇناسىۋەتلىك مەسىلە. رەسمىيەت يۇزىسىدىن ئۇيۇشتۇرۇلغان بەكمۇ داغدۇغىلىق سورۇنلاردا ئۆزۈمنى تازا ئەركىن ھېس قىلالمايمەن. ئۇ يەردىكى ياسالمىلىق، بىھۇدە تەكەللۇپلار كىشىنى ھارغۇزۇۋېتىدۇ. تەبىئىي قۇراشتۇرۇلۇپ قالغان سورۇنلاردا بولسا، سەمىمىي گەپلەرنى ئاڭلىغىلى بولىدۇ. كىشى راھەتلىنىدۇ.

سوئال: سىزچە يازغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش ئادىتى ۋە يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشتىكى مۇددىئاسى ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن؟

جاۋاب: بىر يازغۇچىنىڭ تۇرمۇش ئادىتى، مەجەزى، قىزىقىش دائىرىسى، تۇرمۇش ھەۋىسى، تەربىيىلىنىشى، يېزىقچىلىق مۇددىئاسى جەزمەن شۇ يازغۇچىنىڭ ئىجادىيىتىگە ھەرخىل تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنىڭ يازغانلىرىدا ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

سوئال: «بۇرۇت ماجىراسى» ناملىق ھېكايىڭىز ھەققىدە-كى مۇلاھىزىلەردە بازار باشلىقىنىڭ ئوبرازى تۇرمۇشتىكى ئادەم-لەرگە تەتبىقلىغىلى بولمايدىغان، ئادەملەردىكى قورقۇمسىراش ئېڭىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر خىل مەنىۋى سىمۋول دەپ قارالدى. بۇنداق بولغاندا ئەدەبىياتنىڭ تۇرمۇش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە تەسىر يېتەمدۇ، قانداق؟

جاۋاب: مېنىڭچە تۇرمۇشتا ھېلىمۇ «بازار باشلىقى» دەك ئادەملەرنى نۇرغۇن ئۇچرىتىلى بولىدۇ. ئۇنى «ئادەملەردىكى قورقۇمسىراش ئېڭىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر خىل سىمۋول»

دەپ قاراشنىڭ ئۆزى «تۇرمۇشتىكى مەلۇم ئادەملەرگە تەتبىقلىغىلى بولىدۇ» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ. تەتبىقلىغىلى بولمايدىغان نەرسە قانداق قىلىپ مەلۇم بىر ئاڭغا ۋەكىللىك قىلالايدۇ؟ ئەدەبىيات تۇرمۇشتىكى بەزى نەرسىلەرنى ئەينەن كۆرسەتسە، مەلۇم نەرسىلەرنى سىمۋوللاشتۇرىدۇ. قارىسىڭىز تۇرمۇشتىكى مەلۇم بىر نەرسىگە ئوخشايدۇ - يۇ، تازا سىنچىلاپ قارىسىڭىز يەنە ئوخشىمايمۇ قالىدۇ.

سوئال: ئەدەبىياتنى تۇرمۇشقا يېقىنلاشتۇرۇش ھەققىدە يەنە قانداق قاراشلىرىڭىز بار؟

جاۋاب: ئالدى بىلەن بىز تۇرمۇش دېگەن مۇشۇ ئاتالغۇنىڭ مەنە دائىرىسىنى ئېنىقلىۋېلىشىمىز كېرەك. ئادەتتە بىز تۇرمۇش دېگىنىمىزدە، ئادەملەر بىلەن ئادەملەر، ئادەملەر بىلەن جەمئىيەت، تەبىئەت ئوتتۇرىسىدا ھەر كۈنى، ھەر سائەتتە بولۇپ تۇرىدىغان ئالاقە — چىن ھەقىقىي ئىشلارنى كۆزدە تۇتىمىز. تۇرمۇشنىڭ بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر مۇھىم تەرىپىمۇ بار، يەنى ئادەمنىڭ يېگانە تۇرغاندىكى تەپەككۇرى، سۇرىدىغان خىياللىرى، قىلىدىغان ئارزۇلىرى، غەلىتە قىلىقلىرىمۇ تۇرمۇش. بەزى نەرسىلەر رېئال تاشقى دۇنيادا مەۋجۇت بولسا، يەنە بەزى نەرسىلەر كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدا، تەپەككۇرىدا مەۋجۇت. «تۇرمۇش چىنلىقى» دېگىنىمىز، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەدەبىيات رېئال، بار نەرسىنىلا ئەكس ئەتتۈرۈپ قالماستىن، يەنە تېخى بولمىغان ياكى بولىدىغان، بولۇش ئېھتىمالى بولغان نەرسىلەرنىمۇ تەسەۋۋۇر قىلىپ يارىتالىشى كېرەك. مەيلى سىز چىن نەرسىنى يېزىڭ ياكى ئاجايىپ - غارايىپ نەرسىلەرنى ياراتماقچى بولۇڭ، مەلۇم تۇرمۇش ئاساسىڭىز بولمىسا بولمايدۇ. بۇ ناھايىتى مۇھىم بىر شەرت.

سوئال: دەۋرىمىزدىكى كىتابخانلارنىڭ دىققەت مەركىزىدەكى بىر يازغۇچى بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن ئەدەبىياتىمىزنى دۇنيا

ياغا يۇزلەندۇرۇش مەسلىسىدە قانداق ئوخشىمىغان كۆز قاراش-لىرىڭىز بار؟

جاۋاب: مېنىڭچە، ئالدى بىلەن ئويلايدىغىنىمىز دۇنياغا يۇزلەندۇرۇش ئەمەس، ئۆز خەلقىمىزگە يۇزلەندۇرۇش مەسىلىسى بولۇشى كېرەك. ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ناھايىتى كۈچلۈك مىللىي-لىققا ئىگە نەرسە. كىمگە، نېمىگە، قايسى دائىرىگە تەۋە ئىكەنلە-كى ئېنىق بولمىغان سەنئەتنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس. ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر زېمىندىكى خەلق ئۆز ئەدەبىيات - سەنئىتىنى شۇ تۇپراقتا، كۈچلۈك مىللىي پۇراققا ئىگە قىلىپ يارىتاندىلا ئاندىن پۈتۈن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ تولۇقلىنىشىغا ھەسسە قوشقان بولىدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ مۇستەقىل مىللىي ئەدەبىياتى-مىزنى تىكلەپ، ئۇنۇملۇك راۋاجلاندۇرالىساق، ئۆزگە خەلقلەر ئۈنى ئاشۇ مىللىيلىقى، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بىلەن ئاخىر بىر كۈنى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئوشۇقچە داۋراڭدىن كۆرە ئەمەلىي ئەمگەك لازىم.

سوئال: سىز ھازىر رايونىمىزدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇل-لىنىۋاتقان يازغۇچىلارنىڭ، بولۇپمۇ ياشلارنىڭ ئەسەرلىرىگە قان-داق قارايسىز؟ ئۇلاردىن ئۈمىد كۈتۈشكە بولامدۇ؟

جاۋاب: ياشلارنىڭ ئەسەرلىرىنى قىزىقىپ كۆرىمەن. ئەدە-بىيات سېپىمىزدە ھازىر بىر تۈركۈم غايىلىك، ئەتراپلىق بىلىم-گە، مەلۇم بەدىئىي دىتقا ئىگە ياشلىرىمىز پېتىشىپ چىقىۋاتىدۇ. ئۇلاردىن ئۈمىد كۈتۈشكە بولىدۇ.

سوئال: سىز مەلۇم بىر ئەسەرنى يېزىۋاتقاندا ئىككىنچى بىر ئەسەرنى يېزىش ئۈستىدىمۇ ئويلىنامسىز؟ يېزىكرەك بىر ئەسەر يېزىشنى ئويلاۋاتامسىز، قانداق؟

جاۋاب: شۇنداق بولىدۇ. بىر ئەسەرنى يېزىۋاتقاندا، يې-زىشقا تېگىشلىك ئىككىنچى ئەسەر ھەققىدە ئوي پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭ قۇرۇلمىسىمۇ كاللىدا پىشىپ قالىدىغان ئەھۋاللار بولۇپ

تۇرىدۇ... باشقىلارنى دوراپ بىرەر پارچە رومان يېزىپ باقسام، دەپ ئويلاۋاتقىنىمغا ئۇزۇن بولدى. ئىشنى ھازىرچە رەسمىي باشلىيالمىدىم. مەن ئانچە مەھسۇلاتلىق ئاپتور ئەمەس.

سوئال: بۇ قېتىمقى باھالاشنىڭ نەتىجىسى زوردۇن سابىر بىلەن ئەختەم ئۆمەرنى سىزنىڭ كۆچلۈك رىقابەتچىنگىز گە ئايلاندۇردى، سىز بۇ ئىككىسىنىڭ ئۆزىنگىز ئۆگىنىشكە تېگىشلىك تەرەپلىرىنى ۋە كەمچىلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشنى خالامسىز؟

جاۋاب: ياخشى يازىدىغانلار باھالاش نەتىجىسىدىكى ئاشۇ بىر قانچە ئادەملەر بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئەدەبىياتىمىزغا بۇرۇندىن تۆھپە قوشۇپ كېلىۋاتقان تالانتلىق ئەدىبلىرىمىز بار. مەسىلەن، ئۆتكۈر ئەپەندى چوقۇم باھالىنىشى كېرەك ئىدى. بەلكىم، ئۇ كىشى شېئىر ھەم پروزا ئەسەرلىرى يازغاچقا، بىلەتلىرىنىڭ سانى چېچىلىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

زوردۇن سابىر بىلەن ئەختەم ئۆمەر مېنىڭ رىقابەتچىلىرىم ئەمەس. ھەر ئۇچىلىمىزنىڭ يېزىش ئۇسلۇبىمىز، يورۇتۇپ بېرىش ئۇستىدە ئىزدىنىۋاتقان تەرەپلىرىمىز ئانچە ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ. تىل ئىشلىتىشتە ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى بار. ماڭا بولغان تەسىرى ئانچە چوڭقۇر ئەمەس.

يازغۇچىدا پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئىجادىيەتكە بېغىشلاش روھى بولۇش كېرەك

يازغۇچى مۇھەممەت ئىمىن بىلەن سۆھبەت

سوئال: چىلىنىڭ نوبىل مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن مەشھۇر شائىرى پابلونېرۇدا «ناۋادا سىز چىلىنىڭ زۇكۇتۇكى بولۇپ قالسىڭىز يەنىلا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋېرەمسىز؟» دېگەن سوئالغا: «ئىجادىيەت ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا ھاۋاغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭدىن نەپەسلەنمىسەم ياشىيالمايمەن» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. سىز بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىزدىمۇ مۇشۇنداق روھنىڭ بولۇشىنى تولىمۇ ئۈمىد قىلىمىز. سىزچۇ؟

جاۋاب: ئۆز مىللىتىنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنى گۈللەندۈرۈشكە ھەقىقىي تۈردە بەل باغلىغان، خەلققە بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۈيغۇسىغا ئىگە بولغان، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئىجادىيەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان ۋە ئۇنىڭغا قىزغىن مۇھەببەت باغلىغان يازغۇچىلاردىلا مۇشۇنداق روھ بولىدۇ.

بۇنداق روھ ھەقىقەتەن قىممەتلىك، قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ.

بىلىشىمچە، پابلونېرۇدا شېئىرىدا خاھىشچانلىققا ۋە خەلقچىللىققا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدىغان شائىر. ئۇنىڭ شېئىرىيەت قاراشلىرىنى مەن بەك ياقتۇرىمەن. ئۇ، شېئىرىدا جەمئىيەت ۋە كىشىلىك تۇرمۇشتىكى چوڭ ـ چوڭ تېمىلار ئىپادىلىنىشى، رېئال ئىجتىمائىي كۆرەش ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى؛ شائىر خەلقنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالماسلىقى، خەلق بىلەن

بىللە ئالغا ئىلگىرىلىشى كېرەك، ئۇنداق بولمىغاندا ئېسىل شېئىرلارنى يازالمايدۇ، دەپ قارايدۇ. ئۇ يەنە شائىر خەلق ئاممىسىنى تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق ۋە مول تەسەۋۋۇر كۈچى بىلەن كۈيلىشى؛ تەبىئەت، ۋەتەن، خەلقە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى چوڭقۇر ئىپادىلىشى؛ ئىلغار غايە ۋە ئۈمىدىنى ئىزھار قىلىپ تۇرۇشى؛ چىرىكلىك، ياۋۇزلۇقلارنى قورقماي ئېچىپ تاشلىشى كېرەك، دېگەنلەرنى تەشەببۇس قىلىدۇ.

دېمەك، پابلونېرۇدا ئىجادىيەتنى مانا مۇشۇنداق نۇقتىدا تۇرۇپ چۈشەنگەنلىكى ئۈچۈن، ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ مەيلى قانداق ئۆزگىرىشىدىن قەتئىينەزەر ئىجادىيەتنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدىغانلىقىنى يۈرەكلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قويالىغان.

ئىلگىرى بىزنىڭ ئارىمىزدىمۇ خېلى ئىجتىهاتلىق ياش ئەدىبلەر بارلىققا كەلگەنىدى. كېيىنچە نېمە ئۈچۈندۇر ئىجادىيەتنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرالماي ئىز - دېرەكسىز يوقاپ كەتتى. بۇنىڭدا تۇرلۇك ئىجتىمائىي سەۋەبلەردىن باشقا ئەڭ مۇھىمى ئۇلاردا ئىجادىيەتكە نىسبەتەن يالقۇنجاپ تۇرغان بىر خىل قىزغىنلىق ۋە مۇھەببەت كەم بولسا كېرەك. يەنە بەزىلەر ئىجادىيەتنى پۈل تېپىش، شۆھرەت قازىنىشنىڭ بىر خىل ۋاستىسى، دەپ قارىۋالدى.

بۇنداق يازغۇچىلار ئىجادىيەت يولىدا دۇچ كەلگەن تۇرلۇك قىيىنچىلىقلار، ئوڭۇشسىزلىقلارغا ۋە ئىجادىيەتنىڭ مۇشكۈللىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ - دە، ئوڭايلا سەپتىن چۈشۈپ قالىدۇ. ئىجادىيەت ئەڭ مۇشكۈل، ئەڭ جاپالىق ئەمگەك. بىز بۇ نۇقتىنى تازا چوڭقۇر ھېس قىلىپ يېتەلمەيۋاتىمىز. شۇڭا، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىزنى تونۇتۇش خاراكتېرلىك ئەسەرلەر ئاز بولۇۋاتىدۇ. يازغۇچىلىرىمىزدا بولسا، خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئېڭىنى ئىپادىلەشكە بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى كەمچىل. مېنىڭچە بۇنداق تۇيغۇ كەمچىل بولسا، ئىجادىيەتنى ئىز-

چىل داۋاملاشتۇرغىلى بولمايدۇ.

سوئال: سىزنىڭ بېيجىڭدا خىزمەت قىلىۋاتقىنىڭىزغا ئۇ-زۇن يىللار بوپتۇ. ئۆز مىللىي تۇرمۇشىڭىزدىن ئايرىلىپ قېلىش ئىجادىيىتىڭىزگە تەسىر كۆرسەتمىدىمۇ؟

جاۋاب: بېيجىڭدا خىزمەت قىلىۋاتقىنىمغا ھەقىقەتەن ئۇ-زۇن يىل بولدى. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان ۋە خىزمەت قىلغان ۋاقتىمنى قوشقاندا بۇ يىل دەل 30 يىل بوپتۇ. ئادەم ئۆمرىنىڭ يېرىمىغا باراۋەر كەلگۈدەك ۋاقتىم بېيجىڭدا خىزمەت بىلەن ئۆ-تۈپتۇ. بىر يازغۇچى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئۆز مىللىتىدىن، ئۆز مىللىي تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ ياشاش ھەقىقەتەن ئېغىر ۋە ئازاب-لىق. لېكىن، يەنە بىر تەرەپتىن قارىغاندا، ئادەمدە مىللەتنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۇن خىزمەت قىلىش روھى بولمىسىمۇ بولمايدۇ. پايتەختتە مىللىتىمىزنىڭ ئاۋازىنى دۇنياغا ئاڭلىتىش ئۈچۇن رادىئو ئىستانسىسى، ئەدەبىياتىمىزنىڭ گۈللىنىشى، يازغۇچىلار قوشۇنىمىزنىڭ روناق تېپىشى ئۈچۇن مەخسۇس مىللىي نەشرىيات تەسىس قىلىپ بېرىلگەن. ئەمدى ئۇنى ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلـ-دۇرۇش، خەلقىمىزنى سۈپەتلىك مەنىۋى ئوزۇق بىلەن تەمىن ئېتىش تامامەن ئۆزىمىزگە باغلىق. مەن مۇشۇ ئوي - خىيال بىلەن كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرۇپ، تۇرلۇك قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ئىشلەپ كېلىۋاتىمەن. دەرۋەقە، بېيجىڭدا تۇرمۇش ئۆگىنىش ئۈچۈن ئۆز يۇرتۇمدىكىدەك ئۇنچە ئەۋزەل شارائىت يوق. ئېتىز - قىرلاردىكى شوخ، ياڭراق ناخشىلار، ھېيت - ئايەم، توي - تۆكۈنلەردىكى كۈلكە - چاقچاقلار، بىيت - قوشاق، ئېيتىشىشلار... پەقەت چۈشۈمدىلا ئايان بولىدۇ. ياخشى يېرى، بېيجىڭدا ئىشلەۋاتقىنىمدىن بۇيان ھەر ئىككى يىلدا بىر قېتىم دېگۈدەك شىنجاڭغا بېرىپ - كېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشىپ كەلدىم.

ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن سودىگەر، تىجارەتچىلەر

كۆپلەپ كېلىپ، بېيجىڭ كوچىلىرىنى تېخىمۇ ئاۋاتلاشتۇردى. ئۇيغۇرلار مەركەزلەشكەن كوچا، رەستىلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ يەرلەرنى ئايلانىسىڭىز ھەر خىل پاراڭلارنى ئاڭلايسىز. ئۇلارنىڭ پاراڭلىرىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى، ئېڭىدىكى يېڭىچە چۈشەنچىلەرنى چۈشىنىۋېلىش قىيىن ئەمەس. ئىچكىرى رايونلاردىكى تەرەققىي قىلغان مەدەنىيەت كۆز قاراشلىرى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ مەدەنىيەت قاراشلىرىمىز بىرلىشىپ، ئۇلارنىڭ روھى ئاجايىپ بىر يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلگەنلىكىنىمۇ بايقاپ قالىسىز. مەن مۇشۇ ھەقتە بىرنېكرەك بىرەر پارچە ئەسەر يېزىش ئويىدىمەن. ئۇنىڭدىن باشقا بېيجىڭغا كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان دوست - بۇرادەرلىرىم ۋە قەلەمداشلىرىم مېنى يوقلاپ تۇرىدۇ. ھەر خىل خەۋەر، ئۇچۇر، يېڭىلىقلارنى شۇلارنىڭ پاراڭلىرىدىنمۇ ئاڭلاپ تۇرىمەن. ئەمما، بۇلار يەنىلا ئۆز خەلقىمىزنىڭ قوينىدا ياشىغاندىكىدەك كۆچلۈك تۇرمۇش پۇرىقى بېرەلمەيدۇ. شۇڭا، مىللىي تۇرمۇشىمىزنى مەلۇم دەرىجىدە ئايرىلىپ قېلىشنىڭ ئىجادىيىتىمگە كۆرسىتىدىغان بەزى تەسىرلىرىدىن خالىي ئەمەسمەن.

سوئال: كلاسسىك ئەسەرلىرىمىزنىڭ قايسى خىل ئالاھىدىلىكلىرىگە بەكرەك دىققەت قىلىسىز؟

جاۋاب: بۇنى بىر ئېغىز سۆز بىلەن ئىزھار قىلىش تەس. كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز پۈتمەس - تۈگىمەس بىر خەزىنە. ئۇنىڭدا كۆزنى چاقنىتىدىغان نۇرغۇن ئۇنچە - جاۋاھىراتلار بار. بەزى ئەسەرلەرنىڭ ئېستېتىك جەلپ قىلارلىقىنىڭ ئاجايىپ كۈچلۈكلىكىدىن ھەيران قالىمەن. كلاسسىك ئەسەرلىرىمىز ئالدى بىلەن پەلسەپىۋى مەزمۇنغا ئىنتايىن بايي. بۇ بەلكىم بىزنىڭ پەلسەپە تارىخىمىز بىلەن ئەدەبىيات تارىخىمىزنىڭ سىڭىشىملىكىدىن بولسا كېرەك... كلاسسىك شائىرلىرىمىز تىلىنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇشقا ئالاھىدە دىققەت قىلىدۇ. يەنە بىر

مۇھىم تەرەپ كلاسسىكلىرىمىز خەلقنىڭ مۇڭ ـ زارىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈش، تۈرمۇشنى پەردازلىماسلىققا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. مەن ئېھتىمال بۇ جەھەتكە بەكرەك دىققەت قىلسام كېرەك.

سوئال: ئەسەرلىرىڭىزدىكى پېرسوناژلاردىن كىتابخانلار كۆپىنچە «ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق بولۇپ قاپتۇ» دەپ ئاغرىنىدۇ. مەقسەتلىك شۇنداق ئىسىم قويامسىز ياكى بۇ ھىر تاسادىپىيلىقمۇ؟

جاۋاب: كىتابخانلىرىم ئىچىدىن كىمنىڭ ۋە نېمە ئۈچۈن ئاغرىنغانلىقىنى بىلمەيمەن، ئېھتىمال بۇ سىزنىڭ قىياسىڭىز دۇر. لېكىن، بۇ نۇقتىنى ئېنىق ئېيتسام بولىدۇ. ئىسىم قويۇشتا تاسادىپىيلىق مەۋجۇت ئەمەس. بۇ ئىسىملار مەقسەتلىك ھالدا شۇنداق قويۇلغان. نېمىشقا دېسىڭىز، ھەر قانداق يازغۇچى ئۆز پېرسوناژلىرىنىڭ جەلپ قىلارلىق، تەسىرلىك بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆز پېرسوناژلىرىنى مەلۇم خاسلىققا ئىگە قىلىشقا تىرىشىدۇ. خاسلىققا ئىگە قىلىش بەزىدە پېرسوناژ ئىسمى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئىسمىنىڭ جىسمىغا لايىق بولۇشى، ئەگەر قاملاشتۇرالمىسىڭىز ئەسىرىڭىزگە يېڭى ئېستېتىك ئۇنۇم ئېلىپ كېلىشى مۇمكىنغۇ؟! بۇ جەھەتتە مەن بەزى ئۇيغۇرلارنى يامان ئەمەس ياراتتىم، دەپ ئويلايمەن.

سوئال: ئىجادىي ھاياتىڭىزدا يولۇققان ئوڭۇشسىزلىقلار بارمۇ؟ بولسا سۆزلەپ بەرگەن بولسىڭىز؟

جاۋاب: مېنىڭچە، ھەممە ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق يۈرۈشۈپ كېتىدىغان يازغۇچى يوق. ئىجادىيەت ئىنتايىن نازۇك ۋە جاپالىق جەريان بولغاچقا ھەر قانداق بىر يازغۇچى ئۇنداق ياكى مۇنداق ئوڭۇشسىزلىقلارغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەنمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس.

1963 ـ يىلى، مەركىزىي مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىدا ئوقۇ-

ۋاقتىمدا تۇنجى شېئىرىم ئېلان قىلىندى. ئەمما ئىجادىيەت-
كە ئوتتەك قىزغىن ئىشتىياق باغلىغان مەزگىللىرىم بالايىئاپەت-
لىك يىللارغا توغرا كېلىپ خازان بولدى. بۇنىڭغا بەكمۇ ئېچىنە-
مەن. ئومۇمەن ئىجادىيەتتە ئوڭۇشسىزلىقلاردىن ساقلىنىش قە-
يىن. ئوڭۇشسىزلىق ئىجادىيەتتىكى بىر خىل ھادىسە سۈپىتىدە
مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئىجادىيەت ئاخىرلاشمىغىچە ئوڭۇشسىز-
لىق ئاخىرلاشمايدۇ. ئوڭۇشسىزلىق ئالدىدا تېڭىرقاپ تۇرۇپ
قېلىشتىن كۆرە، ئۇنى يېڭىپ ئالغا ئىلگىرىلىگەن مىڭ ئەلا،
دەپ قارايمەن. بەزىدە مەن شۇنداق قىلدىم.

سوئال: ئىجادىيىتىڭىزدە نۇقسان ـ سەۋەنلىكلەرمۇ بارمۇ؟
ئېتىراپ قىلىشنى خالامسىز؟

جاۋاب: دۇنيادا ساپ ئالتۇن بولمىغىنىدەك، ئىجادىيەت
ئىشلىرىمۇ نۇقسان ـ سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولالمايدۇ. مېنىڭ
ئىجادىيىتىممۇ ئەلۋەتتە شۇنداق. بىراق، يازغۇچى بولغان ئادەم
ئۆزىدىكى نۇقسان ـ سەۋەنلىكلەرنى ئوڭايلىقچە ھېس قىلالمايدۇ.
ھېس قىلغانلىرىمنى ئەلۋەتتە ئېتىراپ قىلمەن. ھېس قىلىشىم-
چە ئىجادىيىتىمدە تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش دائىرىسى جەھەتتە
قانائەتلىنەرلىك كەڭلىك يارىتالمايۋاتىمەن. يازغانلىرىمدا بەزىدە
تۇرمۇشنىڭ مەلۇم بۆلىكى، ئادەملەر مۇناسىۋىتىدىكى قىسمەن
تەرەپلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولۇشى مۇم-
كىن. تېل مەسىلىسىدە، ئەسەرلىرىمدە ئىشلىتىلگەن تېل ئومۇ-
مەن زىيالىيلار تىلى، جۈملە قۇرۇلمىسى بىر قەدەر ئېغىر ۋە
مۇرەككەپ، گەرچە كىتابخانلار ئىچىدە مۇشۇنداق مۇرەككەپلىكنى
ياقتۇرىدىغانلار بولسىمۇ، ھازىرقى ئومۇمىي سەۋىيە جەھەتتىن
ئېيتقاندا، تىلىنىڭ يەنىلا ئاممىباب، چۈشىنىشلىك، ئاددىي بول-
غىنى ياخشى، مېنىڭچە ئۆز ئىجادىيىتىدىكى نۇقسان ـ سەۋەنلىك-
لەرنى ئېتىراپ قىلىش ھەرگىزمۇ يازغۇچىنىڭ يۈز ـ ئابرۇيىنى
چۈشۈرىۋەتمەيدۇ. ئەكسىچە يوشۇرغانسېرى، ئېتىراپ قىلمىغان-

سېرى ئىش تەتۈرىگە قاراپ ماڭىدۇ. ئېتىراپ قىلىشنى خالىماسلىق — ماھىيەتتە تۈزىتىشنى خالىمىغانلىق. تۈزىتىشنى خالىمايدىغان ئەسەرنىڭ سۈپىتىنى قانداق قىلىپ ئۆستۈرەلەيسەن؟ تۈزەتمىگەنسېرى نۇقسان تېخىمۇ كۆپىيىپ بارىدۇ. ھەتتا يازغۇچىنى كىتابخانلار نەزەردىن ساقىت قىلىپ قويۇش دەرىجىسىگە ئېلىپ بارىدۇ. بۇ ئاقىلانىلىق ئەمەس، ئەلۋەتتە.

سەۋەنلىكىنىڭ ساقلىنىپ قېلىۋېرىشى بىر يازغۇچى ئۈچۈنلا ئەمەس، نۆۋەتتىدە ئومۇمىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ بالدۇرراق روناق تېپىشى ئۈچۈنمۇ ئوخشاشلا زىيانلىق! ئىجادىيىتىمىدە يەنە باشقا سەۋەنلىك ـ نۇقسانلارمۇ بولۇشى مۇمكىن. بۇ جەھەتتە تەنقىدچىلەرنىڭ ياردىمىگە موھتاجمەن.

سوئال: ئەسەرلىرىڭىزدە زىيالىيلار تېمىسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. سىز دېھقان خاراكتېرىگە قىزىقمامسىز؟

جاۋاب: يازغۇچى ئۆزىگە بەكرەك تونۇش بولغان تۇرمۇشنى كۆپرەك يازىدۇ. ئۆزۈم دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولغاچقا، ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن ئائىلىدىن كېچىكلا ئايرىلىپ كەتتىم. ھازىرغىچە ئۆمرۈم زىيالىيلار ئارىسىدا ئۆتتى. زىيالىيلار تۇرمۇشىغا بىر قەدەر پىششىق بولغاچقا، بۇ ھەقتە كۆپرەك يازدىم. دېھقان تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەسەرلىرىمگۇ يوق ئەمەس. مەسىلەن: «داغدا قالغان قىز»، «ۋىجدانىڭ نېمە دەيدۇ» قاتارلىق پوۋېستلىرىمدا دېھقان خاراكتېرى يارىتىلغان. لېكىن، راستىنى ئېيتقاندا بۇ دېھقانلار ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆتەلمىگەن زىيالىي ياشلار بولغاچقا، ئۇلاردا دېھقان خاراكتېرىگە خاس بولغان ھەقىقىي خىسلەتلەر يەنىلا كەم. دېھقان ئوبرازى بار بولسىمۇ ئۇلار ساپ دىل، ئاق كۆڭۈل، ئەمگەكچان دېھقان خاراكتېرى سۈپىتىدە تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلمەيدۇ. پەقەت زىيالىي ياشلار ئوبرازى ئۈچۈن ۋاستىلىق رول ئوينايدۇ. مۇشۇنداق زىيالىي ياشلار تۇرمۇشى تېخى قولۇمدىن چىقمىغان «جانان نېـ

مىشقا يىغلايدۇ» ناملىق رومانىمدا تېخىمۇ ئەتراپلىق ئەكس ئەت-
تۈرۈلىدۇ. بۇ رومانىنى يېزىۋاتقىنىمغا بەش يىلچە بولغان بولسا-
مۇ، خىزمەتتىكى ئالدىراشلىق ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلى ئۇنى
ۋاقتىدا تاماملاپ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشكە مۇۋەپپەق
بولالمايۋاتىمەن.

سوئال: مۇھەممەت باغراشنىڭ ئىجادىيىتىگە قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: مۇھەممەت باغراش ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشكە تايىنىپ يېتىشىپ چىققان ئىقتىدارلىق يازغۇچى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى يېڭىلىق ئاممىلىرىغا خېلى باي. مىللىي ئالاھ، مىللىي تۇرمۇشىمىزدىكى تېخى قېزىلمىغان تەرەپلەرنى يورۇتۇپ بېرىش، ئۇنىڭ بۇگۈنكى تۇرمۇشىمىزدىكى ئورنىنى كۆرسىتىپ بېرىشتە مۇھەممەت باغراشنى نەتىجىلىك ئىزدىنىۋاتىدۇ دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ئوبرازلار پوۋېستلىرىدىكى ئوبرازلارغا قارىغاندا جانلىق ھەم تەسىرلىك يارىتىلغان. بىر مەزگىل مۇھەممەت باغراشنىڭ نامى بۇگۈنكى زامان مۇدىرنىزم ئەدەبىياتى ئېقىملىرىنىڭ نامى بىلەن بىللە تىلغا ئېلىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. كىتابخانلارنىڭ زوقلىنىش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى، تۇرلۇك ئەدەبىيات ھادىسىلىرىگە بولغان چۈشەنچىسىنىڭ يۇقىرىلىشىغا ئەگىشىپ دەسلەپ تېگىرقاپ قالغان كىتابخانلارمۇ ھازىر ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن تېگىشلىك زوق ئالالايدىغان بولۇۋاتىدۇ. گەپ ئىجادىيەت ئۇسۇللىرىنىڭ ئىجادىيەت روھى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى توغرا ھەل قىلىشتا.

سوئال: ئەسەرلىرىڭىز بىلەن تۇرمۇشىڭىزنىڭ مۇناسىۋىتى ئۈستىدە ئاز - تولا پىكىرلىشىشنى خالامسىز؟ مەسىلەن، «ئۇچۇپ كەتكەن دۆلەت قۇشى» مىسالىدا.

جاۋاب: ئەسەرلىرىم بىلەن تۇرمۇشۇم ئوتتۇرىسىدا ئورگانىك باغلىنىش يوق. ئەمما، ئىجادىيەتتە بەزى ھاللاردا بەزى

يازغۇچىلارنىڭ ئۆز تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىپادىلىنىپ قېلىشىنىمۇ چەتكە قاقمىلى بولمايدۇ. ھازىرقى دۇنيا ئەدەبىياتىدا بۇنداق ئەسەرلەر ھەتتا بازارلىق ئەسەر بولۇپمۇ قېلىۋاتىدۇ. لېكىن، مەن ھازىرغىچىلىك بۇنداق ئەسەر يېزىپ باقمىدىم. «ئۇچۇپ كەتكەن دۆلەت قۇشى» تېخىمۇ شۇنداق.

سوئال: مەلۇم بىر داڭلىق ئەدەب «شېئىر كىشىلەرنىڭ ھايات قېلىشىغا ياردەم بېرەلمەيدۇ. ئۇ پەقەت ئۆزلۇشىگىلا ياردەم بېرەلەيدۇ» دەپ ئېيتىپتۇ. بۇ سۆزگە سىز قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: مەن بۇ سۆزنى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن. ئېھتىمال بۇ سۆزنى ھېلىقى ئەدەب ئۇمىدسىزلىكنى، چۈشكۈنلۈكنى، تەركىدۇنياچىلىقنى تەرغىب قىلىدىغان شېئىرلارغا قارىتىپ ئېيتقان بولسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە ياخشى شېئىرلار كىشىلەرنى ئۇمىدۋارلىق بىلەن ياشاشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ. ياخشى شېئىر خەلقنىڭ قەلبىنى يورۇتىدىغان مەشئەل، دۈشمەنگە زەربە بېرىدىغان خەنجەر بولالايدۇ. ۋېنگرىيىنىڭ داڭلىق شائىرى فېدۈفىنىڭ شېئىرلىرى ئەينى ۋاقىتتا مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان خەلق ئاممىسىنىڭ كۈرەش ئىرادىسىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتقان، ئۇلارنىڭ ئازادلىق يولىدا مەردانىلىق بىلەن تېخىمۇ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە ئىلھام بەرگەنىدى. دېمەك، شېئىرىيەتتە تولىمۇ غايىۋى تېمىلارغا بېرىلمەي رېئاللىقنى، ئۇنىڭغا بولغان چىن ھېسسىياتىمىزنى ئاممىباب تىل بىلەن چۈشىنىشلىك قىلىپ يېزىشىمۇ ئوخشاشلا قىممەتلىك.

سوئال: پىكىرلىرىڭىزدىن قارىغاندا «گۈڭگا شېئىر» لارنى ياقتۇرمايدىغان ئوخشىمامسىز؟

جاۋاب: ياق، ئۇنداق ئەمەس، مېنىڭ دەۋاتقىنىم شېئىردىكى خاھىشچانلىق مەسىلىسى. «گۈڭگا شېئىر» دېيىلۋاتقان بۇ شېئىرلار ئىچىدە كىشىگە يۇقىرى بەدىئىي زوق بېرىدىغان شېئىرلارمۇ بار. كىتابخانلار بۇنداق شېئىرلارنى ئەلۋەتتە ياقتۇرىدۇ.

دۇ. «گۇڭگا شېئىر»لار شېئىرىيەتتىكى بىر ئېقىم سۈپىتىدە ئۇزاققىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ يەردە دەپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك مۇنداق بىر ئۇقۇشماسلىقمۇ بار: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دوتسېنتى، مەن بىلەن ئىسسىداش بولغان مۇھەممەت ئىمىن ئەپەندى ئوبزورچى مۇھەممەت پولاتقا گۇڭگا شېئىرلار توغرىسىدا بىر پارچە خەت يازغانىكەن. مۇھەممەت پولاتنىڭ جاۋاب خېتى «تارىم» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغاندا كىتابخانلار بۇ خەتنى مېنى يازغان دەپ چۈشىنىپ قاپتۇ. مۇھەممەت ئىمىن ئەپەندى يېقىنقى يىللاردا يەنە ئىجادىيەت مەسىلىلىرى ھەققىدە بەزى نەزەرىيەۋى ماقالىلەرنىمۇ ئېلان قىلدى. بۇ ماقالىلەردە گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتقاندا مەسىلىلەرنى يېڭىچە نەزەرىيەۋى قاراش، چۈشەنچىلەر بىلەن شەرھلەش، يورۇتۇپ بېرىش يېتەرسىز بولدى. بەزى كىتابخانلار بۇ ماقالىلەرنىمۇ مېنى يازدى دەپ ئويلاپ ماڭا خەت يېزىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسىزنىڭ ئەدەبىي كۆز قاراش، چۈشەنچىلىرىنىڭ ئالماشتۇرۇپ قويىدىغان ئەھۋال كۆرۈلدى. مەن ئاساسەن شېئىر، ھېكايە، پوۋېست يېزىپ كەلدىم. ئەمەلىيەتتە مەن ياخشى يېزىلغان «گۇڭگا شېئىر»لارنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيمەن. ياشلارنىڭ يېڭىلىق يارىتىش، دادىللىق بىلەن ئىزدىنىش روھىغا ئىلھام بېرىش تەرەپدارىمەن.

سوئال: ئەدەبىياتىمىزنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە كۆپ ئويلىنامسىز؟

جاۋاب: شۇنداق، بۈگۈنكى كۈندە پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ دۇنيا ئەدەبىيات ساھەسىدىمۇ ناھايىتى زور يۆكسىلىشلەر بولۇۋاتىدۇ. ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئاخبارات تۈرىنى ئالغان ئەدەبىيات، تەرجىمىھال خاراكتېرىدىكى ئەدەبىيات ۋە ئاممىباب ئەدەبىيات بارغانچە گەۋدىلىنىۋاتىدۇ. بۇ جەھەتتە تېزلا تونۇلۇۋاتقان يازغۇچىلارمۇ ئاز ئەمەس. ئەكسىچە بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى دېگەندەك ئاشال-

مايۇاتىدۇ. بىز تېخى ئىجادىيەتتە مۇھەببەت، نىكاھ، ئائىلە مەسىلىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتەلمىدۇق. ئەسلىي، ئەدەبىياتنى خەلق كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىجتىمائىي قاينامىلارغا باشلاش كېرەك ئىدى. دەققەتنى ئەھمىيەتلىك مەسىلىلەرنى يورۇتۇپ بېرىشكە قارىتىش ھەم ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە، ھەم ئىقتىسادىي ئۇنۇمگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەك ئىدى. لېكىن، ھازىرقى ئەھۋالىمىز بۇ تەلەپلەردىن كۆپ يىراق. ئەدەبىي ئاخبارات بېزىنقچىلىقىمىزمۇ بارغانچە خەۋەر قىلىش ۋە سان - سىفىرلار پائالىيىتىغا پېتىپ ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ئورنىنى ساقلاپ قالالمايۇاتىدۇ. ئىزدىنىش بىلەن پېتەكلەش پېتەرسىز بولۇۋاتىدۇ. قارىغۇلارچە ئېقىم قوغلىشىش، دورامچىلىق كەيپىياتىنى ئەۋج ئالدۇرۇۋاتىدۇ. ئاندا - ساندا مەيدانغا كېلىپ قېلىۋاتقان ياخشى ئەسەرلەر ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئومۇمىي سەۋىيىسى بولالمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، شۇنداق ياخشى ئەسەردىن بۇگۈن بىرسى بارلىققا كەلسە، ئەتە چوقۇم ئىككىسى بارلىققا كېلىدىغان ۋەزىيەت يارىتىشتا.

سوئال: سىزدە داڭلىق يازغۇچى بولۇش ئارزۇسى بارمۇ؟

جاۋاب: ئەلۋەتتە بار. ئىجادىيەت سېپىگە كىرىپ كەلگۈچىلەر بۇنداق ئارزۇدىن خالىي ئەمەس. لېكىن، داڭلىق يازغۇچى بولۇش - بولالماسلىق ئارزۇغا ئەمەس، تالانت بىلەن تىرىشچانلىققا باغلىق.

سوئال: ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ يېقىنقى ئەھۋالىغا قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزدە خېلى ئىلگىرىلەشلەر بولدى. لېكىن، يەنىلا ئادەمنى قانائەتلەندۈرەلمەيدۇ. يۈزەكى باھا، كىتاب ئوقۇش تەسىراتى شەكلىدىكى ئوبزورلار كۆپ. كەيپىيات جەھەتتىن قارىقويۇق ماختاش ئېغىر. ئۆتكەن يىلى مەلۇم بىر ئاساسلىق ئەدەبىي ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان بىر پوۋېستنىڭ ستۇدېنتلار تۇرمۇشى ئىنتايىن خۇنۇك-

لەشتۇرۇپ تەسۋىرلەندى. مانا مۇشۇنداق ئەسەرمۇ شۇ ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان بىر ئوبزوردا تازا كۆككە كۆتۈرۈلۈپ ماختالدى. مەسىلىنىڭ تۈگۈنى ئوبزورچىنىڭ ئەسەرنىڭ ھەقىقىي خاھىشىنى توغرا ئىگىلىيەلمىگەنلىكىدىلا بولماي، يەنە ئۇنىڭدا مىللىي ئالاڭ، مىللىي غۇرۇر ۋە مىللىي ئەخلاق قارىشىنىڭ تولىمۇ يېتەرسىز-لىكىدە. ئەسەر ئاپتورى بىلەن ئوبزور ئاپتورىنىڭ مىللىي ئەخلاق قارىشىنىڭ ئوخشاشلا ئىنتايىن يۈزەكلىكى، ئوبزورچىنىڭ ھە-دەپ ماختاشقا بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئادەمنى بەكمۇ ئەپسۇسلاندۇ-رىدۇ... كىشىنى خۇشال قىلىدىغىنى ۋە ئۈمىد بېغىشلايدىغىنى شۇكى، يېقىنقى يىللاردا بىر بۆلۈك ياش ئوبزورچىلىرىمىز يېتە-شىپ چىقىۋاتىدۇ. مېنىڭچە يالقۇن روزى ئاشۇلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى. دادىل پىكىر قىلىش، بىر پارچە ئەسەرنى ئۇنىڭ ئاپتورىدىن ئايرىپ تەھلىل قىلىشتا يالقۇننىڭ ماقالىلىرى بولىدۇ. بىزنىڭ تەنقىدنى قوبۇل قىلالماسلىقىمىز ۋە كۆتۈرەل-مەسلىكىمىزمۇ تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ تازا يۇكسىلەلمەسلىكىدىكى يەنە بىر مۇھىم سەۋەب. مېنىڭچە تەنقىدچىلىكتە كىتابخانلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەردىن زوقلىنىش، قوبۇل قىلىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇشقا ياردەم بېرىدىغان ئىمكانىيەتلەر كۆپرەك يارىتىلسا ياخشى بولاتتى. ياشتىن - ئاخىر ماختايدىغان، ھېچقانداق نەزە-رىيىۋى قاراش ۋە چۈشەنچە ئوتتۇرىغا قويۇلمايدىغان ئوبزورنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟... تەنقىدچى ئەسەرنى ئەسلىي ئەسەر تەمىن ئەتكەن خاھىشقا ئاساسلىنىپ باھالايدۇ. كىتابخان ئۇنىڭغا ھەم-كارلىشىشنى شەرت قىلىپ تۇرۇپ مۇئامىلە قىلىدۇ. مېنىڭچە يازغۇچىنىڭ مانا بۇ جەريانغا ئارىلىشىۋېلىشى، ھەتتا ئۆزىنى «ئاقلاپ» ماقالە يېزىشى بىھۇدە بولسا كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن، تەنقىد راستتىن ئانچە مۇۋاپىق بولماي قالغان تەقدىردىمۇ يەنىلا يازغۇچىنىڭ ئىجادىيىتىگە مەلۇم دەرىجىدە ياردەم بېرەلەيدۇ. تەنقىد يازغۇچىغا نىسبەتەن ئۆز ئەسىرىدىكى يامان سۇپەتلىك

ئۆسمىنى كېسىپ تاشلىغانغا ئوخشاشلا شىپالىق!

سوئال: سىزنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ بېقىش ئويىڭىز بارمۇ؟

جاۋاب: مەن ئىلگىرى تەنقىد ماقالىلىرىنىمۇ يېزىپ باققان. لېكىن، ئەدەبىياتىمىزدا تەنقىدنى قوبۇل قىلالمايدىغان ھادىسىنىڭ بەك ئېغىرلىقى مېنى بۇ يولدىن يېنىشقا مەجبۇر قىلدى. ھەتتا كۆڭۈلسىزلىكلەرگە ئۇچرىغان ۋاقتىممۇ بولدى. كېيىنچە شۇغۇللىنىپ قالامدىم - يوق، ھازىرچە سىزگە ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمەيمەن.

سوئال: ئەسەرلىرىڭىزدە ئىندىۋىدۇئال خاراكتېر يارىتىشقا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىكەنسىز. بۇنى ئۆزىڭىزدىكى بىر خىل ئالاھىدىلىك دەپ قارامسىز؟

جاۋاب: ئەلۋەتتە شۇنداق. ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى بولمىغان ئەسەر بازىرى كاسات مالغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ھېچقانداق قىممىتى بولمايدۇ. ئىندىۋىدۇئال خاراكتېر مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلسا ئەسىرىڭىزنىڭ ئۆلمىگىنى شۇ. دونكىخود، گېرانتى، ئالQ، مەتنىياز قاتارلىق ئوبرازلار تا بۈگۈنگىچە نېمە ئۈچۈن ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرىدۇ؟ بۇنىڭدىكى ئاچقۇچ يازغۇچىنىڭ ئىندىۋىدۇئال خاراكتېرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتالىغانلىقىدا. ئاشۇنداق ئۆلمەس ئوبرازلاردىن بىرەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىۋېلىش مېنىڭ ھاياتىمدىكى بىردىنبىر ئارزۇيۇم. بۇ يولدا ئىزچىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ كېلىۋاتىمەن.

سوئال: ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تۇنجى ئەدەبىي دەۋا سىزنىڭ ئۇستىڭىزدىن ئېلىپ بېرىلدى، ئەدەبىي دەۋانىڭ ئەدەبىيات ئىشلىرىغا پايدىلىق تەرەپلىرىمۇ بولامدۇ، يوق؟

جاۋاب: ئەدەبىي دەۋا بىرخىل ئەدەبىيات ھادىسىسى، ئۇنىڭدىن ساقلىنىش قىيىن، ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىدا ئەدەبىي دەۋا مەيلى قانداق رول ئوينىمىسۇن، ئۇنى بىر تەرەپلىمە ئىنكار

قىلىۋېتىشكە ياكى ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلىدۇ دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بەزىدە ئەدەبىي دەۋا ئارقىلىق ئەدەبىيات ئىشلىرىدىكى نۇرغۇن مۇجمەل نەرسىلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇشالغىلى بولىدۇ. ئەدەبىي دەۋا خاراكتېر جەھەتتىن ھەرگىز ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى شەخسىي ئىش ئەمەس. ئۇ ئومۇمىي ئەدەبىيات، ئىجادىيەت ئىشلىرىغا مەنسۇپ بولغان ئالاھىدە جەريانىدۇر. مەسىلىنىڭ تۇگۈنى بىزنىڭ بۇ جەريانغا قانداق پوزىتسىيە تۇتۇشىمىزدا. بايا سىز ئېيتقاندەك، مېنىڭ «ئۇچۇپ كەتكەن دۆلەت قۇشى» ناملىق پوۋېستىم ئۇستىدە ئەدەبىي دەۋا بولدى. ئەدەبىي ساۋاتتىن خەۋىرى بارلىكى كىشىلەرگە مەلۇم بولغىنىدەك، ئەدەبىيات تۇرمۇشنىڭ ئۆزى ئەمەس. ئۇنىڭدا تۇرمۇش يۈكسەك دەرىجىدە تىپىكلەشتۇرۇلۇپ ئەكس ئەتتۇرۇلىدۇ. شۇنداق ئىكەن يازغۇچىنىڭ ئوبرازمۇ ئەلۋەتتە رېئاللىقتىكى ئادەملەرنىڭ ئۆزى ياكى بىرەر شەخسنىڭ پروتوتىپى ئەمەس. يازغۇچىنىڭ مول تەسەۋۋۇرى بىلەن تىپىكلەشتۇرۇلۇپ يورۇتۇپ بېرىلگەن رەڭدار تۇرمۇش كارتىنىسىنى مەلۇم رېئاللىق ياكى مەلۇم شەخس بىلەن باغلاپ قارىۋېلىش ئەدەبىياتنىڭ ئالاھىدىلىكىگە، ئىجادىيەت قانۇنىيىتىگە، قوبۇل قىلىش جەريانلىرىغا زادىلا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بىزدە ئەدەبىياتنى بىھۇدە تەرەپلەر بىلەن باغلاپ قارىۋالماي، ئالدى بىلەن ئۇنى ھەقىقى ئەدەبىيلىك نۇقتىسىدىن كۆزىتەلەيدىغان روھ بولۇشى كېرەك. ئەدەبىياتنىڭ يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكى ۋە ئىجادىيەت قانۇنىيىتى كۆزدە تۇتۇلۇپ، تۆت يىل داۋاملاشقان دەۋا سوتتىن قوبۇل قىلىنمىدى. دەۋاگەرمۇ ئۆزىنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان سەمىمىيىتىنى ئىپادىلەپ ئەرزىنى قايتۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇ تۇنجى دەۋا چىرايلىق ئاياغلاشتى. دېمەك، ئەدەبىي دەۋانىڭ خاراكتېرى توختالغان نىشاننىڭ ھەر خىل بولۇشىغا قاراپ ئۇنىڭ ئەدەبىيات ئىشلىرىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ ئەلۋەتتە ھەرخىل بولىدۇ. بەزى ئەدەبىي دەۋالار ئىككى

تەرەپنى ئەدەبىياتنىڭ قىممىتى، ئەدەبىي كۆز قاراش قاتارلىق جەھەتلەردە بىر دەكلىككە ئىگە قىلىش رولىنىمۇ ئويناپ قالىدۇ. بۇنداق ئەھۋاللار بۈگۈنكى دۇنيا ئەدەبىياتى ساھەسىدە كۆپ ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، مېنىڭ ئەسىرىم ھەققىدىكى ئەدەبىي دەۋامۇ شۇنداق بولدى. مەن بۇ يەردە يەنە يازغۇچىلار بىلەن كىتابخانلار ئارىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئويناي-دىغان، يازغۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى بەزى ئۇقۇشماسلىقلارنى تۈ-گىتىپ، ئۆزئارا چۈشىنىشنى چوڭقۇرلاشتۇرىدىغان مۇشۇنداق ئوبدان سورۇن ھازىرلاپ بەرگەن «قەشقەر ئەدەبىياتى» بىلەن «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىغا① ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن.

سوئال: ئىجادىيىتىڭىزگە تەسىر كۆرسەتكەن ئامىللار ئىچىدە خەنزۇ ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىمۇ كۈچلۈكمۇ؟

جاۋاب: شۇنداق. بولۇپمۇ خەنزۇ كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى بىر قەدەر كۈچلۈك. بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا خەنزۇ ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشقاندىن بۇيان ھازىرغىچە داۋاملىق ئوقۇپ تۇرىمەن. ئەلۋەتتە يازغۇچى بولغان ئادەم باشقىلارنىڭ ئەدەبىياتى ھەققىدە پىششىق تونۇشقا ئىگە بولۇشى كېرەك.

سوئال: نوبىل ئەدەبىياتى مۇكاپاتى تارقىتىشتىكى تەڭسىزلىكلەردىن سىزمۇ نارازىمۇ؟ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن بۇ مۇكاپاتقا ئېرىشىدىغانلار چىقارمۇ؟

جاۋاب: نوبىل ئەدەبىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن يازغۇچىلار-نىڭ ئىجادىيەت تەجرىبىسى، ئەھۋالى، شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلا ئەسەرلىرىنى كۆرۈپ تۇرىمەن. قارىسىڭىز بىزدىمۇ شۇنداق يازغۇچىلار، ئەسەرلەر بارەدكلا قىلى-

---

① تەكلىپ بويىچە ئۇتكۇزۇلگەن بۇ سۆھبەت «قەشقەر ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1997 - يىللىق 5 - سانىدا ۋە «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق 2 - سانىدا ئېلان قىلىنغان.

دۇ. تېخى يېقىندىلا كورگەن بىر كىتابتا نوبېل ئەدەبىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن ميسىر يازغۇچىسى نەجىپ مەھپۇزنىڭ «نوبېل دۇنيا مۇكاپاتى دېگەن سۆزدىكى دۇنيا دېگەن سۆز غەرب مەدەنىيىتىنى كۆرسىتىدۇ» دېگەنلىكىنى ئۇچراتتىم. شۇنىڭدىن قارىغاندا، غەرب مەدەنىيىتىگە ياتمايدىغان ئەدەبىياتنىڭ نەزەردىن ئاسانلا چەتتە قېلىشى تۇرغانلا گەپ ئوخشايدۇ. مانا مۇشۇ بىرلا نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندىمۇ بۇ كاتتا دۇنياۋى مۇكاپاتنىڭمۇ پۈتۈنلەي بارا-ۋەر، ئادىللىقىدىن سۆز ئېچىش قىيىن بولسا كېرەك. تۈركىي مىللەتلەر ئىچىدىن ئاۋۋال چىڭغىز ئايتماتوۋ ئېرىشىشى مۇمكىن. بىزدە تېخى بالدۇر. ئەمما ئۇمىدسىزمۇ ئەمەسمىز!

سوئال: ياش ئىجادىيەتچىلەرگە بېرىدىغان قانداق مەسلىھەتىڭىز بار؟

جاۋاب: ياشلار ئەدەبىياتىمىزنىڭ ۋارىسلىرى، ئەدەبىياتىمىزنى يېڭى يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈشتە ۋە تېخىمۇ گۈللەندۈرۈشتە ئاچقۇچلۇق رول ئوينايدىغان جۇشقۇن بىر كۈچ. ھەر يىللىق «خانتەڭرى ئەدەبىياتى مۇكاپاتى» تارقىتىش يىغىنىغا قاتناشقان، مۇكاپاتلانغانلار ئىچىدىمۇ ياشلار ئاساسىي سالماقنى تەشكىل قىلىدۇ. دېمەك، بىز ھازىر ياشلارغا دىققەت قىلماقتىمىز. ئۇلار ئارقىمىزدىن ئىز بېسىپ بىز يېتەلمىگەن نىشانلارغا يەتكۈسى! مەن ئۇلارنىڭ ئۆز مىللىي تۇرمۇشىمىز قوينىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، مىللىي ئەدەبىياتىمىزنى گۈللەندۈرۈش يولىدا جاسارەت بىلەن ئىزدىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

سوئال: ھازىر جەمئىيەتتە ئىقتىساد مەدەنىيەتكە يارەدەم بېرىش كېرەك، دېگەن پاراڭلار بولۇۋاتىدۇ. سىز بۇنىڭغا قانداق قارايسىز؟

جاۋاب: مېنىڭچە بۇ سۆزنىڭ ئاساسى بار. مەدەنىيەت ئىقتىسادتىن ئايرىلىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. جەمئىيەتنىڭ ئاۋۋال مەدەنىيەت جەھەتتىن ساغلام تەرەققىي قىلىش - قىلماس-

لىقى ئىقتىسادىنىڭ ئوڭۇشلۇق گۈللىنىشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئىقتىسادىنىڭ مەدەنىيەتكە مەسئۇل بولۇشى، يارىدەم بېرىشى بىر خىل زۆرۈرىيەت ھەم ئاڭلىقلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر. بۈگۈنكى كۈندە مەدەنىيەت ئىشلىرى دۆلەتنىڭ يارىدىمىدىن باشقا ھەر ساھە ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭمۇ يارىدىمىگە موھتاج. ئىككى تەرەپلىمە يارىدەمگە تايانغاندىلا مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات قەدىمىنى تېخىمۇ تېزلەتكىلى بولىدۇ. ئەدەبىيات ساھەسىنىڭ ئۆزىگىلا نەزەر سالىدىغان بولساق، ئىجادىيەت ئىشلىرىنى تېخىمۇ گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تۈرلۈك مۇكاپاتلاش پائالىيەتلىرىنى كۆپرەك ئېلىپ بېرىش كېرەك. قەلەم ھەققىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. خەلقئارالىق ئىجادىيەت ئالاقە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش كېرەك. مانا بۇلارنى دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەن ئىقتىسادقىلا تايىنىپ تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېتىش قىيىن. يەنىلا ئىجتىمائىي كۈچلەرنىڭ يارىدىمىنى قولغا كەلتۈرمەي بولمايدۇ. ئەدەبىياتمۇ جەمئىيەت ئۈچۈن سۈپەتلىك مەنىۋى ئوزۇق بىلەن تەمىنلەش مەجبۇرىيىتىنى ئارتىقۇزۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندا، ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگىلى بولىدۇ. ئەتراپىمىزغا نەزەر سالىدىغان بولساق، قېرىنداش مىللەتلەر ئىچىدە، دۆلەت ئىچىدە ياكى سىرتىدا بولسۇن ئۆز مىللىي مەدەنىيىتى، مائارىپ ئىشلىرىغا زور كۈچ بىلەن يارىدەم بېرىۋاتقانلار كۆپ. دېمەك، ئىقتىسادىي ساھەدىكى ھەر بىر كىشىنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۆڭۈل بۆلۈشى كىشىنى خۇشال قىلىدۇ.

سوئال: سىزنىڭ شائىر ئىمىن ئەھمەدى بىلەن بېرىش-كېلىشىڭىز قويۇقكەن. بۇنىڭ ئەدەبىيات جەھەتتىكى ئاساسىمۇ بارمۇ؟

جاۋاب: ئەينى يىللاردا بىز بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەكتەپداش ئىدۇق. ئۇ چاغلار بىزنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت

سېپىگە ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان چاغلىرىمىز ئىدى. بىز ئىجادىيىەت ھەققىدە كۆپ پىكىرلىشىەتتۇق ھەم بىر - بىرىمىزگە ئىلھام بېرەتتۇق. بىز ھازىرمۇ ئۇچرىشىپ قالغاندا ئاشۇ تاتلىق يىللارنى بىرلىكتە ئەسلەپ قالىمىز.

سوئال: تېيىپجان ئېلىنيوفنى ئەسلەپ تۇرامسىز؟

جاۋاب: ئەلۋەتتە. ئۇ كىشىنى مەنلا ئەمەس، بېيجىڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان قېرىنداش مىللەت يازغۇچى - شائىرلىرىمۇ ئوخشاشلا ئەسلەپ تۇرىدۇ. مەن شائىر بىلەن 1978 - يىلى «تىيەنئەنمىن شېئىرلىرى» نى تەرجىمە قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن تونۇشقان. شۇنىڭدىن كېيىن بېيجىڭغا كەلسىلا كۆرۈشۈپ تۇراتتىم. شائىر بىلەن مانا مۇشۇ ئۇستەلدە مۇڭداشقان كۈنلەر ئېسىمدىن كەتمەيدۇ.

سوئال: شائىرنىڭ ۋاپاتىغا مەرسىيە يازدىڭىزمۇ؟

جاۋاب: ياق، يازالمىدىم. شائىر ۋاپات بولغان كۈنلەردە بەك قايغۇردۇم. قاراڭ، قايغۇنىڭ ئۆزى مەرسىيە ئەمەسمۇ!...

سوئال: ناۋادا سىزدىنمۇ نېمە ئۈچۈن يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىسىز دەپ سوراپ قالساقچۇ؟

جاۋاب: ئەلۋەتتە مەنمۇ پابلو نېرۇدادەك «يېزىقچىلىق ماڭا نىسبەتەن خۇددى ھاۋاغا ئوخشايدۇ» دەپ جاۋاب بېرىمەن - دە!

سوئال: سىزنى مەھسۇلاتلىق يازغۇچى دېسەك بولغۇدەك.

جاۋاب: ياق، ئاڭلىسام دۇنيادا ھازىر ئىككى - ئۈچ ئايدا بىر رومان يېزىۋېتىدىغان يازغۇچىلارمۇ بار ئىكەن. ئۇلارغا سېلىشتۇرغاندا مېنى مەھسۇلاتلىق يازغۇچى دېگىلى بولمىغۇدەك جۇمۇ! (كۈلكە) تارىختا دەستە - دەستىلەپ شېئىر توپلىمى باستۇرغان پادىشاھلارمۇ ئۆتكەن، سان جەھەتتىن كۆپ بولغان بۇ «شېئىر» لار پادىشاھنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭلا ئۆلدى. لېكىن، ئاز يازسىمۇ ساز يازىدىغان بەزى شائىرلار بىرلا شېئىرى بىلەن تا بۈگۈنگىچە خەلقنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ قەدىرلە-

نسپ كېلىۋاتىدۇ. دېمەك، ئىجادىيەتتە سانغا ئەمەس، سۈپەتكە قاراش كېرەك. كۆپ يېزىپ مەھسۇلاتلىق يازغۇچى بولغاندىن كۆرە، ئاز يازسىمۇ سۈپەتلىك ئەسەرلەرنى يازغان ياخشى. بىزدە ھازىر سۈپەتلىك ئەسەرلەر بارغانچە ئازلاپ كېتىۋاتىدۇ. مەن تېخىمۇ كۆپ مەمتىمىن ھوشۇرلار مەيدانغا كەلسىكەن دەيمەن.

سوئال: ئۆزبېكىز ھۆرمەت قىلىدىغان يازغۇچىلىرىمىزغا مەتبۇئات ئارقىلىق يوللايدىغان سالىمىكىز بارمۇ؟

جاۋاب: بار ئەلۋەتتە. مەرھۇم ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر مەن ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىدىغان پېشقەدەم يازغۇچىلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ كىشىنىڭ ۋاپاتىغا ناھايىتى ئېچىندىم. لېكىن، ئۇ كىشىنىڭ ماتەم مۇراسىمىغا قاتنىشالمىدىم. مەن بۇنىڭدىن ناھايىتى ئەپسۇسلىنىمەن. يېقىندا شائىر ئارسلاننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلىدىم. ئۇمۇ بىزنىڭ تالانتلىق شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى. قېيىۋۇم تۇردى، زوردۇن سابىرلارمۇ مەن ھۆرمەت قىلىدىغان يازغۇچىلار. زوردۇن سابىر يېقىندىن بۇيان تازا كۆڭۈل قويۇپ ئەسەر يازمايدىغان بولۇپ قالغانمۇ، قانداق؟

ئانا دىيارىدىكى باشقا قەلەمكەشلەرگە مۇشۇ قاتاردا ئالاھىدە سالام يوللايمەن! سىزگىمۇ كۆپ رەھمەت!

1996 ـ يىل 12 ـ ئاي، بېيجىڭ

پوۋېست ئىجادىيىتىمىزدىن دادلىنىش

پوۋېست ئىجادىيىتىمىز 80 - يىللارنىڭ بېشىنى ئۆزى ئۇچۇن ھەقىقىي باشلىنىش قەدىمى قىلغان بولسا، 90 - يىللار-نىڭ بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈش قەدىمى دەپ قارىدى. مىڭلىغان كىتابخانلار نەزىرىنى تىكىپ تۇرۇۋاتقان بۇ ژانىرىمىز، بۇ ئون نەچچە يىلدا سان جەھەتتىن خېلىلا تەرەققىي قىلدى. مۇشۇنداق ياخشى ۋەزىيەتتە بۇ ژانىرنىڭ ئوڭۇشلۇق تەرەققىي قىلىشىنى، ئەلۋەتتە ھەممەيلەن ئۈمىد قىلىمىز، يېڭىدىن - يېڭى ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈرۈشنى تېخىمۇ تىلەيمىز. ھېكايىچىلىققا قارىغاندا پوۋېستچىلىققا قىزىقىدىغان ھادىسە ھازىر يازغۇچىلاردىلا ئەمەس، ھەتتا كىتابخانلاردىمۇ كۆچلۈك بولۇۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا پوۋېستلىرىمىز ئۆزىدىكى يېتەرسىزلىكلەرگە ئالاھىدە ھوشيار بولۇشى لازىم.

پوۋېستلىرىمىزدىكى يېتەرسىزلىك مەسىلىسى ھەققىدە بۇ-دىن خېلى يىللار ئىلگىرى ئوبزورچى سىدىقھاجى روزى بىر نۆۋەت توختىلىپ ئۆتكەنىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا كۆرسىتىلگەن يېتەر-سىزلىكلەر ئاساسەن ئوبراز يارىتىش، بايان ئۇسۇلى جەھەتلەردە-كى كونا قېلىپلارغا ئېسىلۋېلىش، يېڭىلىق يارىتىش روھىنىڭ كەم بولۇشى، ئىنسان روھىنىڭ چوڭقۇر قېزىلماسلىقى قاتارلىق تەرەپلەرگە قارىتىلغانىدى. ئارىلىقتىن 7 — 8 يىل ئۆتۈپ كەت-تى. بۇ جەريانداا پوۋېست ئىجادىيىتىدە خېلى ئىلگىرىلەش بول-دى. بۇگۈننىڭ نەزىرىدە قارايدىغان بولساق، پوۋېست ئىجادىيە-تىمىزدە گەرچە يېڭىلىقلار كۆپ بولسىمۇ، لېكىن نۇرغۇن يېڭى مەسىلەرمۇ ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە چىقىۋاتىدۇ. شۇڭا، بۇ ھەقتە

يەنە بىر نۆۋەت دادلانماي تۇرالمايمىز.

مەن پوۋېستلىرىمىزدىكى يېتەرسىزلىكلەرنى ئاساسلىقى مۇنداق ئۈچ تەرەپتە گەۋدىلىك دەپ قارايمەن:

بىرىنچى، غەلىتە بەخت قارىشى ھەققىدە

بەخت، ئاددىي تىل بىلەن ئېيتقاندا ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ئادەملەرنىڭ ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىنى كۆرۈشى دېگەنلىكتۇر. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئەمگەك چوقۇم ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتكە، ئىجتىمائىي ئاڭ تەرەققىياتىغا ئۈيغۇن بولۇشى، جەمئىيەت ئەخلاقى تەرىپىدىن بىردەك ئېتىراپ قىلىنىدىغان بولۇشى كېرەككى، ھەرگىزمۇ ئادەملەرنىڭ شەخسىي ئېچى، شەخسىي ھېسسىياتىغىلا ئۈيغۇن بولۇپ قالماسلىقى لازىم. ئادەملەرنىڭ روھىي دۇنياسىنى شۇ ئادەملەر پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان دەۋر، ئوبيېكتىپ تۇرمۇش تەلەپلىرىدىن چىقىپ كۆزىتىشكە ماھىر بولۇش لازىم. نۆۋەتتە، كۆپلىگەن پوۋېستلىرىمىز ئەخلاق تېمىسىغا بېغىشلانماقتا. ئاساسەن گۈزەللىك، بەخت قارىشى مەدھىيىلەنمەكتە. لېكىن شۇ گۈزەللىك، بەخت قاراشلىرىنى قانداق يورۇتۇپ بېرىش ۋە بۇ ئارقىلىق كىتابخانلارغا قانداق زوق بېرىش سەل قاراشقا بولمايدىغان مۇھىم مەسىلىدۇر. «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ 1992 ـ يىللىق 1 ـ سانىدا «تەقدىر» ناملىق بىر پوۋېست ئېلان قىلىندى. پوۋېستتا سەھرا قىزى تۇرسۇنئاينىڭ سودىگەر ھاشىمباي بىلەن توي قىلىپ شەھەرگە كەلگەندىن كېيىن، ئىلىلىق ئائىلىدە بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكى ھەمدە ئېرى ھاشىمباينىڭ پەرزەنت كۆرۈش جەھەتتىكى «كەم ئىقتىدار» لىقىنى بىلىپ قېلىپ ئۆزىنى بەختسىز ھېس قىلىپ ئاجرىشىپ كەتكەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. بۇ يەردە تەشەببۇس قىلىنىۋاتقان بەخت قارىشىنىڭ غەلىتىلىكى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭدا بىرىنچىدىن، پەرزەنتلىك بولۇش مەسىلىسى ھەرقانداق ئائىلىنىڭ ئىناق، خاتىرجەم، مۇھەببەتلىك بولۇشىدىكى ئالدىنقى شەرت،

دەپ قارالغان. ئىككىنچىدىن، تۇرسۇنئاي ھاشىمبايىنىڭ پەرزەنت كۆرۈش جەھەتتىكى «كەم ئىقتىدار» لىقى سەۋەبلىك ئىللىق ئائىلىسىنى ۋەيران قىلغانلىقى ئۈچۈن تەنقىدلەنمەي، ئەكسىچە ئېرىنىڭ «كەم ئىقتىدار» لىقىنى خاتا مۆلچەرلەپ قالغانلىقى ئۈچۈن تەنقىد قىلىنغان. دەل جايىنى تاپالمىغان بۇ تەنقىد كىتاب-خانلاردا ھاشىمباي ناۋادا راستتىنلا «كەم ئىقتىدار» بولۇپ قال-سا، ئۇنداقتا تۇرسۇنئايىنىڭ شۇنچە ئىللىق ئائىلىسىنى ۋەيران قىلىپ چىقىپ كېتىشى ھەقىقىي بەخت ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلى-قى ھېسابلىنامدۇ، دېگەن ئويىنى پەيدا قىلىدۇ.

مېنىڭچە، بەخت قارىشىنى ئەكس ئەتتۈرگەندە، ئەنئەنىۋى بەخت قارىشىمىز بىلەن بۇگۈنكى دەۋر تەلىپىنىڭ بىردەكلىككە ئىگە بولۇش - بولالماسلىقىنى ئويلىنىپ كۆرۈش كېرەك. پەر-زەنتلىك بولۇش ئەلۋەتتە ئەنئەنىۋى بەخت قارىشىمىزنىڭ بىر مەزمۇنى. تۇرمۇشىمىزدا يېڭىدىن نىكاھلانغان قىز - يىگىتلەرگە بەخت تىلىگەندە ئۇلارنىڭ كۆپ پەرزەنتلىك بولۇشى، پەرزەنتلە-رىنىڭ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىشىمۇ ئالاھىدە ئۈمىد قىلىنىدۇ. بەزى ھاللاردا ئۇلارنىڭ ھويلىلىرىغا كۆپ مېۋىلەيدىغان مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىپ قويۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆپ پەرزەنتلىك بولۇشى تىلىنىدۇ. پەرزەنتلىك بولۇشنى تىلەش دىنىي ئاڭ نۇق-تىسىدىن قارىغاندا، پەرزەنتلەر ئاتا - ئانىلىرى ئۆلگەندىن كې-يىن، ئۇلارنىڭ روھى ئۈچۈن ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىپ تۇرە-دۇ، دېگەن چۈشەنچىنىمۇ ئاساس قىلغان بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، بۇ ھال ياش ئەر - ئاياللارنىڭ تۇرمۇشىغا يېڭى مەنە قوشۇپ، ئائىلىۋى ئىناقلىق، بەختنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش رولىنى ئويناپدۇ. ئەمما، پەرزەنتلىك بولالماسلىقىنى ئائىلىۋى بەخت، ئىناقلىقنى ۋەيران قىلىش، بۇزۇش رولىنى ئويناپدۇ، دەپ قاراشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

بۇگۈنكى ئۆزگىرىپ بېرىۋاتقان قىممەت قارىشى نۇقتىسىدىن

ئېيتقاندا، تېخىمۇ شۇنداق. ئىسلاھات ئېچىۋېتىش ئېڭىمىزنىڭ كۇچىيىشىگە ئەگىشىپ، نىكاھ مەسىلىلىرىگە بولغان قاراشلىرى- مىزغا زامانىۋىلىشىش ئامىللىرى بارغانسېرى سىڭىپ كېتىۋاتى- دۇ. ئىلگىرىكى كونا قاراشلار شاللىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا «نىكاھلىنىشنىڭ مەقسىتى مۇھەببەت، ژاپادارلىق بابىدا تېخىمۇ گۈزەل مەنزىل يارىتىش» دېگەن مەزمۇنلار قوشۇلۇۋاتىدۇ. «با- لىلىق ئۆي بازار، بالىسىز ئۆي مازار» دەيدىغان قاراشلار بۈگۈن- كى ئېڭىمىز بىلەن تازا سىغىشالمايۋاتىدۇ.

تۇرمۇنئايىنىڭ ھەرىكىتىنى ئەنئەنىۋى قالاق چۈشەنچىلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىق دەپ قاراشقا بولمايدۇ. ناۋادا شۇنداق بول- سا، تۇرمۇنئاي شۇ خىل تەسىردىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەتتىن زارلىنىشى، پۇشايمان قىلىشى كېرەك ئىدى، لېكىن ئەسەردە تۇرمۇنئايىنىڭ پۇشايمىنى، ئۆكۈنۈشى، ھەسرىتى پۈتۈنلەي ئېرى ھاشىمبايىنى «كەم ئىقتىدار» لىقتا خاتا مۆلچەرلەپ قالغانلىقىغا مەركەزلەشتۈرۈلگەن. مەنتىقە جەھەتتىن بۇ يەردە خاتا مۆلچەر- لەپ قېلىش بولمىسا، تۇرمۇنئايدا كېيىنكى تۇرمۇش ھەرقانچە خورلۇق ئىچىدە ئۆتسىمۇ، ئۆكۈنۈش بولمايتتى، دېگەن خۇلاسە كېلىپ چىقىدۇ.

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، تۇرمۇنئايدەك ساپ دىل، ژاپا- دار، ئاق كۆڭۈل بىر ئايالنىڭ كېيىنكى كۈنلۈكتە باشقىلار تەرىپىدىن ئاياغ ئاستى قىلىنغان، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە تۇتۇپ كېتىلگەنلىكىدەك ئېچىنىشلىق تەقدىرىنى پەقەت ئاپتور- نىڭ غەلىتە بەخت قارىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئاپتور بەخت قارىشىنى ئىپادىلەشتە دەۋرىنىڭ تەلىپى، ئۆزگىرىۋاتقان قىممەت قارىشى، بەخت ئۆلچىمى دېگەنلەر بىلەن قىلچە ھېسابلاشماي ئۆزىنىڭ بىر تەرەپلىمە چۈشەنچىسى، ھېسسىياتى بويىچىلا ئىش كۆرگەن. بىز بۇنداق غەلىتە بەخت قارىشى ۋە ئۇنىڭ تەسىرىگە ئەپسۇسلانماي تۇرالمايمىز.

دەرۋەقە ئەمەلىي تۇرمۇشتا ئېرىنىڭ پەرزەنت كۆرۈش جەھەتتىكى «كەم ئىقتىدار» دىن بىئارام بولىدىغان، يۇرىكى پەرزەنت كۆرۈش ئىستىكىدە پۈچۈلىنىپ، ئۆزىنى بەختسىز ھېس قىلىدىغان ئاياللارنى يوق دېگىلى بولمايدۇ. مەسىلىنىڭ ھالقىلىق يېرى شۇكى، بۇنداق ئاياللار ۋە ئۇلارنىڭ بەخت قارىشى ئەدەبىياتتا مەدھىيىلىنىش ئوبيېكتى بولماسلىقى كېرەك. ئاپتورلىرىمىز مۇنداق مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە، ئۇلاردىكى بۇ خىل كۆز قاراشىنىڭ بۇگۈنكى ئالىڭ، بۇگۈنكى بەخت قارىشى بىلەن سىغىشالمايدىغان تەرىپىنى پاش قىلىشى لازىم. بۇنداق بەخت ئۆلچىمىنىڭ يېڭىچە ئائىلىۋى بەخت ئۆلچەملىرىگە كۆرسىتىدىغان سەلبىي تەسىرىنى چوڭقۇر كۆرسىتىپ بېرىشى لازىم.

ئىككىنچى، ئۆلۈم چۈشەنچىسى ھەققىدە

ئۆلۈم بىر ئادەمگە نىسبەتەن مەڭگۈ ساقلانغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. تۇرمۇشتا ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالىدىغانلاردىكى ئۆلۈم چۈشەنچىسى بىلەن ئۆزىنى خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆلۈمگە ئاتىغانلاردىكى ئۆلۈم چۈشەنچىسى، شۇنىڭدەك نورمال شارائىتتا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلاردىكى ئۆلۈم چۈشەنچىلىرى پەرق قىلىدۇ. ئادەتتە نورمال تۇرمۇش شارائىتىدا ياشاۋاتقان ئادەملەر ئۈچۈن ھاياتلىق ئېڭى ھەممىدىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۆلۈم ھەممىدىن قورقۇنچلۇق تۇيغۇدۇر. كىشىلەر ئۆلۈشنى خالىمايدۇ. ئەكسىچە ئۇنىڭدىن ساقلىنىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. نۆۋەتتە بەزى پوۋېستلىرىمىزدا ئۆلۈمنى گۈزەللەشتۈرۈپ تەسۋىرلەيدىغان ھادىسىلەر ئېغىر دەرىجىدە ساقلانماقتا. مەسىلەن، يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «خاسىيەتلىك قار» پوۋېستىنى ئالىدىغان بولساق، گەرچە پوۋېستتا ۋەتەن، يۇرت سۆيگۈسى تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە كىتابخانغا ھېس قىلدۇرىدىغىنى ئوخشاشلا ئۆلۈمنى گۈزەللەشتۈرۈش خاھىشىدۇر. بىر مۇھاجىر ئۈچۈن ئۆز يۇرتىغا كېلىش، ۋەتەن مېھرىگە قېنىپ ياشاش ئەلامۇ

ياكى ئۆز يۈرتىغا كېلىپ ئۆلۈشنى تىلەش ئەلامۇ؟ دېگەن مەسىلە كىتابخانىنى ئويلاندۇرماي قويمايدۇ. پوۋېستتا تىلەك ئەپەندى سالامەتلىكى ناھايىتى ناچارلاپ، ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالغان ئادەم سۆپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن،ئۇ ئۆلۈمنى كۆپرەك ئويلايدۇ. ۋەتەنىنى، ئائىلىسىنى كۆرۈپ ئۆلۈپ كېتىشنى تىلەيدۇ. بۇ يەردىكى ئۆلۈم چۈشەنچىسى مەنتىقىگە بىر ئاز ئۇيغۇن كېلىدۇ. چۈنكى، بۇ چۈشەنچە تىلەك ئەپەندىنىڭ شۇ چاغدىكى روھىي ھالىتىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ. ئەمما ئاپتورنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈۋاتقان ئۆلۈم چۈشەنچىسى تىلەك ئەپەندىنىڭ ئۈمىدسىزلەنگەن، قايغۇرغان، شادلانغان، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغان مەزگىلىمۇ، ئومۇمەن ھايات پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممە كۆرۈنۈشلىرىنىڭچە سىڭىپ كەتكەن. شۇڭا، بۇ پېرسوناژنىڭ ياخشى كۆرۈدىغىنىمۇ، ئىنتىلىدىغىنىمۇ، مەقسىتىمۇ ئۆلۈم بولۇپ قالغان. بىز كېسەل ئازابىدا ئىڭرىۋاتقان تىلەك ئەپەندىنىڭ «دۇنيادا ئۆلىمەيدىغان كىم بار؟ ئۆلۈم دېگەن بۇ رەھىمسىز ھەقىقەت ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر. ئەجەل ھەممە ئادەمنىڭ پېشانىسىگە پۈتۈلگەن، ھېچكىم قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان ۋە بۇگۈن بولمىسا ئەتە، سەھەردە بولمىسا كەچتە چوقۇم بولىدىغان مۇقەررەرلىك» دېگەن سۆزلىرىگە بوپتۇ دېيەلىسەكمۇ، لېكىن ئاخىرىدا ئۆز يۈرتىنى كۆرۈش ئىستىكى ئەمەلگە ئېشىپ، چېگرىدىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىپ بولغان، سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىپ، ئىنتايىن خۇشال بولغان چاغلىرىدىمۇ ھاياتنى قايتىدىن سۆيۈپ ياشاش ئىستىكىدە بولماي، يەنىلا «ئاللادىن تىلەيدىغان ئەڭ ئاخىرقى تىلىكىم ئۆلسەممۇ كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن شۇ تۇپراقتا يېتىپ ئۆلەي» دېگەن سۆزلىرىنى ھەرگىز قوبۇل قىلالمايمىز.

كەلگۈسى بىلەن ئۆلۈمنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇش، ئۆلۈپ تۇغۇلۇشنى ئەڭ ئاخىرقى گۈزەللىك، مەقسەت دەيدىغان خاھىشنى گەۋدىلەندۈرۈپ قويۇش يازغۇچى ئابدۇللا ساۋۇتنىڭ

«ئۇششۇك ماڭغان كېچە» (تارىم ژۇرنىلىنىڭ 1992 ـ يىللىق 6 ـ، 7 ـ سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان) پوۋېستىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن. مىرزەخمەت بىلەن ئانىقىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئوتتۇرا مەكتەپتە شەكىللىنىپ قالغان چالا ـ پۇچۇق مۇھەببەت ئەسىردە ئۆلۈمنى گۈزەللەشتۈرۈشتىكى ئاساسىي ۋاستە بولغان. مۇھەببەت ئەلۋەتتە ئۆلۈغلىنىشقا ھەقلىق. بىزنىڭ كلاسسىك شائىرلىرىمىزدىن خىرقىتى، ئاتايى، سەككاكىيلار بولسۇن، بۈيۈك شائىر نەۋائى بولسۇن، ئۇلار ئۆز دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىقنى مۇھەببەت تېمىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. ۋاپادارلىق، سەمىمىيلىك، ساداقەتمەنلىكنى مەدھىيەلەش، پاك مۇھەببەتنى ئۇلۇغلاش ئارقىلىق ئۆز دەۋرىدىكى ئەركىسىز ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ۋاستىلىك پاش قىلغانىدى. بۇ ئەسەردىكى پېرسوناژلارنىڭ ئۆلۈمى ئازادلىق، ئەركىنلىك ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان كۈرەشنىڭ، فېئوداللىق نىكاھقا قارشى ئەركىن مۇھەببەت ئۈچۈن ئىنتىلگەن روھنىڭ مەھسۇلى ئىدى. شۇڭا، بۇ خىل ئۆلۈم چۈشەنچىلىرى بىزگە شەرەپلىك، ھەققانىي تۈيغۇ بېرەتتى — بۈگۈنكى ھاياتنى سۆيۈش، قەدىرلەش تۈيغۇسىنى كۈچەيتەتتى.

«ئۇششۇك ماڭغان كېچە» دىكى ھالەت بىزگە تامامەن باشقىچە تۈيغۇ بېرىدۇ. ئانىقىز كېيىنكى تۇرمۇشىدىكى باياشاڭلىق، خاتىرجەملىك ئىچىدىمۇ ھېچ سەۋەبسىزلا مىرزەخمەتنى سېغىنىدۇ. «مەن سېنى بىر كۈنمۇ يادىمدىن چىقارمىدىم، مەخسۇتقا تەگكەندىن كېيىن، ھەتتا ئاشۇ قارا زەڭگىگە (كېيىنكى ئېرى ئەيسابايىنى دېمەكچى) تەگكەندىن كېيىنمۇ ... توۋا، كۆيۈك دېگەن شۇنداق بولامدىغاندۇ؟» دەپ ئاھ ئۇرىدۇ. ئىشقىلىپ ئانىقىز ئۆز تۇرمۇشىنى شۇنچىلىك ئازابلىق، مۇرەككەپ، قايغۇلۇق ھېس قىلىدۇ. قانداقتۇر بىر غايىۋى ئىستەك ئىلكىدە ھەمىشە تىت ـ تىت بولىدۇ. لېكىن، ئەسەردىكى ئەمەلىيەتتىن قارىساق،

مىرزەخمەت ئانىقىزلارنىڭ ئۆيىدىكى بىر چاكار، ئۇنىڭ ئەيسابايى سالدۇرۇپ بەرگەن ھۆجرىسىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق، ئۇ پۇتۇنلەي ئەيسا بايغا تايىنىپ كۈن ئۆتكۈزىدۇ. ئانىقىز بولسا ئەيسابايىنىڭ قانۇنلۇق ئايالى. ئەگەر ئۇنىڭ مىرزەخمەت بىلەن باشقىچە مۇناسىۋىتى سېزىلسە، ئەيسابايى ھەم ئىجتىمائىي ئورنىغا، ھەم قانۇنىي ژاستىلەرگە تايىنىپ تۇرۇپ تامامەن بىر تەرەپ قىلالايدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلارنىڭ قېچىپ كېتىش شەكلى بىلەن بىر - بىرىنىڭ ژىسالىغا يېتىشتەك ئارزۇسى پەقەت ئۆلۈم بىلەن تاماملىنىدۇ. ئەسەردە دەل شۇنداق تەسۋىرلەنگەن. ئۇلار موتسىكلىت بىلەن تۇن قاراڭغۇسىدا قاچىدۇ. ئەيسابايى ماشىنا بىلەن ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىدۇ. مىرزەخمەت ماشىنا ئاستىدا قېلىپ ھاياتىدىن ئايرىلىدۇ. بۇنى قانداقمۇ چىنلىق دەپ گىلى بولسۇن؟ بۇنداق ئورۇنسىز ئۆلۈمنى قانداقمۇ كۆز ئالدىمىزدىكى رېئال تۇرمۇش بىلەن مۇناسىۋەتتى بار دېگىلى بولسۇن؟

ئەسەرلىرىمىزدە يارىتىلىۋاتقان پېرسوناژلار ئاڭ جەھەتتىن نورمال، چىن ئادەملەر بولىدىكەن، ئۇلار ئالدى بىلەن ئۆمۇرنى قەدىرلىگۈچى، ھاياتنى سۆيگۈچى ھەم ئۇنى ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە ئۆزگەرتىپ بارغۇچى، كەلگۈسىگە ئىشەنچ - ئۈمىدۋارلىق بىلەن باققۇچى ئادەملەردىن بولۇشى لازىم. ئانىقىز، مىرزەخمەت لەرنىڭ يارىتىلىشىدا تۇرمۇشنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجى، ھايات قەدرى دېگەنلەر قايرىپ قويۇلغان، ياشاش مەقسىتى ھەققىدىكى ئىلمىي چۈشەنچىلەر ئېتىبارغا ئېلىنمىغان، خۇددى سوپىزم تەلىماتلىرىدىكى ئاللا بىلەن «ئەل ژىسال» بولۇش ئۈچۈن ھەممىنى ئۇنتۇش، ھەممىدىن ژاز كېچىش تەشەببۇسلىرىغا ئوخشاشلا ئۇلارمۇ ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ، ھەممىدىن ژاز كېچىدۇ. ئانىقىزنىڭ روھىدا بۇ تەرەپ تېخىمۇ كۈچلۈك. خۇددى ئەسەرنىڭ ئۆزىدە تەسۋىرلەنگىنىدەك «ھازىر ئاۋات شياڭگاڭ كوچىسىمۇ، 53 - نومۇرلۇق دۇكانمۇ، ئەيسا بايمۇ، ئۇنىڭ ھەشەمەتلىك قورۇسى،

جاراڭلاپ تۇرىدىغان، ئونقاشتەك يالتىراپ تۇرىدىغان ئېسىل جا-
ھازلارمۇ ئەسلا مەۋجۇت ئەمەس. ھازىر پەقەت ئانىقىزلا، مىر-
زەخمەتلا مەۋجۇت، ھايات...» بولۇپ، ئۇلار كىتابخانىغا خۇددى
ئىنسانلار ئارىسىدىن سۈغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇ
بېرىدۇ. ئانىقىز، مىرزەخمەتلەرنىڭ ۋىسال ئىزدەپ يىراقلارغا
قېچىشىنىڭ بىزنىڭچە ھېچقانداق ئىجتىمائىي ئاساسى يوق، ئەر-
كىن نىكاھ، ئەركىن مۇھەببەت قانۇن تەرىپىدىن قوغدىلىۋاتقان
بىر جەمئىيەتتە بەزى قىز - يىگىتلەرنىڭ بەزىبىر تار، خۇراپىي
قاراشلارنىڭ تەسىرىدە ئۆزئارا قوشۇلالماسلىقى ئەدەبىياتتا ئەلۋەتـ
تە تەنقىدلەش ئوبيېكتى بولالايدۇ. بىراق پېرسوناژلارنىڭ بۇ
مەسىلىلەرگە تۇنقان پوزىتسىيىسىدە پەقەت خۇدانىڭ مەدەت بېرى-
شىنى تىلەشتەك روھانىيەتچىل ھېسسىياتنى ئىپادىلەپ قويماس-
لىق كېرەك. پېرسوناژلارنىڭ ھەربىرىدە پائالىيەتلىرى ھەرقانداق
شارائىتتا ئۆز تۇرمۇش تەلەپلىرىدىن، ئۆز مىللىتىنىڭ مىللىي
ئەخلاق قاراشلىرىدىن ھالقىپ كەتمىگەن ئاساستا تەرەققىي قىلدۇ-
رۇلسا تەسىرلىك، چىن بولىدۇ. ئەسەردە ئانىقىزنىڭ ئەيسابايغا،
مەخسۇتقا زورلاپ ياتلىق قىلىنغانلىقىنىڭ ھېچقانداق ئىجتىمائىي
ئاساسىنى ئۇچراتمايمىز. ئۇ ئۇلارغا ياتلىق بولماي، ئۆزى خالى-
غان بىرىگە ياتلىق بولۇشقا تامامەن ھەقلىققۇ؟ بىرىگە ياتلىق
بولۇپ قويۇپ ياخشى كۆرمەي قالسا، باشقا بىرىنى تېپىپ قوينىغا
ئۆزىنى ئېتىش، ئۆي، ئائىلىسى، دۇنياسى بىلەن كارى بولماي،
ئۇنىڭ بىلەن قېچىپ كېتىش ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئەخلاقىمـ
كەن؟ قېچىش بىزنىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرىمىزدە فېئوداللىق
نىكاھ تۈزۈمىگە قارشى بىر خىل ئىلغار كۆرەش شەكلى سۈپىتىدە
مەدھىيىلىنەتتى. لېكىن، بۇ ئەسەردىكى قېچىشچۇ؟ بۇ يەردىكى
قېچىش ئەخلاق، گۈزەللىك چۈشەنچىلىرىمىزگە يات ھالدىكى بىر
ئەخمىقانە ھەربىكەت بولۇپ تۇيۇلۇۋاتىدۇ. بۇنداق قېچىش بىزگە
ھېچقانداق ئېستېتىك زوق بېرەلمەيدۇ. بىر قولىدا ئۆلۈمنى،

بىر قولىدا ھاياتلىقنى تۇتۇپ، گاھ ئۇياقتا، گاھ بۇ ياقتا ئېغىپ ياشاشنىڭ ھازىرقى شارائىتتا زادى قانچىلىك گۈزەللىك قىممىتى باردۇ؟ مەن يولداشلارنىڭ بۇ ھەقتە يەنمۇ چوڭقۇر ئويلىنىپ بېقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

ئۇچىنچى، تەقدىر قارىشى ھەققىدە

تەقدىر چۈشەنچىسى ئىلاھىيەتچىل دۇنيا قاراشنىڭ يادروسى دۇر. ئۇنىڭ تۈپ ئاساسى بەختلىك - بەختسىزلىك، يۇقىرى - تۆۋەنلىك، ھاياتلىق - ئۆلۈم دېگەنلەرنىڭ ئاللا تەرىپىدىن بەلگىلىنىشىدۇر. بىز ئەلۋەتتە بۇنداق تەقدىرچىلىك خاھىشىنى ياقلىمايمىز. ئەكسىچە ئىنسانىنىڭ تەقدىر ئۈستىدىن تاللاش ئېلىپ بېرىش، ناچار تەقدىرگە قارشى كۈرەش قىلىش، يېڭىش روھىنى ياقلايمىز. پۈۋېستلىرىمىزدا تەقدىر قارىشىنى ئىپادىلىگەندە، كۆپىنچە ئۇنىڭغا بويسۇنۇش، ئىتائەت قىلىش كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ قويۇشتەك ئەھۋاللار مەۋجۇت بولماقتا. مەسىلەن، «خاسىيەتلىك قار» دا مۇنداق تەسۋىرلەر بار: «بەزىدە مەن تەقدىر بورىنىنىڭ مېنى ئاشۇ قىممەتلىك نەرسىلىرىمدىن ئايرىپ، قانداق قىلىپ شۇنچە يىراق يەرلەرگە تاشلىۋەتكىنىنى زادى ئويلاپ يېتەلمەيمەن».

«ئۇششۇك ماڭغان كېچە» دە مۇنداق تەسۋىر بار: «تەقدىر سىرلىق، قىسمەتلەر ئاجايىپ ئىكەن، ئۇ ئادەملەرنىڭ رايىغا باقمايدىكەن، ھېچكىم ئۆز ھاياتىنىڭ كەلگۈسىگە ئالدىن ھۆكۈم قىلالمايدۇ»، «يە، ئېچ، كىيىپ خالىغىنىڭنى قىل. ئالتە كۈنلۈك ئالەم بۇ، ئۆلۈپ كېتىمىز، ئاخىر...»، «ئىنسان تۇغۇلىدۇ، چوڭ بولىدۇ، ياشايدۇ، غەم - قايغۇ، ھەسرەت، ئازاب بىلەن ياشىسىمۇ ھامان بىر كۈنى ئۆلىدۇ، شۇڭا، بىر كۈن بولسىمۇ خۇشال كۈلۈپ ئەركىن ياشاش كېرەك». بۇ تەسۋىرلەر بىزگە ئېستېتىك زوق بەرمەكچى بولۇۋاتقان ئاساسىي پېرسوناژلارنىڭ ئۆزلىرى ياشاۋاتقان تۇرمۇشقا، ئۆز ھەرىكىتىگە، يۈز بېرىۋاتقان ئەھۋاللارغا قارىتا تۇتقان پوزىتسىيەسىنى كۆرسىتىپ

پەرىش رولىنى ئويناۋاتىدۇ. ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇمكى، بۇ تەسۋىرلەردە پەقەت شۇكرى قىلىپ ياشاش، تېخىمۇ گۈزەل كەلگۈسى ئۈچۈن تىرىشماسلىق، ھامان ھەممە نەرسە يوق بولىدىغانلىقىنى مىستىزملىق تەقدىرچىلىك قارىشىلا ئىپادىلەنگەن. پەرسونا‌ژلارنىڭ مۇرەككەپ روھىي دۇنياسىنى ئەكس ئەتتۈرۈش دېگەنلىك ئۇلارنىڭ مەۋجۇت رېئاللىق بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى خالىغانچە بۇرمىلاپ پېزىۋېرىش، ئۇلارنى باش - ئايىغى يوق خىياللارغا چۆكتۈرۈپ قويۇش دېگەنلىك ئەمەس. ئىنسان مەۋجۇت رېئاللىق بىلەن مەلۇم ئىلمىي مۇناسىۋەتلەرنى ئورناتقان بولىدۇ. تۈرمۇشنى ئىلمىي تەپەككۇر نۇقتىسىدا كۆزىتىدۇ. ئۆزىگە خاس خۇلاسە، چۈشەنچە بىلەن ياشايدۇ. ئەدەبىيات ئالدى بىلەن مانا بۇ ئاساسىي تەرەپكە ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. بۇ تەرەپلەردىكى توغرا چۈشەنچە، توغرا پوزىتسىيە بىلەن كىتابخانىلارنى چوڭقۇر تونۇشقا، تەسىراتقا ئىگە قىلىش لازىم. دەۋر روھى يالغۇز پەرسونا‌ژلارنىڭ تۈرمۇش شارائىتىنىڭ ئۆزگىرىشىدىلا ئىپادىلىنىپ قالمىسۇن، ھاياتنى سۆيۈش، ناچار تەقدىر ئۈستىدىن غالىپ كېلىش روھىنىڭ بارغانچە كۈچىيىپ بېرىشىدىمۇ ئىپادىلەنسۇن. ھازىر ئەسەرلىرىمىزدە بۇ خىل ھالەت بارغانسېرى كەم بولۇۋاتىدۇ، ھە دېسىلا يۇقىرىقى پوۋېستلاردەك كۈرەش يولىنى ئۆلۈم يولى قىلىپ تەسۋىرلەپ قويىدىغان ھادىسىلەر مەۋجۇت.

غەلىتە بەخت قارىشى، ئۆلۈمنى گۈزەللەشتۈرۈش، تەقدىرىنى ئۇلۇغلاش خاھىشلىرى پەقەت بۇ بىر نەچچە پوۋېستتىلا مەۋجۇت ئەمەس. پەرھات تۈرسۇننىڭ «مۇزلىغان دېرىزە»، پەرھات ئىلياسنىڭ «قۇمۇشلۇق ھېكايىسى» قاتارلىق پوۋېستلىرىدىمۇ يۇقىرىقىدەك خاھىشلار ئوخشىمىغان دەرىجىدە مەۋجۇت. پەرسونا‌ژلىرىمىزنى ھاياتلىق، ياشاش ئىستىكى يۇقىرى ئىنسان، دەپ تونۇيلى. ئۇلار ئۆلۈمگە ئەمەس، ھاياتلىققا يېقىن تۇرسۇن!

«ئاقساق بۇغا» ئۈستىدە مۇلاھىزە

يازغۇچى مۇھەممەت باغراشنىڭ «ئاقساق بۇغا» ناملىق ئە-سىرى ئادەم بىلەن تەبىئەت ۋە جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ مۇناسىۋە-تى ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىك ئەسەردۇر. ئەسەردە ئادەمنىڭ ئىج-تىمائىي مۇناسىۋەت ۋە تەبىئەت فۇنكسىيە مۇھىتى جەريانىدىكى ئادەم ئىكەنلىكى مىللىي ئەخلاقي چۈشەنچىلەر ھەم پەلسەپىۋى نۇقتىلاردىن مۇلاھىزە قىلىنغان.

ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى تېمىسى يېڭى تېما ئە-مەس. ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ «قىزىل تاغ باتۇرلىرى» قاتارلىق ئەسەرلەردە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان، ئەمما بۇنداق ئەسەرلەردىكى خاھىش تەبىئەتكە قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىش، تەبىئەت ئالدىدا قىلچە تىز پۈكمەسلىكتىن ئىبارەت بولدى. ئۇلارنىڭ سۈزۈت لىنىيىسى تەبىئەت بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشنى بويلاپ راۋاجلاندۇرۇلدى. ئادەملەرنىڭ تەبىئەت ئۈستىدىن غەلىبە قىلە-شى تەبىئىي ھالدا ئەسەرنىڭ خاتىمىسى قىلىندى. بۇلار بىلەن «ئاقساق بۇغا» دىكى ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى تېمىسە-نى سېلىشتۇرغىنىمىزدا، ئالدى بىلەن ھېس قىلىدىغىنىمىز ياز-غۇچىلاردىكى ئوخشاش تېما ئۈستىدىكى ئوخشىمىغان تەپەككۇر ۋە ئوخشىمىغان خاھىشتۇر.

ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەۋجۇتلۇق ئاسا-سىنى پەقەت ئىجتىمائىي تۈرمۇش مۇھىتى ئاساسىدىلا ياراتقىپ قالماستىن، يەنە ئىنسانىيەت تاپىنىپ ياشايدىغان تەبىئەت مۇھىتى ئاساسىدىمۇ بەرپا قىلغان. ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ كۈچ - قۇدرىتە-نى بىلىشكە باشلىغان ئەڭ دەسلەپكى ۋاقىتلاردىلا ئالدى بىلەن

ئۆزلىرى ياشاۋاتقان مۇھىت ۋە بۇ مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەر ئۇستىدە ئويلاندى. تەبىئەت ئەپسانىلىرىنىڭ يارىتىلىشى ئۇنىڭ نەتىجىسى بولدى. ئەخلاق قارىشى بۇ تەبىئەت ئەپسانىلىرىنىڭ مەركىزىدۇر. كىشىلەر ئۆگ دەسلەپكى ياخشىلىق ۋە ياماملىقنى تەبىئەتنى سۆيۈش - سۆيمەسلىك، ئاسراش ياكى ئاسراماسلىق بىلەن ئۆلچىدى ياكى ئايرىدى. دېمەك، تەبىئەتنى مەركەز قىلغان ئەخلاق قارىشى ئىنسانىيەتنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپ كەلدى. ئۇ گەرچە ئىنسانىيەت پىسخىكىسىدا ئاللىقاچان بىر خىل ئورتاق ئەنئەنىۋى ئەخلاق قارىشىغا ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇستىدە يېڭىباشتىن مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىش بۇگۈنكى يازغۇچىلارغا نىسبەتەن سەل قارىغىلى بولمايدىغان بىر تەرەپ بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. چۈنكى، ئىنسان بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى بۇگۈن ئىلگىرىكى ھەر قانداق دەۋردىكىدىنمۇ مۇرەككەپلەشتى. ئۇ ئەمدى دۇنياۋى مەسىلىگە ئايلىنىپ، ئىنسانىيەتنى ئۆز تارىخى، ھاياتلىق ئاساسى ئۇستىدە قايتا ئويلىنىشقا ئۈندىمەكتە. ئادەملەر تەبىئەتكە زامانىۋى ئاڭ بىلەن مۇئامىلە قىلماقتا. مۇشۇنداق شارائىتتا يازغۇچى مۇھەممەت باغراش بۇ تېمىغا يۈرۈش قىلدى. ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق تەلىپى نۇقتىسىدىن قەلەم تەۋرەتتى. ئىخچام سۈژىت، قىسقا ھەجىم ۋە قىسقا بايانلار بىلەن ئەمەس، ئەكسىچە ھەربىر سەھىپە، ستېرىئولۇق سۈژىت، ئەتراپلىق مۇلاھىزە ئارقىلىق ئۆز كۆز قارىشىنى ۋە يېڭى خاھىشىنى ئەكس ئەتتۈردى.

يازغۇچى خۇداغا ئەمەس، ئادەمگە ئېتىقاد قىلىدۇ دېيىلسە، ئۇنداقتا ئادەم تۇرمۇشى، ئادەمنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇچۇن شەرتلىك باغلانغان مۇناسىۋەتلەر — شەيئى، ھادىسە، جانلىقلار ئۇستىدە باش قاتۇرۇش يازغۇچىدىكى بۇ خىل ئېتىقادنىڭ مەركىزىدۇر. ئەدەبىياتنى ھەقىقىي مەنىدىكى بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى،

ئالۋ، تۇيغۇ ھادىسىلىرىنى كەڭلىككە يېيىپ كىتابخان بىلەن ئورتاق مۇلاھىزە قىلىش دەپ چۈشىنىش بۇ ئېتىقادنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى، كىتابخانىنىڭ ئوبرازغا بولغان چۈشەنچىسىنىمۇ كېڭەيتتى. مۇھەممەت باغراش يارانقان ئىشقىيار (ئەسەردىكى باش قەھرىمان) ئەنە شۇنداق ئۆزىگە خاس ئىچكى كۆچكە، ئىرادىگە، پىكىر ـ مۇلاھىزىلەرگە ئىگە قىلىنغان پېرسوناژ. ئۇ ئىجتىمائىي نۇقتىدىن مىللەت، سىنىپقا تەۋە بولسىمۇ، ئەمما ئەسەردىكى ئورنى، ئۆزىگە خاس روھىي دۇنياسى بىلەن كىتابخان قەلبىدە پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ بۈگۈنكى تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان بىر ئىنسان سۈپىتىدە گەۋدىلىنىدۇ. ئۇنىڭدا بۈگۈنكى دۇنيا كىشىلىرى ئورتاق دۇچ كېلىۋاتقان، سېزىۋاتقان كرىزىس ئېڭى بار. ئەسەردە ئۇ بۇ خىل ئورتاق ئاڭنىڭ مۇجەسسەملەشكەن تىپى قىلىنغان. ئۇ يەنە ئاپتور بىلەن كىتابخان ئورتاق باش قاتۇرۇۋاتقان ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى يېڭى خاھىش، يېڭى مۇلاھىزىلەرنىڭ مەركىزىگە قويۇلغان. شۇڭا، ئەسەردە ئىشقىيار باشتىن ـ ئاخىر تەبىئەتنى، جانلىق مەۋجۇداتلارنى ئويلايدۇ، ئۇلارنى سۆيىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىنسانىيەت بىلەن بولغان ئىچكى مۇناسىۋەتلىرى ئۈستىدە ئويلىنىدۇ. ئىشقىيار يەنە بۈگۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ كرىزىس تۇيغۇسى بىلەن باغلىنىپ كېلىدىغان، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشىدىكى سەۋەبلەرنى ئۆزىنىڭ تەبىئەتكە، جانلىق مەۋجۇداتلارغا تۇتقان پوزىتسىيىسىنىڭ ئىلمىي بولمىغانلىقىدىن، تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش ئەملىيىتىدە قارىغۇلارچە ئىش ئېلىپ بارغانلىقىدىن ئىزدەيدىغان «ئۆز ـ ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى» مۇ بار. ئىشقىيار خاراكتېرىگە سىڭگەن بۇ خىل ئالۋ ئۇنىڭ بۇغا بالىسىنى پولك كوماندىرىنىڭ كېسىلى ئۈچۈن دورا قىلىپ بېرىدىغان ۋاقتىتكى مونولوگىدا ئېنىق ئىپادىلىنىدۇ: «ئۇلار مۇشۇ گۈناھسىز، بىچارە ھايۋاننى ئۆلتۈرمەكچى. يەنە كېلىپ ئۆزۈمگە، ماڭا ئۆلتۈرۈ-

گۈزەكچى! بىر ئادەمۇ؟! ئۇ ئۆزىنىڭ ئەركى بويىچە ياشاشقا ھەقلىق... مەن شۇ چاغدىلا ئۆزۈمنىڭ ئەقىدىسىگە سادىق بولۇپ قالالايمەن. تەبىئەتكە، ئەجدادلىرىمنىڭ روھىغا، ئاتا - بوۋامغا يۈز كېلەلەيمەن... ئۇ ئىنسانىيەتنىڭ دوستى. ئاتا تەبىئەتنىڭ بالىسى. ئۇ ھايانقا گۈزەللىك، دوستلۇق بېرىدۇ. مۇشۇنداق بىباھا ھايۋاننى، ئىنسانىيەتنىڭ دوستىنى ھېچ سەۋەبسىزلا ئۆلۈتۈرۈش مېنىڭچە بەكمۇ شەپقەتسىزلىك!»

ئىشقىيار يەنە بىر تەرەپتىن، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ھوشيار، قاۋۇل، ياراملىق جەڭچىسى. بىزنى تولىمۇ رازى قىلىدىغان يېرى شۇكى، ئىشقىيار ۋۇجۇدىدا خەلق، ۋەتەن تاپشۇرغان ۋەتەننىڭ زېمىنى، تۇپرىقى، ئورمىنى، جانلىقلىرىنى قەتئىي قوغداش، ئاسراشتىن ئىبارەت شەرەپلىك بۇرچ بىلەن بۇۋىسى ئۆگەتكەن تەبىئەتنى مەركەز قىلغان ئەخلاق قارىشى زېچ بىرلىشىپ كەتكەن. ئىشقىيار خاراكتېرىنىڭ ھاياتىي كۈچى مۇشۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىرىكمىسىدە. ئۇ پەقەت مۇشۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىرىكمىسىدە ياراتىلغانلىقى بىلەنلا ئۇلۇغلىنىدىغان ئوبراز. ئۇ-نىڭدا مۇشۇ ئىككى تەرەپ بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇ بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا چىڭغىز ئايتماتوۋنىڭ «ئاق پاراخوت» ناملىق ئەسىرىدىكى سەبىي بالا ئوبرازى بولۇپ ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ تۇپرىقى، ئۆزىمىزنىڭ قېنىمىزدىن يارالغان ھەقىقىي ئىشقىيار بولۇپ گەۋدىلىنىدۇ. ئىشقىيار روھىدىكى تەبىئەتنى مەركەز قىلغان ئەخلاق قارىشى ئەسەردە مۇنداق ئىپادىلەنگەن: «بوۋام ماڭا ھاياتنى، ئىنسانلارنى، تەبىئەتنى قىزغىن سۆيۈشنى، ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتىنى، مەدەنىيىتىنى ئالىي بىلىشنى، شەخسىيەتسىز، توغرا، ئادىل بولۇشنى، تەبىئەت ۋە ئىنسانىيەتكە يالقۇنلۇق سۆيگۈ، ئوتلۇق مېھىر - مۇھەببەت باغلاشنى ئۆگەتتى».

ئادەمنى ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئېڭى يۈكسەكلىكىگە كۆتۈ-

رۇش ۋە جىسمانىي جەھەتتىن تەبىئەتكە قېتىۋېتىش، روشەنكى، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى قايتا مۇلاھىزە قىلىدىغان «ئاقساق بۇغا» غا ئوخشاش ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ دىققەت قىلىدىغان نۇقتىسى. بۇ خىل يېڭى ئاڭ ئەسەردىكى ئىشقىيار ئوبرازىدا ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا كىچىكىدىنلا ئانا يۇرتقا، ئۇنىڭ ئوتلاق، دەل ـ دەرەخ، ئۇچار قۇشلىرىغا، جانلىقلىرىغا بولغان يالقۇنلۇق مۇھەببەت يېنىپ تۇرىدۇ. بۇ مۇھەببەت شۇنىڭغانلىق بىر كۈنى سەپداشلىرى بىلەن مەشق مەيدانىدىن بازىغا قايتىۋاتقاندا ماشىنىغا سوقۇلۇپ كەتكەن يېرىم جان بۇغا بالىسىنىڭ يولۇقۇپ قېلىشى ۋە كېيىن ئۇنى «ھەربىي نىزامغا خىلاپ» ھالدا بېقىۋېلىپ ساقايتىش جەريانى بىلەن ماس ھالدا تەدرىجىي ئاشكارلىنىپ كۆچىيىپ بارىدۇ. ئاخىرىدا بولسا، بۇغا بالىسىنى قوغداپ ئانا تەبىئەتكە قايتۇرۇپ بېرىش بىلەن ئۇنى قۇربان قىلىۋېتىش ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن زىددىيەتكە دۇچ كېلىدۇ. بۇ زىددىيەتنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىپ، بۇغا بالىسىنىڭ ئۆز ئەركىنى تېپىشىدا ئىشقىيار بىر تەرەپتىن، باشتىن ـ ئاخىر مىللىي ئاڭ، مىللىي پىسخىكىنىڭ ئىچكى قوزغىتىشىدا بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بۇگۈنكى ئىنسانىيەت دۇچ كېلىۋاتقان «كرىزىس ئېڭى» نىڭ مەدىتىگە ئېرىشىدۇ. ناھايىتى ئېنىقكى، ئىشقىيار ئۆزىنى بۇ ئىككى خىل ئاڭ ـ پسىخىكىسىنىڭ تاللىۋېلىشىغا تاپشۇرغان. بۆرىنىڭ ئىشقىيار تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈشى ئىشقىيار خاراكتېرىنى ئويلىمىغان يەردىن بىر مۇرەككەپلىككە باشلاپ كىرىدى. ئەمدى ئىشقىيار ئۆز ۋۇجۇدىدىكى تەبىئەتنى سۆيۈش، جانلىق مەۋجۇداتلارنى سۆيۈشتەك ئەنئەنىۋى مىللىي ئاڭ بىلەن بۆرىگە تېۋىنىش، بۆرىنى ئۇلۇغلاش چۈشەنچىسىنىڭ ئۆتكۈر كۆرىشىگە دۇچ كەلدى. نەتىجىدە ئۇ بىر تەرەپتىن بۇغىنى قوغداپ قېلىپ، زامانىۋى ئاڭ، ئۆزىگە خاس گۈزەللىك چۈشەنچىسىنى نامايان قىلىپ خۇشاللانسا، يەنە بىر تەرەپتىن، بۆرىگە تېۋىنىش

تىن ئىبارەت بۇ مىللىي ئەنئەنىۋى ئاڭنىڭ يەنە بىر قاتلىمى تەرىپىدىن جازالىنىدۇ، ئازابلىنىدۇ.

ئىشقىيار كىچىكىدىن ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ تازا قاينىق بۇلىقى بولغان ئاۋات بىر يېزىدا تۇغۇلۇپ، قويۇق ئەنئەنىۋى مىللىي تۇرمۇش مۇھىتىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان. يېزىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان كۆك مەشرەپ، نوروز ئويۇنى شۇنىڭدەك تۇرلۇك مۇراسىملار، يېزا كىشىلىرىنىڭ ساپ دىل مىجەزى، ئۇلارنىڭ تەبىئەت، سۇ، يەر، جانلىقلار، بىلەن خۇددى «تەڭ يارىلىپ، تەڭ يوقايدىغان» دەك پىسخىك كەيپىياتى ئىشقىيارغا بوۋىسى بىلەن مەشرەپ-لەرگە ئەگىشىپ بارىدىغان ئاشۇ كىچىك ۋاقىتلىرىدىلا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ روھىي قاتلىمىدا ئاشۇ ساپ دىل يېزا ئادەملىرىگە ئوخشاشلا مەنىۋى ھالەت — تەن بىلەن تەبىئەتنىڭ بىرلىكى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالەتتە چوڭقۇر يىلتىز تارتقانىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا بوۋىسى ئېيتىپ بەرگەن «ئوغۇز رىۋايىتى» دىكى ئوغۇزلارنىڭ يەر، تەبىئەت، جانلىقلار ھەققىدىكى بىرلىك قارىشى، مۇناسىۋەتلىرى، شۇنداقلا «يەر ئانىنى ئۇلۇغلاش، دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھ، ئۇچار - قاناتلارنى ئۆز قېرىندىشى ساناش ئۇلارنىڭ ئەڭ يۇكسەك ئەخلاقى، ئەۋلاد-تىن - ئەۋلادقا قالىدىغان ئادەم بولۇش نىزامى» ئىكەنلىكى ۋە بۇ جەھەتتىكى پائالىيەتلىرى، بوۋىسىنىڭ مانا بۇ نىزاملارنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماسلىق ھەققىدە تەكىتلەپ ئېيتقان سۆزلىرى ئىشقىيار ئېڭىدا كۆرۈلۈۋاتقان ئەنئەنىۋى مىللىي چۈشەنچىلەرنىڭ كېلىش مەنبەسىدۇر. ئىشقىيارنىڭ خاراكتېرى مانا شۇ ۋاقىتتىلا يارىتىلىپ بولغانىدى. ئۇنىڭ كېيىنكى پائالىيەت، ئوي - خىيال-لىرى پەقەت شۇ خاراكتېرنىڭ بۈگۈنكى زامانىۋى ئاڭ، ئىنسان-يەت ئورتاق كرىزىس ئېڭىغا دۈچ كەلگەن ۋاقىتتىكى تۇرلۇك ئۆزگىرىش، تەرەققىي قىلىش جۈملىسىدىندۇر. ئىشقىيارنىڭ تەبىئەت ۋە تەبىئەت بىلەن ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى

چۈشەنچىسىمۇ باشتىن - ئاخىر بىر دەك.

ئىشقىيار خاراكتېرىدە ئەنئەنىۋى مىللىي پىسخىكىنىڭ بۆرىگە تېۋىنىشتىن ئىبارەت يەنە بىر تەرىپىمۇ بار. ئۇ ھەربىي سەپكە ماڭىدىغان كۈنى بوۋىسى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا «بۆرىدەك باتۇر، ژاپادار، ھۇشيار، ئەقىللىق، چەبدەس، مەردانە بول!» دەپ بۆرە ھوشۇقىنى ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويىدۇ، شۇنداقلا بۆرە رېژىيە-تىنى سۆزلەپ بېرىپ، بۆرىنى ئۇلۇغلاش، بۆرىگە تېۋىنىشنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ بېرىدۇ.

تەبىئەتنى، جانلىقلارنى سۆيۈش، ئاسراش، قوغداش بىلەن بۆرىنى ئۇلۇغلاش، ئۇنىڭغا تېۋىنىش ئىشقىيار ئەنئەنىۋى مىللىي پىسخىكىسىنىڭ ئايرىلماس ئىككى تەرىپىدۇر. ئەمما، ئىشقىيار خاراكتېرىنىڭ قىممىتى يالغۇز ئۇنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي پىسخىك ئامىللىرىغا باي بولغانلىقى بىلەنلا ئۆلچەنمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ خاراكتېرىدە يەنە زامانىۋى ئاڭ — بۈگۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئېڭى ۋە كرىزىس ئېڭى، كرىزىس تۇيغۇسى قويۇق ھەم كۈچلۈك بولغانلىقىدا، غالىب كەلگەنلىكىدە، ئىنسانىيەتكە خاس بولغان گۈزەللىك قارىشىنى قورقماي نامايان قىلغانلىقىدا كۆرۈ-لىدۇ. ئىشقىيار نېمە ئۈچۈن چىشى بۆرىنى ئېتىۋېتىپ، بۈغا بالىسىنى قوغداپ قالدى؟ مۇلاھىزىمىزدە يەنە مۇنداق نۇقتىنىمۇ چىقىش قىلىمىز: بۆرىنىڭ بۈغا بالىسىغا قەھرى بىلەن يېقىنلە-شىۋاتقان ۋاقىتتىكى ھالىتى بۈگۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ ئىشقىيار-دىن ئىبارەت ۋەكىلىنىڭ ئېڭىدا گۈزەللىك بىلەن رەزىللىكنىڭ كۈرىشى بولۇپ گەۋدىلەندى. بۇ ئىشقىيارنىڭ مىللىي ئەنئەنىۋى پىسخىكىسىنىڭ قۇلى بولماستىن، يازغۇچى زامانىۋى ئاڭ يۈكە-سەكلىكىدە يارانقان ئىجادىي ئوبراز ئىكەنلىكىنى ئىنتايىن جايىدا دەللىلەيدۇ.

ئىشقىيار ئەنئەنىۋى مىللىي پىسخىكىنىڭ قۇلى بولماستىن، ئۇنى ئىجادىي راۋاجلاندۇرغۇچى، ئۇنى زامانىۋى ئاڭ يۈكسەكلە-

كىگە كۆتۈرۈپ بۇگۈن ئۇچۇن خىزمەت قىلدۇرۇش تەرەپدارى-
دۇر. يازغۇچىنىڭ ئىشقىيار ئوبرازىنى، ئۇنىڭ بۇغا بالىسى
بىلەن بولغان «قېرىنداشلىق» مۇناسىۋىتىنى، تەبىئەتنى سۆيۈش
روھىنى شۇنچە ئىنچىكە، شۇنچە چوڭقۇر، شۇنچە تەپسىلىي تەس-
ۋىرلىشىمۇ ئىشقىيار خاراكتېرىدىكى بۇ خىل ماھىيەتلىك تەرەپ-
نى ئۆز مىللىتىنىڭ مىللىي پسىخىكىسىغا ھەقىقىي سادىق بول-
غان ھالدا توغرا، تەسىرلىك قىلىپ يورۇتۇپ بېرىشتىن ئىبارەت-
تۇر. ئەگەر يازغۇچى ئىشقىيار خاراكتېرىدىكى بۇ ماھىيەتلىك
تەرەپنى گەۋدىلەندۈرۈشكە سەل قارىغان بولسا، ئىشقىيار خاراك-
تېرى بۇنچە جەلپ قىلارلىق يارىتىلمىغان بولاتتى. ھەتتا ئۇ
ئەنئەنىۋى مىللىي پسىخىك ئامىللار چىرماپ كەتكەن، بۇگۈن
ئۇچۇن ھېچقانداق بەدىئىي ئويلاندۇرۇش قىممىتى بولمىغان ئوب-
رازغا ئايلىنىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى.

ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلىسى پەلسەپە نۇق-
تىسىدىن ئالغاندىمۇ ئەزەلدىن پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇرلارنىڭ ئىن-
تايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلىسى بولۇپ كەلدى. پۈتكۈل
پەلسەپە تارىخىدا بۇ مۇناسىۋەت ھەققىدىكى كۆز قاراش، تەتقىقات-
لار مۇھىم رول ئويناپ كەلدى. بۇ خىل قاراشلار بۇگۈنكى كۈندە
دۇنياۋى خاراكتېر ئېلىپ، شەرق - غەرب ئۇچۇن ئورتاق مەسە-
لىگە ئايلانماقتا. بىز ئۆزىمىزنىڭ مىللىي پەلسەپە تارىخىمىزنى
ۋاراقلىغان ۋاقتىمىزدا، بۇ مۇناسىۋەت تېمىسىنىڭ بىزنىڭ بۇ-
گۈنكى ئەدەبىياتىمىزدا ئەكس ئەتتۈرۈلۈشى قانداقتۇر غەربتىن
«ئېلىپ كىرىش»نىڭ مەھسۇلى بولماي، بەلكى ئۆز مىللىي
مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئۆز تۇپرىقىمىزدا يېڭىباشتىن جانلىنىشقا،
پارلاشقا باشلىغانلىقىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس
قىلىمىز.

ھەممىگە مەلۇمكى، غەرب ئەللىرىدە تەبىئەتنى بويسۇندۇ-
رۇش، ئۆزگەرتىش غايىسى بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى-

رىدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشى، سانائەت، پەن ـ تېخنىكىنىڭ تېز راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ھەسسىلەپ ئېشىپ باردى. ئەمما بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە چەكتىن ئېشىپ كەتكەن بۇ «تەلەپ، ئارزۇ، غايە» لەرنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيلا قالماستىن، ئەكسىچە، تەبىئەتنى زور بۈزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىپ، ئىنسانىيەتكە ئاپەت خاراكتېرلىك ئاقىۋەت ئېلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى مۇتەخەسسىسلەر ئىسپاتلىماقتا. ئىنسانىيەت بۈنداق ئەھۋالدا يەنە نېمىنى ئويلىشى كېرەك؟ مۇھىتنى ئاسراش، گۈزەل تەبىئەتنىڭ ئالقاندەك قىسمىنىڭمۇ ۋەيران بولۇشىغا يول قويماسلىق ئۈلار ئۈچۈن ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرىدىغان ئورتاقلىققا ئايلاندى. قىسقىسى، ئىنسانلار ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇستىدە قايتىدىن ئويلىنىشقا باشلىدى. بىر قىسىم غەرب مۇتەپەككۇرلىرى 70 ـ يىللاردىن كېيىن نەزەرىنى شەرقتە ئاغدۇرۇپ، شەرق خەلقلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى تەبىئەتنى سۆيۈش، ئاسراشقا دائىر پەلسەپىۋى چۈشەنچىلەرگە ناھايىتى قىزىقتى. ئۈلار ئېلىمىز خەلقىنىڭ «ئاسمان ـ زېمىندىكى بارلىق شەيئىلەر بىر گەۋدە»، «تەڭرى بىلەن ئادەمنىڭ بىرلىكى» ئىدىيىلىرى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان تەبىئەتنى قوغداش پائالىيەتلىرىنى مەدھىيىلىدى.

ئەپسانە، رىۋايەت بىلەن يازما ئەدەبىياتىمىز زېچ مۇناسىۋەتكە ئىگە. يازما ئەدەبىيات بارلىققا كەلگەندىن كېيىن، بۈلار ئوخشىمىغان خاراكتېردىكى مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە ئايرىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر قايسى دەۋرلەردىكى يازغۇچىلارنىڭ ئۆز ئىجادىيەتلىرىنى تېخىمۇ ئاممىباب، تەسىرلىك يارىتىشىدا ئۇنۇملۇك رول ئويناپ كەلمەكتە.

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ناۋايىنىڭ «سەددى ئىسكەندەر» داستانىدا شائىرنىڭ فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ چىرىكلە-

كى، ئادالەتسىزلىكى، ئىتتىپاقسىزلىقنىڭ قارشى تۇرۇپ، تىنچ ـ ئاسايىشلىقنى تەشەببۇس قىلىش ئىدىيىسى خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن غايىۋى شاھ ئىسكەندەر رىۋايىتى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. موللا ئەلەم شەھيارىنىڭ «گۈل ۋە بۇلبۇل» داستانىدىكى ئەركىن نىكاھ، ئەركىن مۇھەببەت قارشى خەلق ئارىسىدىكى گۈل بىلەن بۇلبۇلنىڭ مۇھەببەت پاجىئەسى ھەققىدە- كى رىۋايەتتىن ئىجادىي پايدىلىنىش ئارقىلىق تەسىرلىك، ئوب- رازلىق ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. بىز مۇلاھىزە قىلىۋاتقان «ئاقساق بۇغا» ئەنە شۇنداق ئىجادىيەت ئەنئەنىمىزگە ۋارىسلىق قىلغان ئەسەردۇر. ئەسەردە خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن، توتېم ئېتىقادىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان «بۆرە ئەپسانىسى» بىلەن تەب- ئەتنى سۆيۈش، ئاسراش، قوغداشتەك ئەنئەنىۋى مىللىي پىسخە- كىمىزغا مۇناسىۋەتلىك بولغان «ئوغۇز رىۋايىتى» تەپسىلىي بايان قىلىنغان.

ئەسەرنىڭ تەبىئەتنى سۆيۈش، قوغداش، ئاسراشقا چاقىرىش خاھىشى ئۇستىدە يۇقىرىدا ئەخلاقىي، دىنىي، پەلسەپىۋى نۇقتە- دىن مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بارىدۇق. بۇ خاھىشنىڭ بۈگۈنكى دۇنيادا ئوينايدىغان ئىجابىي ئەھمىيىتىنى مۇئەييەنلەشتۇردۇق. مەسىلە- نىڭ نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىشكە زادى بولمايدىغان مۇناق بىر تەرىپىمۇ بار. بۇ تەرەپ ئۇستىدە توختىلىشنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن- كى مۇشۇ خىل تېمىدىكى ئىجادىيەت ئىشلىرىدا ئەھمىيىتى بار، دەپ قارايمەن.

بىرىنچى، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش كۈرىشىنى قانداق باھالاش مەسىلىسى.

ئادەم تەبىئەتنى قوغدايدۇ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ ھەم ئۇ- نىڭغا تايىنىپ ياشايدۇ. ئەمما، بۇنداق دېگەنلىك ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش يولىدا ئېلىپ بارغان بارلىق پائالىيەتلىرى خاتا دېگەنلىك ئەمەس ياكى بولمىسا تەبىئەتكە چوقۇنۇش دېگەنلىك-

مۇ ئەمەس. ئەدەبىيات ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى تېمىـ
سىنى ئەكس ئەتتۈرگەندە، ئادەمنىڭ تەبىئەتكە نىسبەتەن ئۆزگەرـ
تىش، بويسۇندۇرۇش پوزىتسىيىسىنى ئاددىي ھالدا ئىنكار قىلـ
ۋەتمەسلىكى، ساپ ماسلىق مۇناسىۋىتىگە ئايلاندۇرۇپ قويماسلـ
قى لازىم. ئەدەبىياتتا تەنقىدلىنىدىغان، پاش قىلىنىدىغان ئۆزـ
گەرتىش ۋە بويسۇندۇرۇش — ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقى
ھەم تەرەققىياتى جەريانىدا تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە ھۆرمەت قىـ
لىش ئاساسىدا، ئىلغار پەن ـ تېخنىكىنىڭ كۈچى بىلەن ئېلىپ
بېرىلىدىغان ئۆزگەرتىش ۋە بويسۇندۇرۇش ئەمەس، بەلكى تەبـ
ئەتنى ئۆزگەرتىش قانۇنىيىتىگە ماس كەلمەيدىغان، ئېكولوگىيىـ
لىك مۇھىت، تەڭپۇڭلۇقتا زىيان يەتكۈزۈپ، ئىنسانىيەتكە ئاپەت
ئېلىپ كېلىدىغان «ئۆزگەرتىش» ۋە «بويسۇندۇرۇش» تۇر.
شۇڭا، ئەدەبىياتىمىزدا بۇ تېما تەسۋىرلەنگەندە مانا شۇنداق خاراكـ
تېر جەھەتتىكى پەرقنى ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېلىش ئىنتايىن مۇـ
ھىم. «ئاقساق بۇغا» ناملىق ئەسەردە ئالدى بىلەن دەل مۇشۇ
نۇقتىغا سەل قارالغان. تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە ماس ھالدىكى
ئۆزگەرتىش، بويسۇندۇرۇش بىلەن ئۇنىڭغا قارشى ھالدىكى ئۆزـ
گەرتىش، بويسۇندۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ماھىيەتلىك پەرق
ئېنىق تاپشۇرۇلمىغان. لوگىكىلىق نۇقتىدىن ئالغاندا، ئەسەردە
ئانا يەرگە، جانلىق مەۋجۇداتلارغا، گۈل ـ گىياھ، دەل ـ
دەرەخلەرگە كۆيۈنۈش، ئۇلارنى سۆيۈش، ئاسراش لازىمكى، ئۇـ
لارغا زادى «قول تەگكۈزمەسلىك» كېرەك، ئۇلارنى ئۆز «قېرىنـ
داشى» دەك كۆرۈش لازىمكى، ئۇلارنى ھەرگىز «يات كۆرۈش»
كە بولمايدۇ. ئۇنداق قىلمىغاندا، تەبىئەتنىڭ «جازا» سىغا ئۇچـ
راپ ھالاك بولىدۇ، دېگەندەك بىر خىل قورقۇنچلۇق، ۋەھىمـ
لىك خاھىش گەۋدىلىنىپ قالغان. ھەتتا ئەسەردە «ھايۋانات
باغچىسى» دىن ئىبارەت بۇ خىل مەدەنىيەت بەلگىسىمۇ يازغۇچى
تەرىپىدىن ھايۋانات، ئۇچار قۇشلارنى «ئۆز ئەركىگە قويۇپ بەر-

مىگەنلىك» ، «چۇشەپ قويغانلىق» ، «ياشاش ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلغانلىق» دەپ ھېسابلىنىپ، يەڭگىللىك بىلەن ئىنكار قىلىۋېتىلگەن. پىكرىمىزنىڭ دەللىلى سۈپىتىدە ئەسەردىكى باغچا خىزمەتچىسىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى مىسال كەلتۈرىمىز: «مۇشۇ بىچارە ھايۋانغا نېمە كۈن مۇشۇ؟ ! مۇشۇلارمۇ خۇدا ياراتقان جان ئەمەسمۇ؟ خەقنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ۋە پۇل تېپىش ئۈچۈنلا بۇلارنى ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىش، بالا - ۋاقىلىرىدىن، كەڭ تەبىئەتتىن مەجبۇرىي ئايرىپ، مۇشۇنداق قەپەسكە بەند قىلىۋېتىش ئۇلار (ھايۋانلارنى دېمەكچى) ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ ئازارتۇقراق ئازاب ئەمەسمۇ؟»

بىز ئەلۋەتتە ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ، جانلىقلارنىڭ مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىنى ماسلىقنى تەشەببۇس قىلىمىز. بىراق بۇ ماسلىق مۇناسىۋەت ھەرگىزمۇ تەبىئەتنى ئۆز قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن ھالدا ئۆزگەرتىش مۇناسىۋىتىدىن ۋاز كېچىشنى بىلدۈرمەيدۇ. شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، تەبىئەتنىڭ قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن بولغان ئۆزگەرتىش، بويسۇندۇرۇش ئىنسانىيەتكە بەخت، گۈزەللىك يارىتىشنىڭ بىر ئاساسى، ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەقسىتى. شۇڭا، ئىنسانىيەت زامانىۋى ئىلىم - پەن ۋاستىسى بىلەن تەبىئەت سىرلىرىنى ئاچىدۇ، ئۇنى ئىگىلەيدۇ، ئۆزگەرتىپ باىرىدۇ. جانلىق مەۋجۇداتنى ئاسراش، ئۇلارنىڭ نەسلىنى تېخىمۇ كۆپەيتىشكە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا، ئۇلارنى كۆندۇرۇپ تۇرلۇك مەدەنىيەت پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇلارنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىپ، «قوغداش، ئاسراش» نىلا تەكىتلەپ، ئۇلارنى مۇتلەق «ئەركىن ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش» نى تەشەببۇس قىلىش، ئىنسانىيەتنى بىر تەرەپلىمە ھالدا ئەيىبلەش، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش، بويسۇندۇرۇش پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسى ئوستىدىن قارىقويۇق «چىرىكلىك» دەپ شىكايەت قىلىش جەمئىيەت تەرەققى

يات نۇقتىسىدىنمۇ، بۇگۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ كرىزىس تۈيغۇسى ھەم بۇنىڭدىن بارلىققا كەلگەن ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى نۇقتىسىدىنمۇ توغرا ئەمەس. ئەسەردە ئىشقىيار بىلەن روتا كو- ماندىرى ئوتتۇرىسىدا بۇغا بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، پولك كوماندىر- لىقى كېسىلگە دورا قىلىش مەسىلىسى ھەققىدە تەپسىلات بېرىل- گەن. بىز بۇ تەپسىلاتنى ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمىزدا ئۇنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان، ئاپتور تەرىپىدىن ئادەملەرگە قويۇلۇۋاتقان مۇناق ئورۇنسىز سوئاللارنى ھېس قىلماي تۇرالمايمىز: «تەبىئەتتىكى جانلىق مەۋجۇداتلارغا ئىنسانپەرۋەرلىك مۇئامىلىسى نېمىشقا ماس كەلمەيدىكەن؟»، «جانلىقلار تەبىئەتنىڭ بىر ئەزاسى دەپ قارىلە- يدىكەن، ئۇنداقتا ئۇلارنىڭمۇ تەبىئەتتە خۇددى ئادەملەردەك ياشاش ھوقۇقى بولمامدۇ؟»، «ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى ئەخلاق مۇناسىۋىتى ئادەم بىلەن ھايۋانات ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسە- ۋەتلەرگىمۇ باب كەلسە بولمامدۇ؟» دېگەنگە ئوخشاشلار.

ئىككىنچى، ئادەم بىلەن تەڭرىنىڭ بىرلىكى توغرىسىدىكى ئەنئەنىۋى پەلسەپىۋى قاراشلارغا قانداق ۋارىسلىق قىلىش مەسە- لىسى.

بىز ئۇيغۇر ئىدىئولوگىيىسىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلىك تەرەققە- يىات جەريانىغا نەزەر ئاغدۇرىدىغان بولساق، ئەدەب، مۇتەپەككۇر- لىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ پەلسەپىۋى، ئەدەبىي ئەسەرلىرىدە تەبىئەت، تەڭرى، ئىنسان توغرىسىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ئەكس ئەتتۇر- گەنلىكىنى بىلىمىز. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپ فارابىنىڭ فانتىزملىق پەلسەپىسىنىڭ شەرقتە قازانغان ئۇتۇقى شۇكى، ئۇ- نىڭدا تەڭرى (ئىلاھ) ئىنكار قىلىنمايدۇ. بەلكى، تەڭرى تەبە- ئەتتىن تاشقىرى بولماي، تەبىئەت ئىچىگە سىڭگەن دېگەن قاراش ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ. تەڭرى تەبىئەت بىلەن بىر گەۋدە دەپ قاراپ، تەبىئەتتىن ھالقىغان ئىلاھنىڭ بولۇشى كەسكىن رەت قىلىنىدۇ. فارابى يەنە ئادەمنى ماددىي نۇقتىدىن تەبىئەت بىلەن

قوشۇۋېتىدۇ. نەتىجىدە فارابىنىڭ فانتىزملىق پەلسەپىسىدە «ئا-
دەم بىلەن تەڭرىنىڭ بىرلىكى» دەللىلىنىدۇ. 11 - ئەسىردىكى
مۇتەپەككۇر يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ ئۆزىنىڭ تەبىئەت قاراشلىرى
پەلسەپىسىدە تەڭرىنى تەبىئەتكە زىت ئورۇنغا قويماستىن، تەبە-
ئەت ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرى بىلەن، ئالەم گارمونىيىسى ۋە
تەبىئەت قانۇنىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ ئىزاھلىغان. ئەنئەنىۋى
مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتىغا باشتىن - ئاخىر سەڭ-
گەن بۇ خىل ئىلغار پەلسەپىۋى قاراشلار ئوتتۇرا ئەسىر خۇراپات-
لىقىدا، فېئودال ھاكىمۇتلەقلىق، ئىلاھىيەتچىلىك قاراشلىرى
ئاستىدا خورلىنىۋاتقان ئادەمنى، ئادەمنىڭ ئەقلىنى ئۇلۇغلاش،
ئۇنى ئالەم بىرلىكى قارىشى ئاساسىدا قوغداشتا ئىنتايىن مۇھىم
رول ئوينىدى.

يۇقىرىقىلاردىن ئېنىقكى، مىللىي ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى-
مىزدىكى ئاڭۋال «تەڭرى بىلەن تەبىئەتنىڭ بىرلىكى» دىن «تەڭ-
رى بىلەن ئىنسانىنىڭ بىرلىكى» نى يارىتىش چۈشەنچىلىرىدە باش-
تىن - ئاخىر بىر تەرەپتىن تەبىئەتنى ئۇلۇغلاش، سۆيۈش،
قەدىرلەش ئىدىيىسى تەشەببۇس قىلىنسا، يەنە بىر تەرەپتىن،
ئادەمنىمۇ ئۇلۇغلاش، قەدىرلەش ئىدىيىسى ئاساسىي ئورۇندا
تۇرۇپ كەلگەن. تەڭرى — تەبىئەت — ئادەمنىڭ مۇناسىۋىتى
«ئالەم بىرلىكى» نۇقتىئىنەزەرىنىڭ يادروسى قىلىنغان. ئەدەبە-
ياتىمىزدا ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيىتىمىزدىكى يۇقىرىقە-
لەرنىڭ مۇناسىۋىتىگىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىش زۆرۈر. «ئاق-
ساق بۇغا» دا ئەنئەنىۋى پەلسەپىۋى قاراشلىرىمىزدىكى يۇقىرىقە-
دەك تەڭرى — تەبىئەت — ئادەم مۇناسىۋىتىدىكى ئىچكى گارمو-
نىك بىرلىككە دىققەت قىلىنمىغانلىقتىن، ئادەملەرنى پۈتۈنلەي
ئىجتىمائىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن باھالاپ، ئۇنى تەبىئەتتىن
ئايرىپ تاشلاپ، تەبىئەتكە ئاپەت ئېلىپ كەلگۈچى تاشقى ئامىلغا
ئايلاندۇرۇپ قويغان. بەزى تەپسىلاتلاردا ھەتتا ئادەملەرنىڭ ئورنى

كەمستىلىپ، بىر تەرەپلىمە ھالدا تۆۋەنلىتىۋېتىلگەن، تەبىئەت ئالدىدا، جانلىقلار ئالدىدا جاۋابكارلىق سەھىنىسىگە چىقىرىپ قويۇلغان. ئىشقىيار بۇ سەھىنىدىكى جاۋابكارلارنىڭ بىرىدۇر.

«ئاقساق بۇغا» ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ، جانلىقلارنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىك ئەسەر بولغاچقا، مەزكۇر ماقالىدىمۇ مۇلاھىزە ئاساس قىلىندى. ئاخىرقى ھۆكۈم، باھا يەنىلا ھۆرمەتلىك كىتابخانىلارغا مەنسۇپ.

مۇھەممەتجان سادىقنىڭ مائارىپ ۋە ئىلمىي تەتقىقات ئەمگەكلىرى توغرىسىدا

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىق ئۇيغۇر مائارىپى بىلەن 42 يىل شۇغۇللىنىپ، ئەدەبىيات پەنلىرىنىڭ ھەممىسىدە دەرس ئۆتۈپ مىللەتنىڭ، ۋەتەننىڭ يارامليق ئىز باسارلىرىنى تەربىيىلەپ كەلگەن زامانىمىزنىڭ تۆھپىكار باغۋەنى.

ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيە — ئېغىز ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر شېئىرىيىتى قاتارلىق ساھەلەر بويىچە ئەتراپلىق، مول بولغان تەتقىقاتلار بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان مۇنەۋۋەر تەتقىقات خادىمى ھەم مۇتەخەسسىستۇر.

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىقنىڭ ئىلمىي ھاياتى ئوقۇش، ئەدەبىيات — مەدەنىيەت تەتقىقاتى ۋە شېئىرىيەت — پروزا ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپلىمە مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ مانا بۇ ئۈچ تەرەپتە توختىماي ئىزدىنىپ ھەممە بىر دەك قايىل بولدىغان نەتىجىلەرنى يارىتتى. ئۇنىڭ ئوقۇتۇش — تەربىيىلەش جەھەتتىكى ھاياتى ئۆزۈن، تۆھپىسى ئالاھىدە گەۋدىلىك بولغاچقا، 1989 - يىلى ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە «ئالىي مائارىپ سېپىدىكى مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشكەن. شۇ يىلى يەنە ئۇنىڭغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەستىقلىشى بىلەن دۆلەتنىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولغۇچى مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس دېگەن نام بېرىلگەن.

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىق 1941 - يىلى 9 - ئايدىن 1948 - يىلىغىچە غۇلجا شەھەرلىك «روشەن» باشلانغۇچ مەك-

تەپ ۋە ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغان. 1948 - يىلى 9 - ئايدىن 1951 - يىلى 7 - ئايغىچە ئىلى رۇس گىمنازىيىسىگە كىرىپ بۇ مەكتەپتە رۇس تىلى ۋە رۇس ئەدەبىياتى ئۆگەنگەن، كېيىن قايتا تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغان. 1952 - يىلدىن 1954 - يىلىغچە مۇھەممەتجان سادىق شىنجاڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن خوتەنگە تەقسىم قىلىنىپ ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1955 - يىلى 6 - ئايدىن باشلاپ سابىق جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن قەشقەرگە يۆتكىلىپ كېلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىي ماۋارىپ باشقارمىسىنىڭ مەدەنىيەت بۆلۈمىدە ئەدەبىيات - سەنئەت كادىرى بولۇپ ئىشلىگەن ھەم ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپتە تەلەپ بويىچە دەرس ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا تەشكىلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن رۇس ئوقۇغۇچىلىرىغا رۇس تىلىدا ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئۆتكەن. 1956 - يىلى، ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ نازارىتىنىڭ چاقىرتىشى بىلەن ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېلىپ يېڭىدىن قۇرۇلغان شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1961 - يىلى، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى قەشقەرگە كۆچۈپ كەتكەندە مۇھەممەتجان سادىق شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئالمىشىپ بۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ مۇشۇ يىلى ئۇنىۋېرسىتېت بويىچە ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچىلاردىن تۇنجى بولۇپ لېكتورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن ھەم تۇنجى ئۇيغۇر لېكتورى بولۇپ سانالغان. 1963 - يىلى 5 - ئايدا غۇلجىغا يۆتكىلىپ كېلىپ 1979 - يىلىغچە ئىلى ئوبلاستلىق ۋە غۇلجا شەھەرلىك ماۋارىپ

ئىدارىلىرىدە خىزمەت قىلغان. 1979 - يىلى ئىلى يەنى ئەخمەت-
جان قاسىمى نامىدىكى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى، ئىلى پېداگو-
گىكا ئىنستىتۇتى بولۇپ قۇرۇلغاندا بۇ ئىنستىتۇتقا يۆتكىلىپ
كېلىپ 1993 - يىلى دەم ئېلىشقا چىققانغا قەدەر ئەدەبىيات
فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن.

ئۇرۇشتا يېڭىلگەن مىللەت هامان بىر كۈنى قايتا روناق
تاپالىشى مۇمكىن، ئەمما مائارىپتا يېڭىلگەن مىللەت مەڭگۈ قايتا
روناق تاپالمايدۇ، دەيدىغان دانا پىكىر زامانىمىزدىكى هەر بىر
كىشىگە ئايان بولۇپ تۇرۇپتۇ.

ئەقىل - پاراسەتلىك يەھۇدىي مىللىتىنىڭ «بىلىمسىز-
لىك — نامراتلىق» دەيدىغان بىر ئېغىز ئەقىلىيىسى بار. يولداش
دېڭ شياۋپىڭمۇ «بىر مىللەت ئۆز ئەزاسىنىڭ پېداكارلىق روهى-
نى جارى قىلدۇرۇشىنى تەشەببۇس قىلمىسا بۇنداق مىللەتتىن
ئۈمىد يوق» دېگەنىدى. دېمەك، مائارىپ كىمنىڭ قولىدا بولسا
تەرەققىيات شۇنىڭ قولىدا بولىدۇ. قايسى خەلقنىڭ مائارىپچىسى
كۆپ بولسا شۇ خەلقنىڭ كەلگۈسىگە بولغان ئىشەنچىسى تېخىمۇ
روشەن ۋە مۇكەممەل بولغان بولىدۇ. مەھمۇد قەشقىرى، يۈسۈپ
خاس هاجىپلار 11 - ئەسىردە ئەخلاق ۋە بىلىمنى مەركەز قىلغان
تەربىيە ئۇسۇلىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، دەسلەپ ئۇيغۇر مائارىپى-
نىڭ بىر قەدەر سىستېمىلىق ئۆرنىكىنى هاسىل قىلغانىدى.
لېكىن سوپىزملىق، دىنىي مىستىتىك ئىدىيىلەرنىڭ بېسىمىدا
چىقىش يولى تاپالمىغان بۇ مائارىپچىلىق يولى 20 - ئەسىرنىڭ
كىرىشى بىلەن قايتا باش كۆتۈرۈشكە باشلاپ ئاخىرى مەمتىئىلى
تەۋپىق ئەپەندىنى مەركەز قىلغان يېڭى مائارىپچىلىق هەرىكىتىنى
يورۇقلۇققا چىقاردى. بىر قىسىم ئىلغار كىشىلەر مەكتەپ ئې-
چىپ قوللىدى. بۇ ۋاقىتتىكى مائارىپىمىز ئەقلىيىچىلىكنى يې-
تەكچى قىلىپ ئوقۇغۇچىلارنى مۇستەقىل پىكىر قىلىشقا يېتەك-
لىدى. ئەۋلادلىرىمىزغا هازىرقى زامان ئىدىيىسى تەربىيىسىنى

قوبۇل قىلدۇرۇش يولىنى تۇتتى.

مەمتىلى ئەپەندىدەك جەسۇر مائارىپچىلارنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى تۈزۈمىنىڭ زۇلمى ئاستىدا ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن مائارىپىمىز ئىككىنچى قېتىم ئۇزۇلۇپ قالدى. ئىلغار ئىدىيە - ھەرىكىتىنىڭ ئاخىرى چىقمىدى.

ئېلىمىزدە ئازاتلىق تېخى ئېتىپ 50 — 60 - يىللارغا كەلگەندىلا ئاندىن يېڭى دەۋر مائارىپىمىزنىڭ سەھىپىسى بارلىققا كەلدى. ماركسىزملىق ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە دەرسلىكلەرنى تەسىس قىلىشتىن تۈزۈش، ئۆتۈش جەريانلىرىغىچە پۈتۈنلەي يېڭى ئىدىيە بىلەن سۇغۇرۇلغان ئوقۇتۇش يولغا قويۇلدى.

مۇھەممەتجان سادىق ئۇيغۇر مائارىپىنىڭ مانا مۇشۇنداق ئۇچىچى تەرەققىيات دەۋرىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ غوللۇق ئەزاسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمدىلا باشلانغان يېڭى دەۋر مائارىپىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا 50 - يىللار ئىنتايىن بىر مۇشكۈل يىللار ئىدى. دەرس تۈرلىرى تولۇق بولمىغانلىقى سىرتىدا مىللىي تىل - يېزىقتىكى دەرسلىك ماتېرىياللىرىنىڭ يوق دېيەرلىك ھالدا بولۇشى مىللىي مائارىپنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ تۇرۇۋاتاتتى. شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان مۇھەممەتجان سادىق بۇ ئالاھىدە دەۋرنىڭ ئۆزىگە يۈكلىگەن مەجبۇرىيىتىنى قەتئىيلىك بىلەن ئۇستىگە ئېلىپ ئەڭ ئاۋۋال تۈنلەرنى تاڭغا ئۇلاپ مىللىي تىلدىكى دەرسلىك تەييارلاشقا كىرىشىپ كەتتى. نەتىجىدە «ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ھەققىدىكى بايانلىرى»، «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى»، «ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىيات تارىخى» قاتارلىق دەرسلىك ماتېرىياللىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە يوقلۇقتىن بارلىققا كەلتۈردى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا ئۆتتى. ئەشۇ يىللاردا مۇھەممەتجان سادىق دەرسلىك ماتېرىيالىنى تۈزۈپ رەسمىي دەرسلىك قىلىپ ئۆتكەن «ماركسىزم كلاسسىكلىرىنىڭ

ئەدەبىيات - سەنئەت ھەققىدىكى بايانلىرى» ناملىق دەرسلىك ماتېرىيال ھازىرمۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلـ تېتىدا ئوقۇغۇچىلارغا داۋاملىق ئۆتۈلۈپ كەلمەكتە.

مۇھەممەتجان سادىق ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان دەۋرلەرنى بۇگۈنكى دەۋر ئۆچۈن ئاساس سېلىش دەۋرى دېيىشكە بولاتتى.

بىزنىڭ مائارىپىمىزنىڭ بۇگۈنكى كۈندە قوشۇن جەھەتتە تولۇقلۇققا، دەرسلىك ماتېرىياللىرى جەھەتتە مۇكەممەللىككە، دەرس تۈرلىرى جەھەتتە ئۆلچەملىشىشكە يېتىشىنى، ئوقۇتقۇچـ لارنىڭ ھەرقايسى دەرس تۈرلىرى بويىچە كەسىپلىشىشكە يېتـ شىنى، مۇھەممەتجان سادىققا ئوخشاش بىر ئەۋلاد جاپاكەش مائا- رىپچىلىرىمىزنىڭ كېچە - كېچىلەپ ئىزدەنگەنلىكىدىن، چارچـ غىنىنى ئۇنتۇپ ئەمگەك سىڭدۈرگەنلىكىدىن، تەر ئاققۇزغانلىقـ دىن دەپ قارايمىز! ئۇ يەنە قايسى دەرسنى ئۆتۈشتە ئوقۇتقۇچى يېتىشمەي قالسا دەرھال شۇ دەرسنى ئۆتۈشنى ئۆز ئۈستىگە ئالاتتى. ھەتتا ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىدا بىر قانچە سىنىپقا بىر قانچە دەرسنى يالغۇز ئۆزى ئۆتۈپ كېلىشتەك ئەڭ جاپالىق دەۋرلەرمۇ بولغان. مۇھەممەتجان سادىق شۇ يىللار ھەققىدە ئەسـ لىگىنىدە «مەن ئۆتۈپ باقمىغان دەرس يوق ئىدى» دەيدۇ. ئۇ دەرسلەرنىڭ ئۆتۈلمەي قېلىشىغا، ئەۋلادلارنىڭ ئىلىم ئىگىلەش تەشنالىقىنىڭ قاندۇرۇلماي قېلىشىغا بىر سېكۇنتمۇ قاراپ تۇرالـ مايدىغان ئوقۇتقۇچى ئىدى. ئەلنى ئويلايدىغان، ئەۋلادلارغا يۈكـ سەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان مېھرىبان باغـ ۋەن ئىدى! ئەينى يىللارنىڭ ئوقۇتۇش پروگراممىسى بويىچە تەسىس قىلىنغان دەرسلىكلەر ئىچىدە يەنە چەت ئەل ئەدەبىياتى، سوۋېت ئەدەبىياتى، ئۆزبېك ئەدەبىياتى، جۇڭگو كلاسسىك ئەدە- بىياتى، يېزىقچىلىق، تەنقىداتچىلىق، ئۇيغۇر تىلى، ئەدەبىيات نەزەرىيىسى قاتارلىق كۆپلىگەن دەرسلىكلەرمۇ بار ئىدى.

بۇ دەرسلىكلەرنىڭ دەرسلىك ماتېرىياللىرىنى تۈزۈش، تەسىس قىلىشقىمۇ ئوخشاشلا مۇھەممەتجان سادىق قاتناشقان ھەم يېتەكچىلىك قىلغان، ئوقۇغۇچىلارغا ئۆتكەن. مۇھەممەتجان سادىقنىڭ دەرس سۆزلەش، شۇنداقلا ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە. ئۇ دەرسنى ئەتراپلىق، چوڭقۇر قىلىپ سۆزلىگەندىن باشقا نۇتۇقنىڭ ئاددىي، ئىخچام بولۇشىنى، سۆزنىڭ دەل، چىن بولۇشىنى قوغلىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزىگە تولىمۇ جەلپ قىلاتتى. ئۇنىڭ 42 يىل ئوقۇتۇش مۇنبىرىدە دەرس سۆزلەپ بىر قېتىممۇ ئوقۇغۇچىلاردىن دەرس ھەققىدىكى ياكى ئۇنداق ياكى بۇنداق نارازىلىق ئىنكاسىنى ئاڭلاپ باقمىغان ئوقۇتقۇچى ئىكەنلىكى كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغان بىر ئىش.

مۇھەممەتجان سادىق 1963 ـ يىلى غۇلجا شەھىرىگە يۆتكىلىپ ماۋارىپ مەمۇرىي تارماقلىرىدا بىر مەزگىل ئىشلىدى. غۇلجا شەھىرىدە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ كۆپىيىشى، ئوقۇتۇش شارائىتلىرىنىڭ ياخشىلىنىشى جەھەتلەردە ئۇ نۇرغۇن ئەھمىيەتلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. 1979 ـ يىلى، ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا يۆتكىلىپ كېلىپ بۇ مەكتەپتە ئىلگىرىكى ئەدەبىيات گۇرۇپپىسىنى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ ئۆزى فاكۇلتېت مۇدىرى بولدى. ئۇ ئاۋۇال ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنى تولۇقلاشنى چىڭ تۇتتى. بىر تۇركۇم قابىلىيەتلىك، پىشقان ئوقۇتقۇچىلارنى يۆتكەپ كەلدى. ئاندىن ئۇنىۋېرسال پەنلەرنى تەسىس قىلىشتىن باشلاپ كەسپىي دەرسلىكلەر قۇرۇلمىسى ۋە سانىنى تولۇقلىدى. شۇنداق قىلىپ يېڭى قۇرۇلغاندا پەقەت 17 نەپەر ئوقۇتقۇچىسى بار بولغان ئەدەبىيات فاكۇلتېتى مۇھەممەتجان سادىقنىڭ يېتەكچىلىك قىلىشى بىلەن تېز تەرەققىي قىلىپ بىر نەچچە يىل ئىچىدىلا ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تولۇق، كەسپىي دەرس تۇرلىرى ئۆلچەمگە يەتكەن، ئوقۇتۇش سۈپىتى

جەھەتتە ئىنستىتۇت بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان چوڭ فاكۇلتېتقا ئايلاندى.

مۇھەممەتجان سادىق يېڭى دەرسلەرنى تەسىس قىلىش ۋە زۆرۈر ئىسلاھات تەدبىرلىرىنى يولغا قويغاندا مەكتەپنىڭ خاراكتېرىنى چىقىش قىلىشتا باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇردى. ئىلمى پىداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەر ئۈچۈن يارامليق ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈپ بېرىشتەك تۇپ نىشانىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ بىرمۇنچە يېڭى دەرسلەرنى تەسىس قىلىپ كىرگۈزدى. بۇنىڭ ئىچىدە «ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكىدىن تاللانمىلار تەھلىلى» ناملىق دەرس ۋە بۇ دەرسنىڭ مۇھەممەتجان سادىق يېتەكچىلىكىدە تۇزۇلگەن ئىككى قېتىملىق دەرسلىك ماتېرىيال شىنجاڭ خەلق نەشرىدە يېتى تەرىپىدىن 1993 - يىلى نەشر قىلىنىپ، پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي ۋە ئوتتۇرا سىفەن مەكتەپنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. ئۇ 80 - يىللاردا ئاچقان «ئۇيغۇر شېئىرىيىتى تەتقىقاتى» «ئۇيغۇر پروزا تەتقىقاتى» قاتارلىق تاللانغان دەرسلىكلەر ئىلمى پىداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئۆتۈلۈپ بارغانچە مۇكەممەللىشىپ ئالىي مەكتەپ دەرسلىك قۇرۇلمىسىدىكى بىر بوشلۇقنى تولدۇردى. بۇ دەرسلەر نۆۋەتتە پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرگە كېڭەيتىلىش ئالدىدا تۇرماقتا. بۇ دەرسلىكلەردە بىر تەرەپتىن، شېئىرىيەت پروزا ئەسەرلىرىنى تەھلىل، تەتقىق قىلىشنىڭ ئۇسۇل - مېتودلىرى كونكرېت ئەمەلىي يەكۈنلەنگەن، مۇكەممەل نەزەرىيىۋى كۆز قاراش سۇپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، شېئىرىيەت - پروزىمىزدىكى نەمۇنىلىك ئەسەرلەر ئۈستىدە تەھلىل - مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بېرىلغان. شۇنداق بولغاچقا، بۇ دەرسلىك كەڭ كەسىپداشلارنىڭ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ شېئىرىيەت ۋە پروزا ئەسەرلىرىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىش، چۈشىنىش قابىلىيىتىنى يۇ-

قىرى كۆتۈرۈشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپدىكەن دېگەن باھا-سىغا ئېرىشتى. ئۇنىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن «قۇتادغۇ بىلىگ تەتقىقاتى» ناملىق دەرس ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەر ئىچىدە تۇنجى بولۇپ ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئېچىلىپ ئۆتۈلۈپ كەلمەكتە.

مۇھەممەتجان سادىق مانا شۇنداق پىشقان ئوقۇنقۇچى بولۇش بىلەن بىرگە يەنە تەجرىبىلىك يېتەكچى. ئۇ فاكۇلتېت مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن ئون نەچچە يىلدا «ئوقۇتۇشتا، سۈپەت بىرىنچى»، «ھەر بىر ئوقۇنقۇچى ئۆز كەسپىي دەرسىنى ياخشى ئۆتۈكەندىن باشقا چوقۇم شۇ كەسىپ دائىرىسىدە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەك» دېگەندەك بىر قاتار تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئەمەلىيلەشتۈردى. ئۇ ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانمىغان ئوقۇنقۇچى ئۆزىنىڭ دەرس سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرەلمەيدۇ، كەسپىي ساپا چوقۇم ئىلمىي تەتقىقات ئىقتىدارى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ، دەپ قاراپ پۈتكۈل ئىنستىتۇت بويىچە تۇنجى بولۇپ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ھەر يىلدا بىر نۆۋەت ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرىنى باھالاپ مۇكاپات-لاشنى يولغا قويۇپ كەلدى.

ئوقۇتۇش تەرتىپىنى قېلىپلاشتۇرۇش، مۇنتىزىملاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇ يەنە «بەش بىر» رامكىسىنى تۈزۈپ يولغا قويدى. يەنى ئوقۇتۇشتا «بىر ياخشى دەرسلىك بولۇش، بىر ياخشى دەرس سۆزلەش ئۆلچىمى ھازىرلانغان بولۇش، بىر ياخشى تېزىس بولۇش، بىر ياخشى تاپشۇرۇق بېرىش ۋە تەكشۈرۈش بولۇش، بىر ياخشى ئىمتىھان ئېلىش بولۇش» تىن ئىبارەت بولغان قاتتىق تەرتىپ ھەربىر ئوقۇنقۇچىنىڭ ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىلدى. ئۇ-نىڭدىن باشقا، ئۇ تەجرىبىلىك پېشقەدەم ئوقۇنقۇچىلاردىن بىر دائىملىق دەرس ئاڭلاش گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ، ئوقۇتۇش سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە بولغان مەسئۇلىيەتچانلىقىنى

تېخىمۇ ئاشۇردى.

مۇھەممەتجان سادىق يەنە ياش ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەسپىي جەھەتتىكى تەربىيىلىنىشىگە ھەممىدىن بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدىغان يېتەكچى. ئۇ ياشلارغا نىسبەتەن «ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىش ۋە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىش — بىر يارىملىق ئوقۇتقۇچى بولۇشنىڭ يولى» دېگەن تەلەپنى قويۇپ كەلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن، ئۆزىنىڭ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى بىلەن ياشلارغا ئۇلگە بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ياشلارغا تەتقىقات تېزىسلىرىنى تەييارلاپ بېرىپ يازغان ماقالىلىرىنى كۆرۈپ ۋە ئۇلارغا توغرا پىكىر بېرىپ ئۇلارنى ئىلھاملاندۇردى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۈگۈنكى كۈندە ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا يېتىشىپ چىققان ئىختىساس ئىگىلىرى مۇھەممەتجان سادىقنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان تەسىرىنى يۇقىرى باھالايدۇ.

مۇھەممەتجان سادىق 1986 ـ يىلى ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى بويىچە تۇنجى بولۇپ دوتسېنتلىق ئۇنۋانىنى، 1990 ـ يىلى يەنە تۇنجى بولۇپ پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىنى ئالدى. پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىق ئۆزىنىڭ يۇقىرىقىدەك يېرىم ئەسىرگە يېقىن ئۆتكۈزگەن ئوقۇتۇش ھاياتى جەريانىدا ئالىي مەكتەپلەردىمۇ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردىمۇ، شارائىتى ئەڭ جاپالىق يەرلەردىمۇ ئىشلەپ كەلدى.

مىللىتىمىزنىڭ قەلبىنى يورۇتۇش، ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، كەلگۈسىنى نۇرلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆن ـ تىنسىز ئەجىرلەرنى سىڭدۈردى. ئىلىم ۋە ھايات يولىدا نۇرغۇنلىغان ئىزدىنىشلەرنى، سىناقلارنى بېشىدىن كەچۈرۈپ مانا بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بىزنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر پېشقەدەم مائارىپچىمىزغا ئايلاندى. ئۇنىڭ ھايات مۇساپىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئۇ ئەزەلدىن جاپا ـ مۇشەققەتتىن، ھېرىپ ـ چارچاشتىن قورقمىغان ئەمەس! ئۇ ھاياتىنىڭ قىممىتىنى تېخىمۇ قىممەتلىك ئىشلارنى

قىلىش دەپ بىلىپ كەلدى. بىز ئىپتىخارلىق بىلەن شۇنى ئېيتىمىزكى، مۇھەممەتجان سادىق ئۇيغۇر مائارىپى ۋە ئوقۇتۇشىدا ئىلغار تەشەببۇسلىرى ۋە ئەمەلىي نەتىجىلىرى بىلەن ئۆز ئالدىغا بىر مەكتەپ — يول يارائتى! ئۇ زامانىمىزدىكى ئاتاقلىق شائىر، مىز بولۇپلا قالماستىن، يەنە بىر ئاتاقلىق پېداگوگىكتۇر! بىز ئۇنىڭ ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش، دەرسلىك ماتېرىيال تۈزۈش، دەرسلىك تەسىس قىلىش جەھەتتىكى ئەمگەكلىرىدىن تارتىپ ئو-قۇنقۇچىلارغا بولغان تەلەپ تەربىيىلەش ئۇسۇلى، دەرس ئۆتۈش، شۇنىڭدەك باشقىلارنىڭ ئۇلگىلىرىنى مىللىي مائارىپىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن قانداق بىرلەشتۈرۈش ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرى غىچە سىستېمىلاشتۇرۇپ تەتقىق قىلىپ چىقساق، كۆز ئالدىمىزدا بىر مۇكەممەل پېداگوگىكىلىق چۈشەنچە شەكىللەندۈرەلەيمىز.

مۇھەممەتجان سادىق ئۆزىنىڭ پىداكارلىق روھىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن بىرگە ئۆزى ئىلىم بېرىپ يېتىشتۈرۈپ كەل-گەن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قەلبىگىمۇ بۇ خىل روھنى سىڭدۈردى. بۇگۈنكى كۈندە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مائارىپ ـ مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدە تۆھپىكارلاردىن سانلىۇاتقان پرو-فېسسور مۇتەخەسسىس ئابدۇكېرىم راخمان ۋە ئەخمەت تۇردى، ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر، مۇھەممەت شاۋدۇن، تۇرسۇنئاي ھۇ-سەيىن... قاتارلىق كۆپلىگەن ئەدىپلىرىمىز ئەينى يىللاردا مۇھەم-مەتجان سادىقنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇلار ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلاپ، تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىپ يېتىشىپ چىققانىدى.

2

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىقنىڭ ئىلمىي تەتقىقات جە-ھەتتىكى نەتىجىلىرى بۆسۇش خاراكتېرلىك بولۇپ، ئۇنىڭ ھايا-تىدا گەۋدىلىك ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات

تەنقىداتى، ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتى — فولكلور تەنقىداتى، شۇ-نىڭدەك شېئىرىيەت تەنقىداتى قاتارلىق كۆپ ساھەلەر بويىچە ئىز-دىنىپ ۋە تەنقىدات بىلەن شۇغۇللىنىپ مول نەتىجىلەرنى بەرگەن ھەم بېرىپ كېلىۋاتقان تەنقىداتچىدۇر. ئۇ تەنقىداتتا پۈتكۈل مەدە-نىيەت ۋە ئىدىيە سىستېمىسىدا ئىنتايىن مۇھىم سانىلىدىغان نازۇك مەسىلىلەرگە چوڭقۇرلاشنى ئاساس قىلغان. ئۇنىڭ تەنقە-قات نەتىجىلىرى، ئەسەرلىرى كىشىلەردە يېڭىچە تونۇش ھاسىل قىلدۇرىدۇ. مەسىلەن، ئۇ 1985 - يىلى «ئۇدۇغۇرمىش ئوبرازى-دىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۇنيا قارىشىغا نەزەر» ناملىق ماقالىسىنى يېزىپ، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ رېئالىزملىق دۇنيا قارىشىنى مۇكەممەل شەرھلىدى ۋە ئىلىم ساھەسىدە يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۇنيا قارىشى ھەققىدىكى بەزى مۇجمەل تونۇشلارغا تۈزىتىش بەردى. بۇ ماقالە ئەمدىلا باشلىنىۋاتقان «قۇتادغۇ بە-لىگ» تەنقىداتى ئۈچۈن ئېيتقاندا بىر قەدەم ئالغا سىلجىتىش رولىنى ئويناندى. بۇ ماقالە دەرھال خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنىپ خەنزۇچە ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمىغا كىرگۈزۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مۇھەممەتجان سادىق ئارقا - ئارقىدىن يەنە «يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئەخلاق بىلەن مەنپەئەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە-كى قاراشلىرى»، «قۇتادغۇ بىلىگتە ئىپادىلەنگەن دۆلەت كادىر-لىرىنىڭ ئۆلچىمى ھەققىدىكى قاراشلىرى توغرىسىدا» قاتارلىق بىر تۈركۈم ماقالىلەرنى يېزىپ، «قۇتادغۇ بىلىگ» تەنقىداتىدا زۆرۈر بولغان بىرمۇنچە ئەھمىيەتلىك تېمىلارنى يەشتى.

بۇ ماقالىلار 1995 - يىلى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلگەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە تارىخى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوقۇلغان. ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا ئىپادىلەنگەن 11 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدىكى «ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش مەدەنىيىتى ۋە ئۇ-لارنىڭ بۈگۈنكى ئىستېمالى» ناملىق ماقالىسى مۇتەخەسسىسلەر تەرىپىدىن «ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىدىن ئىل-

گىرىلا قېلىپلاشقان مەدەنىيەت ئېڭى شەكىللىنىپ بولغانلىقىدەك پاكىتنى ناھايىتى ياخشى يورۇتقان» دەپ تەرىپلەنگەن.

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە فولكلور بويىچە تەتقىقاتنى ئاك بۇرۇن باشلىغانلارنىڭ بىرى. ئۇ 1984 - يىلى «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە دىن» ، «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە» قاتارلىق ماقالىلەرنى يېزىپ نوپۇزلۇق ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلدى. دىننىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىدا ئوينىغان سەلبى رولىنىلا تەكتلەيدىغان بىر تەرەپلىمە قاراشلارغا تۇزىتىش بېرىپ، دىننىڭ ئىجابىي رولىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ بەردى. پروفېسسور شۇنىڭدىن كېيىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇستىدە ئىزچىل تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تۇرلىرىنىڭ تەرەققىياتى ھەققىدە» قاتارلىق ماقالىلەرنى يازدى. 1997 - يىلى، ئۇنىڭ كۆپ يىللىق ئىزدىنىشلىرىنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدىكى مەخسۇس تەتقىقات كىتابى «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەققىدە» نامىلىق چوڭ ھەجىملىك كىتابى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى ھەم مۇشۇ ساھە بويىچە تەتقىقات ئەسىرىنىڭ يوق بولۇشىدەك بىر بوشلۇقنى تولدۇردى.

مۇھەممەتجان سادىق شېئىرىيەت تەتقىقاتى بىلەن 50 - يىللاردىن باشلاپلا شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆزى بىر شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن شېئىرىيىتىمىزنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشلىرىگە باشتىن - ئاخىر مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن قاراپ كەلگەن. ئۇنىڭ 60 - يىللاردا «شېئىرىيەت — ئىجادىيەتتۇر» دېگەن ماقالىسى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلىنىپ، شېئىرىيەتتىكى باش كۆتۈرۈۋاتقان تەقلىدچىلىك ئىللەتلىرىگە كەسكىن تەنقىدلەش ئېلىپ بېرىلغان. مەرھۇم شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيوف بۇ ماقالە پەيدا قىلغان ئىجتىمائىي ئۇنۇمگە شۇ ۋاقىتتا ناھايىتى يۇقىرى باھا

بەرگەن. 80 — 90 - يىللىرىغا كەلگەندە، مۇھەممەتجان سادىق شېئىرىيەت تەتقىقاتى بويىچە يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ «شېئىرى پىكىر ھەققىدە»، «ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى يېڭى باھار»، «شېئىرىيىتىمىزدىكى بەزى مەسىلىلەر ھەققىدە»، «ئۇيغۇرلاردا چاچما شېئىر» قاتارلىق بىرمۇنچە نوپۇزلۇق ماقالىلەرنى ئېلان قىلدى.

ئۇ «ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى يېڭى باھار» ناملىق ماقالىسىدە گۇڭگا شېئىرىيەتنىڭ ئىجادىي ئالاھىدىلىكلىرىنى كۆپ تەرەپتىن تەھلىل قىلىپ كۆرسەتكەن ۋە بۇ شېئىرلارنىڭ كلاسسىك ئۇيغۇر شېئىرىيىتىمىز بىلەن تومۇرداش ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ماقالە ئېلان قىلىنىش بىلەنلا كەڭ ياشلارنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشكەن. بۇ يەردە مۇھەممەتجان سادىقنىڭ «ئۇيغۇر-لاردا چاچما شېئىر» ناملىق ماقالىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. بىز تاكى بۈگۈنگىچە ئۇيغۇرلارغا چاچما شېئىر شەكلى سۈپىت شېئىرىيىتىدىن كىرگەن، مايا كوۋېسكىينىڭ ئەنۇەر نا-سىرغا بولغان تەسىرى ئارقىلىق ئومۇملاشقان دېگەن قارىشىنى چىقىش قىلىپ كېلىۋاتىمىز. بۇ قاراش ھېلىمۇ ئالىي مەكتەپلەر-نىڭ ئەدەبىيات نەزەريىسى دەرسلىكىدە سۆزلىنىۋاتىدۇ.

مۇھەممەتجان سادىق بۇ مەسىلە ئۈستىدە كۆپ ئىزدىنىپ ئۆزىنىڭ پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ چاچما شېئىر شەكلى ئەنئەنىۋى ئېغىز ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى-مىزدە ئەزەلدىن مەۋجۇت ئىدى دەپ قارايدۇ. ئۇ بۇ قارىشىنى «يېتىشمىز دەڭ، چىكىشمىز بەڭ، بىزنى سورىغانلارغا، ئامان - ئىسەن تۇرىۋاتىدۇ دەڭ» دېگەن خەلق قوشاقلىرىمىزدىن شۇنداقلا يەنە «چۈنچۈن سالاۋات» قاتارلىق خەلق ئويۇن (ئېيتىش) لىرىمىزدىن ئەمەلىي پاكىتلارنى تېپىپ ئىسپاتلاپ بەر-دى. ئۇ شېئىرىيىتىمىزنىڭ نەزەريىۋى مەسىلىلىرى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش بىلەنلا چەكلەنمەي يەنە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ل. مۇتەللىپ، تېيىپجان ئېلىيوف قاتارلىق شائىرلىرى-

مىزنىڭ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدىمۇ ئىزدىنىپ بىر قاتار سۈپەتلىك ماقالىلەرنى يازدى ھەم يېزىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ يەنە ئۇيغۇر تارىخ تەتقىقاتى ئەسەرلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەجدادلىرىمىز بېسىپ ئۆتكەن ھەر بىر تارىخ بېتى ھەققىدە ئۆز ئالدىغا چوڭقۇر ئىلمىي قاراشلارغا ئىگە. ئۇنىڭ 80 - يىللارنىڭ بېشىدا نەشر قىلىنغان «ئىلى پەرزەنتلىرى» ناملىق شېئىرىي رومانى ۋە «ئىلى خەمسەسى» ناملىق بەش داستاندىن تەركىب تاپقان چوڭ ھەجىملىك شېئىرىي ئەسىرى، 97 - يىلى نەشر قىلىنغان «زۇلپىقار» ناملىق رومانى (1 - ، 2 - قىسىم)، نەشر قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان يەنە ئۈچ تومлۇق «ئابۇزەر» ناملىق رومانلىرىنىڭ ھەممىسى تارىخىي تېمىلارغا بېغىشلانغان بولۇپ، بەدىئىي ئوبرازلارنى تارىخىي چىنلىق ئىچىدە يورۇتۇپ ھەم تارىخىيلىق ھەم ئەدەبىيلىك قىممەت يارىتىقان ئەسەرلەردۇر. ئۇنىڭ بەش يىل ئىزدىنىش نەتىجىسىدە يېزىپ چىققان، تارىخ، مەدەنىيەت ئارقىلىق ئىزاھلانغان «ئۇيغۇرلار قۇللۇق جەمئىيىتىنى بېسىپ ئۆتكەنمۇ؟» ناملىق چوڭ ھەجىملىك تارىخىي ماقالىسى يېقىندا ئېلان قىلىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ.

پروفېسسور مۇھەممەتجان سادىقنىڭ يۇقىرىقىدەك مول ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلىرى ھۆكۈمىتىمىز ۋە خەلقىمىز تەرىپىدىن يۇقىرى باھالارغا ئېرىشتى. 1992 - يىلى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ۋە گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن ئۇنىڭغا «دۆلەتنىڭ ئالاھىدە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولغۇچى، مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس» دېگەن شەرەپلىك نام بېرىلدى.

ئۇ ھازىر جۇڭگو ئۇيغۇر مەدەنىيەت ۋە تارىخ تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق 12 مۇقام تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، جۇڭگو يازغۇچى-

لار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەنلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، ئاپتونوم رايونلۇق «قۇتادغۇ بىلىگ» تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى. ئۇنىڭ تەرجىمھالى ۋە نەتىجىلىرى ئېلىمىزدىكى كۆپلىگەن لۇغەتلەرگە كىرگۈزۈلگەندىن باشقا، شىياڭگاڭدا چىقىرىلىدىغان «دۇنيا بىلىملىرى» لۇغىتىگىمۇ كىرگۈزۈلدى.

يېڭى دەۋر مىللىي مائارىپىنىڭ باشلىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن باشلامچىلىق رول ئويناغان، 42 يىل جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈپ ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان پېداگوگىك، مۇنەۋۋەر مۇتەخەسسىس ۋە ئەدەبىياتشۇناس مۇھەممەتجان سادىق خەلقىمىزنىڭ 20 - ئەسىردىكى قەدىرلىك ئوغلانلىرىمىزنىڭ بىرسىدۇر.

قەدىرلىنىدىغىنى خاسلىققا ئىگە خاراكتېر

ئەدەبىيات ھەم ئوبرازلىق تىل سەنئىتى ھەم جانلىق، ئىنىد-
ۋىدۇئال خاراكتېر سەنئىتى بولغاندىلا، ئۆزى ئۇچۇن تېخىمۇ
كەڭ ئىستىقبال مەنزىرىسىنى ئاچالايدۇ. دۇنيانىڭ مەدەنىيەت
سەھنىسىدە ئەدەبىياتنىڭ رولى ئۇنىڭ تۇرمۇش ماتېرىياللىرىنى
قانداق تىپىكلەشتۇرگىنىگە قارىغاندا، كۆپرەك ئىندىۋىدۇئال خا-
راكتېرلار ئارقىلىق ئىشقا ئېشىپ كەلگەنلىكى بىزگە ئايان.
دونكىخوت، گراندى، ھاملېت، ئاQ لار ئۆز دەۋرى ئۇچۇنلا
ئەمەس، بۇگۇنمۇ ۋە بۇندىن كېيىنمۇ قىممەتلىك. چۇنكى، بۇ
خاراكتېرلاردا ئالدى بىلەن ئۆز رېئاللىقى ئۇچۇن ئومۇمىي بول-
غان ھادىسىلەرگە قارىغاندا خاسلىق، ئايرىمىلىق گەۋدىلىك.
تېخىمۇ مۇھىمى، بۇ خاراكتېرلار پەقەت شۇ ماكان، شۇ مىللەت
ئۇچۇنلا يارىتىلغان ئەمەس. ئۇلار مەلۇم رېئاللىقتا ئۆزىگە خاس
تۇرمۇش بۆلىكى ئىچىدە ياشاپ تۇرۇپ، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە
نىسبەتەن شۇنداق تۇرمۇش بۆلىكى ھاسىل قىلالايدىغان قۇدرەتكە
ئىگە قىلىپ يارىتىلغان. شۇڭا، دونكىخوتنىڭ «ھەي ئەخمەقلەر،
مېنىڭ نەيزەم بىلەن دۇبۇلغامنىڭ ئالدىدا سەن تۇگمەن تېشى
نېمىتىڭ» دەۋاتقىنى، ئاQ نىڭ باشقىلاردىن تاياق يەپ قالغاندا
يەنىلا ئۆزىنى ئۇستۇن تۇتۇپ، «بالىسى دادىسىنى ئۇرىدىغان
قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ؟» دەۋاتقىنى، گراندىنىڭ سەكراتتا
تۇرۇپ «چىراغ يېغىنى ئىسراپ قىلماڭلار» دەپ كۆز يۇمۇۋاتقە-
نى بىزگە دائىم ھىر خىل قىزىق تۇرمۇش، خاس خاراكتېر
ھەققىدە لەتىپە سۆزلەپ تۇرىدۇ. ئەدەبىيات پېشۋايىمىز زۇنۇن
قادىرنى ئەسلىگەن ۋاقتىمىزدا، ئۇنىڭ قىزىق ئادىمى مەتىياز ۋە

ئۇنىڭ شۇنچە هورۇنلۇقىغا باقماي، «ئوتتۇرىسىنى باغ، ئەتراپىنى تاغ قىلاي دەيمەن» دېگىنى يادىمىزغا كېلىدۇ.

شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، خاس خاراكتېر يازغۇچىغا نىسبەتەن ئۇنىڭ بىرلا ئەسىرىگە تەۋە ئەمەس، ئۇ يازغۇچىنىڭ بىر پۈتۈن ئىجادىيىتى، بەدىئىي ئىزدىنىشى، تۇرمۇش رېئاللىقىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى، مىللىي ئېڭى ۋە ئەدەبىيات تارىخىدىكى تۆھپىسى قاتارلىق كۆپ تەرەپلەرنى مۇجەسسەملەشتۇرۇشتىن پۈتۈپ چىققان بىر خىل ئالاهىدە مەهسۇلاتى. شۇڭا، خاس خاراكتېر ئۇستىدە توختالغاندا، چوقۇم ئۇنى بىر تەرەپتىن تۇرمۇش رېئاللىقى نۇقتىسىدىن كۆزەتسەك، يەنە بىر تەرەپتىن يازغۇچىنىڭ ئۇسلۇبى، تالانتى نۇقتىسىدىنمۇ كۆزىتىش كېرەك.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۈگۈنى ئىلگىرىكى هەرقانداق دەۋرىدىكىگە ئوخشىمايدۇ. بۇنىڭغا بىر تەرەپتىن، تۇرمۇش رېئاللىقىمىزنىڭ تېز سۈرئەتتە ئۆزگىرىپ بېرىشى، يەنى نەرسىلىرىمىزنىڭ تېز يوقىلىشى بىلەن يەنى نەرسىلىرىمىزنىڭ تاسادىپىي پەيدا بولۇپ قېلىشى سەۋەب بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، سەنئەتكارلىرىمىزدىكى ئىجادچانلىق روهىنىڭ تەخىرسىزلىكى سەۋەب بولۇۋاتىدۇ. يازغۇچىلىرىمىز تۇرمۇشنى ئىلاجى بار ئىندىۋىدۇئال خاراكتېرلار ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشۋاتىدۇ. خاراكتېرلارنىڭ خاسلىشىش دەرىجىسىنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇ بىزگە يازغۇچىلىرىمىزدىكى ئۆزىنى خاس خاراكتېر يارىتىشقا ئۇرۇنۇشتەك روهىنىڭ بارغانچە كۈچىيىپ بېرىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بىزنىڭچە، خاس خاراكتېر يارىتىش بىر خىل قەدىرلەشكە ئەرزىيدىغان ئېسىل ئىجادىيەت روهى.

تىرىشچان يازغۇچى مۇهەممەت ئىمىن خېلى كۆپ يىللىق ئىجادىيەت مۇساپىسىدە ئۆز ئەسەرلىرىدە يارىتىلغان خاراكتېرلارغا ئىزچىل خاس خۇسۇسىيەت بېرىشنى هەممىدىن ئۇستۇن قويۇپ كەلدى. ئۇ يازغان «داغدا قالغان قىز»، «ئىككى يۈزلۈك

ئادەم» ، «ۋىجدانىڭ نېمە دەيدۇ» قاتارلىق پوۋېستلاردىكى شۆھ-
رەتَ، زىننەت، قاسىم، كۆيدۈرگە بەگ قاتارلىق ئوبرازلار بىر
تەرەپتىن، تىپىك تۈرمۇش ماتېرىياللىرى ئاساسىدا يارىتىلغان
بەدىئىي ئوبرازلار بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەمەلىي تۈرمۇشتە-
كى ئادەملەرگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان خاسلىققىمۇ ئىگە قىلىد-
غان.

ناچار ئىللەت، ناچار ھادىسىلەرنى كۆپرەك قىز - يىگىتلەر
ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى ۋاستە قىلىپ تۈرۈپ ئېچىپ بېرىدد-
غان خاھىش يېقىنقى يىللار ئىچىدە كۆچىيىپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ
ئاۋام خەلق ئارىسىدىكى ئاچچىق يىلتىزلىرىنىڭ تولۇق ئېچىپ
بېرىلىشىگە بەلگىلىك تەسىر يەتكەندى. ئىجتىمائىي ئەخلاققا،
كىشىلىك ۋىجدانغا، مىللەتنىڭ مەنىۋى سۈپىتىگە بېرىپ چېتىلد-
دىغان بۇنداق ھادىسىلەرنى ئىككى ياش ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىۋات-
قان بىر - بىرىنى تاشلاپ كېتىپ قېلىش، ۋەسلىگە يېتەلمەس-
لىك، قىز ماجىراسى قاتارلىق تەرەپلەرگىلا ئىتتىرىپ قويماس-
لىق كېرەك. بەلكى ئۇنى پۈتكۈل خەلقىمىز ئارىسىدىن، ئۇلار
پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاشۇ شەھەر، يېزا، قۇملۇق، بوس-
تانلىقلاردىنمۇ ئاختۇرۇپ بېقىش كېرەك. ئېلىمىز خەنزۇ ئەدە-
بىياتى نەچچە مىڭ يىللىق فېئوداللىق تۈزۈم ئۆزلىرىگە قالدۇ-
رۇپ كەتكەن مەنىۋى ئىللەتلەرنى روھىي قۇلچىلىق ئىدىيىسىدىن
ئىزدەپ، ئۇنىڭ تۈپ يىلتىزىغا پالتا ئۇرۇۋاتقان پەيتتە، بىز
بۇنداق ئىللەتلەرنى ھەسەتخورلۇق ئىدىيىسىدىن ئىزدەپ باقساق
نېمە بوپتۇ؟ ئۇنىڭ چوڭقۇر يىلتىزلىرىنى ئەمگەك ھارغىنلىقىنى
غەيۋەت قىلىش بىلەن چىقىرىدىغان ئاشۇ ئادەملەر ئارىسىدىن
ئىزدەپ باقساق نېمە بوپتۇ؟ ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىشچان، باتۇر،
مېھماندوست دېگەنلەردىن باشقا ئاممىلارمۇ مەۋجۇتمۇ - يوق؟ بىز
ئويلىنىش ئىچىدە مۇنۇلارنى كۆز ئالدىمىزدىن ئۆتكۈزىمىز:
يېزىلىق قىز زىننەت ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمىگەندىن كېيىن

ئۆزىگە مۇۋاپىق چىقىش يولى ئىزدەيدۇ. مىليونلىغان جۇڭگو زىيالىيلىرىغا ئوخشاشلا بۇ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىمۇ بار-لىق ئۈمىدىنى شەھەرگە باغلايدۇ. شەھەرگە يېتىۋالسىلا ئۆز قابىلىيىتىگە يارىشا ئىش تېپىپ ئىشلىيەلەيدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلىدۇ. ئوتتۇرا مەكتەپتە مۇھەببەتلىشىپ يۈرگەن يىگىتى شۆھ-رەت ئەكسىچە ئۆز يېزىسىدا قېلىپ قابىلىيىتىنى ئىشقا سېلىپ ۋە شۇ ئارقىلىق چىقىش يولى تېپىش پىكرىدە چىڭ تۇرىدۇ. مانا بۇ «داغدا قالغان قىز» دېگى تەسۋىر. بۇ يەردە ئادەتتىكى ئىسلا-ھات ھېكايىلىرىغا ئوخشىمايدىغان ھالەت ۋە ئۆزگىچە خاراكتېر مەۋجۇت. شۆھرەت ھېچقانداق بىر كىشىنىڭ قىلغىنىنى قىلماق-چى ئەمەس ياكى بولمىسا يېزىغا مەبلەغ سالغۇچىمۇ ئەمەس. ئۇنىڭدا كارخانىچى بولۇش دېگەن ئۇي تېخى شەكىللەنگىنى يوق. ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ، يېزىلىق قېرىنداشلىرى-نىڭ كەتمەنگە تايىنىپ ئۆتكۈزگەن جاپا ـ مۇشەققەتلىك ئۆتمۈشى ۋە ئۇنىڭ بۇگۈنكى داۋامى. دېمەك، شۆھرەتتە قىيىن شارائىت ئىچىدىن يول تېپىش، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى ئۆزگەرتىش، يېزى-سىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا تۈرتكە بو-لۇش روھى ناھايىتى كۈچلۈك ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ ئەسەردە باشتىن ـ ئاخىر مۇشۇ روھ، مۇشۇ ئىرادە كۈچىدە ئىنتىلگۈچى سۈپىتىدە تەسۋىرلەنگەن. «بىز تا بۇگۈنگىچە ئىككى بىلىكسىز-گە، قارا كۈچسىزگە تايىنىپ دېھقانچىلىق قىلىشتىن قۇتۇلالماي-ۋاتىمىز، بىزنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىمىز مۇشۇ ۋەجدىن مۇكچىيىپ كەتتى. لېكىن، ئۇلار قورساقنى ئاران بېقىشتىن نېرىغا ئۆتەل-مىدى، بىز ئەۋلادىمىزغا نېمىنى قالدۇرۇپ كېتىمىز؟ يەنىلا كالىدەك قارا كۈچكە تايىنىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان نادانلىق ۋە نامراتلىقنى قالدۇرىمىزمۇ؟» شۆھرەتنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ قالاق قول ئەمگىكىگىلا تايىنىپ ياشاپ كەلگەن نەچچە مىڭ يىللىق ئۆتمۈشى بىلەن ئۇنىڭ ئەمدىكى بۇرۇلۇش ھالىتىدىن

بىشارەت بېرىدۇ. تايىنىپ ياشاشتەك ئەنەئەنىۋى تۈرمۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن ئاڭ بىلەن ئۇنىڭغا قارشى ھالدا چاقىنىغان ئۆزىنى بىلىش، ئۆزىنى چۈشىنىش، ئۆزىنى سېلىشتۇرۇش ئېڭى ئوتتۇرىسىدا ناھايىتىمۇ ئۆتكۈر ئېلىشىشنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

جاپالىق سەھرا مۇھىتىدا يېتىلگەن كۈچلۈك ئىرادە ۋە يۈكسەك يىگىتلىك غورۇر بىلەن ئاتا ـ ئانىسىغا ئەسقېتىپ ئۇلارنىڭ ئېغىر يۈكىنى يەڭگىللىتىشكە بەل باغلاش — شۆھرەت خاراكتېرىنىڭ تۆۋەن قاتلىمى. ئاپتور شۆھرەت خاراكتېرىنى ئۇنىڭ ئەنە شۇ روھىي مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن ھالدا تەرەققىي قىلدۇرغان. ئۇنى ئىسلاھات، ئىلغار تېخنىكا ئۆگىنىش، مۇھەببەت ئازابى دېگەندەك تەرەپلەرگە بەنت قىلىپ قويماي، بەلكى باشتىن ـ ئاخىر دىققىتىنى ئۆز يېزىسىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىشقا قارىتىدىغان، ئەنئەنىۋى قول ئەمگەككىلا تايىنىپ ياشاۋەرمەسلىكنى تەسەۋۋۇر قىلىدىغان جۈرئەتلىك، ئۆتكۈر پىكىرلىك يېزا يىگىتى قىلىپ تەسۋىرلىگەن. بىز ئەسەر ئېلان قىلىنغان 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرى بىلەن شۇ ۋاقىتتىكى يېزىلىرىمىزنىڭ ئەمەلىيىتىگە نەزەر ئاغدۇرىدىغان بولساق، شۆھرەت روھىنىڭ قىممىتىنى تېخىمۇ تولۇق ھېس قىلىمىز.

بىز زىننەت بىلەن يىراقتا تۇرۇپ شۆھرەتنىڭ ئۆز يېزىسىدا رەھبەرلىكنىڭ قوللىشى بىلەن مېۋە پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتى قۇرغانلىقىنى ئاڭلايمىز. بۇ ۋاقىتتا، زىننەت شەھەردە ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، ساتتارۇپنىڭ ھېيلە ـ مىكرىنىڭ قۇربانى بولۇپ ئاللىقاچان ئائىلە ئايالى بولۇپ بولغانىدى. ھەتتا بارغانسېرى تېخىمۇ يامان ئاقىۋەتلەرگە قېلىۋاتاتتى. ئۇ ئەمدى ساتتارۇپتىن ئېشىپ باشقىلارنىڭمۇ ئاياغ ـ ئاستى قىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى. زىننەت مەنىۋى جەھەتتىكى بۇنداق خورلۇقلارغا بەرداشلىق بېرەلمەي،

خاتىرجەملىك ئىزدەپ ئۆز يېزىسىغا قايتىپ كېلىدۇ. شۆھرەت بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىماقچى بولىدۇ.

بۇ يەردە زىننەتنىڭ ئۆز يېزىسىغا قايتىپ كېلىشىنى ئۇنىڭ خاراكتېر جەھەتتىكى ئۆزگىرىشىنىڭ مەھسۇلى دېيىشكە بولمايدۇ. ئۇنى يۇرتىنى سېغىنىپ قايتىپ كەلدى دېگەندىن كۆرە، خورلۇق دەستىدىن ئۆزىنى قويار جاي تاپالماي قالغاندا قايتىپ كەلدى دېگەن مۇئاپىق. ئەجىبا، ئۇ ئۆز يېزىسىدىكى تۇرمۇشنىڭ شەھەردىكى بايلىقلىرىنى يەتمەيدىغانلىقىنى بىلمەمدۇ؟ ئاشۇ ئاغزى ئىتتىك، غەيۋەتخور ئايالارنىڭ ئەمدى تېخىمۇ كۆپ سۆز - چۆچەك قىلىدىغانلىقىنى بىلمەمدۇ؟ شۆھرەتنىڭ ئەمدى ئۆزىگە نەپرەت بىلەن قارايدىغانلىقىنى بىلمەمدۇ؟ ئېنىق بىلىنىپ تۇرۇپتۇ، زىننەت خاراكتېرىمۇ ئەدەبىياتىمىزدا ئالدانغان قىزلار قاتارىدا تەسۋىرلىنىۋاتقان مىجەزلىغان زىننەتلەرنىڭ ئىچىدە تېگىشلىك خاسلىققا ئىگە خاراكتېردۇر.

زىننەتنىڭ داغدا قېلىشىنى، ئىنچىكىلەپ كۆزىتىدىغان بولساق، مۇنداق ئۇچ تۈرلۈك ئامىلنىڭ مەۋجۇدلىقىنى بايقايمىز. بىرىنچىدىن، زىننەت روھىدا شەھەردە خىزمەت قىلىش، بايلىقات، پاكىز مۇھىتتا تۇرمۇش كەچۈرۈش غايىسىنىڭ بەك كۈچلۈكلىكى. بىز بۇ يەردە بۇنداق غايە - ئىستەكنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەسمىز. ياكى يېزا ئادەملىرىدە پەقەت يېزا تۇرمۇشى سەۋىيىسىگە خاسلا ئوي - ئىستەك، تەپەككۇر بولۇشى كېرەك دېگەنى تەشەببۇس قىلماقچى ئەمەسمىز. مەسىلىنىڭ نېگىزى زىننەتتە شۇ خىل غايە - ئىستەكلەرنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا بولغان ئىشەنچ ۋە قەتئىي ئىرادىنىڭ بار - يوقلۇقىدا، ئاجىز - كۈچلۈكلىكىدە، ئەسەرنىڭ ئۆزىدىن ئېلىپ قارايدىغان بولسا، ئۇ بۇ غايىسىنى شەھەردىكى يېراق تۇغقانلىرىنىڭ هىممىتىگە تايىنىپ ئىشقا ئاشۇرالمىغاندىن كېيىن، ئوتتۇرا مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان بىر كازچىك ساۋاقدىشى رىسالەت ۋە هىيلىگەر ساتتار ۋىقا تايىنىپ

ئىشقا ئاشۇرماقچى بولىدۇ. بىزنىڭچە بۇ بىر تەۋەككۈلچىلىك بولۇپ، ئۇ زىننەتنىڭ هايات يولىغا نىسبەتەن مەڭگۈلۈك بەخت ئېلىپ كېلەلمەيدىغانلىقى ئېنىق ئىدى. مۇشۇنداق شارائىتتا، زىننەت غايە، ئىستەك ئارقىسىدىن قارىغۇلارچە ئەگەشمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئىككىنچىدىن، يېزا تۇرمۇشىدىن بىزار بولۇش، ئىچى سىقىلىش كەيپىياتىنىڭ كۈچىيىپ بېرىشى. بىز ئەسەرنىڭ بېشىدىلا زىننەتنىڭ يېزا تۇرمۇشى هەققىدە ئېيتقان «قاچانغىچە كەتمەن بىلەن ئورغاقنىڭ بەندىسى بولۇپ يۈرەرمىز. هەي تەقدىر، سەن نېمىدېگەن رەهىمسىز - هە، قېرىشقاندەك بەختكە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلغاننى بەختسىز قىلىپ قويىسەن» دېگەندەك دادلاشلىرىنى ئاڭلايمىز. يېزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپنىمۇ ئۆز يېزىسىدا تاماملىغان بىر قىز ئۇچۇن ئەلۋەتتە شەهەر مەدەنىيىتىنىمۇ قوبۇل قىلىش، شەهەردىكى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ تېخىمۇ چوڭقۇر بىلىم ۋە كەسىپ ئىگىلەش ئىستىكىنىڭ كۈچلۈك بولۇشى ئەقىلگە ئۇيغۇن. شۇ ۋەجىدىن، زىننەتتەك قىزلاردا پىسخىكا جەهەتتىن شەهەر تۇرمۇشىغا قىزىقىش، يېزا تۇرمۇشىغا نىسبەتەن تويۇنۇش كەيپىياتىنىڭ كۈچلۈك بولۇشى تەبىئىي ئىدى. ئەمما، بۇنىڭلىق بىلەن يېزا تۇرمۇشىغا نىسبەتەن پۈتۈنلەي سوغۇق پوزىتسىيىدە بولۇش، ئۇنى ئورۇنسىز ئەيىبلەش نورمال پسىخىكا ئەمەس. لېكىن، زىننەت بۇ مەسىلىنى توغرا بىر تەرەپ قىلالمىدى. شۇنداق بولغاچقا، زىننەتنىڭ كېيىنكى ۋاقىتتا هەرخىل پېشكەللىك ۋە ئازابلارغا ئۇچرىغانلىقىنى ئۇنىڭ ئېڭىغا، خاراكتېر مەنتىقىسىگە تامامەن ئۇيغۇن دەپ هۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ. ئۇچىنچىدىن، مۇستەقىل ياشاش ئىرادىسىنىڭ تولىمۇ كەمچىل بولۇشى. بۇ تەرەپنى ئالاهىدە تىلغا ئالماي بولمايدۇ. زىننەتنىڭ ئۆز يېزىسىدىن چىقىپ كېتىش مۇددىئاسىدىن تارتىپ كېيىن يەنە ئۆز يېزىسىغا قايتىپ كېلىشىدىكى مۇددىئاسىغىچە ئومۇمەن تايىنىپ ياشاش، مەلۇم

همایه ئاستىدا پاراغەت ۋە خاتىرجەملىككە ئېرىشىشتىن ئىبارەت ئاجىز پىسخىكىسىمۇ يوشۇرۇنغان دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ شەھەردىكى تۇغقانلىرىنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، دەرھال ساۋاقدىشى رىسالەتنى خىيالىغا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ ياردىمىدىن ئۈمىد كۈتىدۇ. ساتتارۇپ بىلەن رىسالەتنىڭ ئۆزىنى دەرھال ئارىغا ئېلىشىدا، كاتتا ئۆي ھەل قىلىپ تۇرۇپمۇ يەنە ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى ھەققىدە سەگەكلىك بىلەن ئويلىنىپ بېقىشقا جۇرئەت قىلالمايدۇ. ئەكسىچە يار - يۆلەك ۋە ھمايىلىك تۇرمۇشتىن چەكسىز خۇشاللىق ھېس قىلىدۇ. ساتتارۇپنىڭ ئۆزىنى باشقىلارنىڭ قوينىغا تاشلاپ بېرىشتەك رەزىل نىيىتى ئاشكارىلانغاندىن كېيىن بولسا، قانۇن ۋە ئىجتىمائىي ئەخلاق مىزانلىرىغا تايىنىپ ئۇنىڭدىن مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ تېگىشلىك مۇستەقىل تۇرمۇش كەچۈرۈش يولىغا ماڭماي، يەنىلا بىھۇدە ھالدا شۆھرەتنى ئويلايدۇ. ناۋادا زىننەت مەيلى يېزىدا بولسۇن، مەيلى شەھەردە بولسۇن، ناچار شارائىت ۋە كەيپىياتلارنى، تۇرلۇك ئوڭۇشسىزلىقلارنى ئۆز كۈچىگە تايىنىپ يېڭىش ئىرادىسىنى يېتىلدۈرەلىگەن بولسا، ئۇ چاغدا كىشىنىڭ ئىچىنى سېرىيدىغان بۇنداق ئاقىۋەتلەرگە قالمىغان بولاتتى.

كوچىدىكى غەيۋەتخور ئاياللار دۇنياسى، ئۇلارنىڭ بويىغا يېتىپ قالغان قىزلارنىڭ ئارقىسىدىن تاپىدىغان تۇرلۇك ئۆسەك سۆزلىرى، زاڭلىق قىلىشلىرىمۇ زىننەت تراگىدىيىسىگە تەسىر كۆرسەتكەن تاشقى ئامىللارنىڭ بىرى. زىننەت ئەمدىلا ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ تۇرۇشىغا كوچىدىكى ئاياللارنىڭ ئاغزىدا «چوقۇم بىر ئىش چىقىرىپ قويغان گەپ»، «ھالى چاغلىق بولسا كېرەك...» دېگەندەك سۆزلەر پەيدا بولدى. زىننەت بۇ سۆزلەردىن قىزلارغا خاس نازۇكلىقى بىلەن ئۇيالدى، ئازابلاندى ھەم ئۆزىنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمىگەنلىكىدىن تېخىمۇ قاتتىق ئازابلا-

نىدىغان بولدى. بۇ ھال ئۇنىڭ روھىدىكى يېزا تۇرمۇشىدىن بىزار بولۇش كەيپىياتىنى ئاشۇرۇپ، ئۇنى شۇ ئاياللارنىڭ نەزەرىدىن بولسىمۇ يىراق تۇرۇش، ئۇلارنىڭ ئۆسەك سۆزلىرىنى ئاڭلىماسلىق تۇيغۇسىغا كەلتۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن، قەتئىي نىيەتكە كەلگەن زىننەت ئۆتۈپ كېتىۋاتقان تىراكتورغا ئولتۇرۇپ ئۆز يېزىسىدىن ئايرىلدى.

يازغۇچى مۇھەممەت ئىمىن ئۇيغۇر تۇرمۇشىدىكى يۇقىرىقىدەك ناچار ئىللەتلەرنى تەسۋىرلىگەندە ئۇنىڭ كىشىلەرنىڭ روھىي ئازادىلىكىگە، خاتىرجەملىكىگە ئېلىپ كېلىدىغان بېسىمىغا ئالاھىدە دىققەت قىلغان. ئۇ ئەسەرلىرىدە تۇرمۇشتىكى چاكىنا قىلىق، چاكىنا سۆز ـ ھەرىكەتلەرنى بىر نەچچە سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ ۋۇجۇدىغىلا مەركەزلەشتۈرۈپ قويماي، ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ پۈتكۈل ئىجتىمائىي كەيپىيات بىلەن باغلاش، ئاۋام خەلقىمىز ۋۇجۇدىدىنمۇ ئىزدەش، بۇنداق ھادىسىلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىمىزگە ئېلىپ كېلىۋاتقان تراگېدىيىلىرى ھەققىدە ئىزدىنىپ بېقىش يولىدىمۇ زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن. ئەگەر زىننەت تراگېدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشىدىكى ئاشۇنداق ئىچكى ـ تاشقى سەۋەبلەر يازغۇچى تەرىپىدىن ئىنچىكىلىك بىلەن كۆرسىتىلمىگەن، تەھلىل قىلىنمىغان بولسا، بىر قاتار ئاقسۆڭەكلەر كىتابخانىغا پەقەت زىننەتنى ئۆز يېزىسىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنگە تۇيغۇزۇشتەكلا تويغۇ بېرىپ قويغان بولاتتى، خالاس.

بىز يازغۇچىنىڭ يەنە «ئىككى يۈزلۈك ئادەم» پوۋېستىدىن قاسىمنى، «ۋىجدانىڭ نېمە دەيدۇ» پوۋېستىدىن كۆيدۇرگە بەگنى ئۇچرىتىمىز. بىزگە بۇ ئادەملەرنىڭ رېئاللىقتىكى چىن ئادەملەر بولۇشى كۆپايە قىلمايدۇ. ئۆزگىچە خاراكتېر ئالغان بۇ پېرسوناژلار يەنە بىزنىڭ ئاۋام خەلقىمىزنىڭ روھىغا مەھكەم ماكانلىشىۋالغان رەزىل مەنىۋى ئىللەتلەرگە ۋەكىللىك قىلغۇچىلاردۇر. بىزنى ئويلاندۇرىدىغىنى شۇكى، يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇنداق

كىشىلەر قانداقلا يەردە، قانداقلا ۋاقىتتا بولمىسۇن، كىشىلەر قەلبىدىن ئۆزىگە ئاسانلا بىر كىشىلىك ئورۇن هازىرلىۋالىدۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ بىز بۇ يەردە پۈتۈن ئەسەردىن «مۇشۇنداق ئىللەتلەرنى قوبۇل قىلالمايدىغان ئىككىنچى بىر قەلب زادى نېمشقا يوق؟» دېگەن بىر خىل سادانى ئاڭلاۋاتقاندەك بولىمىز. قاسىم بىلەن كۆيدۈرگە بەگلەرنىڭ يارىتىلىشىدىمۇ دورامچىلىقتىن خالىي بولغان خاسلىق ئامىللىرى مەۋجۇت. قاسىم هوقۇق تەمەسى يولىدا چېقىمچىلىق، مەككارلىق قىلىشنى كەسىپ قىلغان. ئەمما، ئۇ بۇ مەقسەتكە ئەمەتنى سەمەتكە ئۈدۈل يامان كۆرسىتىش يولى بىلەن يەتمەكچى ئەمەس. ئۇ بۇنداق قىلىشنىڭ كونا «ئەنئەنە» ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. ئۇ بۇنى «يېڭىلىغۇچى»، شۇڭا يېڭى كەلگەن رەهبەرگە ئاۋۇال ئۆزى بىلەن خىزمەتداشلىرىنى تازا ماختاپ، ئۈستىلىق بىلەن «هەممە ياخشى، ئۆزىمۇ ياخشى» دەك كەيپىيات هازىرلىۋالىدۇ. ئەكسىچە قاسىم ياخشى گەپنى قىلغان نىزامىدىنىدەك ئادەملەر رەهبەرگە پىچىرلاپ، ئۇنىڭ يامان گەپنى قىلىدۇ. نەتىجىدە قاسىم رەهبەرلىكىنىڭ نەزەرىدە باشقىلار كۆرەلمەيدىغان ياخشى ئادەم بولۇپ قالىدۇ. مېنىڭچە، بۇ يەردە پەقەت قاسىمنىڭ ئىنتايىن ئۇچىغا چىققان سۈيقەستچىلىكى ئۈستىدىن ئاچچىق تەنقىدلا ئېلىپ بېرىلغان ئەمەس. لېتىپ ئاكىدەك رەهبەرلەرنىمۇ تەنقىد نەزەرىدىن ساقىت قىلىۋېتىشكە بولمايدۇ. سۆزىمىز بار يەردە ئىت بار دېگەندەك، قاسىم هەم كۆيدۈرگەبەگدەك قىزىل كۆز، چېقىمچى، هەسەتخور ئادەملەر بار يەردە ئۇلارنىڭ سۆزىنى تىڭشايدىغان، ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقىنى چېچىۋاتقانلىقىنى سېزىپ ئالالمايدىغان رەهبەرلەرنىڭمۇ بارلىقى كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ.

كۆيدۈرگە بەگ بىر ئۆمۈر ياخشىلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش بىلەن ئۆتتى. ئۇنىڭ شىكايەتلىرى ئۇنىڭ تەربىيىلىنى-

شى، ئېڭى، چۈشەنچىسى، تەپەككۇرىگە شۇنچىلىك ئۈيغۇن بول-
غاچقا، كىتابخانىنى ئۆزىگە بەك قىزىقتۇرىدۇ. «ۋەزىيەت ئۆزگەر-
سە كۆز قاراشنىڭمۇ ئۆزگىرىشى مۇقەررەر» دېگىنى ئۈنۈك تۈپ
روھىي مەنتىقىسىدۇر. ئۇ رېئال ھادىسىلەرنى، كىشىلەر ئوتتۇ-
رىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى، مۇھەببەتنى پۈتۈنلەي باشقىچە نۇقتە-
دىن چىقىپ كۆزىتىدۇ. ئۇنىڭغا ھەممىلا نەرسىنىڭ ئارقىسىغا
بىر خىل ھېيلىگەرلىك يوشۇرۇنغاندەكلا سېزىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ
خۇددى ئالQ دەك ھەممە نەرسىنىڭ ئۆز ئىرادىسى بويىچە بولمايۋاتا-
قانلىقىدىن ئاغرىنىش بىلەنلا كۇن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇ ھەدىسىنىڭ
ياتلىق بولغانلىقىنى «ئالدىنىپ كەتتى» دەپ قارىسا، ئايالى مۇد-
دەتتىن بۇرۇن يەڭگىپ قالغاندا «دەۋرىمىز قانداق دەۋر؟ بۇ
دەۋردە يۈز كۈنلۈك ئىشنى بىر كۈندە پۈتتۈرۈۋاتىمىز. مۇشۇنداق
خاسىيەتلىك دەۋردە خوتۇنۇممۇ توققۇز ئاي قورساق كۆتۈرۈپ
يۈرۈش ئورنىغا ئالتە ئاي قورساق كۆتۈرۈپلا تۇغسا نېمە
بوپتۇ؟» دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىدۇ. ئۇ يەنە ھەمىشە
«كوممۇناغا بولغان چىن مۇھەببىتىمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئارزۇ-
لۇق ئوغلۇمغا كوممۇنا دەپ ئات قويغانمەن»، «مەن بىلەن بىرەدەم
پاراڭلاشساڭلارلا ئىنتايىن ئۆتكۇر بىر تالانت ئىگىسىنىڭ توپا -
چاڭ سەھرادا كۆمۈلۈپ قالغانلىقىنى بايقايسىلەر» دېگەندەك سۆز-
لەرنى قىلىپ، ئۆز - ئۆزىدىن چەكسىز پەخىرلىنىپ يۈرىدۇ.
دېمەك، كۆيدۇرگە بەگ چېقىمچى، ھەسەتخورلىقى بىلەن ئەسەر-
دىكى ئاساسىي پېرسوناژ بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، يۇقىرىقىدەك
سۆز - ھەرىكەتلىرى بىلەن ئەدەبىياتىمىزدا تېخى بىخ ھالىتىدە
تۇرۇۋاتقان «ئارتۇق ئادەم» ئوبرازىغىمۇ ناھايىتى يېقىن كېلىدۇ.
ئاغزىدىكى چېقىمچىلىق، ھەسەتخورلۇق بىلەن ئاڭ جەھەتتىكى
نامرات، نادانلىقى گىرەلىشىپ ھايات سەھنىسىدە ئاجايىپ بىر
رولغا چىققان بۇ پېرسوناژ سىزنىڭچە سەھنىدىن قانداق چۈشۈشى
مۇمكىن؟! ئۇنىڭ ئۆلۈۋاتقىنى ھەقلىق بولدىمۇ، قانداق؟

يۇقىرىدا يازغۇچى مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئۇچ پارچە پوۋېستى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتتۇم. يازغۇچىنىڭ بۇندىن كېيىنكى ئىجادىيىتىدىن كۈتىدىغان ئۈمىدىمىزنىڭ زورلىقى سەۋەبلىك تۆۋەندە بەزى پېتەرسىزلىكلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتىمەن:

بىرىنچى، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، يازغۇچى مۇھەممەت ئىمىننىڭ ئەسەرلىرىنىڭ تىلىدا يارىتىلىۋاتقان پېرسوناژنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى، ئاڭ سەۋىيىسى، ئېستېتىك قىزىقىشى قاتارلىقلار بىلەن تازا ماس كەلمەي قالىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. مەسىلەن، «ئاينۇرى» ھېكايىسىدە ئەمدىلا باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەن ئاينۇرنىڭ تىلىدىن «ئېيتقىنا، چوڭ ئانا، مەن راستتىنلا ھارامدىن بولغان بالىمۇ؟» دېگەن سۆزلەر بېرىلگەن. بۇنداق سۆزلەر ئاينۇرنىڭ ئاڭ سەۋىيىسى بىلەن قىلچە سىغىشالمايدۇ. يازغۇچىنىڭ يەنە بەزى ئەسەرلىرىدە پېرسوناژلارنىڭ دېئالوگلىرى بەك ئۇزۇن، جانلىقلىقى كەمچىل. مەسىلەن، «داغدا قالغان قىز» پوۋېستىدا شۆھرەت بىلەن زىننەتنىڭ دېئالوگىدا مۇنداق ئۇزۇن جۈملىلەر بار: «سىز راھەت - پاراغەتنى چىن مۇھەببەتسىزدىن ئۈستۈن كۆرۈپ، مېنى ھىجران ئوتىغا تاشلاپ كېتىپ قالدىڭىز، چوڭ - كىچىك ئوندەك ماشىنىدىن تەركىب تاپقان قىز كۆچۈرۈش كارۇنىي ھەيۋەتلىك سەپ تارتىپ شەھەرگە قاراپ يولغا چىققاندا، غۇيۇلداپ ئايلىنىۋاتقان چاقلار ئاستىدىن قوزغالغان چاڭ - توزانلارغا مىلىنىپ قەيەرلەرگىچە يۇگۇرۈپ بارغانلىقىمنى بىلمەيمەن...» ۋەھاكازالار. زىننەت يېزىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شۆھرەتنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭغا: «ئەمدى ئەقلىڭنى تاپتىڭ، قىزىم، ياخشى ئىشلە، خۇدا ئۆمرۈڭلارنى ئۇزۇن قىلغاي» دەيدۇ. بۇ دېئالوگدا ئىپادىلىنىۋاتقىنى ياشانغانلارغا خاس مېھرىبانلىقتەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭدىن شۆھرەت بىلەن زىننەتنىڭ بىرگە بولۇشى تىلىنىۋاتقاندەك مەنە

چىقىپ تۇرىدۇ. ھەشەمەتلىك توي بىلەن شەھەرگە ئۇزىتىلىپ كېيىن ئاجرىشىپ يېنىپ كەلگەن جۇگانىنى تېخى ئۆيلەنمىگەن ئوغلىغا ئېلىپ بېرىشنى تەسەۋۋۇر قىلىش شۆھرەتنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئېڭىغىمۇ، مىللىتىمىزنىڭ قائىدە - يوسۇنىغىمۇ تازا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئىش.

ئىككىنچى، ئىنسان تەبىئىتى بىلەن ئىجتىمائىي ئەخلاق چۈشەنچىلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىدە بەزى ھاللاردا بۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكىنى چەتكە قاقىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلمەكتە. بىزگە مەلۇم، رېئال ئادەملەردە ئۆزلۈك ئېڭىنىڭ كۈچىيىپ بېرىشى ئۇلاردا قىزغىنىش، يوشۇرۇشتەك پىسخىك كەيپىياتلارنى دائىم پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ. يازغۇچى ئۆز ئەسەرلىرىدە مەلۇم خاسلىققا ئىگە، كىشىنىڭ ئېسىدە قالغۇدەك ئوبرازلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتالىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئۆزلۈك ئېڭىغا تەۋە ھادىسىلەر بىلەن ئىجتىمائىي ئەخلاققا يات ھادىسىلەر تەڭ كېلىپ قالغاندا ئۇلارنى پەرقلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بەرمەي، ھەممىسىنى قارىقويۇق ئىجتىمائىي ئەخلاققا يات ھادىسىلەر، ناچار ئىللەتلەر قاتارىغا چىقىرىپ تەنقىدلەپ كەتكەن. نەتىجىدە يارىتىلمۇاتقان ئوبرازلاردىكى خاراكتېر جەھەتتىكى خاسلىقنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە تەسىر يېتىپ قالغان. قاسىمدەك ئوبرازلارنى يارىتىقاندا ئۇنىڭ خۇددى بىزگە ئوخشاش ئادەم ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان تەپسىلاتلارنىڭمۇ بولۇشىغا مۇھتاج ئىكەنلىكىمىزنى يازغۇچىنىڭ ئۇنتۇپ قالماسلىقىنى ئۈمىد قىلىمىز.

هېكايه — «كۆيۈۋاتقان قەبره» توغرىسىدا

ناچار ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىمۇ، بەزىدە نادىر ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئوخشاپ قالىدۇ. ناچار ئەسەرلەر ئادەتتە ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ يۈزەكى شەخسىي كۆز قارىشىغا كۆپ بېرىلىشىدىن ياكى بولمىسا تەپسىلاتلىرىنىڭ دەۋر پۈرىقىدىن زىيادە چەتنەپ كېتىشىدىن بولىدۇ. يازغۇچى توختاش بەكرىنىڭ «ئىلى دەريا‌سى» ژۇرنىلىنىڭ 1996 - يىللىق 2 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «كۆيۈۋاتقان قەبره» ناملىق هېكايىسى تاسادىپىي مەيدانغا كەلگەن ناچار ئەسەر. بۇنداق ناچار ئەسەرلەرنىڭ ئۈستىدە ئويلۇنۇپ كۆرۈشمۇ خېلى قىممەتكە ئىگە بولالايدۇ.

يۈرت — مەھەللىلەردىكى ئىمام - مەزىن قاتارلىقلار مۇنداق چە ئېيتقاندا شۇ يۈرتنىڭ چوڭلىرى دەپ قارىلىدۇ. ئۇلار شۇ يۈرت، شۇ ئەلنىڭ تىنچ - خاتىرجەملىكى، بەختى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىده كەم بولسا بولمايدۇ. ئۇلار بۈگۈنكى كۈندە، پارتىيەمىزنىڭ تۈرلۈك مىللىي ۋە دىنىي سىياسىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۆزلىرىنىڭ بۇ خىل رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ، مىللىي مەدەنىيەت چۈشەنچىلىرىمىزنىڭ يېتىلىشىدە گەۋدىلىك رول ئوينىماقتا. ئۇلار ئۆز مەھەللە يۈرتلىرىدا ئازارلىشىپ قالغانلارنى ياراشتۇرىدۇ. بىر - بىرىنى بوزەك قىلىش، خىيانەت قىلىش، ئوغرىلىق قىلىشقا ئوخشاش يامان ئىشلارنى توسۇپ، كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلايدۇ. سەئۇدى ئەرەبىستانغا بېرىپ هەج قىلىپ كەلگەن بەزى ئىمام - مەزىنلىرىمىز شۇ يەرلەرنىڭ تەرەققىياتى، خەلقلىرىنىڭ ياخشى ئۆرپ - ئادەتلىرىنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ، بىزنىڭ بەزى قالاق ئادەتلىرىمىزنىڭ زامانغا لايىقلاشتۇرۇلىشىدا

بىر كىشىلىك ھەسسە قوشۇۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن دۆلەت ۋە خەلق مەدھىيىلەيدىغان مەرىپەتپەرۋەر دىنىي زاتلار مەيدانغا كېلىۋاتىدۇ. شۇنى قەيت قىلىش زۆرۈركى، بىزى ھاللاردا بىزنىڭ ئاشۇ موللا - مەزھىلىرىمىز خەلقىمىزنىڭ مەنۇى سۇپىتىنى يوقىرى كۆتۈرۈش، ئۇلارنى بېيىتىش يولىغا يېتەكلەشتە سىز بىلەن بىزگە ئوخشاشلا كۈچ چىقىرىۋاتىدۇ. كۆز ئالدىمىزدىكى ئەمەلىيەت تولۇق ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ، توختاش بەكرىنىڭ «كۆيۈۋاتقان قەبرە» ھېكايىسىنىڭ خاھىش جەھەتتىن رېئاللىقتىن پۈتۈنلەي چەتنىگەن، نازۇك مەسىلىلەردە مۇقامى تۆۋەن ئەسەر بولۇپ قېلىشىنىڭ تۈپكى سەۋەبى مانا مۇشۇ يەردە.

بىز بۇنىڭدىن نەچچە ئەسىرلەر ئىلگىرىكى چۆچەكلىرىمىزنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرگىنىمىزدە، ئاچكۆز، نائىنساپ، تاماخور موللىلارنىڭ ئوبرازىنى كۆپ ئۇچراتتۇق، ئۇلار كىشىلەرنىڭ رېئال ھاياتىنىڭ گۈزەللىكىنى سۆيۈش، بەختىيار تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ئىنتىلىشتەك غايە - ئارزۇلىرىنى ئاخىرەتلىك ۋە تەقدىرچىلىك ئىدىيىسى بىلەن بوغۇپ، ئۇلارنى نادانلىققا سۆرەيتىتى. بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تويماس نەپسىنى قاندۇراتتى. چۆچەكلىرىمىزدە خەلق ئاممىسى بۇنداق موللىلارنىڭ كېلىشتۇرۇپ ئەدىپىنى بەرسە بىز قەۋەتلا سۆيۈنۈپ كېتەتتۇق. خەلقىمىزنىڭ ئەقىل - پاراسىتىدىن مەمنۇن بولاتتۇق. ئەمما، بۇنداق مەمنۇنلۇق ئاشۇ قويۇق فېئودالىلىق جەمئىيەتكىلا مۇناسىپ كېلەتتى. ئەمگەكچى خەلق ئاممىسى بىلەن فېئودال كۈچلەر ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇقارشىلىق كۈرىشىدە موللا - مەزھىلەرنىڭ ئىزچىل فېئودال بەگلەر تەرەپكە ئۆتكۈزۈلۈپ قويۇشىدىكى سەۋەبمۇ ئۇلاردىكى فېئودالىلارغا يان بېسىش بىلەن بىرگە مۇھىمى ئۆزلىرىدىكى تار، قالاق، خۇراپىي، نەپسانىيەتچى سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن ئىدى. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ، بىزنىڭ ئېڭىمىزدا موللا - مەزىن دېگەن ئىسىم بىلەن خۇراپاتلىقنى، نادانلىقنى

تەشۋىق قىلغۇچى، نەپسانىيەتچىلىك قىلغۇچى دېگەن ئۇقۇملار تەك ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى.

بۇگۈنكى زامان ئىلگىرىكى زامان ئەمەس، ئەمدى ئۇنداق چۆچەكلەرمۇ توقۇلمايدۇ ھەم ئەمدى توقۇشقىمۇ بولمايدۇ. بۇگۈنكى موللا - مەزىنلىرىمىزدە گەرچە كونا جەمئىيەتتىن قېپ قالغان خۇراپىي تەسىر - چۈشەنچىلەر تەلتۆكۈس تۈگىتىلىپ كېتەلمەيۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك، ئىتتىپاق، ئىناقلىقنى تەشەببۇس قىلىش چۈشەنچىلىرى بارغانچە كۈچىيىپ، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدىغان تەرەپ بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ تەرەپنى كۆرۈش بىز ئۈچۈن ئىنتايىن زۆرۈردۇر.

ساغلام ئېلىپ بېرىلىدىغان دىنىي ئېتىقاد ۋە قائىدە - يوسۇنلار بىر مىللەتنىڭ مىللىي ئەنئەنىۋى ئۆرپ - ئادىتى قاتارىغا كىرىدۇ. ھازىرقى دۇنيادا بۇنداق مەسىلىگە تېخىمۇ ئېتىبار بېرىلمەكتە. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ مىللىي ئېڭىنى، مىللىي جاسارىتىنى ئۆزلىرى ئېتىقاد قىلىۋاتقان دىنغا، چېركاۋدىكى پوپقا باغلاۋاتىدۇ. چېركاۋ ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ ساغلام، ئەڭ ئۇلۇغ روھ بېغىشلايدىغان ئورۇن. ئۇنداقتا، بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىز ئۆز ئەسەرلىرىدە نېمە ئۈچۈن مەسىلىنىڭ بۇ خىل ئىجابىي تەرەپلىرىگە نەزەر ئاغدۇرمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ھە دېسىلا قەدىمكى چۆچەكلىرىمىزنىڭ يولىدىن ماڭىدۇ؟ مېنىڭچە بۇنداق ئەھۋال خاس توختاش بەكرىنىڭ بۇ كىچىككىنە ھېكايىسى بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. بىزنىڭ ئەخەت تۇردى، توختى ئايۇپ قاتارلىق بازارلىق يازغۇچىلىرىمىزنىڭ چوڭ - چوڭ رومانلىرىدىمۇ بۇ مەسىلە ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت. ئۇلار خاھىش جەھەتتىن موللا - مەزىنلەرنىڭ بۇگۈنكى ئىلغار ئىدىيىلىرىگە ياندىشىپ باققان بولسا، ئېھتىمال مىللىي ئېڭىمىزنى، مىللىي روھىمىزنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەيدىغان، ئىتتىپاقلىق - ئۈيۇشچانلىقىمىزغا تېخىمۇ پايدىلىق

لىق بولغان ئەھمىيەتلىك مەزمۇنلارنى يورۇتۇپ بېرەلىشى مۇمكىن ئىدى. دىنىي ئىدىيە ۋە كۆز قاراشلىرىمىزنى تېخىمۇ ساغلاملاشتۇرۇش مەقسىتىمىز يەنىمۇ ئايدىڭلىشىشى مۇمكىن ئىدى. بىز چەت ئەللەرنىڭ ھېكايە، رومان ۋە كىنولىرىدىن ئۇلارنىڭ پوپ، مۇناخلىرىنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن ھەمنەپەس بولغانلىقىغا دائىر نۇرغۇن تەسىرلىك ۋەقەلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىزدە بولسا دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. بىزنىڭ موللا ـ مەزىنلىرىمىز ئەدەبىي ئەسەرلىرىمىزدە قىلچە ھەققانىي تۇيغۇسى يوق، قىلچە ئەل سۆيەر روھى يوق، كارغا كەلمەس ئادەملەر قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ. ھەمىشە ئاممىنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىنىڭ ئوبيېكتى قىلىپ قويۇلۇۋاتىدۇ. نۆۋەتتى كەلسە تېخى توختاش بەكرىنىڭ ھېكايىسىدەك جامائەت سورۇنلىرىدا خەق بىلەن سۇقۇشىدىغان، ئەدەپ ـ سەۋرىنى پۈتۈنلەي ئۇنۇتقان، خەلق ئاممىسىنى جاھىللىق بىلەن خورلاپاتلىق پاتقىقىغا ئىتتىرىدىغان ئادەملەر قىلىپ تەسۋىرلىنىپ قويۇلۇۋاتىدۇ. يازغۇچىلىرىمىز ئوبراز يارىتقاندا ئادەملەرنىڭ ئىجتىمائىيلىقىنى نەزەرگە ئېلىش بىلەن بىرگە ئۇنىڭ تەبىئىي ۋۇجۇدىنىمۇ نەزەرگە ئېلىشى كېرەك. ئەدەبىياتتا قىلىۋاتقان كەسپىگە قاراپ خاراكتېر بەلگىلەش ئاللىقاچان چوڕۇپ تاشلاندى. دوختۇر ھەمىشە ئادەم قونۇقۇزغۇچى ئاق خالاتلىق پەرىشتە بولۇپ تۇرىۋەرمەيدۇ. ئۇنىڭ قەلبىدە قارا بولغان تەرەپلىرىمۇ بار (مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئالتۇن چىشلىق ئىت» ھېكايىسىگە قارالا). تۆمۇرچى ئىستا قاربداپ كەتكەن قوللىرى بىلەن ئاپئاق يالتىراپ تۇرغان شەمشەرنى تاۋلاپ چىقىدۇ. دېمەك، يازغۇچىلىرىمىزدا ئۆتكۈر سېزىم بولسىلا، كىشىنى تەسىرلەندۇرەلەيدىغان ھەر خىل خاراكتېرلارنى يارىتالايدۇ. ھەرگىزمۇ موللا ـ مەزىن ئوبرازىنى چۆچەكلەردىكىدەك يارىتىپ ئۆزىنى چاندۇرۇپ ئولتۇرمايدۇ.

«كۆيۈۋاتقان قەبرە» ھېكايىسىنىڭ ناچارلىقى ئۇنىڭ يوقىدا

ېرىقىدەك خاھىش جەھەتتىكى تەرەپلىرىدىلا كۆرۈلۈپ قالماي، ئەسەردىكى بەزى كونكرېت تەپسىلاتلارنىڭ تازا چىن بولماسلىقى- دىنمۇ كۆرۈلىدۇ. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىز- دەك، موللا - مەزىن دېگەنلەر شۇ يۇرت،شۇ مەھەللىنىڭ ھۆرمىتى- كە سازاۋەر ئادەملىرى سانىلىدۇ. ئۇلار بىلەن ئۇچراشقاندا كىچىك - چوڭ سالام بېرىشىدۇ. توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراق ئىشلىرىدا ئاۋام خەلق ئۇلارنى ئىززەتلەپ تۆردە ئولتۇرغۇزىدۇ. موللا - مەزىنلەردىكى بۇ خىل ئابرۇي، ھۆرمەت ئەلۋەتتە ئۇلار- نىڭ دىنىي ئىلىم جەھەتتىكى ئىقتىدارىدىن باشقا، مۇھىمى ئەلنى ياخشى ھەرىكەت، ياخشى ئادەت بىلەن يېتەكلەش، ئىتتىپاق - ئىناق جامائەت تەرتىپىنى ساقلاش جەھەتلەردىكى رولىدىن كەل- گەنلىكى ھەممىگە ئايان. «كۆيۈۋاتقان قەبرە» ھېكايىسىدا جاما- ئەت يىغىلغان، كىچىك - چوڭ تەق بولغان سۈننەت تويدا يۇرت ئىمامى سۈپۈرگە موللام بىلەن ئابدۇللا ياغاچچىنىڭ قەبرىنىڭ كۆيۈدىغان، كۆيمەيدىغانلىقى توغرىسىدا يۈز تۇرانە گەپ تالا- شىپ، جېدەل قىلىشى ئۇقتۇلۇق تەسۋىرلەنگەن. بۇ تەپسىلاتلاردا بىزنى قىلچە قايىل قىلالمايدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. مەسىلەن: ئىككىيلەن شۇنچە جېدەللىشىۋاتسا ھېچقانداق بىر ئادەم ئۇلارنى بولدى قىلىشقا ئۇندەپ قويمايدۇ. سۈپۈرگە موللام بىلەن مەزىننى بىر تەرەپكە قالدۇرۇپ، باشقا بارلىق جامائەت ھېچقانداق سەۋەب- سىزلا ئابدۇللا ياغاچچى تەرەپكە ئۆتۈپ ئۇنىڭكىنى راست قىلىشا- دۇ ھەتتا تەرەپ - تەرەپتىن سۈپۈرگە موللامغا يانىدۇ. جامائەت بۇ يەردە سۈپۈرگە موللام بىلەن ھاشىماخۇن مەزىننى ئېلىۋەتكەن تىرىنقىغا تەڭ قىلمايۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە، ئابدۇللا ياغاچچى تەرەپتە تۇرۇپ ھەدەپ چۇقان سېلىشىدۇ، ھەتتا ئابدۇللا ياغاچچى ناۋادا يېڭىۋالسا، سۈپۈرگە موللامنى بۇ يۇرتتىن ھەيدەپ چىقىرىۋېتىش- كىمۇ تەييارلىنىپ قويۇشىدۇ. قەبرىدە ئوت بولمىغاندىن كېيىن ھاشىماخۇن مەزىن ئابدۇللا ياغاچچىنىڭ ئالدىدا ئىككى قولىنى

كۆتۈرۈپ تۇرۇپ يېلىنىدۇ. ئابدۇللا ياغاچچى بولسا سۇپۇرگە موللامنى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا «هەي، كالتە پەم، كۆڭلى نادانلىق تۇتەكلىرى بىلەن قارىيىپ كەتكەن بەندە!» دەپ هاقارەتلەيدۇ. بۇ سۆز بىلەن مازارلىقنىڭ ئۆزىدە «ۋاڭ - چۇڭ، كۆلكە قىقاس كۆتۈرۈلىدۇ». بۇ تەپسىلاتلاردا ئاپتور بىز يۇقىرىدا قەيت قىلغان موللا - مەزىنلىرىمىزنىڭ بىر يۇرت ئۇچۇن مويىسپىت ئادەملەر ئىكەنلىكى، تېگىشلىك ئابرۇيغا ئىگە ئىكەنلىكىنى قىلىچىلىك ئېتىبارغا ئالمىغان. ئۇلارنى خۇددى بولمىسىمۇ بولىدۇ، هېچ قانداق ئەهمىيىتى يوق ئادەملەردۇر، دەپ قارىماقچى بولغان. ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ چاكىنا، خۇراپىي كۆز قاراشلىرى بىلەن ئوڭايلا ئەلنىڭ نەزەرىدىن چۇشۇپ كېتىۋاتقان ئادەملەر دەپ قارىماقچى بولغان. بۇ ئەلۋەتتە بىزنىڭ مەهەللىۋى قائىدە - يوسۇنلىرىمىزغا خىلاپ خاهىشتۇر. ئۇندىن باشقا، بىر ئىمام بولغان ئادەم بىلەن يۇز تۇرانە جېدەللىشىۋاتقان شارائىتتا مەيلى كىمنىڭ توغرا ياكى خاتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىر نەچچە ئادەم ئوتتۇرىغا چىقىپ ھېسىپ قويۇدىغان چىن تۇرمۇش بىزدە بارکى، هەرگىز تاماشا كۆرۈپ ياكى داۋلى سۆزلىتىپ قويۇپ بېرىدىغان ساختا تۇرمۇش بىزدە بولغان ئەمەس! ئەسەردىكى ئابدۇللا ياغاچچى كىم؟ ئۇ هەقىقىي ئەهۋالنى بىلگەن تۇرۇقلۇق يەنە نېمە ئۇچۇن قەستەن سۇپۇرگە موللامنى نەق مەيدانىدا مات قىلماقچى بولىدۇ؟ ئۇنىڭ «دىنىي ئىسلام، هالال - هارام، ئۇۋال - ساۋابلىقتىن ئوبدانلا خەۋىرى بار، هەق - ناهەق ئىشلىرىغا دۇچ كەلگەندە سۇكۇت قىلالمايدىغان» خاراكتېرى ئەسەردە ئاپتور تەرىپىدىن يەڭگىللىك بىلەن سۇيىئىستېمال قىلىنغان. نەتىجىدە بۇ ئوبراز، ئاپتورنىڭ قولىدىكى ياغاچ قونچاققىلا ئايلىنىپ قالغان. هېچكىمۇ ئابدۇللا ياغاچچىنى مەردانىلىق قىلدى دەپ قارىمايدۇ. ئەكسىچە ئۇنىڭ سالماق بولۇشىنى، ئەهۋالنى سۇپۇرگە موللامغا تەپسىلىي ئېيتىشىنى، ئۆز قابىلىيىتىنى،

پەم ـ پاراستى بىلەن سۇپۇرگە موللامنى قايىل قىلىپ، ئىددىيە جەھەتتىن ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغۇزۇشىنى دۇرۇس تاپىدۇ. شۇڭا يەنە تەكىتلەيمىزكى، ئاپتور مۇشۇنداق بىر ياخشى ئوبراز- نىڭ قىممىتىنى نامايان قىلدۇرالماي قالغان.

«كۆيۈۋاتقان قەبرە» دىكى تەپسىلاتلارنىڭ جەريانى پەقەت خەلقىمىزنىڭ فېئودالىزم جەمئىيىتىدە ئۆزلىرىنى دىنىي خۇرا- پاتلىق نۇقتىسىدىن بوزەك قىلىۋاتقان نەپسانىيەتچى موللىلارنى ھامان بىر كۈنى لەنەت تاختىسىغا مىقلىشىدەك غايىۋى چۈشەنچە- سىگىلا باب كېلىدۇ. چۈنكى، بۇنداق تەپسىلاتلار ئاشۇ دەۋر ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىدە چوڭقۇر ئەكس ئەتتۇرگەنلىكى بىلەنلا قىم- مەتلىكتۇر. ناۋادا بۇنداق تەپسىلاتلار ئۆز دەۋرىنىڭ ئالاھىدىلىكە- دىن ئايرىپ خالىغان بىر دەۋرگە ئەكىلىپ تېڭىلىۋېرىدىغان بول- سا، خۇددى توختاش بەكرىنىڭ بۇ ھېكايىسىدىكىدەك ھېچقانداق قىممىتى بولمىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

بۇگۈنكى دەۋرىمىزدە موللا ـ مەزىنلىرىمىز ئاۋام خەلقىمىز- نىڭ بىر ئەزاسى. خەلقنى دىنىي خۇراپاتلىق بىلەن زەھەرلەش ھەرگىز ئۇلارنىڭ مەقسىتى ئەمەس. ئۇلار پارتىيىنىڭ مىللىي، دىن سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسىدە نۇرغۇن يېڭى چۈشەنچىلەر بىلەن قوراللىنىپ بارماقتا. ئۇلارنىڭ خەلق ئاممىسى بىلەن قارشىلە- شىدىغان، خەلق ئاممىسىنىڭ ئۇيۇشۇپ ئۇلارنى بىرلىكتە مات قىلىدىغان دەۋرى ئاللىقاچان ئۆتمۈشكە ئايلاندى. يازغۇچىلىرىمىز ئەسەرلىرىدە موللا ـ مەزىن ئوبرازلىرىنى يارىتاندا، ھەمىشە ئىلگىرىكى دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە بىر خىل قېلىپتا مۇئا- مىلە قىلىۋەرمەسلىكى كېرەك. موللا ـ مەزىن ئوبرازى دېسە فېئودالىق دىنىي خۇراپاتلىق نۇقتىسىدىنلا قارايدىغان ھالەتلەرنى بۇزۇپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ يېڭى دەۋرىمىزدىكى يېڭىچە خاراكتېر- لىرىنى يارىتىشقىمۇ تىرىشىشى كېرەك.

«كۆيۈۋاتقان قەبرە» ھېكايىسىدىكى بىزنى ئۆزىگە تارتىدىغان

يەنە بىر تەرەپ — ئۆلۈپ كەتكەن ياسىن ھاجىمدۇر. ياسىن ھاجىم بېيىغاندا خەلقنى ئۇنۇتمىغان مەرىپەتپەرۋەر ئادەم. ئۇ ھايات ۋاقتىدا، ھەر قايسى جايلاردا سودا ـ سېتىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان، پۇل ئىئانە قىلغان، مەكتەپ سالدۇرغان. سۈپۈرگە موللام بۇ ئۆلۈغ ئىشلارنى «پۇل قوغلىشىپ ئىمانىنى بۇلغىغانلىق» ، «خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلىغانلىق» دەپ قارايدۇ. ئۇ شۇڭا ھاشماخۇن مەزىنىڭ ياسىن ھاجىمنىڭ قەبرىسىدىن ئوت چىقىۋاتىدۇ، دەپ ئېلىپ كەلگەن خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شۇ ھامان «ئۇ شۇ قىلغانلىرى ئۈچۈن گۆر ئازابى تارتىۋېتىپتۇ» دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ. ھېكايىدىكى مەنتىقە بويىچە قارىغاندا، سۈپۈرگە موللامنىڭ بۇنداق قارىشى ئەلۋەتتە تەنقىدلىنىشى ھەم خەلق ئاممىسىنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرىشى كېرەك. ئەمما، بۇ يەردىكى بىر نۇقتا بىزدىكى دىنىي چۈشەنچە بىلەن سۈپۈرگە موللامنىڭ ياسىن ھاجىمغا تۇتقان باھاسىدۇر. بىر مەسىلىنىڭ بۇ ئىككى تەرىپى ھېكايىدا ئېنىق ئاجرىتىلمىغان. كىتابخانىمۇ قاراڭغۇ بولغان ھالەتتە سۈپۈرگە موللامنىڭ ياسىن ھاجىمغا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى تەنقىدلەش بىلەن قوشۇلۇپ، دىنىي ئېڭىمىزمۇ تەنقىدلىنىپ كەتكەن. سۈپۈرگە موللامنىڭ ياسىن ھاجىمغا تۇتقان پوزىتسىيىسىدە زامانىمىزنىڭ قىلچىمۇ ئالاھىدىلىكى يوق. ئۇ ئىئانە قىلىش، مەكتەپ سېلىش ئىشلىرىنىڭ ئەھمىيىتىنى تېخى چۈشىنىپ يەتمىگەن. بۇگۈنكى موللا ـ مەزىنلىرىمىزنىڭ مەسچىت سالدۇرغان مەبلىغىنىمۇ كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئوقۇپ بىلىم ئېلىشى ئۈچۈن مەكتەپ سېلىش ئىشلىرىغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئاتاۋاتقانلىقىدەك خاسىيەتلىك روھىدىن ئۇ قىلچە خەۋىرسىز. ئەگەر سۈپۈرگە موللام بىزنىڭ نەزەرىمىزدىكى ھازىرقى زامانىمىزدىكى موللا ـ مەزىنلىرىمىزنىڭ تېپى قىلىپ يارىتىلغان بولسا، ئۇ چوقۇم ئومۇمىيلىقنى كۆرەلمەيدىغان، تەرەققىيات چۈشەنچىسى كەمچىل، تار

نەزەرلىكى بىلەن تەنقىدلىنەتتى.

ھېكايىنىڭ ماۋزۇسى ھېكايىدىكى مەزمۇندىن چەتنەپ كەتمەكەن. بۇ قەبرىنىڭ خاراكتېرىدىن ئالغاندا، ئۇ دىيانەتلىك، مەرد، پەتپەرۋەر، خالىس نىيەت ئادەمنىڭ قەبرىسى، ئۇ ئۆلگۈچىنىڭ ياخشى خىسلەتلىرىنى نامايەن قىلىپ تۇرىدىغان ھېسسىي تۇس بىلەن ئاتىلىشى كېرەك. كىشىلەر ئۇنىڭ قەبرىسىنى ئۇنىڭ ياخشى خىسلەتلىرى بىلەن باغلاپ تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان ئۇقۇم بىلەن تەرىپلىنىشى كېرەك ئىدى. لېكىن، ئەسەردە ياسىن ھاجىمدەك ئۇلۇغ خىسلەتلىك، مەرىپەتپەرۋەر ئادەمنىڭ قەبرىسى ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمىغان، بىر دەملىك تالاش ـ تارتىش بىلەنلا ئايدىڭلىشىدىغان قۇرغاق سۆز بىلەن ئاتىلىپ قالغان. بۇ خىل ئاتاش ھېكايىدىكى ياسىن ھاجىم مەدھىيىسىگىمۇ ماس كەلمىگەن. ياسىن ھاجىم بىلەن ئۇنىڭ قەبرىسى ئوتتۇرىسىدا تۇيغۇ جەھەتتىن ھېچقانداق ئورگانىك باغلىنىشى بولمىغان بۇ سۆز، ئاپتورنىڭ بۇ ھېكايىنى يېزىپ چىقىشتىكى يەنە بىر يەڭگىللىك قىلغان تەرىپىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ئومۇمەن، توختاش بەكرىنىڭ «كۆيۈۋاتقان قەبرە» ھېكايىسى خاراكتېر يارىتىش جەھەتتىن بىزگە يېڭىلىق تۇيغۇسى بېرەلمەيدۇ. تەپسىلاتلارنىڭ چىنلىققا مۇخالىپ ھالدىكى قۇراشتۇرۇلۇشى بىلەن بىزگە تېخىمۇ ياقمايدۇ.

«ئازاب» هېكايىسىدىكى تەنقىدىي روھ

بىھۇدە گۇمانخورلۇقنىڭ ئائىلىۋى ئىناقلىقنى بۇزۇش تەرىـ
پىنى قويۇپ تۇرۇپ، ئادەملەرنىڭ روھىي نورمالىلىقىغا، تۇرـ
مۇش خاتىرجەملىكىگە ئېلىپ كېلىدىغان تەسىرىگىلا نەزەر سالـ
مىغان بولساق، يازغۇچى مۇھەممەت ئىمىننىڭ «قەشقەر ئەدەبىيـ
ىتى» نىڭ 1992 ـ يىل 6 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئازاب»
هېكايىسى كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىدۇ.

پەرھاتنىڭ ئايالى بېلىقزىدىن گۇمانلىنىشى، ئۇنى ھەمىشە
كۇنلىشى، ئاخىرى بىرىپ پەرھاتنىڭ تۇرمۇش رىتىمىنى قالايمـ
قانلاشتۇرۇپ، بىھۇدە تەشۋىشلىنىدىغان، خىيال قىلىدىغان، بـ
كاردىن ـ بىكارلا «خۇدايا شۇكرى، بالام كارىۋانقا ساق چۈشۈپـ
تۇ» دەپ سالىدىغان قىلىپ قويىدى. ئۇنىڭ بېلىقزىدىن ئايرىلىپ
قالغاندىن كېيىنكى هاياتىنىڭ قانداق ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى تەـ
سەۋۋۇر قىلىش تولىمۇ قىيىن. نېمىلا بولمىسۇن، بېلىقزىنىڭ
نەزىرىدە پەرھات ئەمدى روھىي جەھەتتىن ساغلاملىقىنى، ئۆز
ئايالىغا نىسبەتەن ئەرلىك مېھىر ـ مۇھەببىتىنى يوقاتقان ئادەم.
ئەمدى ئۇنىڭ ھەتتا ئۆز بالىسىغا ئاتا بولۇش سالاھىيىتىمۇ تاماـ
مەن يوقالغان دېيىشكە بولاتتى. تۇرمۇشمىزدا بۇنداق ئادەملەرـ
نىڭ يەنە نېمە قىممىتى بولسۇن؟

ئەسەردە بېلىقزىنىڭ ساپ دىل، ۋاپادارلىقىغا دائىر ھېچقانـ
داق ئەمەلىي پاكىت ياكى تەسۋىر يوق. پەقەت بېلىقزىنىڭ پەرـ
ھاتنىڭ گۇمانخورلۇقى چېكىگە يەتكەندە چىداپ تۇرالماي ئۆز ـ
ئۆزىنى ئاقلاشلىرىدىنلا بەزى نەرسىلەرنى هېس قىلالايمىز. ئەممـ
بىز شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى، بېلىقىز ھەقىقەتەن ساپ دىل، ئاق

كۆڭۈل، ۋاپادار ئايال. پەرھاتنىڭ ئۇنى گۈمانخورلۇقتا ئەيىب-لەشلىرى پۈتۈنلەي بىھۇدە. بىز بۇ يەكۈنگە قانداق ئېرىشتۇق؟ ئەسەرنىڭ ئەمەلىيىتىدىن قارىغاندا ئۇ كىتابخانلارغا بېرىدىغان تەسىرات جەھەتتە ئۆزى بىلەن ئوخشاش تېمىدىكى ئەسەرلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئالدى بىلەن كەيپىيات جەھەتتە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. كەيپىياتنىڭ بىر تەرەپكە ئارتۇقچە قىزغىنلىشىپ يەنە بىر تەرەپكە سۇسلىشىپ قېلىشىدەك «يوشۇرۇن بىشارەت بېرىش» خاھىشىدىن ئاپتور ساقلانغان. ئەكسىچە، ۋەقەلىك تەسۋىرى ئاشۇ بىر رېتىمدا كېتىۋاتقان كەيپىياتنى قانائەتلەندۈرۈپلا داۋاملاشقان. شۇنداق بولغاچقا، ئەسەر بىزنى ھەقىقىي مەنە ئىچىگە توقۇلما ۋەقەلەر، ئاشكارا خاھىشلار جەريانلىرى ئارقىلىق ئەمەس، بىر خىل لىرىك كەيپىيات ئارقىلىق باشلاپ كىرىدۇ. بىز بۇ خىل كەيپىيات ئىچىدە تەبىئىي ھالدىلا پەرھاتقا نەپرەتلىنىمىز، ئېچىنىمىز. چۈنكى، پەرھات روھىدا شەكىللەنگەن گۈمانخورلۇق، كۈنلەشلەرنىڭ يىلتىزى خېلىلا چوڭقۇر. ئۇ پەرھات ئۆسۈپ يېتىلگەن مۇھىت، ئاتا تەربىيىسى، كىشىلىك مۇناسىۋەت، دىنىي كۆز قاراش قاتارلىقلارنىڭ ئادەتتە ساغلام بولمىغان تەرەپلىرىدىن ئوزۇق ئېلىپ يېتىلگەنىدى.

بىزگە مەلۇمكى، ئوتتۇرا ئەسىر دىنىي خۇراپاتلىقى ئاياللارنى خورلاش، ئۇلارنى كەمسىتىشنىمۇ ئۆزىنىڭ بىر تۈرلۈك مەزمۇنى قىلغان. بىزنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىمىزدا، مۇناسىۋەتلىرىمىزدە، ئائىلىۋى تەربىيىلىرىمىزدە ھېلىھەم بۇ خىل ناچار تەرەپلەرنىڭ قالدۇقلىرى بەزىدە ئاشكارا، بەزىدە يوشۇرۇن ساقلانماقتا. شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، ئاياللارنىڭ غۇرۇرى، ئىپتىخارى بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ كەتمەيدىغان، ئۇلارنىڭ ئورنىنى تۆۋەن كۆرىدىغان تۈرلۈك كەيپىياتلار تۈرمۇشىمىزدا بىزگە دائىم دېگۈدەك ئۇچراپ تۇرماقتا. بىھۇدە گۈمانلىنىش ئەنە شۇ تىپتىكى كەيپىياتلارنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

ئىجتىمائىي مۇھىت نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بېلىقچىلىقنىڭ زا-
ۋۇتتىن كېچىكىپ كېلىشى، چىرايىدىكى ھارغىنلىقلار ئەلۋەتتە
گۈمانلىنىشقا سەۋەب بولالمايدۇ. ئەسەر ئەمەلىيەتتىدىن قارىغاندا
تېخىمۇ شۇنداق. بېلىقچى ئىشلەيدىغان زاۋۇت بىلەن ئۆي ئارىلى-
قى خېلىلا يىراق. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئائىلە ئىشلىرى — بالىسىنى
يەسلىگە ئاپىرىش، ئەكىلىش ئىشلىرى پۈتۈنلەي بېلىقچىنىڭ
ئۈستىگە يۈكلەنگەن. ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى ئاشۇرۇش تەكىت-
لىنىۋاتقان پەيتتە، زاۋۇتتىكى ئەمگەكنىڭ خېلىلا جاپالىق ئىكەن-
لىكى بىزگە چۈشىنىشلىك. دېمەك، ئۆز خىزمىتىنىڭ ھەلەكچە-
لىكى، پۈتۈن ئائىلىنىڭ ئېغىرچىلىقى بىلەن پايپېتەك بولۇپ
يۈرۈش نەتىجىسىدە ۋاقىتسىز سولۇشۋاتقان بۇ چىرايدىن، بۇ
تەندىن يەنە ئاغرىنىش، گۈمانلىنىش توغرىمۇ؟ پەرھات مەسلىگە
بۇنداق قارىيالمايدۇ. ئۇنىڭ روھىدا يېلتىز تارتقىنى تەبىئەت
سىرلىرى، ئالەم ھەققىدىكى گۈمانلىنىش ئەمەس. ئۇنتۇرا ئە-
سىرنىڭ دىنىي تەرغىباتى، ئىناقلىق، بىرلىك، دىلكەشلىكنى
بۇزىدىغان، ئۇنى ۋەيران قىلغان مەختۇم ئەزەمچە گۈمانخورلۇق
ئىدى. ئۇ بېلىقچىنىڭ ئەمەلىيەتىنى ھەمىشە گۈمانخورلۇق، بە-
ھۇدە تەشۋىشلىنىش نۇقتىسىدىن چىقىپلا كۆزەتتى. ھەرگىز ئۇ-
نىڭدىن باشقىچىرەك نۇقتىدىن چىقىپ تەھلىل قىلالمىدى. ھەم-
مىلا تەرەپنى ئۆز ۋۇجۇدىدىكى گۈمانخورلۇق بىلەن بىرلەشتۈرۈپ
قارىۋالدى. ئىشقىلىپ پەرھاتنىڭ ۋۇجۇدى بىھۇدە گۈمانلىنىش
چىرماپ كەتكەن ئوبرازدۇر. بۇ پىكرىمىزنى ئۇنىڭ بېلىقچى بە-
لەن تېخى ئەمدىلا تونۇشا — تونۇشمايلا ئۇنىڭغا قاراپ ئېچىدە
ئويلىغانلىرى تېخىمۇ دەللىلەيدۇ.

پەرھات بىھۇدە گۈمانخورلۇقتا بىزنى غەزەپلەندۈرسە، يەنە
بىر تەرەپتىن تولىمۇ تېتىقسىزلىقى بىلەن بىزنى يىرگەندۈرىدۇ.
دەرۋەقە ئەمەلىي تۇرمۇشتىمۇ غەزەپلىنىش بىلەن يىرگىنىش كۆ-
پىنچە پەرھاتتەك مۇشۇنداق ئادەملەرنى ئۇچراتقاندا ھاسىل بولۇ-

شى مۇمكىن. ئەسەردە پەرھات يېنىدا يانغان بېلىقنىڭ گۈزەل چىرايىغا قاراپ خىيالغا پاتتى، تۈرۈپ ئاياللارنىڭ «نەيرىڭى» توغرىسىدا ئويلىنىپ كەتتى. ئاخىرىدا بېلىقنىڭ سۆزلىرىگە، ھەرىكەتلىرىگە بۇنىڭدىن كېيىن ئىشەنمەسلىك قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلغاندىلا قەتئىي تاقابىل تۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇ يەردە بىزنى ھېس قىلدۇرغىنى پەرھاتقا نىسبەتەن ئۇنىڭ سەزگۈر، ھوشيار، غۇرۇرلۇقى (ناۋادا شۇنداق قارالسا) ئەمەس، ئەكسىچە بارغانچە تۆكۈلۈۋاتقان ئەرلىك دۇنياسى، ئۇ-غۇل بالىلىق غۇرۇرى، نورمال ئادەملىك تەبىئىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس! ئۆز ئايالىدىن بىھۇدە گۇمانلىنىش، ئۇنى ھەمىشە باشقا-لارنىڭ قۇچىقىدا تەسەۋۋۇر قىلىپ يۈرۈش دېگەنلەر ھەقىقىي ئەرلىك غۇرۇر ھېسابلىنىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان، ئاياللار دۇنياسى ئۇچۇن قەدىرلىك بولغان تەرەپلىرى زادى نەدە قالدى؟ پەرھاتتا ئۆز - ئۆزىنى تونۇش، بىلىش ئېڭى تولىمۇ تۆۋەن، ھەتتا يوق دېيەرلىك. بىزگە ئۇ بېلىقنىڭ مەيلى قانچىلىك ئۇرۇپ قاقشاتسۇن، روھىي جەھەتتىن يەنىلا زەئىپ، ئاجىز بولۇپ تۇيۇلىدۇ.

بېلىقنىڭ ئاخىرىدا تۇن قاراڭغۇلۇقىنى يېرىپ بالىسىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىشى، پەرھاتقا نىسبەتەن ئۇنىڭ بېلىقنىڭ ئالدىدىكى قىممىتىنىڭ پۈتۈنلەي يوقالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇ ئەرلىك دۇنياسىنى قەدىرلەشنى بىلمەيدىغان ئادەملەر ئۈچۇن ئەڭ چوڭ ئىسيان، جازا ئىدى.

ئەسەرنىڭ قۇرۇلما جەھەتتىن بۇ ئەر - ئاياللارنىڭ قانۇنىي يول بىلەن ئاجرىشىپ كېتىشىدىن ئىبارەت مۇرەسسە قىلىش، سىلىقلاشتۇرۇش يولى بىلەن ئاخىرلاشمىغانلىقى، ئەسەرنىڭ بە-دىئىي ئويلاندۇرۇش كۈچىنى ئاشۇرغان تەرەپلەرنىڭ بىرى. بېلە-قىزنىڭ تۇن قاراڭغۇلۇقىدا چىقىپ كەتكەنلىكىدىن ئەنسىرىمەي-مىز. چۇنكى، بۇ ۋاقىتتا بىز ئۈچۇن «ئۆي زۇلمەت، ئالەم

يورۇق» ئىدى. بېلىقنىڭ ئايالىنىڭ غۇرۇرى، ئىپتىخارى ئۇچۇن، ئۆزىنى يەرگە ئۇرۇۋاتقان بۇ زۇلمەت ئىچىدىن ئۆز قەدىر - قىممىتىنى ئىزدەپ چىقىپ كەتتى. بىز بۇنداق ئايالىنىڭ روھىغا ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايمىز.

ئومۇمەن «ئازاب» ھېكايىسى بىھۇدە گۇمانلىنىش خاھىشىغا نىسبەتەن ئايالارنىڭ ئۆز - ئۆزىدىن ئىپتىخارلىنىش ۋە غۇرۇر، ئىشەنچ تۇيغۇسىدىن چىقىپ تەنقىد ئېلىپ بېرىشتا ياخشى نەتىجىگە ئېرىشكەن ياخشى ھېكايىدۇر.

يېڭى ئەپسانىچىلىق ۋە «ئايخان»

19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياۋروپا سەنئەت مۇنبىرىدە ئەپسانە قىزغىنلىقى قايتا كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئەدەبىيات ساھەسىدە ئەپسانىلەرنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرى، رولى ھەققىدىكى تۈرلۈك نەزەرىيىۋى قاراشلار مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. كونكرېت ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە بولسا قەدىمكى ئىپتىدائىي ئەپسانىلەر ۋە يەرلىك ئەپسانىلەردىن پايدىلىنىپ، ھازىرقى رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرۈش دولقۇنى ئەۋج ئالدى.

ئەپسانىلەرنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بولغان تەسىرىنى مۇنداق ئۇچ نۇقتىغا مەركەزلەشتۈرۈش مۇمكىن. بىرىنچى، ئەپسانىۋى قاراشلارنىڭ قوللىنىلىشى. بۇ خىل تەسىر بىلەن ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇلاردا ئىپتىدائىي ۋە يەرلىك ئەپسانىلەردىكى پىرسوناژ، ۋەقەلەرمۇ يۆتكەپ كېلىنىپ، ئىپتىدائىي ئەپسانىۋى قاراشلار ئىجادىيەتنىڭ تۈپكى تايىنىش ئاساسى قىلىنىدۇ. ئىككىنچى، ئەپسانىۋى سىمۋوللۇق مەنانىڭ قوللىنىلىشى. بۇ خىل تەسىر بىلەن ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەردە كۆپىنچە ھاللاردا كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان ئەپسانىۋى ۋەقە ياكى ئېپىزوت بولمايدۇ. پەقەت ئەپسانىۋى مەنىلا بولىدۇ. بىز ئادەتتە كىشىلەرگە قورقۇنچلۇق، سۇرلۇك بولۇپ تۇيۇلىدىغان يەرلەرنى ئەپسانىۋى مەنە بېرىپ «ئالۋاستى ماكانى»، «جىن ـ شەيتانلار ئۇۋىسى» دەپ ئاتايمىز. ئەمەلىيەتتىمۇ ئېڭىمىزدا شۇنداق بولۇشىنى جەزىملەشتۈرىمىز. يازغۇچىلار مانا مۇشۇنداق ئەپسانىۋى مەنە بېرىلگەن چۈشەنچىلەرنى ئېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشتىكى

«ئەڭ ئۇنۇملۇك ماتېرىيال» سۈپىتىدە قوبۇل قىلىپ، ئۆز مۇد-دىئاسى بىلەن زىچ بىرلەشتۈردى. بۇ مەنىدىن ئالغاندا تولىستوي-نىڭ «تىرىلىش» رومانى بىزنى قايىل قىلىدۇ. ئۇچىنچى، بىر خىل ئالاھىدە ئەپسانىۋى مۇھىت يارىتىش. يازغۇچىلار بۇنداق مۇھىت يارىتىشتا ئۇنىڭ رېئال مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى-نى ئالاھىدە ئويلىشىدۇ. بىرلا شەرت، ئۇ ئالدى بىلەن رېئاللىق-تىكى مۇھىت، رېئاللىقتىكى ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ ئېڭىنى كۆر-سىتىپ بېرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقان بولۇشى كېرەك. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن ھېچقانداق ئەھمىيىتى بولمىغان «ئار-تۇقچە» بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

شۇنى ئالاھىدە قىستۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ئىنسانىيەت-نىڭ ئىپتىدائىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسى كۆپ قاتلاملىققا ۋە مول مەزمۇنغا ئىگە. ئۇ ئىنسانىيەت يارىتقان مەدەنىيەت جەۋھەرلىرى ئاساسىدا تېخىمۇ بېيىپ، موللىشىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىنسانىيەتنىڭ كېيىنكى مەدەنىيەت ئىجادىيىتىدە ئۇزلۇكسىز ئاكتىپ رول ئويناپ باردۇ. ئەپسانىۋى ئوبراز، ئەپسانىۋى ھېكا-يە، ئەپسانىۋى تېما ۋە ئەپسانىۋى قاراشلار ئەنە شۇ مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنىڭ مۇھىم قاتلىمىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ خىل ئامىل-لار گەرچە ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئاللىقا-چان چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، مۇھىم مەدەنىيەت قاتلىمى سۈپە-تىدە ئۆزىدىن كېيىنكى مەدەنىيەت ئىجادىيىتىدە ئۇزلۇكسىز رول ئويناپدۇ. ئۇنىڭ تەسىرى ۋە رولىغا سەل قاراشقا ياكى بولمىسا ئۇنى چەتكە قېقىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

ياۋروپا ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇنبىرىدە ئەپسانە قىزغىنلىق-نىڭ قايتا كۆتۈرىلىشى، ئەلۋەتتە سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. بۇ-نىڭدا كاپىتالىزم جەمئىيىتىنىڭ تۇرلۇك زىددىيەتلىرى كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئەسلىدىكى ھالىتىدە كۈتمىگەن دەرىجىدە زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلدى. كىشىلەرنى ئۆزلىرىگە يات بولغان

مۇناسىۋەت تورلىرى ئىچىگە چۈشۈرۈپ، ئۆز ئېڭىغا پەقەتلا سىڭدۈرالمايدىغان يىرگىنىشلىكلەر ئىچىگە مەجبۇرلىدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى ئەركىن ئېستېتىك تەلپۈنۈش ئارزۇسى ئەمدىلىكتە تۇرلۇك قۇراشتۇرۇلغان توساقلارنىڭ زەربىسىگە ئۇچراشقا باشلىدى. قىسقىسى، تەرەققىي قىلغان كاپىتالىزم جەمئىيىتى كىشىلەرنىڭ تونۇشىدا «قەھرىمانلىق يوقاپ كېتىۋاتقان»، «ئېستېتىكا پرىنسىپلىرىغا يات ھالدىكى دۇنيا» غا، ئادەملىرى بولسا «مەنىۋى جەھەتتىن قىسىلىۋاتقان» دۇنياغا ئايلىنىپ قالدى. نەتىجىدە، كىشىلەر قەدىمكى ئېپسانىلەردىكى «ھەممە گۈزەللىك» ئۈستىدە قايتا ئويلىنىپ، ئۇنىڭدىن قەھرىمانلىق، پاكلىق، سەممىيلىك... نىڭ ئۇلۇغلىرىنى ئىزدەش، ئۇنى گەۋدىلەندۈرۈش، ئۆز مەنىۋى دۇنياسىدا شۇ خىل گۈزەللىكلەر ئاساسىدا قايتا «يېڭى دۇنيا» بەرپا قىلىش ئاساسىي مەقسەت قىلىنغان «يېڭى ئېپسانىلەر» نى بارلىققا كەلتۈردى.

«يېڭى ئېپسانىلەر» مەزمۇن جەھەتتىن ئېپتىدائىي سىددا دۇنيا قاراش، ئىدىيە ۋە چۈشەنچىلەرگە تۈپتىن ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش، ئۇلارغا يېڭى مەزمۇن، ھازىرقى زامان مەنىسى بېرىش ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەچكە، ئۇ «تەبىئەت كۈچلىرى ئۈستىدىكى ئازاشتۇرۇلغان» (ماركس) «كونا ئېپسانە» لەردىن تۈپتىن پەرق قىلىدۇ. «يېڭى ئېپسانىلەر» قانداقتۇر ئېپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت ھادىسىلىرى ۋە تەبىئەت كۈچلىرى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان ئاجايىپ - غارايىپ كۈرەشلىرى ئەمەس، بەلكى، مەلۇم بىر مىللەتنىڭ ئېپسانىلاشقان ئېڭى بىلەن دىنىي ئېڭىنىڭ ئارىلاشمىسىدىن بارلىققا كەلگەن ئەنئەنىۋى چۈشەنچىسى بىلەن ھازىرقى رېئال تۇرمۇشنىڭ مۇستەھكەم بىرلىكىدۇر.

يېڭى ئېپسانىچىلىقنىڭ ئاساسچىلىرى تەشەببۇس قىلغان «خەلق ئاممىسى پەقەت ئېپسانىلەر ئارقىلىقلا ھەقىقىي سەنئەت ئىجادچىسىغا ئايلاندى»، «ئېپسانە تېخىمۇ چوڭقۇر تۇرمۇش قارا-

شى هەققىدىكى شېئىردۇر» دېگەن قاراشلارنىڭ بازار تېپىشى ئەپسانە قىزغىنلىقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، يېڭى ئەپسانچىلىق- نىڭ تەسىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتىۋەتتى. 20 - ئەسىر ئەدەبىياتىدا توماس مورنىڭ «ئالۇاستى تېغى»، كافكانىڭ «شەكىل ئۆزگە- رىش خاتىرىسى» ئەسەرلىرى دەسلەپكى قەدەمدە يېڭى ئەپسانچە- لىق ھېكايىلىرى دەپ ئاتالدى. بۇيۈك يازغۇچى گارسىيا ماركوز- نىڭ «يۇز يىل ئىغىرچىلىق» ئەسىرى بولسا يېڭى ئەپسانچىلىق بابىدىكى بىر نامايەندە بولدى. بۇ ئەسەرلەردە ئەپسانۋى قاراشلار- نىڭ تەسىرى ئالاھىدە گەۋدىلىك بولۇپ، ئەدەبىياتنا ئۆزگىچە بىر بەدىئىي شەكىل بەرپا قىلىشنىڭ مۇقەددىمىسى ئېچىلغان.

يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئايخان» ھېكايىسى ئەنە شۇ «يېڭى ئەپسانچىلىق» نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ھەم شۇ ئىز بىلەن ماڭغان ياخشى ئەسەر. بۇنىڭدا «ساز مەھەللە» كىشىلىرى- نىڭ (ياكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ) دىنىي ئېڭى، ئەپسانۋى ئېڭى بىلەن ھازىرقى رېئال تۇرمۇشى مۇستەھكەم بىر گەۋدە قىلىن- غان. ھېكايىدىكى ئايخان ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشىدا باشتىن - ئاخىر بىر خىل ئەپسانۋى ئىچكى روھ رول ئوينايدۇ. ئەمەلىيەت- تىمۇ ئايخان بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا پەقەت روھىي جەھەتتىكى بىنورمال ھالىتى بىلەنلا نامايان بولدى. ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ئۆمۈر بايانى ھەم كەچۈرمىشلىرى، قىسقىسى، نورماللىق ھالىتى مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئاپتورنىڭ مەقسىتى ۋە ئەسەرنىڭ تۈپكى روھى بىلەن چىقىشالمايدۇ. شۇڭا، ئايخاننىڭ ئاشۇ قېلىن كوكاتلىق ئىچىدە ئۇخلاپ قالغان پەيتىنى ئايخان ئوبرازىنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ۋە ئەسەرنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى قىلىش تامان مەن ئەقلىگە ئۇيغۇن.

ئايخاننىڭ روھىي جەھەتتىن بىنورمال بولۇپ قېلىشى، «ساز مەھەللە» كىشىلىرىنىڭ دىنىي ئېڭى بويىچە پەقەت قېلىن كوكاتلىق ئىچىدە بىر كېچە ئۇخلاپ قالغانلىقىدىن بولدى. قاۋۇل

بىلەن ئايخاننىڭ كېيىنكى ئەھۋالى بولسا «ساز مەھەللە» كىشى-لىرى ئۇچۇن تېخىمۇ ئېنىق. ئۇلار ئاللىقاچان ئەپسانىلاشقان ئېگى بويىچە ئېنىق خۇلاسىگە كېلىپ بولدى. ئۇلارنىڭ دۇنيادە-كى بارلىق رەھىمسىزلىك، پىتنە - پاساتلىق تەبىئەتلەرنى سىغ-دۇرالمىغان، خورلانغان روھلىرىنىڭ بىرىككەنلىكىدىن خۇشال بولۇشۇپ، ئۇلارغا «بەخت» تىلەشتى. ئايخان ئەمدى روھىي جەھەتتىكى بىنورمالليق تۇرمۇشىنى ئاخىرلاشتۇرغانىدى. بۇ «ساز مەھەللە» كىشىلىرىنىڭ نەزەرىدىمۇ شۇنداق. ئۇلار قاۋۇل بىلەن ئايخاننى تولىمۇ كېچىكىپ چۈشىنىشتى. ئەمما بۇ خىل چۈشىنىش ئاۋۋال ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىنى، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئاشۇ مۇھىتنى چۈشىنىشتىن كېيىن بولدى. شۇڭا، ئۇلار ئايخان بىلەن قاۋۇلنىڭ كېيىنكى چۈشىنىكسىز تۇرمۇشىنى ناھايىتى چىرايلىق رىۋايەت قىلىۋېلىشتى. بۇ رىۋايەت پۈتۈن ئەسەرگە سىڭدۈرۈلگەن ئەپسانىۋى روھنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى ئىدى. بۇ نەتىجىنى كىتابخانىنىڭ چىقارغىنىدىن «ساز مەھەللە» كىشىلىرى-نىڭ چىقارغىنى، ئەسەرنى رېئاللىق بىلەن تېخىمۇ ياخشى بىر-لەشتۈردى.

ئەدەبىيات ئۆز تەرەققىيات تارىخىدا ئەپسانىلەرنىڭ تەسىرىنى ھېچقاچان چەتكە قاققان ئەمەس. شۇنداق ئاتاپ كۆرسىتىشكىمۇ بولىدۇكى، ئەدەبىيات تارىخىدا بەزى ھاللاردا ئەپسانىنىڭ ئەدەبىـ-ياتقا قوشقان ھاياتىي كۈچى ناھايىتى زور بولدى. بىزگە مەلۇم-كى، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتى ئەلۋەتتە شۇ مىللەت ئەپسانىلىرىنى ئۆزىگە مەنبە قىلغان. يېزىقنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە قوللۇق تۈزۈمدىكى دۆلەتنىڭ بەرپا بولۇشى ئىنسانىيەت تارى-خىدا ئالاھىدە دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. مەدەنىيەت تارىخىدا بولسا بۇ دەۋر ئەپسانە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ ئايرىلىش، تەسىر قىلىش مۇقەددىمىسىنى ئاچتى. گەرچە ئەدەبىيات ئەپسانە-دىن ئۆزۈق ئېلىپ بارلىققا كەلگىنى، تەرەققىي قىلغىنى بىلەن

ئۇ پاسسىپ هالدا ئەپسانىنى دورىمايدۇ ياكى ئۇنىڭ ئىزىدىن ماڭمايدۇ. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا ئەدەبىيات ئەپسانىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ كونكرېت ئىجادىيەتتىكى رولىنى مۇبالىغىلەشتۈرمەيدۇ. ئەكسىچە ئۆز ئەمەلىيىتىدە ئەپسانىۋى ئالىللاردىن تاشقى قاتلام سۈپىتىدە تەركىب قوبۇل قىلىپ، تېما، مەزمۇن ئېھتىياجىنى قانائەتلەندۈرىدۇ. مەسىلەن، ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر كلاسسىك ئەسىرى «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» تىكى پېر-سوناژ جيابا‌ۋيۇ بىلەن لىن دەيۈلەرنىڭ يارىتىلىشىدا ئەپسانىۋى ئامىللارنىڭ تەسىرى كۆچلۈك. جيا باۋيۇ ئەسلىدە نۈيۋا ئانىنىڭ ئاسمانىنى يامىشىدىن ئېشىپ قالغان بىر پارچە قارا تاشتىن تۆرەل-گەن بولسا، لىن دەيۈ لىڭخې دەريا‌سى قىرغىقىدىكى ئەڭلىيا چۆپتىن يارالغان. دېمەك، ئاپتور تېما ئېھتىياجى ئۈچۈن بۇ يەردە روھ قارىشى ۋە شەكىل ئۆزگىرىش قانۇنىدىن پايدىلانغان. ئۇندىن باشقا يەنە گىيوتى، شېكسپىر، چۈيىۋەن قاتارلىق يازغۇ-چىلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ «پائۇس»، «12 كېچە»، «شېئىرنامە» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە ئىپتىدائىي ئەپسانىلەر ۋە يەرلىك ئەپسانە-لەردىن پايدىلىنىپ ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈ-چىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغانىدى.

ئەپسانىۋى تېما، ئەپسانىۋى ئېپىزوتلاردىن پايدىلىنىپ ئۆز دەۋرىنىڭ رېئاللىقىنى ئىپادىلەش گەرچە مۇشۇ ئەسىرنىڭ بېشى-دىكىدەك ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ئانچە چوڭ تەسىر ۋە جانلىنىش پەيدا قىلالمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە خېلى بۇرۇنلا باشلانغانىدى. ئوتتۇرا ئەسىردە خرىستىئان دىنىنىڭ بىر-دىنلا كۆچىيىشى خرىستىئان دىنىي ئەپسانىلىرىنىڭ ئورنى ۋە تەسىرىنى كۆچەيتىۋەتتى. كېيىنچە خرىستىئان دىنىي ئەپسانىلە-رىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ساھەسىگە سىڭىپ كىرىشى ئوتتۇرا ئەسىر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدىكى مۇھىم ئاساسلارنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالدى.

18 - ئەسىر مەرىپەتچىلىك ئەدەبىياتى دەۋرىگە كەلگەندە، ئەپسانىنىڭ ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىر ئاز ئاجىزلاپ، يازغۇچىلار بىۋاستە ھالدا ئەپسانىۋى ھېكايىلەرنى قوللىنىشتىن باش تارتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۆز دەۋرىنىڭ تۇرلۇك سىياسىي، پەلسەپىۋى مەسىللىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ قوللىنىشتا ئالاھىدە سەھىپە ياراتتى. ئۇلار بۇ «رامكا» دىن پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ئىلغار مەرىپەتچىلىك سىياسىي غايىسىنى ئىپادىلىدى ھەم تەشۋىق قىلدى. 19 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدىكى رومانتىزملىق ئەدەبىياتنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى ۋە تەرەققىياتىدىمۇ يەنىلا خرىستىئان دىنىي ئەپسانىلىرىنىڭ ئوينىغان رولى كۆچلۈك بولدى. بۇ ۋاقىتتا، ئىپتىدائىي ئەپسانىلەرنىڭ ئورنىغا ئاساسەن خرىستىئان دىنىي ئەپسانىلىرى دەسستىلىدى. بۇ ھال رومانتىزملىق ئەدەبىياتتا ئىلاھچىلىققا قارشى تۇرۇش كەيپىياتىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتىش رولىنى ئويناندى. رومانتىزملىق، جىن - ئالۋاستى ئەپسانىلىرىنى يارىتتى. بۇ ئەپسانىلەردە ئىلاھچىلىققا قارشى قەھرىمانلار ھېكايە قىلىنىدى. چۈشكۈنلەشكەن پەرىشتىلەر ئوبرازىمۇ يارىتىلدى. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، بۇ ئۇسۇل 19 - ئەسىر رومانتىزملىق ئەدەبىياتىنى دەۋر رېئاللىقى، دەۋر تەلىپى بىلەن نەچچە ھەسسە يېقىنلاشتۇرۇۋەتتى.

دېمەك، يۇقىرىقى پاكىتلار بىزگە شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئەدەبىيات بىلەن ئەپسانىنىڭ ئۆزئارا تەسىر مۇناسىۋىتىگە مەيلى تارىخىي نۇقتىدىن بولسۇن، مەيلى بۈگۈننىڭ رېئاللىقىدىن بولسۇن ئىلمىي مۇئامىلىدە بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. قانداقتۇر بۇ خىل تارىخىي مۇناسىۋەتلەرگە بىر تەرەپلىمە ئېسىلىۋېلىپ ئۇلارنى بىر نەرسىگە (ھېچ بولمىغاندا تەڭ قىلىپ قويۇشقا) ئايلاندۇرۇپ قويۇش، ئىنسانىيەتنىڭ گۈدەكلىك دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان ئاڭ - چۈشەنچىلەرنى ئۆز پېتى كۆچۈرۈپ كېلىپ بۈگۈنكى

ئەدەبىياتقا تەدبىقلاپ چۈشەندۈرۈش ئوخشاشلا ياردىماس ئىللەتتۇر. ئەدەبىيات بىلەن ئەپسانە (ئىپتىدائىي ئەپسانىلەر) ئوخشىمىغان ماھىيەتكە، ئوخشىمىغان مەزمۇنغا ئىگە بولغان مەدەنىيەت هادىسىلىرى. شۇنداق ئىكەن «هايات ئىمكانىيىتىدىن هالقىغان بىر شەخس ياكى ۋەقە» نى ئەدەبىياتتا تېما ئېھتىياجىدىن گەۋدىلەندۈرۈشكە يول قويۇلسىمۇ، ئەمما بۇنىڭغا بىلەن ئەدەبىياتنى ئاشۇ ئىپتىدائىي ئەپسانىلەر ئىسكىلاتىغا مەھكۇم قىلىۋېتىش هېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. «بىر كارامەتلىك شەخس ياكى ۋەقە» نىڭ بولۇشى بىلەن ئەدەبىياتنى ئەپسانە دەپ قاراش چېكىدىن ئاشقان بىلىمسىزلىكتۇر! بۇ نۇقتىدا كېرىمجان ئابدۇرېھىمنىڭ «ئىلى دەريا‌سى» ژۇرنىلى 1989 ـ يىللىق 4 ـ سانىدا ئېلان قىلغان «ئايخانغا ئېيتىدىغان سۆزلىرىم» ئوبزورىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىكىر مۇلاهىزىلەر ئەمەلىيەتكە بىر قەدەر ئۈيغۇن ئىدى. لېكىن، يولداش ئابدۇرۇسۇل قادىرى مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1990 ـ يىلى 3 ـ سانىدا ئېلان قىلغان «ئايخان ئەپسانە ئەمەس» ناملىق ئوبزورىدا، مەسىلىنىڭ بۇ تەرىپىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ «سۆزلىرىم»[1] دىن «ئايخان» نى «ئەپسانە دېدى» دېگەنگە ئوخشاش قىلچە ئەمەلىيەتكە سىغمايدىغان هۆكۈمنى چىقىرىپ، بىر مۇنچە ئورۇنسىز تەنقىدلەش ئېلىپ بارغان. «سۆزلىرىم» دە تەكرار تىلغا ئېلىنغان «هازىرقى زامان ئەپسانىسى» نىڭ «تەبىئەت كۈچلىرى ئوبرازلاشتۇرۇلغان»، ئىنسانىيەتنىڭ گۈزەل‌كلىك دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان «كونا ئەپسانە» لەرنى ئەمەس، بەلكى «كونا ئەپسانە» لەرنى ئىجادىيەت ئەمەلىيىتىدە مۇناسىپ تاشقى قاتلام قىلغان زامانىۋى ئەدەبىياتنى كۈرسىتىدىغانلىقىنى قىلچە ئاڭقىرالمىغان.

ئايخاننىڭ بۇ دۇنيادا كۆتكىنى مەيلى ئاڭلىق ياكى ئاڭسىز

---

① «سۆزلىرىم» — «ئايخانغا ئېيتىدىغان سۆزلىرىم» بۇ يەردە قىسقارتىپ ئېلىندى.

هالەتتە بولسۇن پەقەتلا قاۋۇل، قاۋۇلنىڭ كۆتكىنىمۇ پەقەت ئايخان، ئايخاننىڭ بۇ دۇنيادا قاۋۇلدىن باشقا بىرەرسى بىلەن قوشۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس، قاۋۇلنىڭمۇ ھەم شۇنداق. سىلىم موزدوزنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى ئۇلارنى بۇ مەقسەت ئۈچۈن «كۈرەش» كە چاقىرىش بولدى. ئەمدى ئايخان «لويلا كوكات بېسىپ كەتكەن سۇرلۇك ماكان» دا ئۆزى يالغۇز قېلىشقا رازىكى، ھېچقانداق يات جىنىسنى ئەتراپىغا دەسسەتكۈزمىدى، ھەتتا يات جىنىستىكىلەرگە چىش - تىرنىقىغچە ئۆچلۈك نەزىرى بىلەن قارايدىغانمۇ بولۇۋالدى. چۈنكى، قاۋۇلغا (ئايخان بۇنى ئېنىق ھېس قىلالمىسىمۇ) كېلىۋاتقان ئەڭ چوڭ توساق ئاشۇ ئادەملەر، بۇلۇپمۇ يات جىنىستىكىلەر ئىدى. ناۋادا ئايخان يەنە بىر يات جىنىسنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ كەتسە، قاۋۇل ئۈچۈن يەنە قانچىلىك ۋاقىت ياشىشى كېرەك؟ ئەگەر سىلىم موزدوز قىلغان باشقىلارنىڭ ئامانتى سۈپىتىدىكى مۇئامىلىگە ئېرىشەلمەي قالسىچۇ؟

ئايخان كۆل بويىدا قاۋۇل بىلەن ئۇچراشتى. ئايخان بىلەن قاۋۇل ياشاۋاتقان ھايات ئىمكانىيىتى ئۈچۈن بۇ بىر تاسادىپىيلىق. ئەمما، ئايخاننىڭ روھى جەھەتتىن بىنورمال بولۇپ قېلىش «ۋەقە» سى ئۈچۈن ئېيتقاندا، زۆرۈرى مۇقەررەرلىكتۇر. ئايخان ئۆزىنىڭ بولغۇسى جۈپتىنىڭ بۇ دۇنيادا مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، ئۇ بولسىمۇ دەل قاۋۇل ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇن ئېڭىدا سېزەتتى. شۇڭا، ھېچقانداق يات جىنىستىكىلەرنى ھويلىغا دەسسەتمەيدىغان، ئۇلارغا چىش تىرنىقىغچە ئۆچلۈك نەزىرى بىلەن قارايدىغان ئايخان كۆل بويىدا قاۋۇلنى تۇنجى كۆرۈشى بىلەنلا كۈلۈمسىرەيدۇ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىدۇ، ھەتتا قاۋۇلنىڭ ھەر قانداق ھەرىكىتىگە رازىمەنلىك بىلەن يول قويىدۇ. بۇ جەريانلار ئايخاننىڭ مەنىۋى قاتلىمىدا يەتتە ياش ۋاقتىدىلا قاۋۇلغا باغلانغان سېزىمىنىڭ نەتىجىسى، ئەسەرگە قاراپ باقايلى «ئايخاننىڭ چاچ-

لىرى ئەمدى چىرايلىق تارىلىپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇ كۆڭلى تارتقان ئۆيلەرگە كىرىپ يىپ - يىڭنە، تارغاق، سوپۇن دېگەندەك لازىملىقلارنى سورايتتى. كىچىغا ئۆزىنى تونۇزەشتۇرۇپ چىقاتتى»، «ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە ئېگىلىپ سالام قىلاتتى». مانا بۇ يەردە كۆرۈنۈپ تۇرغىنى ئايخاننىڭ يەتتە ياش ۋاقتىدا توختاپ قالغان ئېڭىنىڭ ھەربىكەتكە كېلىشى ۋە بۇنىڭغا تۇرتكە بولىۋاتقان روھىي قانائەت.

«ئايخان» ئەپسانىۋى روھ سىڭدۈرۈلگەن ئەسەر، ئەمما بۇ روھ ئەسەرنىڭ تۇپكى روھىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. ئەپسانىۋى روھ سىڭدۈرۈپ، ئالاھىدە «ئەپسانىۋى مۇھىت» تىكى ئادەملەر مۇناسىۋىتى، ئادەملەر بىلەن مۇھىتنىڭ مۇناسىۋىتىنى كۆرسەتىپ بېرىش «ئايخان» غا ئوخشاش ئەسەرلەرنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى. ئايخاننىڭ روھىي جەھەتتىن بىنورمال بولۇپ قېلىپ ئىگە - چاقسىز يۈرىشى، قاۋۇلنىڭ نامەلۇم ئۆلتۈرۈلىشى، ئاخىرىدا ھەر ئىككىسىنىڭ بىر كېچىدە غايىپ بولۇشى «ئايخان» غا خاس بولغان ئەپسانىۋى مۇھىتتۇر. بۇ مۇھىتتا بىر ئادەملەرنىڭ ئەسلىي تەبىئىتىنىمۇ، ئېسىل پەزىلەتنى، گۈزەللىكنى ئاياغ ئاستى قىلغۇچى يامان تەبىئىتىنىمۇ كۆرۈۋالىمىز.

ھازىرقى زامان دۇنيا ئەدەبىياتى پەلسەپە، پسىخولوگىيە، ئىنسانشۇناسلىق ئىلىملىرىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىپ بەزى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى. ئىلگىرىكى ۋەقەلىك ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان تۇرمۇشنى ھېكايىلەشتۈرۈش، پېرسوناژلارنى تىپلاشتۇرۇش باسقۇچىدىن ھالقىپ ئادەمنى يارىتىشنى، ئادەملەرنىڭ روھىي دۇنياسى ۋە ئونىڭ مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى، ئالاھىدە شارائىتتىكى ئۆزگىرىش جەريانلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىشنى مەقسەت قىلىدىغان بولدى. يازغۇچىلار ئۆز ئەسەرلىرىدە ئىپتىدائىي ئەپسانىلەر ۋە يەرلىك ئەپسانىلەردىن ماتېرىيال ئېلىش ئارقىلىقلا بۇ مەقسەتكە يېتىشنىڭ تېخىمۇ ياخشى ئىمكانى-

يىتىگە ئېرىشمەكچى بولۇشتى. ھەقىقەتتىمۇ گارسىيا ماركوزغا ئوخشاش يازغۇچىلار ئۆز ئىجادىيىتىدە ئىندىئانلارنىڭ ئەپسانە — رىۋايەتلىرىدىن ماتېرىيال ئېلىپ دەسلەپكى نەتىجىلەرگە ئېرىشىتى.

پروزىچىلىقىمىزدىكى نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن ۋاقىتىمىزدا نەزەرىيە تەنقىداتى ساھەيىمىزدە ئانچە ئىلگىرىلەشنىڭ بولمايۋاتقانلىقىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز. «ئايخان» نىڭ بەس - مۇنازىرىگە چۈشۈپ قېلىشىمۇ، بىر مەنىدىن ئالغاندا، ئەنە شۇ سەۋەبتىن بولدى. نەزەرىيە ساھەيىمىزدە ھازىرقى زامان دۇنيا ئەدەبىياتى نەزەرىيە تەنقىداتىغا نەزەر ئاغدۇرۇش، ۋاقتىدا خەۋەردار بولۇپ تۇرۇش ئەدەبىياتىمىزنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈشتە ئوخشاشلا مۇھىم ئىدى. ئەدەبىياتىمىزدىكى نەتىجىلەرنى ۋاقتىدا بايقىشىمىزنىڭ مۇھىم كاپالىتى ئىدى. ئەپسۇسكى، ئەدەبىياتىمىزنى گۈللەندۈرۈش مەقسىتى ئاساسىدىكى «نەزەرىيە ئاغدۇرۇشلار» بەزىلەرچە قانداقتۇر «غەيرىي سەنئەت قارىشى» دېيىلىپ چەتكە قېقىلىش مۇراجىئەت قىلىنماقتا. بۇ ھەم كۈلكىلىك ھەم ئەپسۇسلىنارلىق بىر ئىش، خالاس.

زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىيەت يولى

زوردۇن سابىر بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى ۋەكىللىرىنىڭ بىرى. ئۇيغۇر پروزىچىلىقىدىكى بىر تېپىك يازغۇچى.

زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىيىتى بىلەن پىششىق تونۇش بولغان ھەر بىر كىتابخانغا ئايانكى، يېزا تۇرمۇشى يازغۇچىنىڭ ئىجادىيىتىدىكى ئاساسلىق تېما. ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەندۇرگەن ئۆزگىچە دېھقانچىلىق ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرۈش بولسا، يازغۇچىنىڭ ئاساسلىق ئىجادىيەت يولى ھېسابلىنىدۇ.

يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرى ئىچىدە «تاغ كەينىگە ئۆتكىچە»، «كومبايىن» قاتارلىق ھېكايىلىرى ۋەكىللىك ئەسەرلەر سانىلىدۇ. «تاغ كەينىگە ئۆتكىچە» ھېكايىسىدە مالچى سەيپىنىڭ قار ـ شۇرغانىنىڭ ھۇجۇمىنى، ئاچ بۆرىنىڭ تەھدىتلىرىنى يېڭىپ، مالىلىرىنى تاغ ئارقىسىدىكى يايلاققا يەتكۈزۈپ كېلىش جەريانى تەسىرلىك، ئىنچىكە، جانلىق تەسۋىرلەنگەن.

سەيپى تاغ ئارقىسىغا يەتكەندە، ئۇنىڭغا ھەيۋەتلىك مىڭمارال چوققىلىرى بىلەن ئالدىدىكى يېيىلىپ ياتقان يايلاق شۇنچە گۈزەل ۋە شۇنچە رەڭدار قىياپەتتە كۆرۈنىدۇ.

ئۇ ھەر يىلى كېلىپ مال بېقىۋاتقان بۇ يايلاققا، تىك چوققىغا ئۆزىمۇ سەزمىگەندەك زوقلىنىپ قارايدۇ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلايدۇ. يازغۇچى سەيپى ئوبرازىنى يارىتاندا، ۋەقەلىكنىڭ تەرەققىيات مەنتىقىسىگە تايىنىش يولى بىلەن ئىش قىلغان. سەي-

پىنسىك خاراكتېرى ئۇنىڭ مەنىۋىيىتى، ھېس - پائالىيەتلەرى، ئوي - خىياللىرى، ھادىسىلەرگە بولغان تونۇشلىرى مۇناسىۋەتلەر ئاساسىدا ئېچىپ بېرىلگەن. شۇڭا، كوللېكتىپنىڭ قويلىرىنى قەتئىي قوغداشنى ئۇستىگە ئالغان ئىجتىمائىي مەجبۇرىيەت ئاستىدىكى سەيپىگە قارىغاندا، تاغ ئۇستىدە تۇرۇپ بىرەر يېراقتىكى تىك چوققىلارغا، بىرەر ئالدىدىكى يايلاققا قاراپ، تەبىئەتنىڭ بۇ تەڭداشسىز گۈزەللىكىدىن زوقلىنىپ پېچىرلاۋاتقان سەيپى بىزگە تېخىمۇ يېقىن، تېخىمۇ چىن تۇيۇلىدۇ. بىز سەيپىنى پەقەت مۇشۇنداق دەقىقىدىلا تېخىمۇ تولۇق، تېخىمۇ مۇكەممەل چۈشىنىمىز.

دۇنيادا ئىنسان پسىخىكىسىغا يېتىدىغان ئۆزىگە خاس نازۇكلۇق ۋە مۇرەككەپلىك يوق. يازغۇچى زوردۇن سابىر ئۆزى ئىجادىيەت يولىدا بۇ ھالەتكە ناھايىتى سادىق بولدى. بىز يەنە «ئاۋرال شامالىرى» دېگى ھېكمەتنى، «دولان ياشلىرى» دېگى كەنجىنى، «ئېھە، توپىلىق يول» دېگى گۈلئايشەمنى، «سۇبھى» دېگى ئەسئەتنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرەيلى. يازغۇچى ئۇلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىچكىرىلەپ گىرەلەشكەن، ئۇلارنىڭ ھەم باي، ھەم نازۇك، مۇرەككەپ روھىي دۇنياسىنى ئېچىپ بېرەلىگەن. بىز ئۇلارنىڭ خاراكتېرىدىكى روشەنلىك بىلەن گۈڭگىلىقتىن، مۇرەككەپلىك بىلەن ئاددىيلىقتىن دەل تۇرمۇشىمىزدا ياشاۋاتقان تىرىك ئادەملەرنى ھېس قىلىمىزيۇ، ئەمما ئۇلارنى رېئاللىقتىن تاپالمايمىز. يازغۇچىنىڭ «ئېھە، توپىلىق يول» ھېكايىسى بىزنى بەختىنىڭ ئۆلچىمى زادى نەدە؟ دېگەن تۇيغۇغا ئېلىپ كېلىدۇ. يازغۇچى خەلقىمىزنىڭ بەخت تۇيغۇسىنى ئاۋۋال ئۇلار ياشاپ كەلگەن ناچار تەبىئىي شارائىتتىن ئايرىپ قارىمىغان. تەبىئىي شارائىتلارنىڭ بۇ خەلقتە يارانقان كەڭ قورساقلىق، مېھرىبانلىق، پاكلىق، قانائەت، ئاق كۆڭۈللۈك، ۋاپادارلىق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت مەنىۋىيەتلەرنى

بولسا، بۇ خەلقنىڭ ئۆزلىرىنى بەختلىك ھېس قىلدۇرالايدىغان قىممەتلىك نەرسىسى دەپ كۆرسەتكەن. ھېكايىدە روزەك بەز گۈلئايشەمنى ئەڭ بايلىقات تۇرمۇشتىن بەھرىمەن قىلىدۇ. لې- كىن، گۈلئايشەم پەقەت روزەك بەزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋاپادارلىق، ئاق كۆڭۈللۈك، ئەپۇچانلىق، كەڭ قورساقلىقنى كۆرۈپ يەتكەن- دىلا ئاندىن ئۆزىنى ھەقىقىي بەخت تۇيغۇسىغا چۆمۈلگەندەك ھېس قىلىدۇ.

گۈلئايشەم توپلىق يولغا قەدەم قويغاندا، ھەممەيلەننى قا- يىل قىلىدىغان يەنە بىر تۇيغۇ نامايان بولىدۇ. ئۇ بولسىمۇ، بىزنىڭ ھەقىقىي سۆيىدىغىنىمىزمۇ، ھەقىقىي ھۆزۈرلىنالايدى- غانلىقىمىزمۇ ئاشۇ جاپالىق تۇرمۇشىمىز ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت بولغان تۇيغۇدۇر.

زوردۇن سابىر 80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ياشلارنىڭ مۇھەببەتلىك تۇرمۇشى ۋە بىلىم - ئەخلاق بىلەن ئۆزىنى تەربىيىلەش قارىشى ئەكس ئەتكەن بىر تۇركۇم مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى يازغان. «سۇبھى»، «ئارچا ياپرىقى»، «خىيال ۋە سايە» ئەسەرلىرى بۇلارنىڭ ۋەكىللىرىدۇر.

«سۇبھى» پوۋېستى يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسى ئەسئەتنىڭ مەلۇم يېزىدا بۇغداينىڭ يېڭى سورتىنى يېتىشتۇرۇش ۋە بىرلىك مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇش يولىدا ئېلىپ بارغان ئىنچىكە، جاپالىق ئىلمىي ئەمگەكلىرىنى تەسۋىرلەشكە بېغىشلانغان بولۇپ، زامان- مىز ياشلىرىنىڭ ئىگىلىك يارىتىش روھىغا مەدھىيە ئوقىغان. «ئارچا ياپرىقى» دا ئەلى، كامىل، خانقىز قاتارلىق تېتىك، جۇشقۇن ياشلارنىڭ ئوبرازىنى يارىتىپ، تۇغرا كىشىلىك قا- راشلارغا مەدھىيە ئوقىغان.

«خىيال ۋە سايە» ھېكايىسىدە دىلدارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ يېزىلىرىدا پاختىنىڭ يېڭى سورتىنى كېڭەيتىپ ئومۇملاشتۇرۇش يولىدىكى بىر قاتار كەچۈرمىشلىرى تەسۋىرلەنگەن. يېزىلىرىمىز-

نىڭ زامانىۋىلىشىش قەدىمىدىكى تۈرلۈك زىددىيەتلەر يورۇتۇلـ
غان.

زوردۇن سابىر بۇ ئوبرازلارنى يارىتىقاندا، ئۇلارنىڭ ئۇلۇغۋار غايىسىگە ئىگە باي مەنىۋى دۇنياسىنى، بارلىقىنى ئەلنىڭ ئىشلىرىغا بېغىشلىيالىشىدەك جەسۇر ئىرادىسىنى، تۈرمۇشنىڭ قاينام ـ تاشقىنلىرىدا پىشىپ يېتىلگەن قەتئىي خاراكتېرىنى، شۇنداقلا يەنە ئۆز تۈرمۇشى بەخش ئەتكەن خۇشاللىقلىرىنى يورۇتۇپ بېـ رىش بىلەن بىرگە، ئۇلارنىڭ ئازابلىرىنىمۇ، ھەتتا بەزى سەۋەبـ لىكلىرىنىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ، بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا بىر ھەقىقىي ئادەمگە خاس سىماسىنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇ خىل ئوبـ راز يارىتىش يولى 80 ـ يىللاردىكى ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن ئېيىـ قاندا، زور دەرىجىدىكى يېڭىلاش بولغانىدى. كىتابخانلار زوردۇن سابىرنىڭ قەلىمى ئارقىلىق بىزنىڭ ئىلگىرىكى ئوبرازلارنى مۇـ كەممەل، نۇقسانسىز، كامالەتكە يەتكەن قىلىپ پەردازلايدىغان كونا رامكىلىرىمىزنىڭ بۇزۇپ تاشلانغانلىقىنى تۇنجى بولۇپ كۆر ـ گەنىدى.

زوردۇن سابىر يارىتقان پېرسوناژلار كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە بىر تەرەپتىن ئىچكى دۇنياسىنىڭ موللىقى، ئارزۇ ـ غايىلەرگە بايلىقى، جەلپ قىلارلىقى بىلەن ياقسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزى يارىتقان، ئۆز ئىلكىدە بولغان بارلىق نەرسىلەردىن ھۇزۇر، خۇـ شاللىق تاپالايدىغان، كىشىگە جەسۇرلۇق، يۈكسەكلىك ئېڭى ئاتا قىلالايدىغان تەرىپى بىلەنمۇ ياقىدۇ. سىز ئەسىئەت، دىلدارنىڭ ۋۇجۇدىدىن بۇنداق تەرەپلەرنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى كۆرەلەيسىز. ئۇلار جاپالىق ۋە قىيىن شارائىتلاردا ئىشلىسىمۇ، يەنىلا قىلچە زارلانمايدۇ. ئۇلارنىڭ باشتىن ـ ئاخىر بىر خىل قەيسەر ئىرادـ سىنى يېتەكچى قىلىپ، ئۆز تۇرمۇشىدىن نەتىجە يارىتىشتەك روھى يازغۇچىنىڭ پىشقان روھى بىلەن ئەڭ زور دەرىجىدە يۈكـ سەكلىككە كۆتۈرۈلگەن.

زوردۇن سابىرنىڭ يېزىلاردىكى رېئال ئىجتىمائىي مەسىلە-لەرنى ئەكس ئەتتۈرۈشىگە بېغىشلانغان نەمۇنىلىك ئەسەرلىرىنىڭ يەنە بىرسى «ئۇنۇتمايمەن گۈلسارە» ھېكايىسىدۇر. بۇ ئەسەردە ئاڭ گەۋدىلىك كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان تەرەپ پېرسوناژلار-نىڭ روھىي ھالەت تەسۋىرىدۇر.

زىيالىي يېگىت نىجات ئۆز يۇرتىغا دەم ئېلىشقا كېلىپ بېيىغان دادىسىنىڭ تۇرمۇشىنى كۆرىدۇ. ئەمما نىجاتقا تەسىر قىلغىنى، ئۇنى ئويلاندۇرغىنى دادىسىنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇشىغا قارىمۇقارشى بولغان نامرات دېھقانلارنىڭ يوقسۇل، كۈنسېرى نامراتلىشىپ بېرىۋاتقان تۇرمۇشى بولدى. ئەسەرنىڭ قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى يازغۇچىدىن پەقەت پېرسوناژلارنىڭ پسى-خىك ۋە روھىي ھالەت تەسۋىرىگە تايىنىپلا مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىپ چىقالايدىغان يولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ.

يازغۇچى ئەسەردە ناھايىتى كۆپ پسىخىك تەسۋىرلەرنى يې-زىش ئارقىلىقلا ئەسەردىكى مەنزىرە بىلەن ھېسسىيات، ھەرىكەت بىلەن مۇھاكىمە، تەسۋىر بىلەن كەيپىياتنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرە-لىگەن، مۇشۇ بىرلىشىش ئىچىدە نىجاتنىڭ تۇيغۇسى ئىچىدىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەر ئالاھىدە بىر خىل سەنئەتلىك جانلىنىش ئىچىدە نامايان بولغان. ئالايلى، نىجات دادىسىنىڭ ھارۋىكەش يىللىقچىسى ئەمەتجان بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدۇ. يېزا تۇرمۇشى-نىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى ئۆز ئائىلىسىنىڭ بېيىشى بىلەن ئۆلچەپ كەلگەن بۇ ئاق كۆڭۈل ياش، بۇ سادىدا دېھقاننىڭ يوقسۇزلۇق مۇڭى قاپلىغان، كۆرۈمسىز ئۆيىنى كۆرۈپ ھەيران قالىدۇ. «جۇل - جۇل، مەينەت يوتقان - كۆرپىلەر ئارتىلغان، پاكار كىومىلاچ تام» ، «ئېيىق ئۆڭكۈرىدەك كۆرۈنىدىغان قاراڭغۇ زەي ئۆي، يالىڭاچ، ئۈستۈبشى مەينەت بىش بالا» ، «ئېتىكى جۇل - جۇل، دولىسىغا ياماق چۈشكەن ئەسكى كۆڭلەككە ئورالغان ئورۇق ۋە رەڭسىز ئايال» ... ئۆيدىكى بۇ كۆڭۈلسىز مەنزىرە

نجاتنىڭ قەلبىنى ئازابقا سالىدۇ. يازغۇچى نجاتنىڭ مۇشۇ چاغ-
دىكى ئېچىنىش - ئازاب تۈيغۇلىرىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:
«ئېھ، قانائەتچان دېھقان، تۇرمۇشنىڭ لەززىتىنى بىرلا خاتىر-
جەملىك، دەپ قارايدىغان ساددا ئادەم! بۇ دۇنيادا ئىنسان بەھرە-
مان بولۇشقا تېگىشلىك راھەت - پاراغەتنىڭ تۇرلىرى نەچچە
مىڭ، نەچچە مىڭ! سېنىڭ مۇڭلىنىپ تۇرغان، مۇنۇ پاكار
جىگدىلەر ئارقىسىدا مۇساپىر مومايدەك تۇرغان پاكار قاراڭغۇ
ئۆيۈڭگە نېمە ئۈچۈن نەچچە مىڭ خىلىنىڭ بىرەرسى يولاپ قويماي-
دۇ؟ باشقىلارنىڭ بالىلىرى پاكىزە - توق، ئۇلار كىچىك تۇرۇپلا
چەت ئەل تىلى، ئىلىم - بىلىم ئىگىلەپ كەلمەكتە. جەم-
ئىيەت - تەبىئەت سىرىنى بىلىشكە قىزىقماقتا. سېنىڭ مۇنۇ
توپىغا مىلەنگەن يالىڭاچ بالىلىرىڭ بولسا نان غېمىدە. ئۇلارنىڭ
مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرى مايلىق، ئىسسىق تاماققا ئىنتىزار.
ئۇلار ياخشى كىيىنىشنى، ساياھەت قىلىشنى، ئويۇن كۆرۈشنى
ئارزۇ قىلمايدۇ. بەخت مانا شۇلارغا تازا زۆرۈر ئىدى. لېكىن،
قېرىشقاندەك بەخت بۇلارغا «بۇتىنۇالغان» . مانا بۇ پارچىدە تەس-
ۋىرمۇ، ھېسسىياتمۇ، كۆرۈنۈشمۇ، مۇلاھىزىمۇ بار. پېرسوناژ-
نىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى روھىي كەيپىياتى ناھايىتى جانلىق، ئې-
نىق، تەسىرلىك ئەكس ئەتكەن. نەتىجىدە بىزنىڭ كۆز ئالدى-
مىزدا پېرسوناژنىڭ ئىدىيىۋى - خاراكتېرى يېڭى روشەنلىككە
ئېرىشىدۇ.

يازغۇچى زوردۇن سابىر ئەسەرلىرىدە دىئالوگ تەسۋىرىمۇ
كىشىنى قايىل قىلىدىغان، قىزىقتۇرىدىغان بىر ئالاھىدىلىك ھې-
سابلىنىدۇ. يازغۇچى قايسى يەرنىڭ ئادەملىرى، تۇرمۇشىنى
تەسۋىرلىسە، شۇ يۇرت، شۇ ئادەملەرنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى
ئۆز ئەسىرىگە چوڭقۇر سىڭدۈرىدۇ. ئەسەرلەرنىڭ ھەم چىنلىق
دەرىجىسىنى، ھەم يەرلىك مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ئاشۇرۇشقا
كۈچ سەرپ قىلىدۇ. يازغۇچى پېرسوناژلىرىنىڭ دىئالوگلىرىدا

ئىندىۋىدۇئال بولۇش، ئوبرازلىق بولۇش، جانلىق بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقتۇر. پىرسوناژنىڭ خاراكتېر ئۆزگىچىلىكىنى تەبىئىي ھالدا ماسلىشىپ بارىدىغان قىلغان. يازغۇچىنىڭ «ئېھ، توپىلىق يول» ھېكايىسىدىكى روزەك بەزنىڭ گۈلئايشەم بىلەن بىرىنچى قېتىم ئۇچراشقان چاغدا ئۆز ئەھۋال، مىجەزى توغرىسىدا قىلچە ياساپ ئولتۇرمايلا شۇنچىلىك تۇز، شۇنچىلىك ئوچۇق قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرى بىزگە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئاشۇ سۇسىز، ئۇنۇمسىز تۇپرىقىدا جاپالىق ئىشلەپ، تىرىشىپ ئىگىلىك يارىتىپ، ھايات كەچۈرۈۋاتقان بىر دېھقانىنىڭ نەق ئۆزى. ئى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. روزەك بەزدىن گۈلئايشەمنىڭ «خەق سىلىنى بەز دەيدىكەن، ماڭىمۇ بەزلىك قىلالىمۇ؟» دەپ سورىغىنىدا، قىلچە ئەجەبلەنمەي، ھار ئالماي تۇرۇپ، سەمىمىيلىك بىلەن «پۇل تاپىدىغان خەق بەز بولمىسا بېيىمايدۇ خېنىم» دەپ تولىمۇ يۇمشاق نەزەر بىلەن جاۋاب بېرىشلىرى دېھقانىنىڭ خاراكتېرىنىڭ جەنۇب دېھقانلىرىغا ماس تەرەپلىرىنى ناھايىتى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئەكس ئەتتۈرگەن. ئەمدى بىز: «ئىدىقۇت چالمىسى» پوۋېستىدىن ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئوغلىنىڭ ئىشىكىنى جالاقلىتىپ قېقىپ «قوپە، ھورۇن ئىت» دەپ ۋارقىرايدىغان تەرسا ھەمدۇل بوۋاينى ئۇچرىتىمىز. ھەمدۇل بوۋاينىڭ مىجەزى، تىل ـ ھەرىكەتلىرىگىچە ئۇنىڭ تۇرپان دېھقانلىرىنىڭ سىماسى ئىكەنلىكىدىن ھېچكىم گۇمانلانمايدۇ!...

دېمەك، يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پىرسوناژلار ئۆزى قانداق بولسا، شۇنداق ياشاپ، شۇنداق سۆزلەيدىغانلىقى بىزنى قايىل قىلىدۇ.

پىرسوناژلارنىڭ جايىدا بېرىلگەن ھەرىكەت تەسۋىرىمۇ خۇدى تىل تەسۋىرىگە ئوخشاشلا ئىنتايىن مۇھىم ھېسابلىنىدۇ. زوردۇن سابىر ھېكايە، پوۋېست، رومانلىرىدا پىرسوناژلار يەنە ئۆز ئالاھىدىلىكىگە ماس ھەرىكەتلىرى بىلەنمۇ گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ.

دۇ. «ئىزدىنىش» رومانىدىكى ھاشىرنىڭ ئەلاغا مۇشت ئېتى-شى، «سۇبھى» پوۋېستىدا ئەسئەتنىڭ ئۆز ۋىجدانىغا مۇخالىپ ئىش سادىر قىلىپ قويۇشى، «ئېھ، توپلىق يول» ھېكايىسىدە-كى گۈلئايشەمنىڭ روزەك بەزنىڭ قويچىسى سەمەتنىڭ قېشىغا تۇن نىسبىدە چىقىشى... مانا بۇ تەپسىلاتلاردا بېرىلگەن ھەرىكەت تەسۋىرىدە جانلىقلىق، تەبىئىيلىك بولغانلىقنىڭ سىرتىدا، شۇ پېر-سوناژنىڭ ھەرىكەت ۋە ھېسسىياتىنىڭ ئەينى ئەھۋالدىكى مۇقەررەر ھالىتى چىقىش قىلىنغان، يورۇتۇلغان. يازغۇچى مۇشۇنداق ھە-رىكەت تەسۋىرىنى ئەتراپتىكى مۇھىت بىلەن، پېرسوناژلارنىڭ قىياپىتى بىلەن، ھېسسىياتى بىلەن ئەڭ زور بەدىئىي يۈكسەك-لىكتە بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بارغان. پېرسوناژلارنىڭ ھەرىكىتى-دىن مۇھىت، قىياپەت، ھېسسىيات چىقىپ تۇرىدۇ. شۇ ۋەجى-دىن، يازغۇچىنىڭ پېرسوناژلىرى سىزگە خۇددى بىرلا قېتىم يارىتىلغاندەك، قايتا مەيدانغا كەلمەيدىغاندەك سېغىنىشلىق بىلە-نىدۇ.

زوردۇن سابىر 90 ـ يىللاردىن بۇيان يىرىك ئەسىرى «زې-مىن سۆيگۈسى» نى تاماملاشقا كۈچ سەرپ قىلىپ، ھېكايىچىلىقە-تا ئىلگىرىكىدەك مېۋە بېرەلمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا «ئىنە-ساپ»، «قەشقەر كوچىلىرى» قاتارلىق سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى ھېكايىلەرنى يازدى. بۇ ئەسەرلىرىدە ئاساسەن ئاچكۆزلۈك، ساخە-تىلىق قاتارلىق يامان ئىللەتلەرنى قامچىلاش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ.

زوردۇن سابىر بىر مىللەت ئۇچۇن مەنىۋى جەھەتتىكى ساغە-لاملىق ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ، دەپ قارىغان. ئۇ ياۋروپا ۋە ئەرەب ئەللىرىنى، ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنلىرىنى سايا-ھەت قىلىش جەريانىدا بۇنداق كۆز قاراشنىڭ ئەمەلىي ئىپادىلىرە-نى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ جەمئىيەتنى ئەخلاق جەھەتتىن ئەلالاشتۇرۇش، ئەخلاقىي جەھەتتىن ئىسلاھ

قىلىشنىڭ گۈزەل هايات بەرپا قىلىشتىكى ئالدىنقى مەسىلە ئە-كەنلىكىدەك تېمىغا يۈزلەندى. «ئىنساپ» ھېكايىسىدە ئىبراھىم ھاجىم ئىنساپ - دىيانەتنى ئۇنتۇپ، دوستى ياقۇپ ھاجىمغا خىيانەت قىلىدۇ. يازغۇچى بۇ كىچىككىنە ۋەقەنى تەسۋىرلىگەندە، ئۇنى هايات تېپىكلىكى بولمىغان ئۆتكۈنچى خاراكتېردىكى ۋەقە - ھادىسىلەردىن پەرقلەندۈرۈپ قارىغان. بىر مىللەت، بىر خەلقنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئىنتايىن مۇھىم ئىش دەپ تونىغان. ئەگەر روھىي جەھەتتىن پاكلىقنى، ۋاپادار-لىقنى يوقاتسا، بۇنداق خەلق ئۆزىنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكىدىن ئايرى-لىپ قالغانلىق بولىدۇ. مانا بۇ تراگېدىيىلەر ئىچىدىكى ئەڭ چوڭ تراگېدىيىدۇر.

يازغۇچىنىڭ كېيىنكى ئەسەرلىرىدە خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى خۇسۇسىيەتلىرىنى مۇستەھكەملەش خاھىشى مۇھىم ئورۇندا تۇ-رىدۇ. ۋاپادارلىق، راستچىللىق، توغرىلىق دېگەنلەرنى يازغۇچى ئىلگىرى ياشلار تۈرمۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىگەنىدى. بۇنىڭدا ياز-غۇچى ياشلارنىڭ مۇھەببەت تۈرمۇشىنى ۋاستە قىلاتتى. يېقىنقى يىللارغا كەلگەندە، بۇنداق تېما ھاجىملار ياكى چوڭلار تۈرمۇشىغا يۆتكىلىپ ئىپادىلەنىدى. مال - دۇنيا مۇناسىۋىتى ۋاستە قىلىنـ-دى.

زوردۇن سابىر ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت مۇساپىسىدە مەيلى دېھـ-قانلارنى يازسۇن ياكى ياشلارنىڭ تۈرمۇشىنى يازسۇن ۋە ياكى ھاجىملار، چوڭلار توغرىسىدىكى تېمىلارنى يازسۇن، ئومۇمەن تۈرمۇشنىڭ قاتلام - قاتلاملىرىغچە ئىچكىرىلەپ ئوقۇرمەنلەرگە ھەم بەدىئىي زوقمۇ بېرەلەيدىغان، ھەم ئۇلارنى ئويلاندۇرالايدىغان تۈرمۇش دېتاللىرىنى تاللاشقا، ئەكس ئەتتۈرۈشكە ماھىر بولۇپ كەلگەنىدى. بۇ ماھارەت نۆۋەتتىدە يازغۇچى، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېڭىدا شولوخوفقىمۇ ئوخشايدىغان، چىڭغىز ئايتماتوفقىمۇ ئوخـ-شايدىغان، زۇنۇن قادىرغىمۇ ئوخشايدىغان ئادەمگە ئوخشاش قى-لىپ قويغانىدى. زوردۇن سابىرنىڭ كېيىنكى بىر مەزگىللىك

ئىجادىيەتلىرىدە مال - دۇنياغا ھېرىسمەنلىكى ۋۇجۇدىنى قاپلە-
ۋالغان قۇۋ، ھېيلىگەر، مەككار پېرسوناژلار كۆپ تەسۋىرلىنىپ
باردى. بۇنداق سالماق، ئوقۇرمەنلەر چۈشەنچىسىدە مەدەنىيەت
ئۇر ۇقىنى چېچىش رولىنى ئويناندى. دىققەت قىلساق، ئوقۇرمەن-
لەر نەزەرىدە ئەمدى تۇرمۇش تەجرىبىسى تېخىمۇ ئەتراپلىق، مول
بولغان، تارىخ، مەدەنىيەت ۋە رېئال مەسىلىلەر ھەققىدىكى چۈ-
شەنچىسى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشقان، مۇكەممەللىشىشكە قاراپ كە-
تىپ بارغان يەنە بىر زوردۇن سابىر بارلىققا كېلىشكە باشلىغان-
دى...

زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىيىتى تېز پىشىپ يېتىلگەن، تېز
تەرەققىي قىلغان ئىجادىيەتتۇر. يازغۇچىنىڭ ئەڭ دەسلەپ يازغان
ئەسەرلىرى بىلەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرىسىدا يازغان ئەسەرلىرىگە
قاراپ باقساق ئانچە چوڭ پەرق يوق، ھەممىسىدىلا ئوبرازلار
ئىنتايىن جانلىق ۋە چىن. تىلى، خاراكتېر ئۆزگىچىلىكى بە-
لەن، تۇرمۇش رېئاللىقى بىلەن، يەرلىك پۇراق بىلەن يۇقىرى
دەرىجىدە تويۇندۇرۇلغان.

زوردۇن سابىر ئەسەرلىرىنىڭ يەنە بىلىم خاراكتېرى ئىنتا-
يىن كۈچلۈك. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى تۇرمۇش بىر خىل پەلسە-
پىۋىيلەشكەن دەرىجىدىكى تۇرمۇشتۇر. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە كۆپ-
لىگەن ئىلىم - پەن، تارىخ، مەدەنىيەت، تەپەككۇر چۈشەنچىلە-
رى يالتىراپ تۇرىدۇ. ئوقۇرمەنلەرگە جانلىق تۇرمۇش كارتىنە-
سى ۋە بىلىم بۇلىقى بولۇپ تۇيۇلىدۇ. يازغۇچىنىڭ ئەسەرلىرى-
دىن خەلق ناخشىلىرىنىڭ، خەلق قوشاقلىرىنىڭ جەۋھەرلىرى،
ھېكمەتلىرى پۈراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى خۇددى تۇرمۇش،
ئادەملەر ھەققىدە ئېيتىلغان گۈزەل ناخشىدەك بىلىنىدۇ. ئۇنىڭ
ئەسەرلىرىدە قىستۇرۇلغان قوشاقلار، ناخشىلار شۇ ئەسەرگە سە-
ڭىپ كەتكەن روھنىڭ جۇلالىسىدۇر. بۇ جۇلا ئۇيغۇر پروزىسىغا
تەسىر كۆرسىتىپ، تېخىمۇ روشەن يالتىرىغۇسى!...

«كاككۇك گۈلى» ۋە كاككۇك كۈيى

شائىر مۇھەممەدجان راشىدىن كۆچلۈك لىرىك ھېسسىياتقا ئىگە يەڭگىل شېئىرلىرى بىلەن تونۇلۇۋاتقان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى. يېقىندا شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن ئۇنىڭ «كاككۇك گۈلى» ناملىق تۇنجى شېئىرلار توپلىمى نەشر قىلىندى. بۇ توپلامغا ئۇنىڭ كۆپلىگەن لىرىك شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

شائىر ئۆز لىرىكىلىرىدا بىرده خەلقنىڭ يېڭىچە مول ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنى ھەر خىل نۇقتىلاردىن قىزغىن مەدھىيىلەسە، بىرده ئېگىز تاغ چوققىلىرىغا قونۇپ، ۋەتەننىڭ گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى، چەكسىز ئورمانلىرىنى، مال - چارۋىلار قىيغىتىشىپ يۈرگەن بېپايان يايلاقلارنى سۈرەتلەپ، كىتابخانىلارنىڭ كۆز ئالدىدا «ھەممە جاي شادلىققا چۆمگەن گۈزەل بىر دەۋر» نى نامايان قىلىدۇ. بىز تۆۋەندە شائىرنىڭ ئەنە شۇ ماھارىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر قىسىم لىرىكىلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

«كاككۇك گۈلى» گە كىرگۈزۈلگەن بىر قىسىم لىرىكىلار- دىكى ئالاھىدىلىك، ئالدى بىلەن شائىر سۈرەتلىگەن مەنزىرە ۋە ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان قايناق ھېسسىياتنىڭ ئۆزئارا گىرەلىشىپ، سىڭىشىپ كېتەكىنلىكىدە كۆرۈلىدۇ. مەلۇمكى، لىرىكا - ھېسسىيات دېمەكتۇر. لىرىك شېئىر چىن، قويۇق ھېسسىيات ئارقىلىق ئىجتىمائىي ئەھمىيەتكە ئىگە چوڭقۇر ئىدىيىۋى مەزمۇنلارنى كىشى قەلبىگە سىڭدۈرۈپ، كىشىلەرنى ئۇلۇغۋار غايىگە ئۇندەيدۇ. لىرىك ئەسەرلەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان

ئىدىيە، پىكىر شائىرنىڭ ساپ ئىدىيىۋى ھېسسىياتى بىلەن يۇغۇ-رۇلغان بولىدۇ. ساپ لىرىك ئەسەر بولغان تەبىئەت لىرىكىلىرى ئۇچۇن ئېيتقاندا تېخىمۇ شۇنداق.

شائىر مۇھەممەدجان راشىدىن كەڭ يېزىلىرىمىزنىڭ ئەمگەك قاينىغان ئاۋات مەنزىرىسىنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

شۇ باغلار، شۇ ئېسىل باغلىق مەھەللىلەر،
كەل دوستۇم، سەن ئۇچۇن ساھىبخاندۇر.
ھەر دەرەخ تۇۋىدە بىر تويىنىڭ پەيزى،
ھەر مېۋە تىل يارار باغ شارابىدۇر.

مېھماندوست قوللاردا كېلەر ئالدىغا،
ئالما، لاك، ئۇزۇملەر ئالتۇن لېگەندە.
تېنىڭگە تارايدۇ مىسلى بىر لەززەت،
ھەر مېۋە پوستىنى سويۇپ يېگەندە.
(«باغلىق مەھەللىلەر» دىن)

شائىرنىڭ لىرىكىلىرىدىكى يەنە بىر روشەن ئالاھىدىلىك، ھېسسىيات ۋە خاراكتېرنىڭ ناھايىتى روشەن بولۇشىدۇر. ئۇنىڭ لىرىكىلىرىدىن شائىرنىڭ قايناق ھېسسىياتىنى، ئانا تۇپراقىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببىتىنى ھەم ئۇنىڭ ۋەتەننىڭ تاغ ـ دەريالىرى ئىشقىدا تىنماي سايراۋاتقان كاككۇك ئىكەنلىكىنى بىلىمىز.

مەسىلەن:

بىر سايدىن گۇل ھىدىنى ئېلىپ چىقساڭ،
بىر گۇلزار كېلۇر دائىم بىللە ساڭا.
ئايلىناي، تاغ شامىلى ھوزۇرۇڭدىن،
مەيدەمنى شۇڭا تۇتتۇم كۇندە ساڭا.

تاغلارنىڭ تىنىقسىدەك تۇيۇلىسەن،
مەڭگۈمنى ھەر چوققىغا تۇتتۇم يېقىن.
.....
سەن بىلەن تاغ سۆيگۈسى نەدىكىنە؟
تاغلارنى شۇ سۆيگۈدە قۇچاقلىدىم.
سەھراغا يەتكۈز مېنىڭ ئاۋازىمنى،
مەن تاغدا بۇگۈن كۈلدۈم - قاقاقلىدىم.
.....

(«تاغ ناخشىلىرى» دىن)

شائىر مۇھەممەدجان راشىدىنىڭ يۇقىرىدا بىز تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن لىرىكىلىرى ۋە باشقا لىرىكىلىرى ئۆزىگە خاس دەۋرچانلىققا ئىگە بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەربىر مىسراسىدىن قويۇق دەۋر پۇرىقى چىقىپ تۇرىدۇ. شائىرنىڭ «كۆكلەم كۈيلىرى» قاتارلىق بىر مۇنچە لىرىكىلىرى سوتسىيالىستىك يېزا ئىسلاھاتىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىنكى يېزا - قىشلاقلاردىكى قايناق ھايات مەنزىرىسىنىڭ مەھسۇلى بولسا، «تىنچ كېچىلەر» ۋە «تاغ ناخشىلىرى»، «ۋەتەن تاغلىرى» ناملىق لىرىكىلىرى 80 - يىللاردىكى تىنچ - ئىتتىپاق ۋە گۈزەل دەۋرىمىزنىڭ مەھسۇلىدۇر. مەسىلەن:

كېچىلەرنى كېزەلمەس ئەمدى،
ۋەھىمىنىڭ زەررە ئۇچقۇنى.
ئىشىكىڭنى قاقمايدۇ ئەسلا،
تېررورلۇقنىڭ قارا تۇتقۇنى.
.....
شۇنداق راھەت، تىنچ تۇنلەر بۇ،
ئەل بۆلەنگەن ئاسايىشلىققا.

ئامراق ئىكەن تىرىكلىك دائىم،
شۇنداق دەۋر، شۇنداق تىنچلىققا.
(«تىنچ كېچىلەر» دىن)

شائىر مۇھەممەدجان راشىدىن، لىرىكىلىرىدا سۆز ئىشلە-تىشكىمۇ ناھايىتى دىققەت قىلغان. ئۇنىڭ لىرىكىلىرىنىڭ تىلى يېغىنچاق، پىشقان، چۈشىنىشلىك، ھېسسىي تۇسكە ئىگە ۋە راۋاندۇر. بۇ، شائىر لىرىكىلىرىنىڭ بەدىئىيلىك جەھەتتىكى مۇھىم ئالاھىدىلىكى.

بىز شائىر مۇھەممەدجان راشىدىنىنىڭ تەسەۋۋۇر ۋە ھېسسىـ-يات قاينىمىدا توختىماي ھەرىكەت قىلىپ، يېڭىك قەلبىنى تېخىمۇ دادىللىق بىلەن ئىشقا سېلىپ، سوتسىيالىستىك مەنۇى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا كەڭ كىتابخانىلارنىڭ ئېستېتىك تەلىپىگە تېخىمۇ ماسلىشىپ، يەنىمۇ ياخشى لىرىكىلارنى ئىجاد قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

«جىن سودىسى» مىسالىدا

I

ئالدى بىلەن ئېيتىدىغىنىم تۇرسۇن قاسىمنىڭ «جىن سودىسى» ھېكايىسى ئەپسانىۋى قۇرۇلمىلىق ھېكايە. چۈنكى، ئەپسانىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى خۇدا، جىن ۋە ئادەملەر ئوبرازىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ بىرلىكى ھەم ئايلىنىشىنى ئاساس قىلىدۇ. ئەمدىكى گەپ ئەپسانىلەرنىڭ بۇنداق قۇرۇلمىلىق بولۇپ قېلىشى قەدىمكى ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت كۈچلىرىنى ئوبرازلاشتۇرۇپ تەسەۋۋۇر قىلىشىدىن بولغان بولسا، «جىن سودىسى» غا ئوخشاش ھېكايىلەرنىڭ ئاشۇنداق قۇرۇلمىغا ئىگە بولۇپ قېلىشىنى زادى قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەك؟ دېگەن مەسىلىدە. ھادىسە كۆرۈلگەنىكەن بۇ ھەقتە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش تامامەن زۆرۈر.

ھېكايە ئاۋۋال ئادەملەر تۇرمۇشى بىلەن باشلىنىدۇ. ماخمۇت خۇشخۇي، قىزىقچى، يەنە بىر تەرەپتىن تېرىككەك مىجەزلىك ئادەم. ئۇ تاز بولمىسىمۇ ئادەملەر ئۈنىڭ چىشىغا تېگىپ «تاز» دېگەن لەقەمنى قويۇشقان. تۇرمۇشتىكى نامراتلىق ئۇنى قانداق قىلسا بىر ئاز بولسىمۇ پاراۋانلىققا، مۇنداقچە ئېيتقاندا، ياخشىراق ياشاش شارائىتىغا ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە كۆپ ئويلاشقا، ئىزدىنىشكە مەجبۇرلاپ تۇرىدۇ. ئوسمانجان، ئىسمائىل، نۇرمۇھەممەتلەردەك مەھەللىداشلىرىمۇ خاراكتېر، ئوي ۋە تەسەۋۋۇر جەھەتتىن ماخمۇتقا ئوخشاش ياكى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭمۇ تۇرمۇش شارائىتى ناچار، غەم ـ ئەندىشىسى

كۆپ، هادىسلەرگە قارىتا چۈشەنچىسى كەمچىل، دېمەك بۇلار خۇددى ئەپسانىلەردىكى ئادەم ئوبرازلىرىدەك تۇرمۇش شارائىتى، ئوي، ئۆزئارا مۇناسىۋىتى جەھەتتىن بىر - بىرىگە تولىمۇ يېقىن تۇرىدۇ. ئۇلار يەنە بىر تەرەپتىن ئايرىۋالغۇدەك ئېنىق خاراكتېر-گە ئىگە ئەمەس. ھەممىسىلا بىر خىل شارائىت ئىچىدە ئوخشاش ئاك، ئوخشاش پائالىيەت ۋە ئوخشاش تەسەۋۋۇر بىلەن ياشاۋاتقان-لاردەك كۆرۈنىدۇ. كۆزىمىزنى يۇمۇپ شۇنداقلا ئويلىساق جىن سېپىشتىن ئىبارەت بۇ بىر قاتار ئىشلار راستىنلا ئەپسانىلاردىكى ئادەملەر بىلەن جىنلارنىڭ پائالىيەتلىرىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتقان-دەك ھېس قىلىمىز.

ئوسمانجان بىلەن نۇرمەھەممەتلەر ئۆزىدە مېڭىپ، ئۆينىڭ ئارقىسىدا تۇلۇق سۆرەپ گۈلدۇر - غالاپ ھەربىكەتلەرنى قىلىپ قورقۇنچلۇق، سۇرلۇك ۋەھىمە پەيدا قىلدى. مۇشۇكنىڭ قۇيرۇ-قىغا پوچاقنى باغلاپ يېقىپ تۇرخۇندىن قويۇپ بېرىۋېدى، ئوچاق ئارقىلىق قاتتىق سادا قايتۇرۇپ، ئۆي ئىچىدىكى ماخمۇت بىلەن ھېكىم موللامنىڭ ئالدىغا چۈشتى. تالادا چاقماق چېقىپ يامغۇر يېغىشقا باشلىدى... بۇ تەسۇرلەر كىتابخانىنىڭ تېنىنى شۇركەندۇ-رىدۇ، دېمەك بۇ كېچە ئادەم جىنغا ئايلانغان كېچە بولدى. ئەمما، بۇ يەردىكى ئايلىنىشنىڭ خاراكتېرى ئوخشىمايدۇ. ئەپسانىلەردە-كى بۇ خىل ئايلىنىشنى تەبىئەتتىكى تۇرلۇك ئۆزگىرىشلەرگە نىسبەتەن بىلەلمەسلىك كەلتۇرۇپ چىقىراتتى. بۇ ھېكايىدىكى ئايلىنىشنى بولسا، بۇگۈنكى ئادەملەرنىڭ تەبىئەت بىلەن بولغان ئاشۇ مۇناسىۋەتلەرگە يېڭىباشتىن مەنە بېرىش، قايتىش ئېڭى كەلتۇرۇپ چىقىرىۋاتىدۇ.

ھېكايىدىكى ھېكىم موللامۇ ئالاھىدە ئوبراز. ئۇ كارامەت-لىك ئوبرازغا بىر ئاز يېقىن تۇرىدۇ. ئۇنىڭ جىنلىرى بار. ئۇ بۇ جىنلىرىنىڭ پائالىيەتلىرىگە تايىنىپ كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك ئاغرىق - سىلاقلىرىغا داۋا تېپىپ، يۈتۈپ كەتكەن نەرسىلىرىنى

تېپىپ بېرىپ خېلى ئابرۇي تاپقان. بارا - بارا ئۇنىڭ جىنلىرى-
نىڭ كۆچى ئاجىزلاپ كەتتى. ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى كارامىتىنى
كۆرسىتەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ باشقىلاردىن
كۆچلۈكرەك جىن سېتىۋېلىش ئويىدا بولدى. خۇدادىن ئۆزىگە
مەدەت بېرىشنى ئۆتۈندى (ھېچ بولمىسا شۇنداق ئويلىدى).
تاسادىپىي ماخمۇتنىڭ جىن ساتىدىغان بولۇپ چىققانلىقى ھېكىم
موللام ئۇچۇن «خۇدانىڭ مەدىتى» بولغان بولسا، ئەسىرنىڭ
ئەپسانىۋى قۇرۇلمىسى ئۇچۇن ئېيتقاندا، خۇدانىڭ قىيىن شارا-
ئىتتا ئوتتۇرىغا چىقىشى بولدى. شۇنداق قىلىپ، بىز ماخمۇتنىڭ
ھېكىم موللامغا ئۆز جىنلىرىنى 1500 يۇەنگە سېتىپ بەرگەنلە-
كىدەك «ئەقىلگە سىغمايدىغان ۋەقە» بىلەن تونۇشتۇق. نەتىجىدە
يالغاندىن شۇنداق قىلىپ ھېكىم موللامنىڭ ئەدىپىنى بېرىۋاتقان-
لىقىدەك ئىككىنچى بىر خىل قۇرۇلما بىزنىڭ ئېسىمىزدىن
كۆتۇرۇلۇپ كەتتى. ئېسىمىزدە قالغىنى جىن سېتىشتىن ئىبا-
رەت ھەم غەلىتە ھەم ئاجايىپ ئەپسانىۋى ۋەقە بولدى.

II

ئەدەبىياتتا ئادەملەردىكى نورمال دىنىي ئاڭغا مۇناسىۋەتلىك
بولغان بەزى چۈشەنچىلەرنىڭ ئەكس ئېتىپ تۇرۇشى مەيلى ئىچكى
ياكى تاشقى تەسىردىن بولسۇن، ئومۇمەن ساقلىنىش زۆرۈر بول-
مايدىغان ھادىسە. گارسىيا ماركوزنىڭ «يۈز يىل غېرىبلىق»
ئەسىرىدىمۇ ئۆلۈكلەر پائالىيىتى، جىن - ئالۋاستىلارنىڭ ھەر-
كەت تەسۋىرلىرى خېلى ئورۇن ئالغان، بۇنداق ئەھۋاللارنى ئىل-
گىرىكى ئەدەبىيات چۈشەنچىلىرىمىز بويىچە بىزنىڭ ئىنكار قىل-
ىشىمىز ئەمدى كىتابخانلىرىمىزنى ئىشەنمەس قىلىپ قويىدى.
ئەكسىچە، كىتابخانلىرىمىزنى بىزدىن ئەدەبىيات ھادىسىلىرى
ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىمىزنى، ئوي - پىكىرلىرىمىزنى يېڭىلا-

شنی تەلەپ قىلىدىغان قىلىپ قويۇۋاتىدۇ. مەن بۇنىڭلىق بىلەن «جىن سودىسى» ھېكايىسىنى كۆككە كۆتۈرمەكچى ئەمەس. ھېكايە دىنىي تونغا ئورىنىۋېلىپ نادان كىشىلەرنى ئالداپ قاقتى - سوقتى قىلغان ھېكىم موللامنى كېلىشتۈرۈپ مەسخىرە قىلغانلىقى بىلەن ئەسلىي ھېچقانداق ئۆزگىچىلىكى يوق ئىدى. پەقەت ھېكايە ئاپتورنىڭ مۇشۇنداق كونىدىن - كونا تېمىنى يېپىيېڭى قۇرۇلمىغا ئىگە قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى يېڭىلىققا ئىنتىلىش تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىكى بىز ئۈچۈن قىممەتلىك بولدى.

بۇگۈنكى ئەدەبىياتتىكى تەرەققىيات، ئۆزگىرىشلەرنى ئۇنىڭ ئىچكى قىسمى بىلەن، توغرىراقى، ئۆزىنىڭ ئەنئەنىسى دائىرىسى بىلەن چەكلەپ قاراش يېتەرسىزلىك قىلىدۇ. يېڭىچە ئەدەبىيات قاراشلىرى، چۈشەنچىلىرى مەيلى قايسى ئەل ئەدەبىياتىدا بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئۇنى قوبۇل قىلىشقا ماھىر بولۇپ، ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەشكە تىرىشقىنىمىز ياخشى. بۇ يەردە «باشقىلارنىڭ چاپىنىنى ئەكىلىپ كىيگۈزۈپ قويۇش» ھادىسىسى مەۋجۇت بولمايدۇ. يېڭىچە ئەدەبىيات چۈشەنچىلىرى بىلەنمۇ باھا بەرگىلى بولىدىغان ئەسەرلىرىمىزنىڭ مەيدانغا كېلىۋاتقانلىقى ھەممەيلەننى خۇشال قىلماقتا. بىز تەنقىدچىلىرىمىزنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىنى بېيىتىشنى مەقسەت قىلغانكەنمىز، بىر ئاز دادىل بولۇشىمىز لازىم. «كاتەكنىڭ ئالدىدىكى داننى تېرىپ يەۋېلىپلا كىرىپ كېتىدىغان» ئۆلۈكلۈككە، ئەدەبىيات مۇنبىرىدە ياشاپ ئۆتكەن مەشھۇرلارنىڭ سۆزلىرىگىلا ئېسىلىۋالىدىغان، ئۇنى شەرھلەپ بېرىشىنىلا مەزمۇن قىلىدىغان تەنقىدچىلىككە خاتىمە بېرىشىمىز زۆرۈر.

ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى تەرەققىياتىدا گەۋدىلىك بولۇۋاتقىنى مەخسۇسلاشتۇرۇشتۇر. ئىلگىرىكى تەنقىدچىلىرىمىز توغرىسىنى ئېيتقاندا ئالدىغا نېمە ئۈچرىسا شۇنى قىلىپ

كەلگەنىدى. ئۇلاردا بىرەر ساھەدە مەخسۇس ھەم چوڭقۇر ئىزدە-
نىش يېتەرسىز ئىدى. كىتابخانلىرىمىزغا مەلۇمكى، ھازىر بىر
قىسىم ياشلىرىمىز بۇنداق ئەھۋالنى بۇزۇپ تاشلاشقا تىرىشۋاتە-
دۇ. ئۇلار ئاساسەن پروزا، شېئىرىيەت ۋە كىنو ـ تېياتىرچىلە-
قىمىزنىڭ بۇگۈنكى ئەھۋالى ئۈستىدە چوڭقۇر، ئەتراپلىق تەتقە-
قات ئېلىپ بېرىشقا يۇرۇش قىلغاندەك تۇرىدۇ. بۇنداق بولغاندا،
ھەرقايسى ژانىرلىرىمىزدىكى تەرەققىيات، ئىلگىرىلەش ئەھۋاللە-
رىنىڭ ۋاقتىدا، خېلى مۇكەممەل، ئەتراپلىق تەھلىل قىلىنىشە-
غا زور پايدىسى بار.

«جىن سودىسى» ھېكايىسى پروزىچىلىقىمىزنىڭ تەرەققىيا-
تىغا بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان تەنقىدچىلەرگە م. ر. ئاناندىنىڭ
مۇنداق بىر ئورۇنلۇق سۆزىنى ئەسلىتىدۇ «ئانىلار بالىلىرىغا،
بالىلار بالىلىرىغا ئېيتىپ بەرگەن ئاشۇ چۆچەكلەرنىڭ شەكىللە-
رىگە ۋارىسلىق قىلغىنىمىزدىلا، ئاندىن ھازىرقى ھېكايىچىلىقە-
مىزنىڭ يېڭى تېپىلىرىنى راۋاجلاندۇرالايمىز.»

مەن ئەدەبىياتىمىزدىكى ئىلگىرىلەشلەرنى بۇگۈنكى تەنقىد-
چىلىك ئۇقۇملىرى بويىچە چۈشەندۈرۈپ بېقىشنى كۆپرەك تەشەب-
بۇس قىلغۇچىلاردىن، شۇڭا ھېكايىدىكى ئەنئەنىۋى تەنقىدچىلە-
كىمىز بويىچە چۈشەندۈرۈلىدىغان مەزمۇنلار ئۈستىدە كۆپ توخ-
تالمىدىم.

ئۇمىد ئىزدىنىدىغان، تىرىشچان كىشىلەردە

«تىپ تاللاش» ناملىق ھېكايىنى ئوقۇغاندىن كېيىن

زىددىيەتنىڭ ئاشكارىلانغىنى ياخشى بولدى، «يېپىق قازان يېپىق بويىچە قېلىۋەرسۇن» دەيدىغان بولساق ئىلگىرىلەش يولىدىمىزنى توسۇپ قويغان بولىمىز، ئۇ چاغدا يەنىلا كونا مۇقامغا توۋلاپ، بىر ئىزدا پىرقىراپ يۇرمەكتىن باشقا يول قالمىغان بولاتتى. لېكىن، بىزنىڭ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكنى ئېچىۋېتىش، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش ساداسىغا چۆمگەن بۇگۈنكى مۇھىتىمىز ئىگىلىك تىكلەش، جاپاغا چىداپ يېڭىلىق يارىتىش روھىنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

«شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ «ئەدەبىيات گۈلزارى» بېتىگە بېسىلغان «تىپ تاللاش» دېگەن سەرلەۋھىلىك ھېكايە ناھايىتى دادىللىققا ئىگە. ئۇنىڭ دادىللىقى نەدە؟ ئۇنىڭ دادىللىقى «يېپىق قازان» نى «ئاچقان» لىقىدا! يېقىندىن بۇيان مەتبۇئاتلاردا مۇشۇنداق ياخشى ئەسەرلەر ئېلان قىلىنىۋاتىدۇ. «تىپ تاللاش» سەرلەۋھىلىك ھېكايە ئەنە شۇلارنىڭ بىرى دېيىشكە بولىدۇ. ھېكايىدا ئاپتور جۇرئەتتىن ئىبارەت بۇ «ئىدىيىدە تۇراقسىز» ياشنى «نېفىتلىك ئۆزلەشتۇرۇلگەنلىكىنىڭ 30 يىللىقى» غا بېغىشلاپ يازىدىغان ئوچېركىنىڭ تېمىسى قىلىپ تاللىۋالىدۇ. بۇنداق تاللىۋېلىش ھېكايىدا ئاشكارىلانغان زىددىيەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىر زور پاجىئە ئېلىپ كەلگەنىدى. چۈنكى، سېخ مۇدىرى مەخسۇت ئۆچۈن پەقەت ھۇسىينگە ئوخشاشلار ئەڭ ياخشى ئىشچى بولالايتتى. گەرچە ئۇنىڭدا ئىزدىنىش، يېڭىلىق

يارىتىش روھى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇن-
دايدىغان، قۇلىقى يۇمشاق ئىشچى، شۇڭا ئۇنى «ئۇلگە» ياكى
«تىپ» قىلىپ كۆرسىتىش تامامەن ئەقىلگە مۇۋاپىق بولغان
بولاتتى. ياش ئىشچى جۇرئەتچۇ؟ ئۇ ئىش تۈزۈمىگە رىئايە قىلغا-
نى، بېرىلىپ تېخنىكا ئىگىلەپ سېختا تېخنىكا يېڭىلاش ئېلىپ
بارغىنى، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتتا خەنزۇچە ئۆگىنىپ ئۆز بىلە-
مىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋاتقىنى بىلەن رەھبەرلىكىنىڭ (سېخ مۇدە-
رىنىڭ) ئاغزىدىن چىققان بارلىق «مەجبۇرىيەت» لەرگە تولۇق
«ئەمەل» قىلىپ كېتەلمەيدۇ، شۇڭا سېخ مۇدىرىنىڭ نەزىرىدە
ئۇ تىپ بولالمايدۇ، ۋەھاكازا.

دەرۋەقە سېخ مۇدىرىنىڭ مۇخبىرغا «تىپ» دەپ تونۇشتۇر-
غىنى ھېلىقى «قۇلىقى يۇمشاق»، «ئون ئېغىز گەپ قىلسىڭىز
بىر ئېغىز جاۋاب قايتۇرىدۇ» غان، «كالىدەك يۇۋاش» ھۆسىيىن
بولدى. يۇۋاش، ئېغىر بېسىقلىق ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس مىجەز
خاراكتېرى. ئۇنىڭ ئىش تۈزۈمىگە ئاڭلىق رىئايە قىلىشى، ۋەزە-
پىنى تولۇق ئورۇندىشى بولسا بىر ئىشچىدا بولۇشقا تېگىشلىك
مەجبۇرىيەت. شۇنداق ئىكەن، ئىشچى ھۆسىيىنىڭ ئۆزىگە تە-
گىشلىك مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنى
«ئىلغار تىپ» قىلىپ كۆرسىتىشكە بولامدۇ؟ جۇرئەتنىڭ ئىش-
تىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا (ئەلۋەتتە دائىم ئەمەستە!) تانسا ئوي-
ناشتەك ئاممىۋى كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىپ قوي-
شى ئۇنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ يەنە بىر تەرە-
پى، ئىش - ئەمگەككە، قانۇن - تۈزۈمگە توسقۇنلۇق ھەم
خىلاپلىق قىلمىغان ئەھۋال ئاستىدا بۇنداق ساغلام مەدەنىي كۆ-
ڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىش ھەم ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش
ئۆز نۆۋىتىدە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىشنىڭ بىر
تولۇقلىمىسى، ھەرگىزمۇ ئىدىيىدە «تۇراقسىز» لىقنىڭ ئىپادە-
سى ئەمەس. ئەگەر قىممەتلىك يېرى، جۇرئەت سەنئەتنى،

ئىلىم - پەننى سۆيىدۇ، يېڭىلىق يارىتىشقا ئىنتىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇ قىممەتلىك پەزىلەتلىرى ھېكايىدا زىددىيەتنى ئاشكارىلاش ئۈچۈن تايىنىلغان مۇھىم ئاساس. ھېكايە مۇشۇ ئاساسقا تايىنىپلا ئۆزىنىڭ بەدئىي مۇۋەپپەقىيىتىنى كۆچەيتكەن.

«تىپ تاللاش» سەرلەۋھىلىك ھېكايە «زىددىيەتنى ئاشكارىلاش» ئەھمىيىتىگە ئىگە بولۇپلا قالماي، يەنە ئاشكارىلانغان زىددىيەتكە نىسبەتەن كىتابخاندا مۇلاھىزە قىلىش، ئۇنىڭ ئەتىمىزگە كۆرسىتىدىغان سەلبىي تەسىرى ھەققىدە ئويلاندۇرۇش قىممىتىگىمۇ ئىگە. سەلبىي شەيئى، سەلبىي ھادىسىلەر ھەققىدە قايتا ئويلىنىش ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق، بۇ مەنىدىن ئالغاندا، «تىپ تاللاش» ناملىق ھېكايىدىكى ئاشكارىلانغان زىددىيەت بىزنى ئويغا سالىدۇ. ئايرىم كادىرلىرىمىزدا ئىلغارلارنى بايقاش ھەم پەرۋىش قىلىشقا كۆڭۈل بۆلۈش جەھەتتە يەنىلا بەزى ناتوغرا قاراشلار، مەسىلىلەر مەۋجۇت، بۇنداق مەسىلىلەر تېخىمۇ كۆپ كېشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارىنى قوزغىيالىسىلا چوقۇم ئوڭۇشلۇپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كامىل.

خۇلاسە شۇكى: ياش ئىشچى جۇرئەت ئاڭلىق شۇنداقلا رېئاللىق ھەرىكەت پىلانىغا ئىگە. بۇ خىل ھەرىكەت پىلانى چوقۇم ئۇنى ئۆز تۇرمۇشىنى مەنىلىك ئۆتكۈزۈش يولىغا باشلايدۇ. ئۇمىد ئەنە شۇ جۇرئەتتەك ياشلاردا!

بالىلار قەلبىنىڭ ئەينىكى

«سومكىدىكى جېدەل» ناملىق بالىلار ھېكايىلىرى
توپلىمىنى ئوقۇغاندىن كېيىن

بالىلار ئەدەبىياتى بالىلارنى تەربىيىلەشنىڭ مۇھىم قورالى. بالىلار ئۆزلىرىنىڭ تەپەككۇرى، قىزىقىشى بىلەن بالىلار ئەدەبىياتىغا مەپگۈ موھتاج. بالىلار ئەدەبىياتى يېزىقچىلىقى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار بالىلارنىڭ تىلى، پىكىر قىلىش ئادەتلىرى، قىزىقىشى ۋە تەسىرلىنىش ئۆلچەملىرىنى توغرا ئىگىلەپ، مەزمۇنى مول، شەكلى ھەر خىل، ئاممىباب ئەسەرلەرنى كۆپلەپ ئىجاد قىلىپ، بالىلارنى ئۆز تۇرمۇشىنى ۋە شەيئىلەرنى سەنئەت جەھەتتىن بىلىشكە يېتەكلىشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، بالىلارنى كىچىكىدىن تارتىپ خەلقنى، ۋەتەننى، سوتسىيالىزمنى سۆيىدىغان، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزاملىق بولۇپ يېتىلىشكە يېتەكلىگىلى بولىدۇ.

يازغۇچى ماخمۇت مۇھەممەتنىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «سومكىدىكى جېدەل» ناملىق بالىلار ھېكايىلىرى توپلىمى بالىلارنى تەربىيىلەشتىكى ياخشى ئوقۇش-لۇق. بۇ توپلامغا، بالىلارنىڭ چوڭلارنى ھۆرمەت قىلىش، تىرىشىپ ياخشى ئۆگىنىش، ئۆزئارا يارەملىشىش، كوللېكتىپنى قىزغىن سۆيۈش جەھەتتىكى قەلب دۇنياسى ئىخچام ۋە جانلىق تەسۋىرلەنگەن نەمۇنىلىك ئەسەرلەر كىرگۈزۈلگەن. «ئۆتكۈر ئۆزگەردى» توپلامغا كىرگۈزۈلگەن ياخشى ھېكايە بولۇپ، ھېكايىدە تەسۋىرلەنگەن ئۆتكۈر دەسلەپتە چوڭلارنى ھۆرمەت قىلمايدە-

غان، مەكتەپكىمۇ ۋاقتىدا بارمايدىغان، مەنمەنچىلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك بالا. ئۇ، دادىسى بىلەن بىر ئىدارىدە ئىشلەيدىغان كىرەم ئاكىنى مۇرىسى بىلەن قەستەن سوقۇۋېتىپ، ئۇنىڭغا قوپاللىق بىلەن يانىدۇ. ئاپتور بۇ جەريانىنى ئىنچىكە تەسۋىرلەشكە ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەچكە، ئۆتكۈرنىڭ ياماق ئىللەتلەردىن قول ئۈزۈپ، ياخشى ئوقۇغۇچى بولغاندىن كېيىنكى ئوبرازى ناھايىتى جانلىق تەسۋىرلەنگەن، كىتابخانلارنى تەسىرلەندۈرۈش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.

بالىلار ھېكايىلىرىدە بالىلارنىڭ ياماق ئىللەت، ياماق قىلىقلارنى يوقتۇرۇشالغانلىقىنى تەنقىد قىلىش بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ كىشىنى بىزار قىلىدىغان ئەخلاقسىزلىقىنىڭ كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان ھالەتكە ئۆزگىرىش جەريانىنى ياخشى تەسۋىرلەپ، قايىل قىلارلىق دەرىجىدە يورۇتۇپ بېرىش بالىلار يازغۇچىسىدىن بەدئىي دىت ۋە يۇكسەك مەسئۇلىيەتچانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، يازغۇچى بالىلار ئارىسىغا چوڭقۇر چۆكۈپ، بالىلارنىڭ خۇي - مىجەزىنى پۈختا ئىگىلىشى، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - تىلەكلىرىنى ئىنچىكە كۆزىتىشى كېرەك. بىز توپلامغا كىرگۈزۈلگەن «ئۆتكۈر ئۆزگەردى»، «قۇندۇز بىلەن يۇلتۇز» قاتارلىق ھېكايىلەردىن ئاپتورنىڭ بۇ جەھەتتىكى تىرىشچانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. ھېكايىدە ئۆتكۈرنىڭ ئۆزگىرىش ھالىتى بىلەن قۇندۇزنىڭ ئۆزگىرىش ھالىتى يازغۇچىنىڭ «بالىلار ئالدىدا جاۋابكار بولۇش» روھى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن. «قۇندۇز بىلەن يۇلتۇز» ھېكايىسىدە قۇندۇز ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ ئاغرىپ قالدىم دەپ مەكتەپكە بارمايدۇ. لېكىن، ھەقىقەتەن ئاغرىق تۇرۇپمۇ ئانىسىنىڭ توسۇشىغا قارىماي مەكتەپكە ماڭغان سىنىلىسى يۇلتۇزنى كۆرگەندە، سىنىلىسىنىڭ ئىلىم ئىگىلەشكە بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئۆگىنىشتە تىرىشمايدىغان، ۋاقىتنى قەدىرلىمەيدىغان روھىي ھالىتىنى

دىن قاتتىق نومۇس قىلىدۇ ـ دە، سىڭلىسى يۇلتۇز بىلەن خۇشال هالدا مەكتەپكە يۈرۈپ كېتىدۇ. يۇقىرىدىكى ئىككى هېـ كايىدىن شۇنى هېس قىلىشقا بولىدۇكى، ئۆتكۈر بىلەن قۇندۇزـ نىڭ ئۆزگىرىشىدە ئاتا ـ ئانىنىڭ نەسىهىتى ئاساس قىلىنمىغان، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ ئۆزلىرىگە يېقىن بولغان ۋاستە (ئامىل) نىڭ تەسىرىدە، هايات مەنتىقىسىگە ئۇيغۇن هالدا چۈشىنىشىنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ئاساس قىلىنغان.

دېمەك، بالىلار ئوبرازىنى يارىتاندا، بالىلارنىڭ ئىدىيە، هەرىكەت، كۆز قاراش جەهەتتىكى ئۆزگىرىش هالەتلىرىنى، ئۇـ نىڭ سەۋەبلىرىنى نوقۇل هالدا ئاتا ـ ئانا ياكى «چوڭ پېرسوناژـ لار» نىڭ پەندى ـ نەسىهىتىگىلا باغلاپ قويۇش بالىلارنى تەسىرـ لەندۇرۇشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى ئەمەس. بۇنداق قىلىش بالىلار ئەدەبىياتىنىڭ تەربىيىۋى رولىنى كۆچەيتىشكە ۋە بالىلار ئوبرازىـ نىڭ تەسىرلەندۇرۇش كۈچىنى ئاشۇرۇشقا يارىدەم بېرەلمەيدۇ. هەرقانداق ئەسەردە بالىلارغا ئۆزلىرىنىڭ كونكرېت تۇرمۇشىدىن ئۆزلىرى تەربىيە ۋە ساۋاق ئالىدىغان مۇهىت يارىتىپ بېرىش مۇهىم. شۇنداق قىلغاندا، خۇددى ماكسىم گوركى «ماۋزۇلار توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدا كۆرسەتكەندەك، بالىلار «ئۆز ئەدەبىياتىدىن ئۆز قابىلىيىتىنى بىلىشنى ئۆگىنىدۇ». يازغۇچى ماخمۇت مۇهەممەت بۇ تەرەپلەرگە دىققەت قىلغاچقا، ئۇنىڭ بالىلارغا تەقدىم قىلغان ئەسەرلىرى ئۆسمۇر كىتابخانلارنىڭ ئالـ قىشىغا ئېرىشمەكتە.

توپلامغا كىرگۈزۈلگەن بالىلارنىڭ كىچىكىدىن تارتىپ كولـ لېكتىپنى سۆيۈش، ئاممىنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئاسراش، ئىقتىـ سادچىل بولۇش، سوتسىيالىستىك ۋەتەننى گۈللەندۇرۇشكە ئاتـ لىنىش روهىغا قىزغىن مەدهىيە ئوقۇلغان. «قار يەنە ياغسىدى»، «بور هەيئىتى» قاتارلىق هېكايىلەر شۇلارنىڭ جۈملىسىدۇر. هېكايىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى جۈرئەت قىشلىق

تەتىل مەزگىلىدە ساۋاقداشلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ، مەكتەپ هويلىسىدىكى قېيىن قارنى تازىلايدۇ. قار يەنە ياغسا كوللېكتىپ ئۇچۇن يەنىمۇ كۆپرەك ياخشى ئىش قىلىشنى ئويلايدۇ. ئەكبەر كىچىك ياغاچ ساندۇق ياساپ ئېشىپ قالغان قالدۇق بورلارنى شۇ ساندۇققا سېلىپ ساقلاپ، بورنىڭ ئىسراپ بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

بۇ ئوبرازلار بالىلارنىڭ هەربىرىدە ئۇسۇلى ۋە كۆزىتىش، پىكىر قىلىش دائىرىسى، تۇرمۇش چۈشەنچىسى جەهەتلەردىن مەنتىقىگە ئۇيغۇن يارىتىلغان بولۇپ، ئۇلار كىچىك دوستلار ئارىسىدا بار، ئۇلارنىڭ قەلبىگە سىڭىپ كىرەلەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئەڭ ياخشى غايىۋى دوستلىرىغا ئايلىنالايدۇ.

«بالىلار شېئىرلىرى» غا بىر قانچە سۆز

بالىلارغا بېغىشلانغان ھەر قانداق مۇھاكىمە بالىلار شېئىر-لىرىنى «ئۆزىنىڭ بولماسلىق» تەك قىسمەتتىن ئازاد قىلالماي كەلدى. بالىلار ئۆز شېئىرلىرىدىن نەزەرىيىۋى تەھدىتلەرنىڭ رولىنى كۆرەلمىدى. مۇشۇنداق ۋاقىتتا توساتتىن بالىلار شېئىر-لىرىدا ئۆزىنى ـ ئۆزى يېڭىلاش، ئۆزگەرتىشنىڭ يېڭىچەرەك بىر يولى بارلىققا كەلمەكتە. بۇنىڭدا قانداقتۇر، نەزەرىيە جەھەتتىكى «بالىلار ھەققىدە چوڭقۇر، ئەتراپلىق، پىشقان تۈرمۇش جۇغلان-مىسى بولۇش» دېگەن پرىنسىپلار يوق. پەقەت ھېس ـ تۇيغۇ ۋە پىكىر جەھەتتىن بالىلارغا ئۆز شېئىرلىرىنى، قىلىقلىرىنى ئۆزلىرىگە مۇناسىپ قىلىپ بېرىشتەك ئىجادىيەت ئىستىلى ھالقە-لىق رول ئويناۋاتقاندەك قىلىدۇ. بۇ خىل ھالەتنى بالىلار شە-ئىرلىرىنىڭ ئۆتمۈشى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، ئىچكى جەھەتتىكى بىر قېتىملىق سەكرەش دېيىشكە بولىدۇ.

«ئىلىـى دەريـاسى» ژۇرنىلىنىڭ 1992 ـ يىللىق 1 ـ، 2 ـ سانلىرىدا ئېلان قىلىنغان «بالىلار شېئىرلىرى» سەرلەۋھە-سى ئارىسىدىكى بىر قانچە شېئىرلار بىزدە ھاياجان قوزغىدى. ئىجادىيەتتە پەقەت پىكىرنىڭلا يېڭى بولۇش مەسىلىسى ھازىر ئانچە تەسىرات قوزغىيالمايدىغان بولۇپ قېلىۋاتقانلىقى ئاپتورلارغا مە-لۇم. ئۇنداقتا بىزنى ھاياجانلاندۇرۇۋاتقان، پىكىر قىلىشقا ئالدى-رىتىۋاتقان نەرسە زادى نېمە؟ بۇنىڭغا بىز: بۇ شېئىرلارنىڭ بالىلار قەلبى، ھېس ـ تۇيغۇسى بىلەن بالىلار شېئىرلىرىنى بىرلەشتۈرۈشنى مۇھىم بىلگەنلىكىدە، مۇشۇ يولدا ئىزدىنىپ باققانلىقىدا، دەپ جاۋاب بېرىمىز.

بالىلار شېئىرلىرى ئۇچۇن بالىلار تەپەككۇر ئالاھىدىلىكى بويىچە يارىتىلغان نىسپىي ئىندىۋىدۇئال سىمۋول بولۇشى، شۇ- نىڭدەك بالىلار گراماتىكىسىمۇ ئۆز رولىنى ئىپادىلەۋاتقان بولۇ- شى لازىم. بىز يۇقىرىقى شېئىرلاردىن چولتا، ئۇزۇك، تولۇق بولمىغان گراماتىكىلىق شەكىللەرنى ئاي، كېچە، قۇياش، نۇر... دېگەنلەرنىڭ نىسپىي بولغان، شۇنىڭدەك يەنە بالىلارنىڭ تەپەككۇرىغىلا باپ بولغان سىمۋول ھالەتلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىمىز.

بىز بالىلار شېئىرلىرىدىكى ھېسسىياتنى چوقۇم بالىلارنىڭ ھېسسىياتى دېيىشكە جۈرئەت قىلالايدىغان مۇھىتنى بارلىققا كەل- تۈرۈشىمىز كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۇن ئىجادىيەتچى پسىخىك جەھەت- تىن، بالىلار تەپەككۇرى، ھېسسىياتىنىڭ ئۆزىگە نىسبەتەن يول بەرمەيدىغان چەكلەش كۈچىنى قوبۇل قىلىشى لازىم. يۇقىرىقى شېئىرلارنىڭ ئىجادچىلىرى — زامانىدىن پاكىزات بىلەن ئابلىكىم ھەسەنلەر بۇ چەكلەش كۈچىنى قوبۇل قىلغان. ئۇلار «بالىلار شېئىرلىرى» نى يازغان. ئۇلار بۇ «بالىلار شېئىرلىرى» نى بالىلارغا ئوقۇتتى. ھېس قىلىشىمىزچە، بالىلار ئۆز شېئىرلىرى- نى ئۆزلىرى ئوقۇسا، تېخىمۇ «تەم» لىك بولىدىكەن. «مومام- نىڭ چۆچىكى» (زامانىدىن پاكىزات) بىلەن «پاشىنىڭ سۆزى» (ئابلىكىم ھەسەن) بالىلار ئىجادىيىتىمىزدە بەدىئىيلىك جەھەت- تىكى يوشۇرۇنلۇقنى نامايان قىلىشتا بىر ئىلگىرىلەشنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بالىلار موماي ئېيتقان چۆچەكنى ياقتۇرمىدى. چۈنكى، ئۇ سىرلىق ئوردا ھەققىدىكى قەدىمى چۆچەك ئىدى. ئۇنىڭ مۇھىتى ئۇنى تېخىمۇ يېگانە، تېخىمۇ يىراقتا قالدۇراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ خىل يېگانىلىقى بىلەن ئاللىقاچان تاشلىۋېتىلدى. شۇنداقكەن، بالىلارنىڭ يېڭى «ئوردا» ياساش، ياسىغاندىمۇ «مو- ماينىڭ چۆچىكى» دىكىگە ئوخشىمايدىغان، «قۇشلار»، «ھايۋانات- لار» ئەركىن كىرىپ چىقالايدىغان، بالىلار ئۆزلىرىمۇ كىرىپ

ئويۇنىيالايدىغان قىلىپ ياساش بالىلارنىڭ رېئاللىقنىڭ ئىنكاسى ئەمەسمۇ؟ بۇ ئارزۇغا تەبىئىيكى ئۆتكەن زامان بىلەن بۈگۈننى، ئەجداد بىلەن ئەۋلادنى ئاڭ جەھەتتىن ياراشتۇرۇش تەقەززالىقى سىڭگەن. بىزنىڭچە بۇ خىل ياراشتۇرۇش، ئۆزئارا ئەپۇ قىلىش ئاساسىدا ئەمەس، بەلكى چۆچەكتىكىدەك بۈگۈننى ئۆلچەم قىلىش ئاساسىدا، ئۆزئارا تۈزىتىش، يېڭىلاش يولى بىلەن ئىشقا ئاشۇرۇلسا تېخىمۇ قىممەتلىك بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئۆزلىرى ياسىغان يېڭى «ئوردا» سىغا ئۆزلىرى ئىسىم قويۇشقا جۈرئەت قىلالمىغان- لىقى بىر پاجىئە. بۇ بالىلارنىڭ باشباشتاقلىق قىلمىغانلىقىدىن بولدىمۇ؟ ياكى يېپىق ئەنئەنىنىڭ تەسىرىدىن بولدىمۇ؟...

پاشا ئەزەلدىن ئادەملەرنىڭ «دۈشمىنى» دەپ قارىلىپ كەل- دى. ئادەملەر ئاڭ جەھەتتىن ئۇنى سازلىققا مەھكۇم قىلدى. ئۇ ئۆز تەبىئىتىنى ئۆزگەرتىپ ئادەملەرگە «دوست» بولۇش نىيىتە- نى ئىزھار قىلسىمۇ، سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچراۋاتىدۇ. دېمەك، يېڭى ھالەت، يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى قوبۇل قىلماسلىق، ئۇنى كونا چۈشەنچىلەر بىلەن ئۆلچەش خاھىشى «پاشىنىڭ سۆزى» دە ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقان ۋە تەنقىدلىنىۋاتقان مەسىلە. بۇنى بالىلار- غا تونۇش بولغان پاشا، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ يامانلاپ كېتىش ھەر- كىتى بىلەن ئوبرازلاشتۇرۇش بالىلار تەپەككۇرىنىڭ چەكلەش كۈچى دائىرىسىدە ئىشقا ئاشۇرۇلغان.

«تاغ» (زامانىدىن پاكىزات) ۋە «نەي چالىدۇ بىر بالا» (ئابلىكىم ھەسەن) بالىلارچە ھېس - تۇيغۇ ۋە تەسەۋۋۇرغا تېخىمۇ باي. بىزنىڭ تاغنى ئەيىبلىگىمىز كېلىدۇ. بىراق ئۇنىڭ ئەسلىي تەبىئىتى ئۇستىگە يۈكلىنىۋاتقان ئانىزملىق روھ ئۇنىڭ ھەر نېمە بولۇشىغا بىردىن - بىر سەۋەبچىدۇر. بۇگۈن ئۇ بالىلارنىڭ تەسەۋۋۇرىدا «دورامچى» بولۇپ قالدى. تاغ بىلەن بالىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاغرىنىش، رەنجىش ياتىدۇ. بالىلار تاغ- نىڭ ئۆزلىرىدىن چوڭ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنى قانائەتلەندۈرە-

لىگۈدەك جاۋاب بېرەلمىگەنلىكىدىن ئاغرىنماقتا. ئاددىيلاشتۇرۇ-
ۋېلىشمۇ بالىلار پسىخىكىسىدىكى بىر ئامىل. ئۇلار دۇنيانىڭ
كۆپلىگەن مۇرەككەپلىكلىرىنى ئەنە شۇ ئاددىيلاشتۇرۇۋېلىش يولى
بىلەن قوبۇل قىلىدۇ. بالىلار ئىجادىيەتتىدە بۇ تەرەپكە سەل
قاراشقا بولمايدۇ. ئەمما، بۇ ئاددىيلاشتۇرۇۋېلىش بالىلارغا مۇ-
رەككەپلىكلەردىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇش، ئىلمىيلىكتىن باش تار-
تىش تۈيغۇسىنى بېرىپ قويماسلىقى كېرەك. «نەي چالىدۇ بىر
بالا» بۇ جەھەتتىكى ياخشى ئۇلگە. «قۇياش» — ئۇ ساقاللىق
بوۋاي. بۇ ئۇنىڭ بىر تەرەپتىن بالىلارنىڭ بوۋىسى بىلەن تەڭ
ياشلىق بولغانلىقىدىن، يەنى بالىلارنىڭ ئەجداد ھەققىدىكى كۆ-
پىنچە چۈشەنچىسى بوۋىسى بىلەنلا چەكلىنىدۇ. قۇياشنىڭ پېتە-
شى ھەققىدىكى ئىلمىي ھەقىقەتنى ئۇلار ئاجايىپ گۈزەل ئېستې-
تىكا بىلەن يۇغۇرغان. قۇياشتىن ئىبارەت بۇ مېھرىبان بوۋاي،
ئالەمگە ئۆز نۇرىنى بېرىپ، ئاخىرىسىدا تاغ ئارقىسىدىكى كەپە-
سىگە كېتىدۇ. ئۇ يەردە نەۋرىسى مېھرىبانلىق، توغرىلىق،
ياخشىلىق ناخشىسىنى ياڭرىتىپ، بوۋىسىنى ساقلاپ تۇرىدۇ.
بۇلار، ئىپتىدائىي ئەپسانە — رىۋايەتلەردىكى «دۇنيانى بىلىش
جەھەتتىكى ساددا قاراش» ئەمەس، بەلكى بالىلارنىڭ تەپەككۇر
سەنئىتىدىكى بىر بەدىئىي يوشۇرۇنلۇق.

«ئالتۇن ئاي» (زامانىدىن پاكىزات) ھەققىدە بىز مۇنۇلارنى
ئويلايمىز. تەبىئەتكە، شەيئى ـ ھادىسىلەرگە ئۆز تەپەككۇرى،
ھېسسىياتى بويىچە ياندىشىش بالىلار پسىخىكىسىنىڭ بىز بىلمە-
غان يەنە بىر تەرىپى. بالىلار كۆپلىگەن ئۆزگىرىش، ھادىسىلەر-
نى شەكلەن كۆزىتىدۇ. ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ پائالىيەتلىرى ئىچىگە
ئېلىۋالماقچى بولۇشىدۇ. بىزنىڭ كۆپلىگەن بالىلار چۆچەكلىرە-
مىز، بالىلار ئويۇنلىرىمىز بار. ئىنچىكىرەك كۆزەتسەك، بۇلار-
دا بالىلاردا بولىدىغان «ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش» ھېسسىياتىغا ئارە-
لىشىپ بەزى تەبىئەت قاراشلىرى، شۇنىڭدەك ئادەم، تەبىئەت

ھەققىدىكى «بىر دەكلىك» ئېڭىمۇ غىل - پال كۆرۈلۈپ قالىدۇ. بىزنىڭچە «ئالتۇن ئاي» نىڭ بالىلار ئۈچۈن قىممىتى مۇشۇ تەرەپ-تە كۆپرەك گەۋدىلىنىدۇ. بالىلار ئۆز ئويۇنلىرى ئۈچۈن ئايدىن نۇر تەلەپ قىلىدۇ. يېتىرقاش، ئەيمىنىش پوزىتسىيىسىدە ئەمەس، ئۆزئارا يېقىنلىق، بىر دەكلىك پوزىتسىيىسىدە بولىدۇ. شۇڭا، ئاينىڭ ئۆزلىرىدىن ئايرىلىپ كېتىپ قالماسلىقىنى ئىز-دەيدۇ. بۇ بالىلارنىڭ ھېسسىياتىدىكى بىزنى قىزىقتۇرىدىغان تە-رەپلەرنىڭ بىرسى بولۇپ قالغۇسى.

ئاي بىلەن كۈن راستىنلا ئۇرۇشۇپ قالغانمىدۇ؟ ئاي، كۈندىن قورقامدىغاندۇ؟ بالىلارنىڭ بۇلارنى ياراشتۇرۇپ قويۇش ھەققىدىكى ساددا ئوي - خىيالى يۇقىرىقى قاراشلىرىمىزنى تېخى-مۇ چوڭقۇر ئاساسقا ئىگە قىلىدۇ. بىز ئىپتىدائىي ئادەملەرگە، ئۇلار يارانقان ئەپسانە - رىۋايەتلەرگە بەزىدە مۇشۇنداق قىزىققانلى-قىمىزنى ئەسلەپ باقايلى.

«چىراغ ۋە پەرۋانە» نىڭ قىممىتى

ياش فوتوگراف ئابلىز غوجامنىياز ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئەسەر-لىرىدە بەدىئىي ئىجادىيەتنىڭ قانۇنىيىتىگە تۇرلۇك نۇقتىلاردىن ياندىشىش، ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى ئېستېتىك نۇقتىدىن ئەكس ئەتتۈرۈشكە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلىپ، ئۇيغۇر بەدىئىي سۈرەت-چىلىكىمىزدە كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان سۈرەتلىرى دەۋر روھىنىڭ كۈچلۈكلىكى، مەزمۇنىنىڭ موللىقى بىلەن كىشىلەرنىڭ قىزىقى-شىنى قوزغىماقتا. ئۇنىڭ يېقىندىن بۇيان بالىلارغا تەقدىم قىل-غان بىر مۇنچە بەدىئىي سۈرەتلىرى تېما جەھەتتىكى خاسلىقى، قىممەت جەھەتتىكى سالمىقى بىلەن بالىلار ئارىسىدىلا ئەمەس، چوڭلار ئارىسىدىمۇ بەلگىلىك تەسىر قوزغىدى. ئاپتورنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ «گۈلشەن» بېتىگە بېسىلغان «چىراغ ۋە پەرۋانە» ناملىق بەدىئىي سۈرىتى بۇ سۆزىمىزنى ئىسپاتلايدۇ.

سۈرەتتە ئىككى ئۆسمۈرنىڭ چىراغ يېنىدا ئولتۇرۇپ دەرس تەكرارلاۋاتقانلىقى جانلىق، ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مە-لۇمكى، بىرەر بەدىئىي ئەسەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقىشى ئۇ-نىڭدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن رېئاللىقنىڭ تۇرمۇش ئاساسىغا ئىگە بولغانلىقى بىلەنلا ئۆلچەنمەيدۇ، ئۇ يەنە ئاپتورنىڭ ئېستېتىك قارىشى، غايىسى، ئىدىيىسى بىلەن يۇغۇرۇلغان بولۇشى كېرەك. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا «چىراغ ۋە پەرۋانە» ناملىق بەدىئىي سۈرەت ئۆسمۈر بالىلارنىڭ ئىلىم ـ پەننى ئىگىلەش، كىتە-چەكتە ياراملىق ئىز باسارلاردىن بولۇش، گۈزەل تۇرمۇش يارا-تىش يولىدىكى ئىرادىسى، روھىغا ھەم ئۆسمۈر بالىلارنىڭ

ئىلىم - پەننى سۆيۈش قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىشتە بەلگىلىك رول ئويناپدۇ.

ئۆسمۇر بالىلار كەلگۈسىنىڭ ئىگىلىرى، ۋەتەننىڭ ئۈمىدى. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ ئىلىم - پەن ئۆگىنىشى، كىچىكىدىن تارتىپلا بىلىملىك، ئەخلاقلىق ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلمەكتە. ئۆسمۇر بالىلارمۇ ئىلىم - پەن ئىگىلەشنىڭ كەڭرى ئىمكانىيىتىگە ئېرىشىپ، تىرىشىپ ئۆگەنمەكتە. مانا بۇ شۇ بەدىئىي سۈرەتتە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن تېپىك چىنلىق. ئاپتور سۈرەتتە تاللانغان مۇھىتنى يەتمەكچى بولغان بەدىئىي غايە بىلەن يۇغۇرىۋەتكەن. نەتىجىدە بىر قاراش بىلەنلا كىشىگە كۆپ تەرەپلىمە تەسىر بېرىدىغان ئېستېتىك ھالەت شەكىللەندۈرۈلگەن. ئاپتور بەدىئىي ئىپادىلەش جەھەتتە سىمۋول بىلەن ئوخشىتىشنى ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىپ، مۇڭۇپپەقىيەت قازانغان. ئىلىم - پەن قاراڭغۇلۇقنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق چىراغ، ئىلىمگە ئىشتىياق باغلىغان ئۆسمۇر بالىلار بولسا گويا شۇ چىراغ ئەتراپىدىكى پەرۋانىلەردۇر. بۇ خىل ئارىلاش قوللىنىش ئۇسۇلى ئەسەرنى تېخىمۇ يۇقىرى ئېستېتىك ئۇنۇمگە، سىمۋوللۇق خاراكتېرگە ئىگە قىلغان.

«ئېلىشىش» ھەققىدە ئويلىغانلىرىم

مەن «ئىلى گېزىتى» نىڭ 1987 - يىل 5 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان ئابدۇرېشىت خېلىلنىڭ «ئېلىشىش» ناملىق رەسىمىنى كۆرۈپ، بىر خىل ھاياجان قەلبىمنى چۈلغىۋالدى.

رەسىمدە ئۇچ نەپەر سالچىنىڭ ئېگىز تاغ ئارىسىدىكى تار جىرالىقتىكى سۇدا سال ھەيدەپ كېتىۋاتقان كۆرۈنۈشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. رەسىمدە مۇنداق ئىككى تەرەپ روشەن گەۋدىلەنگەن ھەم زىچ بىرلىشىپ كەتكەن. بىرى، ھەقىقىي چىنلىق. ئەجدادلىرىمىز تارىختىن بۇيان تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلىپ كەلدى. بەزىدە تەبىئەت ئۇلارغا ھەيۋە قىلىپ چۆچۈتتى... لېكىن، بۇگۈنكى كۈندە جاسارەتلىك يېڭى دەۋر كىشىلىرىمىز تەبىئەت ئۇستىدىن غالىپ كەلمەكتە.

قاراڭ سالچىلارغا، ئۇلار سالىنىڭ بېشىنى ئۇدۇل كەلگەن تاشتىن بىرلىكتە چەتكە بۇراۋاتامدۇ. توغرا، ئۇلار بىر نىيەت، بىر قەدەمدە ئالغا بېسىۋاتقانلار - دە. ئۇلارنىڭ يولىدا ئۇنداق «تاشلار» دىن يەنە قانچىسى تۇرىدىغاندۇ؟ ئۇلار ئەنە شۇنداق «تاشلار» دىن قانچىسىنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئاخىرقى نىشانغا بارغىچە قانچىلىغان جاپا - مۇشەققەتلەرنى تارتىدىغاندۇ - ھە؟! ياق، قاراڭ ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن دۆلەت، خەلق مەنپەئىتى ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ قورقماسلىقتەك ئالىيجاناب روھ ۋە جاسارەت ئۇرغۇپ تۇرمامدۇ. مانا بۇ، رەسىمدە ئەكس ئېتىپ تۇرغان يېڭى دەۋر كىشىلىرىمىزنىڭ يارقىن ئوبرازىغا سىڭىپ كەتكەن ھەقىقىي دەۋر چىنلىقىدۇر. يەنە بىرى، قويۇق يەرلىك

ئالاھىدىلىك. ئاپتور ئۆز مىللىتىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇش مەدەنىيىتىنى سىنچىلاپ كۆرسىتىشتە، ئالدى بىلەن ئۆزىدە ئالاھىدە مىللىي ئاڭ، يەرلىك سەنئەت قابىلىيىتى بولۇش كېرەك. بۇ تەرەپ قانچە يېتەرلىك بولسا، ئەسەردىكى يەرلىك ئالاھىدىلىك شۇنچە گەۋدىلىنىپ تۇرىدۇ.

ئابدۇرېشىت خېلىل يېڭى دەۋر كىشىلىرىمىزنىڭ ھەرخىل توساقلار بىلەن ئېلىشىش ئارقىلىق غالىبلارچە ئىلگىرىلەۋاتقان روھىنى تېخىمۇ جانلىق، ئوبرازلىق قىلىپ گەۋدىلەندۇرۇپ بېرىشتە پېرسونا‌ژلىرىنى ئۆز جايىنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسى بىلەن ئوراپ، ئۇلارنى سالىنىڭ ئۇستىگە قويغان. بۇ ھال رەسىمنى قويۇق يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلغان. مانا بۇ، رەسىمنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىك جەھەتتە تېخى ئېچىلمىغان رايونغا يۈرۈش قىلىپ قازانغان ئۇتۇقىدۇر.

ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرى

ھازىرقى زامان ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىدە ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرىگىمۇ مەلۇم دەرىجىدە مەجبۇرىيەتلەر يۈكلەنگەن. چۈنكى، ھەر خىل ئەدەبىي ھادىسىلەر ۋە ئەدەبىياتتىكى يېڭىلىقلارنىڭ ۋاقتىدا يورۇقلۇققا چىقىشى ۋە ئومۇملىشىشىدا ئۇلارنىڭمۇ رولى بولىدۇ. «نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن ئەسەرلەردىمۇ ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرىنىڭ ئەمگىكى، ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئەدەبىيات قارىشى، نەزەرىيىۋى چۈشەنچىلىرى ياكى ئىجادىيەت قابىلىيىتى جەھەتتىكى بىر قىسىم ئارتۇقچىلىقلىرى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدە بولسىمۇ سىڭگەن، دېگەن قاراشلارنىڭ كىشىلەرگە يات تۇيۇلمايدىغان بولۇپ قېلىۋاتقانلىقى، مەسىلىنى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئالدى بىلەن بىز ھەر بىر تەھرىرنى ئالايلى، ئۇلاردا ئالدى بىلەن ئاپتورلارنىڭ ئىجادىي ئەمگىكىگە ھۆرمەت قىلىش، توغرا پوزىتسىيە تۇتۇش، ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىشتەك تەھرىرلىك كەسپىي ئېڭى ۋە ئەسەرلەرنى كىتابخانلارنىڭ ئېستېتىك قىزىقىشىغا ماسلاشتۇرۇش، ئىجابىيلىقى كۈچلۈك، بەدىئىيلىكى يۇقىرى ئەسەرلەرنى تاللاش، ئاپتورلارنىڭ ئىجادىيەت قىزغىنلىقىغا مەدەت بېرىش، ئۇلارنىڭ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش، يېڭى ستون، يېڭى بەتلەرنى ئېچىش قاتارلىق پايدىلىق بولغان نۇرغۇن تەرەپلىرى بولىدۇ.

دېمەك، كىتابخانلارنى تېخىمۇ ياخشى مەنىۋى مەھسۇلاتلار بىلەن تەمىنلەش، ياخشى ئەسەرلەر بىلەن يېڭىلىق يوق، بەدىئىيلىكى تۆۋەن ئەسەرلەرنى پەرقلەندۈرۈشتە، ئەدەبىي ئەسەر تەھ-

ھەربىرلىرى ئەدەبىي تەنقىدچىگە ئوخشاشلا كۆچ سەرپ قىلىدۇ.

بىزدە ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرىنىڭ دائىرىسى ئومۇمەن ئەدەبىي ژۇرنال، نەشرىيات ئەدەبىي بۆلۈمى ۋە گېزىت ئىدارىلىرى بىلەن چەكلەنگەن. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكى مول قابىلىيەتكە، چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە كىشىلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇ ئورۇنلارغا مەركەزلەشكەن. بۇ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىمىزنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشتىكى ئۆزەل شارائىت. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرى بولۇشى بىلەن بىرگە، يەنە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك رولىنى ئۆتەشتەك مەجبۇرىيىتى تونۇپ يەتسە ئىجادىيەت سۈپىتىمىزنىڭ ئۆسۈشىدە ئۈمىد تېخىمۇ زور بولىدۇ. بەزى ئەسەرلەر كىتابخانلار تەرىپىدىن كۆچ-لۈك تەنقىدكە دۇچ كېلىپ، ئېتىبارسىز قارىلىۋاتىدۇ. ئىجادىيەت ساھەسىدە گەرچە بۇنداق ھادىسىلەردىن ساقلانغىلى بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ ھادىسىلەرنى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىگە چۈشۈرۈش مەسىلىسى ئۈستىدە ئويلانغان ۋاقتىمىزدا ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى سۈرۈشتۈرۈشكە ھەقلىمىز.

ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىدا ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرىنىڭ رولى خېلى چوڭ. ئەدەبىي ئەسەر تەھرىرلىرى ئەدەبىيات ئىشلىرىمىزغا تۇنجان پوزىتسىيە، ئەدەبىيات ھادىسىلىرى ھەققىدىكى چۈشەنچە، ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ يېڭى يۇزلىنىشلىرى جەھەتتە ئۆزلىرىنى داۋاملىق سىناپ تۇرۇشقا تىرىشسا، تەنقىدچىلىرىمىزنىڭ باش قاتۇرۇۋاتقان مەسىلىلىرىدە يەنمۇ تېز ئىلگىرىلەشلەرگە ئېرىشكىلى بولاتتى.

ئەدەبىي قوبۇل قىلىش چۈشەنچىسى ھەققىدە

ئەدەبىي قوبۇل قىلىش — ئەدەبىي پائالىيەتلەر جەريانىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ھالقىدۇر. ئادەتتە ئەدەبىي ئەسەر ئاپتور تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىكى ئېستېتىكىلىق تېخى ئاشكارىلانمىغان، تېخى يوشۇرۇن ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولىدۇ. بىر پۈتۈن ئەدەبىي پائالىيەت نۇقتىسىدىن ئالغاندا بۇ ئوتتۇرىدىكى ھالقا بولۇپ، كېيىنكى قەدەمدە ئۇ چوقۇم كىتابخانىڭ قوبۇل قىلىشىدىن ئىبارەت پائالىيەت جەريانىغا ئايلىنىشى كېرەك. شۇنداق بولغاندىلا ئۇنىڭدىكى يوشۇرۇنلۇق ئاشكارىلىققا ئايلىنالايدۇ. ئەسەرنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكى يازغۇچىغا نىسبەتەن ئەدەبىي پائالىيەتلەرنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. كىتابخانىنىڭ ئەدەبىي قوبۇل قىلىشى تاماملانغاندىلا، ئەدەبىي پائالىيەت ئاخىرلاشقان بولىدۇ.

ئەدەبىياتىمىزدا بىز ئىلگىرى ئەسەرنىڭ ئۆزىگىلا ئېسىلىۋالغانلىقىمىز، مەۋجۇتلۇقىنى ئەسلىي تېكىست ئىچىدىنلا ئىزدىگەنلىكىمىز ئۈچۈن، كىتابخانىنىڭ قوبۇل قىلىشى دېگەن بۇ چۈشەنچە، كۆپىنچە كىشىلەر دېققەت قىلمايدىغان ھەتتا تەنقىدچىلەر تىلغىمۇ ئېلىپ قويمايدىغان مۇئامىلىگە ئۇچراپ كەلدى. كىتابخانىنىڭ ئىجادچانلىقى ۋە ئەسەرگە قاتنىشىشى نەزەرگە ئېلىنمىدى. بۇ ھال ئەدەبىيات تەھلىل - تەنقىقات ئىشلىرىمىزدا، ئەدەبىي چۈشەنچىلەر تېيىز، مۇنازىرىلەر جانسىز، كۆز قاراشلار بىر تەرەپلىمە بولۇشقا سەۋەبچى بولۇپ كەلدى. شۇڭا، ئەدەبىي قوبۇل قىلىش چۈشەنچىسى بىلەن تونۇشۇش، ئۇنىڭ ئۆزىمىزگە پايدىلىق تەرەپلىرىنى قوبۇل قىلىپ، ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشىمىز

مىز، بۇگۈنكى كۈندە تېخىمۇ زۆرۈر ۋە ئەھمىيەتلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1

ئەدەبىي قوبۇل قىلىش چىقىش قىلىدىغان نۇقتىسىنىڭ ئوخشاشلىقىغا قاراپ ئېستېتىكىسىز قوبۇل قىلىش ۋە ئېستېتىكىلىق قوبۇل قىلىش، دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە بۆلۈنگەن. ئېستېتىكىسىز قوبۇل قىلىش ئاساسەن تەنقىقات خاراكتېرىنى ئالغان ئوقۇش ۋە قوبۇل قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. ئالايلى، قوبۇل قىلغۇچى (كىتابخان) ئەدەبىيات تارىخچىسى، ئىزاھلىغۇچى ياكى توپىلغۇچى بولسۇن، ئۇ ئەدەبىي ئەسەرنى ئوقۇغاندا ئالدى بىلەن ئۇنىڭدىكى ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلارنىلا قوبۇل قىلىدۇ. ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ تىل، قۇرۇلما، ئوبرازلىرىدىن زوقلىنىپ ئولتۇرمايدۇ، ئەسەرنى ئۆز كەسپى، تەتقىقاتى ئۈچۈن ماتېرىيال توپلاش، يېغىش مەقسىتىدىلا كۆرىدۇ ۋە ئوقۇيدۇ. بۇ خىل ئوقۇش تەبىئىيكى بىر خىل ئىلمىي پائالىيەت. ئېستېتىكىلىق قوبۇل قىلىش — ئەسەردىن ھۇزۇرلىنىش، ئىجتىمائىي ئەھمىيىتىنى تونۇش جەھەتتىكى پائالىيەت بولۇپ، ئادەتتە ئۇمۇ كىتابخانىڭ ھۇزۇرلىنىش خاراكتېرىدىكى قوبۇل قىلىشى بىلەن تەڭ قىدىچىنىڭ تەنقىد خاراكتېرلىك قوبۇل قىلىشىدىن ئىبارەت ئىكى تۈرلۈك بولىدۇ. ھۇزۇرلىنىش خاراكتېرلىك قوبۇل قىلىش ھېسسىيات، ئىلھامنىڭ مەھسۇلى. تەنقىد خاراكتېرلىك قوبۇل قىلىشقا بولسا ئىدراكلىقمۇ ئارىلاشقان بولىدۇ. لېكىن، ئېستېتىكىلىق نۇقتىدىن ئۇلار يەنىلا بىر خىل جەريانغا مەنسۇپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئېستېتىكىلىق قوبۇل قىلىش قوبۇل قىلىش شەرتى جەھەتتىن، قوبۇل قىلغۇچى پىسخىك ئىقتىدارىنىڭ ئىختىيارى، ئەر-

كىن ھالەتتە بولۇشىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. ئېستېتىك قوبۇل قى-
لىش جەريانىدا كىتابخانىنىڭ ھېسسىياتى، ئەقلى، ئىلھامى،
سەزگۈ ۋە تەسەۋۋۇرى، خاتىرە ۋە خىيالى قاتارلىق بارلىق پسى-
خىك قۇرۇلمىلىرى يۇقىرى دەرىجىدە جانلىنىش ھالىتىدە تۇرى-
دۇ. زوقلانغۇچى روھىي جەھەتتىن ئەنە شۇنداق چەكسىز ئىختى-
يارلىق ھالىتىگە كىرگەندىلا، بەدىئىي دۇنيادىن تولۇق ھۇزۇر-
لىنالايدۇ.

2

ئەدەبىي قوبۇل قىلىش پائالىيىتىدە، قوبۇل قىلىش ئوبېيېك-
تى مۇھىم شەرت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خۇددى ئىشلەپچىقىرىش
بولمىسا، ئىستېمالدىن ئىبارەت بۇ ئوبېيېكت بولمىغانغا ئوخ-
شاش، ئەسەر بولمسا كىتابخاندىن ئىبارەت بۇ قوبۇل قىلىش
سۇبېيېكتمۇ بولمايدۇ. ئەلۋەتتە بارلىق ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسى
قوبۇل قىلىش ئوبېيېكتىغا ئايلىنىۋەرمەيدۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن، ئە-
سەر ئاددىيسى ئاز - تولا بولسىمۇ جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە
بولۇشى كېرەك. ئوبراز، مەنا، كەيپىيات، تىل قاتارلىق جەھەت-
لەردىن ياخشى چىققان ئەسەرلەرلا كىتابخانىنىڭ ئەدەبىي تۇيغۇسى-
نى ئويغىتىپ، ئۇلارنى ئەدەبىي قوبۇل قىلىش پائالىيىتىگە قاتـ
ناشتۇرالايدۇ.

بەزى يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىدىكىلەر ئەدەبىي قوبۇل قى-
لىشنىڭ باشقا ھەممە تەرەپلىرىنى قايرىپ قويۇپ پەقەت ئەسەرنىڭ
ئۆزىنىلا ئەڭ ئالىي «خاتىرە مۇنارى» قىلىشۋالىدۇ. كىتابخان-
نىڭ قايتا ئىجاد قىلىدىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. بىز ئەلۋەتـ
تە بۇنداق قاراشقا قوشۇلمايمىز. چۇنكى، بۇ خىل قاراش ئەدەبىي
قوبۇل قىلىش پائالىيىتىنى باشقا تەرەپلەردىن ئايرىپ، ئەسەردىن
ئىبارەت بىرلا تەرەپنىڭ رول ئوينىشىنىڭ مەھسۇلى قىلىپ قويى-

دۇ. يەنە بەزى قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسى نەزەريىيىلىرى ئەدەبىي ئەسەرنىڭ رولىغا يەتكۈل پوزىتسىيە تۇتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا سەل قارايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇنداق پوزىتسىيە ۋە سەل قاراشنىمۇ توغرا دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. بۇ يەردە چوقۇم، ھەر ئىككىلا تەرەپكە تەڭ ئېتىۋار بېرىپ، ئاپتور يۇكلىگەن مەنا بىلەن كىتابخان يۇكلىگەن مەنىنى ئوخشاش ھېسابقا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئەدەبىي قوبۇل قىلىشتا يەنە مۇنداق ھالەتمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى، دەۋرنىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن كىشىلەرنىڭ مىجەزى، خاراكتېرى، قىزىقىشى، ئەھمىيەت بېرىدىغان تەرەپلىرىدە ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ ھال، قوبۇل قىلغۇچىنىڭ ئەسەرنى چۈشىنىشى، مەنسىنى ھېس قىلىشىدىمۇ بەلگىلىك ئۆزگىرىشلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئەسەرنىڭ تولۇق مەنىسى ئۇنىڭ مەڭگۈلۈك مەنىسى بىلەن ئۆزگەرگەن مەنىسىنىڭ بىرىكمىسى بولۇپ قالىدۇ. بىر پارچە ئەسەرگە نىسبەتەن ئۇنىڭ قىممىتى بەزىدە تولۇق ئاشكارىلىنىپ كەتمىگەن، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىر خىل چەكسىزلىككە سوزۇلغان ئەھۋالىلارمۇ دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە، ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ نەزىرىدە مەتمىن ھوشۇر بىلەن مۇھەممەت باغراشنىڭ ئەسەرلىرى «مەنسى دەماللىققا تولۇق ئاشكارىلىنىپ كەتمىگەن» ئەسەرلەردىن بولۇپ ھېسابلانماقتا. يەنە بىر جەھەتتىن، قوبۇل قىلغۇچىنىڭ ئۆزلۈكسىز تەربىيىلىنىپ تۇرىشى سەۋەبلىك، ئۇنىڭ قوبۇل قىلىش دائىرىسىدىمۇ كېڭىيىش ۋە ئۆزگىرىشلەر بولۇپ تۇرىدۇ.

مەۋجۇدىيەتچىلىك ئېقىمىنىڭ ئاتىسى ھېسابلىنىدىغان سارتېر (1905 — 1980) كىتابخانىنىڭ ئوقۇش پائالىيىتىنى بىر خىل «يېتەكچىلىك ئاستىدىكى ئىجادىيەتتۇر» دەپ ئاتىغان. بۇ يەردىكى يېتەكچىلىك قىلغۇچى، تەبىئىيكى ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. قوبۇل قىلغۇچىغا نىسبەتەن ئالغاندا ئەدەبىي ئەسەر

ئىنتايىن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ «يېتەكچىلىك قىلغۇچى» نىڭ چەكلەپ تۇرۇش رولى بولمىسا، قوبۇل قىلىش مەنبەسىز، تەرتىپسىز پائالىيەتكە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ. دېمەك، پۈتكۈل ئەدەبىي قوبۇل قىلىش پائالىيىتىدە ئەسەرنىڭ مەۋجۇتلىقى بىرىنچى ئامىل، كىتابخانىنىڭ قوبۇل قىلىشى بولسا ئىككىنچى ئامىلدۇر. قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسى نەزەرىيىچىلىرى بۇلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ: «ئەدەبىي ئەسەر پەقەت قوبۇل قىلىش ئېھتىياجىنى يارىتىپلا قالماستىن، يەنە بۇ خىل ئىشتىياق ۋە تەلەپنى قاندۇرىدىغان شەكىللىنىمۇ يارىتىدۇ» دەيدۇ. ھەرقانداق بىر ئەدەبىي ئەسەر ھەم ئاشكارىلىق ھەم يوشۇرۇنلۇققا ئىگە بولىدۇ. ئەدەبىي قوبۇل قىلىش جەريانىدا يوشۇرۇنلۇقمۇ ئاشكارىلىققا ئوخشاشلا ئىنتايىن مۇھىم روللارنى ئويناپدۇ. ئادەتتە ئەسەردىكى يوشۇرۇنلۇق مەنە ۋە خاھىشتىكى يوشۇرۇنلۇقتىن باشقا تىلدىمۇ بولىدۇ. ئالايلى: «چىرايلىق بىر قىز ئۇنىڭغا قاراپ كېتىپ باراتتى» دېگەن جۈملىدە، كېتىۋاتقۇچىنىڭ ئايال ئەمەس، قىزلىقى، كىچىك بالا ئەمەسلىكى، چىرايلىقلىقى قاتارلىق ئوچۇق - ئاشكارە تەرەپلىرىمۇ، ئۇ قىز ئورۇقمۇ، سېمىزمۇ؟ ئېگىزمۇ، پاكارمۇ؟ چىرايلىقلىقىنىڭ دەرىجىسى، ئۇنىڭغا قاراپ كېتىپ بېرىشىنىڭ سەۋەبى قاتارلىق بىزگە نامەلۇم، يوشۇرۇن تەرەپلەر مۇ بار. ئەسەرنىڭ ئۆزىدە بۇنداق يوشۇرۇنلۇقنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئەدەبىي قوبۇل قىلىش پائالىيىتىدە، قوبۇل قىلغۇچىنى ئەسەرنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە دەۋەت قىلىپلا قالماستىن، مۇھىمى يەنە كىتابخانىنى ئەسەرگە قاتنىشىش ھوقۇقىغىمۇ ئىگە قىلىدۇ.

3

گەرچە ئەدەبىي ئەسەر، قوبۇل قىلىش پائالىيىتى جەريانىدا

كى ئوبيېكت دەپ قارالسمۇ، لېكىن قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسى نەزەريېيچىلىرى ئەسەرنىڭ تېكىستى بىلەن كونكرېت بىر پارچە ئەسەرنىڭ ئۆزىدە روشەن دەرىجىدە پەرقلەر بار، دەپ ھېسابلايدۇ. چۈنكى، تېكىست تېخى باسما ماتېرىيال ياكى باسما بۇيۇمى ھالىتىدە بولغاچقا (گەرچە ئۇ يوشۇرۇن مەنا، قۇرۇلما، تىلغا ئىگە بولسىمۇ)، ئۇ تېخى رېئال گەۋدىگە ئايلانمىغان، كىتابخانىنىڭ ھېسسىياتىغا تېخى تەسىر قىلمىغان ھالەتتە بولغاچ. لىقى سەۋەبلىك ھامان ئېستېتىك قوبۇل قىلىش ئوبيېكتىغا ئايلانمىغان بولىدۇ. باسما ماتېرىيال ۋە باسما بۇيۇم ھالىتىدىكى ئەسلىي تېكىست، قوبۇل قىلىش سۇبيېكتى ھېسابلىنىدىغان كىتابخانىنىڭ ھۆزۈرلىنىش خاراكتېرلىك ئوقۇشى، ئىنكاس قايتۇرىشى ۋە ئېستېتىك قوبۇل قىلىش ئارقىلىقلا ئىككىنچى تېكىست ياكى ئەدەبىي قوبۇل قىلىش ئوبيېكتىغا ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسىنىڭ نېگىزلىك ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ بىرسى، دىققەت نەزىرىنى كىتابخانىغا بۇراش، كىتابخانىنىڭ ئىجاتكارلىق رولىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن بىللە كىتابخانىلارنى «ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ھەقىقىي ئاخىرلاشتۇرغۇچىسى» دەپ قاراشتىن ئىبارەتتۇر. ئېستېتىكىچى ياش كىتابخانىنىڭ رولى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «يازغۇچى، ئەسەر ۋە كىتابخاندىن ئىبارەت ئۈچ بۇلۇڭلۇق مۇناسىۋەتتە، ئاخىرىدىكىسى ھەرگىزمۇ جانسىز ئامىل ياكى خاس ئىنكاس قايتۇرغۇچىلار ئەمەس، ئۇنىڭ ئۆزى ئىجادىيەت تارىخىدىكى بىر خىل كۈچتۇر». ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئەدەبىي ئەسەرنىڭ تارىختىكى تەقدىرىنى كىتابخان — قوبۇل قىلغۇچىنىڭ قاتنىشىشسىز تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ».

ھازىرقى زامان ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىدە، ئەسەرنىڭ قىممىتى ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەرنىڭ ھەممىسىدە، ئومۇمەن قوبۇل قىلغۇچىنىڭ رولى ئالاھىدە ئېتىبارغا ئېرىشمەكتە. كىتابخانىنىڭ

چۇشەنچىسىگە ھۆرمەت قىلىش، كىتابخانىنى پائال تۇرغۇزۇش ئەسەرگە قاتناشتۇرۇش ئەمدىلا تىلغا ئېلىنىۋاتقان ۋە تەكتلىنىۋاتقان نەرسە ئەمەس، ئەكسىچە ئۇ ئەدەبىيات تارىخىدا بۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ تەبىئىي مەۋجۇت ئىدى. فرانسىيە سىمۇزىلىستىك شېئىرىيەت ئېقىمىغا تەۋە بىر شائىرنىڭ «مېنىڭ شېئىرلىرىمغا ھەقىقىي مەنىنى كىتابخانلار بەرگەن» دېگەن سۆزىمۇ بىزنى بۇ ھەقتە بەلگىلىك چۈشەنچىلەر بىلەن تەمىنلەيدۇ.

4

كىتابخانىنىڭ ئەسەرنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن زوقلىنىش جەريانىدىكى رولىنى ھەقىقىي تۇرمۇشچانلاشتۇرۇش مەسىلىسىدە، مۇنداق بىر نەچچە تەرەپنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشىمىز لازىم. (1) ئەسەرنىڭ مەۋجۇت ھالىتى بىلەن كىتابخانىنىڭ قوزغاتقۇچلىق رولىنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلىسى. ئۇنداقتا، كونكرېت ئەسەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ھالىتى قانداق بولىدۇ؟ بۇ مەسىلىدە تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىل قاراش مەۋجۇت. بىرى، يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىدىكىلەرنىڭ قارىشى بولۇپ، ئۇلار يازغۇچى ئىجاد قىلغان تېكىستنى ئەسەرنىڭ ئۆزى دەپ تونۇپ، ئەسەر پەقەت تېكىست ئىچىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، كىتابخانىنىڭ تەسىرلىنىشى جەريانىدىن ئەسەرنىڭ مەۋجۇتلىقىنى ئىزدىگىلى بولمايدۇ، دېگەننى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئۇلارنىڭ مەسىلىنى بۇنداق ئوتتۇرىغا قويىشىدا، كىتابخانلار تەرىپىلىنىشىنىڭ تەكشىسىزلىكى كۆزدە تۇتۇلغان بولۇپ، ھەقىقەتەنمۇ تەرىپىلىنىشى ياخشى كىتابخانلار ئەسەرنى ئوقۇش جەريانىدا، ئۆزلىرى ئىلگىرى ھېس قىلمىغان تەسىرات، چۈشەنچىلەرگە ئېرىشەلەيدۇ. تەرىپىلىنىشى ياخشى بولمىغان كىتابخانلار بولسا، ئەسەرنى ئوقۇش جەريانىدا ھېچقانچە ھاسىلاتلارغا ئېرىشەل-

مەسلىكى مۇمكىن. بۇنداق «تەسىرلىنىش» جەريانى ئەلۋەتتە ئەسەرنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىنى بەلگىلىيەلمەيدۇ. يەنە بىرى، قوبۇل قىلىش ئېستېتىكىسى نەزەريىيىچىلىرىنىڭ قارىشى بولۇپ، ئۇلار يۇقىرىقىلارنىڭ قاراشلىرىدىن ساۋاق ئېلىش ئاساسىدا، ئەسەر بىلەن كىتابخانىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئۆزئارا باغلاپ تۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىدۇ. ئۇلار ئەسەر تېكىستىنى «يېپىق دۇنيا ئىچىدىكى ئەسەر»، ھەر قانداق مەۋجۇت بىر ھالەت، پەقەت بىر خىل ماكان ۋە زامان شەرتى ئاستىدىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بۇنداق ماكان ۋە زامان ئىچىدە دەل كىتابخانىمۇ بار. ئۇ يازغۇچىنىڭ ھەمكارلاشقۇچىسى سۈپىتىدە ئەدەبىي ئەسەرنى تەڭ يارىتىدۇ، دەپ قارايدۇ. (2) كىتابخانىنىڭ يازغۇچىغا نىسبەتەن ھەمكارلىشىش رولى مەسىلىسى. كىتابخانىنىڭ تېكىستنى ئوقۇش جەريانى، ئۇنىڭدىكى يوشۇرۇن مەنە ۋە ئېنىقسىزلىقلارنى ئاشكارىلاش جەريانى بولۇپ، ئادەتتە بۇ جەريان «كونكرېتلاشتۇرۇش» جەريانى دەپ ئاتىلىدۇ. ئەسلىي تېكست مانا شۇ كونكرېتلاشتۇرۇشتىن ئۆتكەندىلا، ئاندىن ھەقىقىي تۇردە ئەدەبىي ئەسەرگە ئايلىنىدۇ. يەنى ئېستېتىك ئوبيېكتىغا ئايلىنىدۇ. دېمەك، كونكرېتلاشتۇرۇش بولمىسا ئەدەبىي ئەسەر بولمايدۇ. ئوخشاشلا ئېستېتىك ئوبيېكتىمۇ بولمايدۇ. ئاخىرىدا ئەدەبىي قوبۇل قىلىشمۇ بولمايدۇ.

«كونكرېتلاشتۇرۇش» تەلىماتى، يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ئەسەرنى مۇستەقىل «يېپىق دۇنيا» قىلىۋېلىشى جەھەتتىكى بەزى يېتەرسىزلىكلىرىنى خېلىلا تولۇقلىدى. يەنى، بىر پارچە ئەسەر ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشلەرنىڭ مۇتلەقلىشىپ قېلىشى، پەقەت بىرلا تەرەپ بىلەن چەكلىنىپ قېلىشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى يېتەرسىزلىكلەرنى تۈزىتىپ، ئەسەر مەزمۇنىنىڭ كۆپ تەرەپلىمە چوڭقۇر ئېچىلىشى ۋە خاراكتېر گۈزەللىكىگە نىسبەتەن نەزەريە جەھەتتىن كەڭ يول ئاچتى. بۇ يەردە يەنە شۇنىڭغىمۇ دىققەت قىلىش كېرەككى، قوبۇل قىلغۇچىنىڭ رولى

نى كۆپتۈرۈپ تەكىتلەشمۇ ئوخشاشلا بىر تەرەپلىمىلىكلەردىن خالىي بولالمايدۇ. قوبۇل قىلغۇچىنىڭ سۈبيېكتىپ شەرت - شارائىتىنىڭ ھەرخىل، تەكشىسىز بولۇشى مەسىلىسىگە قانداق پوزىتسىيىدە بولۇش، كېيىنكى ۋاقىتلاردا كىشىلەر ئارىسىدا خېلى غۇلغۇلىلارنى قوزغىدى. ئالايلى: بىز تىلغا ئېلىۋاتقان «كونكرېتلاشتۇرۇش» تەلىماتى ھەر بىر كىتابخانىنىڭ ئەسەرگە نىسبەتەن شۇ ئەسەرنىڭ ئەمەلىيىتىنى چىقىش قىلىپ، ئۆز كۆز قارىشى بويىچە ئىش كۆرۈشى ئاساسىغا تۈرغۇزۇلغان. بۇنداق بولغاندا، بىر پارچە ئەسەرنىڭ كونكرېتلىشىشىمۇ ھەر تۈرلۈك بولۇپ كېتىشى ۋە بەزى كىتابخانلارنىڭ كونكرېتلاشتۇرۇش جەر-يانى ئەسلىي تېكىستنىڭ ئەمەلىيىتىدىن ئايرىلىپ قىلىشى، ھەتتا پۈتۈنلەي مۇناسىۋەتسىز بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. بۇنداق كېتىد-ۋېرىدىغان بولسا، ھەر كىم ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسەيدىغان تەرتىپسىز، چۈشۈنىكسىز بىر ھالەتنىڭ شەكىللىنىپ قېلىشى تۇرغان گەپ. بىز بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسەرنىڭ كونكرېتلاش-تۇرۇلىشى دەپ قاراۋېرىدىغان بولساق، بۇ ۋاقىتتا مۇقەررەركى نەزەرىيە ساھەسىدە نىسپىيچىلىك پاتقىقىغا پېتىپ قالىمىز.

1993 - يىلى، يازغۇچى مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «بۇرۇت مىاجراسى» ھېكايىسى ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان مۇلاھىزە-دىكى تالاش - تارتىشلار بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، بىر پارچە ئەسەرنى كونكرېتلاشتۇرغاندا كىتابخانىنىڭ ئەسەرنى قايتا ئىجاد قىلىشى، مۇستەقىل تەھلىل قىلىشى بىلەن ئەسلىي ئەسەر ئەمە-لىيىتىنىڭ چەكلەپ تۇرۇشىنى تەڭ ئېتىبارغا ئېلىشىمىز زۆرۈر-دۇر. «مىڭ كىتابخانىنىڭ مىڭ ھاملېتى بار» دەيدىغان كۆز قاراشمۇ دەل مۇشۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكىنى تەڭ ئېتىۋارغا ئېلىش ئاساسىدا چىقىرىلغان ئىلمىي يەكۈندۇر.

بىر پارچە ئەدەبىي ئەسەر يوشۇرۇن مەنىسىنىڭ سىرتقا نىس-بەتەن بىر خىل تەسىر كۈچى بولىدۇ. شۇنداقلا ئۇ كىتابخانىنىڭ

قوبۇل قىلىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. كىتابخانىنى ئەسەرگە مۇناسىۋەتسىز تەرەپلەردىن چەكلەپ، ئەسلىدىكى بار بولغان يوشۇرۇن مەنە ئاساسىدا تەھلىل، تەنقىقات ئېلىپ بېرىشقا يېتەكلەيدۇ. بۇنداق شارائىتتا، كىتابخان ئەسەرگە نىسبەتەن ھەرگىزمۇ مۇتەلەق ئەركىن، ئىختىيارى پوزىتسىيىدە بولمايدۇ. ئەسەر ئەمەلىيەتتىكى تەسىرىنى قوبۇل قىلغان بولىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئالغاندا، كىتابخان بىر خىل ئىجادىي كۈچ سۈپىتىدە تېكىستكە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۇزىنىڭ ئۇمىدى، خاھىشى، قىزىقىشى، تەلىپى بويىچە تەھلىل - تەنقىق قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. نەتىجىدە بۇ يەردە كونكرېتلاشتۇرۇشنىڭ ئەمەلىيەتتىكى ئىككى خىل جەريانى مەيدانغا كېلىدۇ. ئۇنىڭ بىرى، تېكىستنىڭ تەسىر كۆرسىتىش جەريانى. يەنە بىرى، كىتابخان يەنى قوبۇل قىلغۇچىنىڭ قايتا ئىجاد قىلىش جەريانىدىن ئىبارەت. بۇ ئىككى جەريان، ئىككى خىل كۈچنىڭ مەلۇم نۇقتىنى بويلاپ تەرەققىي قىلىشى بىلەن بىر پۈتۈن ئەدەبىي قوبۇل قىلىش بارلىققا كېلىدۇ.

5

ئەدەبىي قوبۇل قىلىش بۇگۈنكى كۈندە ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ئىلمىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل ئەدەبىيات تەھلىل، تەنقىقات ئىشلىرىدا ئالاھىدە مۇھىم تەسىرگە ئىگە نەزەرىيىۋى چۈشەنچە-لەرنىڭ بىرسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ چۈشەنچىنىڭ ئاپتور، تېكىست، كىتابخان ھەققىدىكى بايانلىرى يېڭى ۋە ئىلغار بولۇپ، تونۇشۇپ قويۇشىمىزغا ئەرزىيدۇ. ئەدەبىيات تارىخىغا ئەدەبىي قوبۇل قىلىش دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەنلىكى، كۈچلۈك - ئاجىزلىقى بويىچە نەزەر سېلىش ئەدەبىياتنىڭ قىممىتىنى ھەقىقىي باھالاشتا بىزنى تېخىمۇ كەڭ ئىمكانىيەتلەر بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئەدەبىيات تارىخىمىزدا بىز كىتابخانىنىڭ ھەمكارلىشىش

رولىغا تولىمۇ سەل قاراپ كەلدۇق. مەيلى تەنقىدچىلىرىمىزنىڭ نەزىرىدە بولسۇن ۋە مەيلى ئىجادكارلىرىمىزنىڭ نەزىرىدە بولسۇن، كىتابخاندىن ئىبارەت بۇ مۇھىم ئامىل نەزىرىنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇلۇپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەزىرىيە ئاساسى ئاجىز، بىر تەرەپلىمىلىكلەردىن خالىي بولالمايدىغان ھالىتى شەكىللەندى. كلاسسىكلىرىمىزنى كىتابخاننى ئويلاشتى دېگەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى كىتابخان كۆپىنچە يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى بىلەن چەكلەندى. مانا شۇنىڭدىن داۋاملاشقان چۈشەنچىلەر ئۇزۇنغىچە ئەدەبىيات ئەمەلىيىتىمىزدە ساقلىنىپ، بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى ئەدەبىياتىمىز ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىغا يەنىلا پاسسىپ تەسىرلەرنى كۆرسىتىپ كەلمەكتە.

ئەدەبىي تەخەللۇس ھەققىدە ئىككى ئېغىز سۆز

ئەدەبىي تەخەللۇس مەلۇم ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەرگە خاس بولغان بىر خىل ئەدەبىي ئۇقۇم. بۇگۈنكى كۈندە، بۇ ئۇقۇم ئۇستىدىكى تەتقىقاتلارنىڭ دەۋر ئالاھىدىلىكى، شەخس پسىخىكا دېگەنلەردىن ھالقىپ ئومۇمىي جەمئىيەت پسىخىكىسى، ئەدەبىيات قارىشى، ئەدەبىي تەسىر ... دېگەندەك تەرەپلەرگە چوڭقۇرلاپ بېرىشى، ئۇنى ئەدەبىياتشۇناسلىقتا دىققەت قىلىدىغان ئامىللارنىڭ بىرىگە ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئەدەبىي تەتقىقاتچىلىق ساھەسى ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى بەزى مۇجمەل چۈشەنچىلەرنى شۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى قوللانغان ئەدەبىي تەخەللۇسنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىقمۇ كىتابخانلارغا مەلۇم دەرىجىدە ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىش مەقسىتىگە يېتكىلى بولىدۇ، دەپ قاراشماقتا. بۇنداق قاراشنىڭ ھەقىقەتەن ئىلمىيلىكى بار.

ھازىر كۆپىنچە كىتابخانلىرىمىزنىڭ چۈشەنچىسىدە ئەدەبىي تەخەللۇس دېگەن بۇ ئۇقۇم ئەدەبىنىڭ ئىجادىيەت پائالىيىتىدە ئۆز ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا ياكى ئۆز ئىسمى ئورنىغا قوللانغان «ئىمزا» دىن ئىبارەت، دەپ قارىلىپ كېلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنى مەلۇم مەنىدە ئەدەبىنىڭ ئېستېتىكا ۋە ئەدەبىيات قاراشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۇرۇپ كۆرۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، كونكرېت ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئۆزىدە ئىپادىلىنىۋاتقان ئەمەلىي مەسىلىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەققىدىمۇ ئويلىنىپ، تەتقىق قىلىپ بېقىش ئىمكانىيىتى تىلغا ئېلىنمايۋاتىدۇ.

ئەدەبىي تەخەللۇسشۇناسلىق ئىلمىي نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بىر ئەدەبىي تەخەللۇسنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە مەنىسى مۇنداق

ئىچكى ـ تاشقى ئامىلغا باغلىق بولىدۇ. بىرى، شۇ ئەدىبنىڭ قىزغىشى، تۇرمۇشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى، ئەدىب ياشىغان دەۋردىكى ئەدەبىي مۇھىت مانا بۇلار تاشقى ئامىل سۈپىتىدە ئەدەبىي تەخەللۇسقا تەسىر كۆرسىتىدۇ. يەنە بىرى، شۇ ئەدىب تەۋە بولغان ئەدەبىياتنىڭ ئۆتمۈشى ۋە بۈگۈنى، كلاسسىك ھەم زامانداش ئەدىبلەرنىڭ تەسىرى، چەت ئەل ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرى، مانا بۇلار ئىچكى ئامىل سۈپىتىدە ئەدەبىي تەخەللۇسقا تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىز بىرەر ئەدىبىمىزنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىنى مانا شۇ تەرەپلەر بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ تەھلىل ـ تەتقىق قىلىپ كۆرەلىسەك، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەدەبىي تەخەللۇسنىڭ ئورنى ۋە رولى ھەققىدە تېخىمۇ ياخشى چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولغان بولاتتۇق.

ئەدەبىياتىمىزنىڭ بۈگۈنكى رېئاللىقىدىن ئالساق، مۇشۇ بىر نەچچە يىلدىن بېرى، ئەدەبىي تەخەللۇس قوللىنىش بارغانچە كۆپىيىپ، بىر خىل قىزغىنلىقنى شەكىللەندۈرۈپمۇ قويدى. ل. مۇتەللىپ، ت. ئىلىيوف، ئا. ئۆتكۈر قاتارلىق شائىرلىرىمىزنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەدەبىي تەخەللۇس قوللىنىش ئاساسەن ياشلاردا گەۋدىلىك. دىققەت قىلساق بۇ خىل تەخەللۇسلارنىڭ قوللىنىش مەقسىتى ئەلۋەتتە ئوخشىمايدۇ. مەسىلەن، يۈرت سۆيگۈسى نامايەن قىلىنغان تەخەللۇسلار: م. باغراش، ئا. ئاب-دۇمىجىت دولانى، ئا. ئابدۇراخمان جاغىستاي، ن. قەيۇم كەل-پىنى قاتارلىقلار. چوڭقۇر ھايات سۆيگۈسى ۋە غايىسى ئىپادىلەن-گەن ئەدەبىي تەخەللۇسلار: م. تەشنائى، م. ساۋۇت ئۆركىشى، م. كامال خوشخۇيى، ئا. داۋۇت شەھلائىي قاتارلىقلار. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ خىل ئەدەبىي تەخەللۇسلاردا كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئەدەبىي تەخەللۇس قوللىنىشتىكى بەزى ئالاھىدىلىكلىرى ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ.

شۇنىڭغا دىققەت قىلمايمۇ بولمايدۇ، ھازىر ئوتتۇرىغا چىقـ

ژانقان ئەدەبي تەخەللۇسلار ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئەدەبىيلىك خاراكـ
تېرىنى يوقىتىپ قويۇژانقان ئەھۋاللارمۇ مەۋجۇت. ھېچقانداق
ئەدەبي خاھىش ياكى پوزىتسىيە، غايە دېگەندىن بىشارەت بېرەلـ
مەيدىغان، ئېستېتىك زوق بېرىشنىڭ ئورنىغا كىشىنى كۈلدۈرـ
دىغان ياكى بىزار قىلىدىغان «تەخەللۇس» لارمۇ پەيدا بولىۋاتـ
دۇ. بۇنداق «تەخەللۇس» لارنىڭ زادى نېمە مەقسەتتە قوللىنىلـ
ۋاتقانلىقىنى ئەدەبي نۇقتىدىن ھەر قانچە ئىزدىنىپمۇ بىرەر نەتـ
جىگە ئېرىشكىلى بولمايدۇ. شۇنداق «تەخەللۇس» لارنىڭ ئىچىدە
بىر ئادەمنىڭ غەلىتە ھەرىكەت ـ سۆزىگە قاراپ ئىككىنچى بىر
ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا قويۇپ قويغان لەقىمىگە ئوخشاپ قالغانلىرىمۇ
ئۇچرايدۇ. ئەدەبي تەخەللۇسشۇناسلىقتا گەرچە تەخەللۇستا شۇ
ئەدىبنىڭ شەخسي پسىخىكىسى ئېتىبارغا ئېلىنىشى كېرەك دەپ
قارالسىمۇ، لېكىن يەنىلا «ئەدەبىيلىك» خاراكتېرىگە ئىگە بولۇـ
شى بىر ئۆلچەم سۈپىتىدە تەكىتلىنىدۇ. ئەدەبىياتىمىز ئەدەبىيـ
لىك خاراكتېرى يوق، مۇقامى تۆۋەن «تەخەللۇس» لاردىن قانچە
بىزار بولسا، ھەقىقىي ئەدەبىيلىك خاراكتېرى بار، مەلۇم مەنا
ھەم خاھىشقا ئىگە ئەدەبي تەخەللۇسلارغا شۇنچە موھتاج بولىۋا
تىدۇ.

ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە ئىجادىي روھ

بىز تالاي يىللاردىن بېرى ئەدەبىي ئەسەرگە باھا بەرگەندە ئۇنىڭغا قانداق ئىجادىيەت ئۇسۇلىدا يېزىلغانلىقىغا ئالدى بىلەن دىققەت قىلىپ كەلدۇق. بۇنداق بولۇشى يازغۇچىنىڭ قانداق ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى قوللىنىشى ئۇنىڭ دۇنيا قارىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەيدىغان چۈشەنچىنىڭ كاللىمىزدا ئورناپ كەتكەنلىكىدىن بولغان. بىز ئىلگىرى ئەدەبىي ئەسەرلەردە تەسۋىرلىنىۋاتقان ھەر قانداق بىر تەرەپنىڭ بىزگە تونۇش، رېئال بولۇشىنى — نەزەرىمىزدە بىر پارچە ئەسەرنىڭ ئۇتۇقلۇق چىققان ياكى چىقمىغانلىقىنىڭ ئۆلچىمى قىلىۋالدۇق. دېمەكچىمىزكى، بىز ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ تەييار پرىنسىپلىرىنى ئىجادكارلىرىمىزنىڭ ئىجادىيەت روھىنىڭ ئۈستىگە دەسسىتىۋالدۇق. نەتىجىدە، بىزدە ئىجادىيەت روھى زور دەرىجىدە كەمستىشكە ئۇچراپ كەلدى.

بىر پارچە ئەسەرنىڭ ئۇتۇقىغا باھا بېرىشتە ئىجادىيەت ئۇسۇلىنى پۈتۈنلەي نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىشكە بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنى ھەمىشە ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇۋېلىشقا بولمايتتى. ئەسەرنىڭ بارلىق تەرەپلىرىنى شۇ خىل تەرەپكىلا باغلاپ چۈشەندۈرۈشكە تېخىمۇ بولمايتتى. ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ ئىجادىيەت روھىنى شەرت قىلىپ بارلىققا كېلىدىغانلىقىنى ئەستايىدىل ئويلىنالمىدۇق.

بىز تەنقىدچىلىكىمىزدە ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئۇستىدە توختالغان ۋاقتىمىزدا، ئۇنى ئالدىراپ بىرەر خىل ئىجادىيەت ئۇسۇلىنىڭ مەھسۇلى قىلىۋېلىشىغا ئەمدى قارشى تۇرىمىز. ئۆزىمىز

ياراتقان يېڭىلىقلارنى باشقىلارنىڭ ئەندىزىسى بىلەن ئۆلچىمەي، ئۆزىمىزنىڭ ئەندىزىمىز بىلەن ئۆلچىشىمىز، باھا بېرىشىمىز لازىم. چوڭقۇرلاپ قارايدىغان بولساق كلاسسىك نەمۇنىلىرىمىز بىزنىڭ تەبىئەت، ئالەم، جەمئىيەت ھەققىدىكى پەلسەپە، ئېستېتىكا، ئەخلاق قاراشلىرىمىز بىلەن پۈتكەن ئابىدىلەردۇر. بۇلار بىزنىڭ ئىجادكارلىق روھىمىز ئۈچۈن ئاساس بولالايدۇ.

ئەدەبىياتىمىزنى نەتىجىگە ئېرىشتۈرۈشتىدۇ دەپ قارىساق، يازغۇچىلىرىمىزنىڭ ئىجادكارلىق روھىدىن باشقا ھازىرقى زامان چەت ئەل ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىنى ئەلۋەتتە چەتكە قاقالمايمىز. يازغۇچىلىرىمىزنىڭ دۇنيا ئەدەبىياتى ھەققىدىكى چۈشەنچىسى بارغانچە چوڭقۇرلاپ، ئىجاد قىلىش روھى بارغانچە يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشتىدۇ. قانداق ئىجادىيەت ئۇسۇلىغا دىققەت قىلىش، ئۆگىنىش ئۇلارنىڭ دۇنيا قارىشى بىلەن ئەمەس، پەقەت ئۆز مىللىي ئەدەبىياتىغا بولغان يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇۋاتىدۇ. بۇنداق روھتىن مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەردە ئۇتۇقلىرى كۆپ تەرەپلىمە بولۇش بىلەن بىرگە، يېتەرسىزلىكلىرىمۇ ئەلۋەتتە كۆپ تەرەپلىمە بولىدۇ. تەنقىدچىلىكىمىز بولسا ئەمدى ئەدەبىي ئەسەرنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئۇتۇقنىلا كۆپتۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىكى ئۇتۇقىنى چۆكتۈرىدىغان ياكى نەزەردىن سالىقىت قىلىدىغان كونا يولدا مېڭىۋاتىدۇ، ئەڭ مۇھىمى ئىجادكارلارنىڭ ئىجادىيەت روھىغا چوڭقۇرلايدىغان، ئۇتۇق ۋە يېتەرسىزلىكلەرنى شۇ خىل ئىجادىيەت روھى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ يورۇتۇپ بېرىدىغان يېڭىچە يولدا مېڭىشى كېرەك.

ئۇيغۇر هازىرقى زامان ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا مۇلاهىزە

19 ـ ئەسىردىكى رۇس شائىرى پۇشكىن ئۆزىنىڭ «ئەدەبىي تەنقىد» دېگەن ماقالىسىدە: «ئەدەبىي تەنقىد ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ گۈزەللىكىنى ۋە يېتەرسىزلىكىنى ئېچىپ بېرىدۇ» دېگەنىدى. پۇشكىننىڭ بۇ سۆزى ئەدەبىي تەنقىدنىڭ خاراكتېرى ۋە ۋەزىپىسىنى ناھايىتى ئىخچام چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئەدەبىي تەنقىد باشقا ئىجتىمائىي پەنلەرگە ئوخشاشلا، ئېنىق خاھىشچانلىققا ئىگە. ئەدەبىي تەنقىد كونكرېت ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنى ۋە بەدىئىي تەرەپلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرىگە باھا بېرىدىغان، يەكۈنلەيدىغان ئىلمىي پائالىيەت بولغىنى ئۈچۈن، تەنقىدچىنىڭ ئىلمىي مۇلاهىزىسىدە هامان ئۆزىنىڭ پەلسەپە، سىياسىي، ئەخلاقى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت هەققىدىكى قاراشلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئەدەبىي تەنقىد مۇهىم ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان بەن. ئۇ بىرىنچىدىن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزەرىيىسى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت تارىخى ئۈستىدىكى تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناپدۇ. ئىككىنچىدىن، ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇش ۋە ئۇنىڭدىن زوقلىنىشقا يېتەكچىلىك قىلىش رولىنى ئويناپدۇ.

ئەدەبىي تەنقىد ئۆلچەم جەهەتتىن ئىدىيىۋى ئۆلچەم ۋە بەدىئىي ئۆلچەمدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئاساسىي ئۆلچەم قىلىپ

ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئەدەبىي تەنقىد ئۇسۇللىرى ئۇستىدە توختالغاندا مۇنداق تەرەپلەرنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

بىرىنچى، زوقلىنىش ئاساسىدا بەدىئىي ئوبرازدىن چوڭقۇر تەسىرلىنىش، مانا بۇ ھەرقانداق تەنقىدنىڭ ئېلىپ بېرىلىشىدىكى بىرىنچى قەدەم ھېسابلىنىدۇ. ئىككىنچى، ئوبرازنى تەھلىل قىلىپ ئەسەرنىڭ ئومۇمىي خاھىشىنى ئىگىلەش. بۇمۇ ئەدەبىي تەنقىد ئىشلىرىدىكى مۇھىم بولغان يەنە بىر ئۇسۇلدۇر. ئۈچىنچى، سېلىشتۇرۇپ تەھلىل ۋە تەنقىق قىلىش. بۇ ئۇسۇل ئەدەبىي تەنقىدچىلىكتە يېڭىدىن بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنۇملۇك ئۇسۇللارنىڭ بىرسىدۇر. تۆتىنچى، يازغۇچىغا نىسبەتەن ئەتراپلىق باھا بېرىش. ئەدەبىي ئەسەر رېئال تۇرمۇشنىڭ يازغۇچى مېڭىسىدىكى ئىنكاسىنىڭ مەھسۇلى. ئەسەرگە باھا بەرگەندە يازغۇچىغا نىسبەتەن توغرا، ئىلمىي چۈشەنچە ھاسىل قىلىش كېرەك.

ئەدەبىي تەنقىدچىلىك — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا 80 — 90 — يىللاردا زور كۆلەمدە گۈللەندى. ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مۇھەممەت پولات، ئەنۋەر ئابدۇرېھىم، قاۋسىلقان قامبجان، ئابدۇۋۇھلى كېرەم، ھېزىم قاسىم، ئابدۇكېرىم راخمان، ئازاد سۇلتان، ئابلەت ئۆمەر، كېرىمجان ئابدۇرېھىم، مۇھەممەت زۇنۇن... قاتارلىق ئوبزورچىلار كۆپلىگەن ئىلمىي ئەسەرلىرى بىلەن ئەدەبىي تەنقىدچىلەر قوشۇنىمىزنى بارلىققا كەلتۈردى ۋە مۇستەھكەملىدى. ئۇلارنىڭ كىتاب ـ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنى گۈللەندۈرۈشتە مۇھىم رول ئويناماقتا، كېيىنكى ئىز باسارلارنى يېتىشتۈرۈشتە ئۇلۇغلىق رول ئوينىماقتا. ئەدەبىي تەنقىدچىلىك بىر مىللەت ئەدەبىياتىدا مۇھىم ئورۇنغا ئىگە. تۆۋەندە تەنقىدچىلىك ساھەسىزدە مەيدانغا كەلگەن نەمۇنىلىك ئەسەرلەر ئۇستىدە توختۇلۇپ ئۆتىمەن.

«ياخشىراق يازايلى، قىسقاراق يازايلى» ، «ئۇيغۇر ئەدەبىيا-تىدا پروزا» يېڭى دەۋر ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىمىزنىڭ ئىشكىنى دەسلەپ ئاچقان ئىقتىدارلىق ئوبزورچى مۇھەممەت پولاتنىڭ ئۇي-غۇر ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىدىكى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئىككى مۇ-ھىم ئەسىرى، شۇنداقلا ئۇيغۇر پروزا ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدۇر.

«ياخشىراق يازايلى، قىسقاراق يازايلى» ناملىق كىتاب ئاپ-تورنىڭ 1981 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان تۇنجى ئوبزورلار توپلىمى. يالغۇز ئاپتور ئىجادىيىتىدىلا ئەمەس، ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىدىكى تۇنجى مېۋىدۇر. ئاپ-تور بۇ توپلىمىدا ئۇيغۇر ئەدەبىي ئىجادىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان ئىدىيىۋى مەزمۇن ۋە بەدىئىي تەسىرچانلىق كۈچىنىڭ ئاجىز بولۇش مەسىلىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئالدى بىلەن «ياخشىراق يېزىش، يازغاندىمۇ قىسقىراق يېزىش» تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قو-يۇپ، ئا. پ. چېخوۋنىڭ ئىجادي ئەمەلىيىتىدىن مىسال كەلتۈر-گەن. ئاپتور توپلامدا هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا پروز-ىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق يورۇتۇپ بەر-گەن. يېڭى زامان ئەدەبىياتىمىزنىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى بول-غان پېشقەدەم يازغۇچىمىز زۇنۇن قادىرى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ئەدەبىيات سېپىمىزگە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن كىرىپ كەل-گەن ئابلىمىت مەسئۇدى، ئەرشىدىن تاتلىق، قەييۇم تۇردى، ئەخەت تۇردى، زوردۇن سابىر... قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭ ئەدە-بىي ئىجادىيەت جەھەتتىكى تۆھپىلىرى قىزغىنلىق بىلەن مۇئەي-يەنلەشتۇرۇلگەن. يۇقىرىقىلاردىن باشقا مالىك كېۋىر، مەمتە-مىن هوشۇر، قاهار جىلىل، ئەخەت هاشىم، ماخمۇت مۇھەممەت... قاتارلىق يازغۇچىلارنىڭمۇ پروزىمىزنىڭ تەرەققىيا-تىغا قوشقان بەلگىلىك تۆھپىلىرى تىلغا ئېلىنغان هەم ئۇلارنىڭ ئىجادي روهىغا ئىلهام بېرىلگەن.

ئاپتور پروزا ئەدەبىياتى ئۇستىدە توختىلىشى بىلەنلا چەكلەن-
مەستىن، «سەنئەتنىڭ ئالىي تۈرى» بولغان پوئېزىيىمىزنىڭ
يېقىندىن بۇيانقى ئەھۋالى ئۇستىدىمۇ مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىپ،
پىشقەدەم شائىر ئەلقەم ئەختەم ۋە تېيىپجان ئېلىيوف، ئابدۇكې-
رىم خوجا، مۇھەممەت سادىق، ئوسمانجان ساۋۇت، تۇرسۇنئاي
ھۆسەيىن... قاتارلىق شائىرلىرىمىزنىڭ مول مەزمۇنغا ئىگە ئىجا-
دىي ئەمگەكلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىي ئىجادىيىتىنى گۈللەندۈرۈش-
تىكى رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن.

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا پروزا» — ئوبزورچى مۇھەممەت پولاتـ
نىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ساھەسىدىكى ئىككىنچى قېتىملىق
دادىل قەدىمىنىڭ مەھسۇلى. ئاپتور بۇ توپلامدا رېئالىزمنى ئۆزدـ
گە ئىجادىيەت مېتودى قىلغان ئاساستا شەكىللەنگەن ھازىرقى
زامان ئۇيغۇر پروزا ئەدەبىياتى ئۇستىدە توختىلىپ، كەڭ ۋە
ئىلمىي مۇلاھىزىلەرنى ئېلىپ بارغان. ئوبزورچى ئۇيغۇر ھازىر-
قى زامان رېئالىستىك پروزىسى ئۇستىدە توختىلىپ ئومۇملىقتىن
كونكرېتلىققا قاراپ تەھلىل ئېلىپ بارغان.

شۇندىن كېيىن، ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزدە زور ئىلگىرـ
لەشلەر بولدى. يازغۇچى — شائىرلىرىمىزمۇ قولىغا قەلەم ئې-
لىپ بۇ ساھەگە ئاۋاز قوشتى. بۇ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ
تار دائىرىدىن كەڭلىككە، ئازلىقتىن كۆپلۈككە، بىر قەدەر مۇ-
كەممەل تەشكىللىك ئاساسقا ئىگە بولغانلىقىنىڭ ئىپادىسى.

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا» ناملىق ئوبزورلار توپلىمى
بىر قەدەر كلاسسىك خاراكتېرغا ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتىدىكى نەمۇنىلىك رول ئوينىغان مەشھۇر ئەدىبلەر ۋە
ئۇلارنىڭ ۋەكىللىك ئەسەرلىرى ئۇستىدە خېلى مۇكەممەل ئىلـ
مىي تەھلىل ۋە مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بېرىلىپ، كىتابخانلارنى
كلاسسىك ئەدەبىيات بىلەنمۇ تونۇشۇش پۇرسىتىگە ئىگە قىلىدۇ.

«ئەدەبىياتقا دائىر مۇلاھىزىلەر» — ئەدەبىي تەنقىدچىلىك

ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن، 20 نەچچە يىللىق ئىلمىي ئەمگەك تەجرىبىسىگە ئىگە ئابدۇكېرىم راخمانىنىڭ ئوبزورلار توپلىمىدۇر. توپلامدا ئاپتور ئۆز مۇلاھىزە-لىرىنى ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ئۇستىگە مەركەزلەشتۈ-رۈپ ئەدەبىياتىمىزدىكى تىل، چىنلىق مەسىلىلىرى ھەققىدە ناھا-يىتى ياخشى پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. توپلامدا ئاساسىي نۇقتا قىلىپ مۇلاھىزە قىلىنغىنى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىمىزدىكى پو-ئىزىيە بولۇپ، پوئىزىيىمىزنىڭ ھەر خىل تۈرلىرى ئۈستىدە توختالغان. توپلامدا يەنە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مۇ-ھىم مەسىلە «ئەدەبىي مىراسلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش» مە-سىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

«ئەدەبىيات ۋە تۇرمۇش» — ئۇزۇن يىللىق ئەدەبىيات نەزە-رىيىسى تەتقىقاتى تەجرىبىسىگە ئىگە يولداش ئابلەت ئۆمەرنىڭ 1985 ـ يىلى نەشر قىلىنغان ئوبزورلار توپلىمىدۇر.

توپلامنىڭ ماۋزۇسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى «ئەدەبىيات ۋە تۇرمۇش» مەڭگۈ بىر ـ بىرىگە تەڭلىشەلمەيدىغان، «ۋە» ئارقە-لىق ئايرىلىپ ھەم بىرىكىپ تۇرىدىغان، ئۆزئارا دېئالېكتىك مۇناسىۋەتتىكى ئىككى خىل كاتېگورىيە. بۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا چۈشىنىش، ئەدەبىياتنىڭ نېمە ئىكەنلىكى، شۇنىڭدەك ئە-دەبىياتنىڭ تۇرمۇشنى قانداق ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەكلىكى، ناتۇرالىستىك ھالدا تۇرمۇشتا نېمە بولسا شۇنى ئۆز پېتىچە ئەكس ئەتتۈرۈش كېرەكمۇ؟ ياكى تىپ ۋە تىپىكلەشتۈرۈش ئاساسىدا يۇكسەك بەدىئىي چىنلىققا كۆتۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرۈش كې-رەكمۇ؟ — مانا بۇلار ئاپتورنىڭ ئۆز مۇلاھىزىلىرىدە شەرھلىمەك-چى ۋە ئايدىڭلاشتۇرماقچى بولغان تۈپ مەقسىتىدۇر.

ئابلەت ئۆمەرنىڭ «ئەدەبىيات ۋە تۇرمۇش» ناملىق ئوبزورلار توپلىمىنىڭ يۇقىرىقى توپلاملاردىن پەرقلىنىدىغان تەرىپى شۇكى، بۇ توپلامدا مۇلاھىزە كونكرېت ئەسەرلەر ئۈستىدە ئېلىپ بېرىل-

مای، بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىيات ئىجادىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان ۋە دەققەت قىلىشقا تېگىشلىك بولغان چىنلىق، ئوبرازچانلىق، تىپ يارىتىش ۋە تېپىكلەشتۈرۈشكە ئوخشاش بىر قاتار مەسىلىلەر نەزەرىيىۋى ئاساستا شەرھلەنگەن. بۇنداق شەرھلەشنىڭ ئۇنۇملۈك يېرى شۇكى، ئۇ كىتابخانىنىڭ ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ۋە يېزىقچىلىق بىلىمى ھەققىدىكى چۈشەنچىسىنىڭ كېڭىيىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئۆز ئېڭىدا شۇ نەزەرىيىلەر بويىچە ئەركىن تەپەككۇر قىلىشنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

«ئەدەبىيات ۋە تۈرمۇش» نەشرىدىن چىقىپ بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، بىر ئەدەبىيات ھەۋەسكارىنىڭ «ئەدەبىيات ۋە تۈرمۇش، تىكى نۇرغۇن نەزەرىيىۋى مەسىلىلەر ھېنى ئەدەبىي ئىجادىيەت ھەققىدە ناھايىتى چوڭقۇر ئويلارغا سالدى. بۇرۇن ئوقۇغان ھېكايە، رومانلارنى ئەمدى يەنە قايتىدىن ئوقۇپ چىقىش نىيىتىگە كېلىۋاتىمەن» دېگەن سۆزى ھېلىمۇ ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. بۇ سۆز نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ بۇ ئەلۋەتتە بىر تەرەپتىن، ئاپتورغا ئوقۇلغان يوشۇرۇن مەدھىيە بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇر ئەدەبىي ئوبزورچىلىقىمىزنىڭ كىتابخانىلارنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات نەزەرىيىسى ھەققىدىكى سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە بەلگىلىك دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى بەزى تۈرمۇش چىنلىقىغا ئۇيغۇن كەلمەي قالغان تەرەپلەرنى يەڭگىللىك بىلەن «ساختا توقۇلما»، «ئاساسسىز» دەپ ئىنكار قىلغاندىن كۆرە، ئۇنى نەزەرىيە يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ، تۈرمۇش چىنلىقى بىلەن بەدئىي چىنلىقنىڭ مۇناسىۋىتىدىن سىستېمىلىق ھالدا يورۇتۇپ بېرىش بىزچە ئۇنۇملۈك ئۇسۇل. بۇنداق ئۇسۇلنىڭ بىر تەرەپتىن، كىتابخانىنىڭ مەسىلىلەرگە بولغان نەزەرىيىۋى كۆز قارىشىنىڭ تۇرغۇزۇلۇشىغا ياردىمى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن قايىل قىلارلىق بولىدۇ. شۇڭا، ئوبزورچىلىرىمىز بىرەر پارچە

ئەسەر ئۇستىدە تەھلىل ئېلىپ بارغاندا نەزەرىيىۋى چۈشەنچە، ئۇقۇملار بىلەن ئەمەلىي مەسىلىلەرنى بىرلەشتۈرگەن ئاساستا شەرھلىشى كېرەك.

«ئۇمىد» — ئوبزورچى قاۋسىلقان قامىجانىنىڭ 1985 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئەدەبىي ئوبزورلار توپلىمى. بۇ توپلامدا ھازىرقى زامان پروزىمىز ۋە پوئىزىيىمىزدىكى يېڭىدىن قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلار مۇئەييەن لەشتۈرۈلگەن. بولۇپمۇ توپلامدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەدەبىي ئە- سەردىكى مۇرەككەپ زىددىيەتلەرنى يېزىش بىلەن بىرگە، بۇ زىد- دىيەتلەرنىڭ تەبىئىي يوسۇندا ئەقىلگە مۇۋاپىق ھالدا يېشىلىش مەسىلىسى بىزنىڭچە ناھايىتى ئورۇنلۇق پىكىر. مەلۇمكى، ئىج- تىمائىي تۇرمۇش ۋە ئۇنىڭ گەۋدىسىنى تەشكىل قىلىپ تۇرغان زىددىيەتلەر ئىنتايىن مۇرەككەپ بولىدۇ. ئەنە شۇنداق مۇرەككەپ زىددىيەت، مەسىلىلەرنى ئەدەبىي ئەسەردە توغرا ئەكس ئەتتۈرۈش ۋە ئۇنى ھەل قىلىشنىڭ ئېچىل چارىسىنى كۆرسىتىپ، خەلقـ مىزنى ئالغا يېتەكلەش خۇددى ئاپتور ئېيتقاندەك نۆۋەتتە ئەدەبـ- يات - سەنئەت خادىملىرىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان مۇھىم تەلەپلەر- نىڭ بىرىدۇر. ئەدەبىي ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن ۋەقە ۋە زىددىيەتلەر ئۆز قانۇنىيىتى بويىچە تەرەققىي قىلىش ۋە راۋاجلىنىشى كېرەك. پېرسوناژلارنىڭ ھەرخىل خاراكتېرلىرىمۇ ئەنە شۇ ۋەقەلىكلەر، ئۆتكۈر زىددىيەتلەر تەرەققىياتى جەريانىدا ئىپادىلىنىپ تەبىئىي يوسۇندا ئېچىلىشى كېرەك. ئەينى ۋاقىتتا ماركس، ئېنگېلسلار- مۇ لاسسالنىڭ ئىدېئالىستىك تراگېدىيە كۆز قارىشى بويىچە يە- زىپ چىققان «فىرانزو. ۋون. زىنجنگز» ناملىق دراممىسىنى با- ھالىغاندا «پېرسوناژلارنىڭ سىنىپىي خاھىشى ۋە دەۋر ئالاھىدە- لىكى ۋەقەلىكنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ئىپادىلىنىشى كېرەك» دې- گەن تەلەپنى قويغانىدى.

«ئوبراز، ئۇسلۇب ۋە خاراكتېر» — ئوبزورچى مۇھەممەت

زۇنۇننىڭ 1986 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان توپلامدۇر. بۇ توپلامدا قانداق قىلغاندا ئۈيغۇر ئەدەبىي ئىجادىيىتىدە تېخىمۇ ياخشى، تېخىمۇ مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقى مەسىلىسىنى مەركەز قىلىپ ئەتراپلىق مۇلاھىزە ئېلىپ بارغان. ئاپتور مۇلاھىزىلىرىدە ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى مۇھىم مەركىزىي مەسىلە بولغان ئوبراز، ئۇسلۇب ۋە خاراكتېر يارىتىش مەسىلىسى ئۈستىدە نۇقتىلىق توختىلىپ، بىر قەدەر مۇكەممەل ۋە ئىلمىي ئەدەبىي قىممەتكە ئىگە بولغان كۆز قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى ئوبراز يارىتىش مەسىلىسى ۋە بەدىئىي ئۇسلۇبنى شەكىللەندۈرۈشتە دىققەت قىلىدىغان نۇقتىلار ئۈستىدە چۈشەندۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئۇسلۇب شەكىللەندۈرۈشنىڭ يازغۇچى ئىجادىيىتىنىڭ پىشىپ يېتىلىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىشتە مۇھىم بولۇپلا قالماي، بەلكى بىر مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ گۈللەپ ياشناۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىشتىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

يۇقىرىقى توپلاملاردىن باشقا 90 ـ يىللارنىڭ كىرىشى بىلەن نەشر قىلىنغان ئوبزورچى ھېزىم قاسىمنىڭ «دەرۋازا ئالدىدىكى خىياللار» توپلىمى، ياش ئوبزورچى كېرىمجان ئابدۇرېھىمنىڭ «يېڭىچە ئەدەبىيات چۈشەنچىلىرى» ناملىق ئوبزورلار توپلىمى، ئابدۇۋۇلى كېرىمنىڭ «تۇرمۇش ۋە ئىلھام» ناملىق ئوبزورلار توپلاملىرى ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ساھەسىدە بىر قەدەر ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە.

ئوبزورچى ھېزىم قاسىمنىڭ «دەرۋازا ئالدىدىكى خىياللار» ناملىق توپلىمىدا ئاساسلىقى شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن ئەدەبىي ئاخبارات ېيزىقچىلىقى مەسىلىسى ئۈستىدە كەڭ مۇلاھىزە ئېلىپ بارغان. شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى ئىلغار تەرەپلەر،

توغرا پرىنسىپلار يەكۈنلەنگەن. بەزى يېتەرسىز تەرەپلەر دەل، ئېنىق كۆرسىتىلمىپ بېرىلگەن. ئاخبارات يېزىقچىلىقى بىزدە يېڭى شەكىل بولغاچقا، بۇ ھەقتىكى پىكىر مۇلاھىزىلەر تېخىمۇ ئەھمىيەتلىكتۇر.

ياش ئوبزورچى كېرىمجان ئابدۇرېھىم ئۆزىنىڭ «يېڭىچە ئەدەبىيات چۈشەنچىلىرى» ناملىق توپلىمىدا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە دائىر يېڭى مۇلاھىزىلەرنى، يېڭى پىكىرلىرىنى، يېڭىچە تەنقىقات ئۇسۇللىرىنى تونۇشتۇرىدۇ ۋە ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇ توپلام ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىنى يېڭى تەرەققىياتقا باشلاشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئابدۇۋەلى كېرىمنىڭ «تۇرمۇش ۋە ئىلھام» ناملىق ئوبزورلار توپلىمى ئاساسلىقى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئىزدىنىشلار ئۈستىدە مۇلاھىزە ئېلىپ بارغان توپلام. توپلامنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىدە ئۇينايدىغان رولى ھەقىقەتەن چوڭ.

ئەدەبىيات تەنقىداتچىسى ئازاد سۇلتاننىڭ «بۈگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە» ناملىق چوڭ ھەجىملىك تەنقىدات كىتابى ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىدىكى بىر مۇھىم نامايەندە ھېسابلىنىدۇ. بۇ كىتاب ھەم يازغۇچىلارنىڭ كونكرېت ئەسەرلىرىنى تەھلىل قىلىش ھەم بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخىنى خۇلاسىلەش جەھەتلەردە ناھايىتى زور ئىلمىي قىممەتكە ئىگە كىتابتۇر.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز يەنىلا بىر ئاجىز ھالقا. ئەدەبىياتىمىزنى راۋاجلاندۇرۇش جەريانىدا ئەدەبىي تەنقىدنىڭ تەرەققىياتىغا كۈچ چىقىرىشىمىز لازىم.

«يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى» نىڭ راۋاج تاپالماسلىقىدىكى سەۋەب

مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ فرانسىيە ۋە ئامېرىكا ئەدەبىياتىنى مەركەز قىلغان غەرب ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە ئەدەبىياتنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى توغرىسىدا تۇرلۇك نەزەريە-ۋى قاراشلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، كەڭ تۇردە مۇھاكىمە قىلىنىشقا باشلىدى. «يېڭى تەنقىدچىلىك» مۇشۇنداق مۇھاكىمىلەرگە ئەگىشىپ مەيدانغا كەلگەن يېڭى ئېقىم.

بۇ خىل تەنقىدچىلىك، ھەرقانداق ئەدەبىي ئەسەر ۋە ئەدەبىي تەنقىد، ئاپتور ۋە كىتابخان بىلەن مۇناسىۋەتسىز، شۇڭا ئەدەبىيات تەنقىداتىدا دىققەتنى ئەسەرنىڭ ئۆزىگىلا قارىتىش كېرەك، ئەدەبىي ئەسەرنى رېئال ھالەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئەدەبىي ئەسەر مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان يېزىق قۇرۇلمىسى، دەپ قارايدۇ. يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى مانا مۇشۇنداق قاراشلارنى ئاساس قىلىپ كىتابخانىنىڭ زوقلىنىش، قوبۇل قىلىش پائالىيەتلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ۋە رولىنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىدۇ ھەمدە ئەدەبىي ئەسەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتىكى بىردىنبىر شەكلى ئۇنىڭ يېزىق بىلەن پۈتكەن قۇرۇلمىسىدىنلا ئىبارەت، دەپ قارايدۇ. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، كىتابخانىنىڭ تەسىرلىنىشى، ئىنكاسى بىلەن ئەسەردىكى مەنە ئايرىم - ئايرىم نەرسە. مەنە ئوبيېكتىپ بولۇپ، ئۇ تېكىستنىڭ تىلى ئىچىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، بۇ خىل تەنقىدچىلىك ئەدەبىي ئەسەرنى باھالىغاندا ئۇنىڭ تىلى، ئىجتىما-

ئمي ئەھمىيىتى، تارىخ، ئەنئەنە قاتارلىقلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرى ئۇستىدە باش قاتۇرماي، ئومۇمەن ئەسەرنىڭ شەكلىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان ئامىللار ئۇستىدە باش قاتۇرۇشنى تەشەبۇس قىلىدۇ.

يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى تېكىستنىڭ رولىنى تەكىتلىگەن بىلەن ئۇنىڭ ئىچكى مەنىسى ئۇستىدە چوڭقۇر ئىزدىنىپ، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بىرەر مۇھىم مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئەمەس، ھەم ئۇنداقمۇ قىلالمايدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق مۇلاھىزە شەكلى شەرھلەش، چۈشەندۈرۈش، ئىزاھلاش، ئانالىز قىلىش بولۇپ، مۇشۇ ئۇسۇللار ئارقىلىق كىتابخانىنىڭ ئەسەر تىلى ۋە شەكلىگە مۇناسىۋەتلىك ئامىللارنى چۈشىنىشىگە يېتەكچىلىك قىلىشنى مەقسەت قىلىدۇ. باشقا خىلدىكى تەنقىدچىلىك ئېقىمىدىكىلەر ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئالاھىدىلىكىگە قاراپ «بارلىق يېڭى تەنقىدچىلىك نەزەريىچىلىرى ئەڭ ئاۋۋال ئۆزى ئۇچۇن ئەپچىل بولغان بىر خىل چۈشەندۈرۈش ماھارىتىنى تۇرغۇزۇۋالىدۇ» دەپ باھا بېرىشكەن. بۇ ھۆكۈم بىزگە ئۇلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرنى شەكىل جەھەتتىن چۈشەندۈرۈشكە قانچىلىك ئەھمىيەت بېرىدىغانلىقىنى دەل جايىدا دەللەپ بېرىدۇ.

يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۇرگىنىگە قارىماي، 50 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئۇنىڭ تەسىرى ئاجىزلىشىشقا باشلىدى. ئەدەبىي ئەسەرنىڭ «مۇستەقىل مەۋجۇتلۇقى» نىلا تەكىتلەپ، ئىجتىمائىي رېئاللىق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە سەل قارايدىغان قاراشلىرى نەزەريە ساھەسىدە ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇمغا ئۇچراشقا باشلىدى. تەنقىدچىلىك ساھەسىدە بىر قەپەس مۇنازىرە كۆتۇرۇلۇپ، مەخسۇس يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىنىڭ نەزەريىۋى قاراشلىرىدىكى يېتەرسىزلىكلەر ۋە بۇ يېتەرسىزلىكلەر كەلتۇرۇپ چىقىرىۋاتقان پاسسىپ ھالەتلەر كەسكىن مۇھاكىمە قىلىندى. بۇ

مۇھاكىمىگە ھەتتا ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ قاتناشتى.

يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىنىڭ پەيدىنپەي ئاجىزلىشىپ كېـ تىشىگە ئەدەبىي ئەسەرنىڭ شەكلىنىلا چىقىش قىلىۋېلىشتەك قاـ رىشى ئاساسلىق سەۋەب بولدى. ئۇلارنىڭ قاراشلىرى شۇ دەۋرـ لەردە تازا ئەۋج ئېلىۋاتقان لىرىك شېئىرىيەتنى چۈشەندۈرۈشتە ئىنتايىن چوڭ چەكلىمىلىككە ئۇچرىدى. ئامېرىكا، ئەنگلىيە ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر شەخس ئېللىئوت (1888 — 1965) ۋەكىللىكىدىكى سىمۋولىستىك شېئىرىيەت ئېقىمى تەرەپدارلىرى ئالدى بىلەن بۇ تەنقىدچىلىك ئۇسۇلىدىن نارازى بولدى. ئۇلار ئەدەبىياتنى ئۇ ئۆزى مەيدانغا كەلگەن كەڭ ئىجتىمائىي، تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشتىن ئايرىپ قاراش تەشەببۇسىغا بەكرەك قارشى تۇردى. ئەدەبىياتنى ئۇنىڭ ئىجاد قىلىنىش، قوبۇل قىلىنىش جەريانلىرى بىلەن قوشۇپ تەتقىق ـ تەھلىل قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان يولغا يېتەكلىدى.

ئەمما، يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمى بۇنىڭ بىلەن ئەدەبىيات سەھنىسىدىن بىراقلا يوقىلىپ كەتكىنى يوق. ئۇ ئۆز دەۋرىدە كىشىلەر قوبۇل قىلالايدىغان كۆپلىگەن ئىلغار قاراشلارنى ئوتتۇـ رىغا قويغان. مەسىلەن، بۇ ئېقىمنىڭ ساپ ئەسەر پوزىتسىيىسى يازغۇچىلارنىڭ ماھارىتىنى ئۆستۈرۈش، شەكىل جەھەتتە يېڭىـ لىق يارىتىشىغا ھەيدەكچى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ ئېقىم بۇگۈنكى كۈندە گەرچە يېتەكچى ئورنىنى يوقاتقان بولسىمۇ، غەرب ئەللىرى ئەدەبىياتىدا يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋاتىدۇ.

بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزگە نەزەر سالىدىـ غان بولساق، نەچچە ئون يىلدىن بېرى ئەدەبىي ئەسەرنى پەقەت جەمئىيەت، تاشقى رېئاللىق بىلەنلا باغلاپ تەھلىل قىلىشنى ئۆلـ چەم قىلغان تەنقىدچىلىك ئۇسۇلىنى قوللىنىپ كەلدۇق. ھەتتا بۇ ئۇسۇل بۇگۈنكى تەنقىدچىلىكىمىزگىمۇ ئاساس بولىۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە بۇنداق قاراشنى چەتكە قاقمىلى بولمىسىمۇ، يېڭى ئەدەـ

بىر شەكىلنىڭ رولى، قىممىتى ئۇستىدىمۇ ئىزدىنىش لازىم. ئەدەبىياتتا نېمىنى ئىپادىلىگەنلىكىگە دىققەت قىلىش بىلەن بىرگە قانداق ئىپادىلىگەنلىكىگىمۇ دىققەت قىلىش زۆرۈر.

دېمەك، يېڭى تەنقىدچىلىك ئېقىمىنىڭ راۋاج تاپالماسلىقىدىكى سەۋەب، ئاساسلىقى ئۇنىڭ بىرلا خىل ئۆلچەمنى چىقىش قىلىۋېلىشتەك تۈيۈق يولغا كىرىپ قالغانلىقىدا بولدى.

بايرام، مۇراسىملار بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ھادىسىلىرىگە بولغان تونۇشى، ماددىي ئىشلەپچىقىرىش ئۇنۇمدارلىقىنى ئاشۇرۇش، ئەمگەك ھارغىنلىقىنى يېڭىپ، ھايات شادلىقىنى ئىپادىلەش ئېھتىياجى تۇپەيلىدىن، تۇرلۇك بەزىمە - مەشرەپ، مۇراسىم قاتارلىق فولكلور پائالىيەتلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۇ خىل ئۆرپ - ئادەت، قائىدە - يوسۇنلىرىنى مەركەزلىك ھالدا ئەكس ئەتتۈرىدىغان مۇراسىم، مەشرەپلەرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى بار.

بايرام، مۇراسىملار بىلەن ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق.

بىرىنچى. بايرام، مۇراسىملار ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بارلىققا كېلىپ تەرەققىي قىلىشىدىكى مۇقەددەس بۆشۈكتۇر. ئېغىز ئەدەبىيات ئەسەرلىرىنى كىم، قاچان، قەيەردە ئىجاد قىلغانلىقىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خەلق ئاممىسىنىڭ كوللېكتىپ پائالىيەتلىرى بولغان مەشرەپ، مۇراسىملاردا ئىجاد قىلىنىدۇ. ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق مەزمۇن ۋە بەدىئىيلىك جەھەتتىن تولۇقلىنىپ، مۇكەممەللىشىپ، ئاخىرىدا كوللېكتىپ ئىجادىيىتىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. خەلق ئاممىسى مەيلى نورۇز بايرىمى، قارلىق ئويۇنى ياكى سەيلە ئويۇنلىرى ۋە مەشرەپ پائالىيەتلىرىدە بولسۇن شۇ خىل پائالىيەتلەرگە ماسلاشتۇرۇپ ناخشا، قوشاق ئىجاد قىلىدۇ، تېپىشماقلارنى ئېيتىدۇ. ھېكايە، قىسسىلەرنى سۆزلەيدۇ. ھەر

بىر كىشى ئۆز قابىلىيىتى، ئۆز قىزىقىشىغا ئاساسەن ھەر خىل سەنئەت شەكىللىرىنى يارىتىدۇ. مەسىلەن، «نوروز» بايرىمىدا كىشىلەر يۇرت، مەھەللە بويىچە بىرەر ئورۇنغا يىغىلىپ، ئويۇن - تاماشا قىلىشىدۇ. نەزمە - بەيىت، ناخشا - قوشاق ئېيتىپ، نەغمە - ناۋا قىلىپ ئۇسسۇل ئويناشىدۇ. ھەر كىم ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا ماھارەت كۆرسىتىپ، بايرام خۇشاللىقىنى نامايان قىلىشىدۇ. بۇ بايرامدا كىشىلەر قىش - زىمىستانىنى قوغلاش، يېڭى باھارنى كۈتۈۋېلىش، يېڭى يىلنىڭ يېڭىچە خۇشاللىق ئەكىلىشىنى تىلەش، يېشىللىققا پۈركەنگەن تەبىئەتنى كۆيلەش، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەش، ئىتتىپاقلىقنى تەشەببۇس قىلىش، ساخاۋەتلىك ۋە دىيانەتلىك بولۇشقا ئۈندەش، ئادىل، باراۋەر بولۇشنى كۆزلەش قاتارلىق ئىلغار ئىدىيىلەرنى ئىپادىلەيدىغان قوشاقلارنى ئىجاد قىلىشىدۇ. ئالايلى:

نوروز كەلدى جاھانغا،
جاھان بولدى ئەرزانلىق.
ياغدىلەر ئابى نىسان،
بۇغدايلار بولۇر دانلىق.
ئاچ، ئورۇق ھەم كەمبەغەل،
بارچىسى بولۇر جانلىق.
نانغا تويۇپ ھەر گاداي،
ئۆيىدە قىلار خانلىق.
توخۇلار تۇخۇم بېسىپ،
چۈجىلەر كۆپتۇر بۇگۈن.
يېشىلەر كۆكۈللەردىن،
ھەر قاچان قايغۇ - تۇگۈن...

قارلىق ئويۇنى بولسا تۇنجى قار ياغقاندا كىشىلەر خۇشاللى-

قىنىڭ ئىنكاسى سۈپىتىدە تاكى بۈگۈنگىچە داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان مۇراسىملىرىمىزنىڭ بىرى. ئەگەر قارلىق تاشلانغۇچى قارلىق تاشلىغۇچىنى تۇتۇۋالالمىسا، ئۇلارنىڭ تەلىپى بويىچە بەزىمە ياكى مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىدۇ. «قارلىق خېتى» دېكى بېيىت مۇنداق باشلىنىدۇ:

قاردا قارلىق تاشلىدۇق،
يامغۇردا ياغلىق.
تاپالمىساق گۈل كەلتۇر،
تاپالمىساق بىر باش پىياز...

مەشرەپ — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سەنئەت مەكتىپى. مەشرەپ كۆرۈنۈشتە ئۇيغۇر خەلق تۇرمۇشىدىكى ئىشتىن سىرتقى كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلىدىغان، تەرەققىي قىلدۇرىدىغان بىر ئالىي بىلىم يۇرتىدۇر. مەشرەپ ئويۇنلىرىنىڭ تۈرلىرى ئىنتايىن كۆپ، ئەمما ھەممىسىدىلا ناخشا ـ قوشاق سىز كۆرۈنۈشنى ئۇچرانقىلى بولمايدۇ. مەيلى «چاي تۇتۇش ئويۇنى»، «پوتا ئويۇنى» ياكى باشقا ئويۇنلاردا بولسۇن، مەشرەپ ئەھلى كۆپچىلىككە ناخشا ـ قوشاق ئېيتىپ بېرىش شەكلى بىلەن ئۆزىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىدۇ.

«چاي تۇتۇش ئويۇنى» دا چاي تۇتقۇچى چاينى بېيىت بىلەن بىللە تۇتىدۇ، چاينى ئالغۇچىمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن بېيىت بىلەن چاينى قايتۇرىدۇ. ئەمما، چاي تۇتۇش جەريانىدا ئېيتىلىدىغان بېيىتلار مەزمۇن جەھەتتىن بىر ـ بىرىگە ماس كېلىشى شەرت قىلىنىدۇ.

يېگىت:

خېنىم، خېنىم، جانان خېنىم،
بېيىت ئېيتاي ئاڭلاڭ خېنىم.
ئوتتۇز ئوغۇل گۈزاھ خېنىم،
ئاشىقمەن خۇما خېنىم.
قىز:
يىگىت، يىگىت، جانان يىگىت،
بېيىت ئېيتاي ئاڭلاڭ يىگىت.
خەلقئالەم گۈزاھ يىگىت،
مەنمۇ كۆيەي خۇما يىگىت.

«چىنىگۈل ئويۇنى» دا ئۆينى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى قولىغا گۈللۈك سىركاينى ئېلىپ، ئۇچ قېتىم «چىنىگۈل» دەپ توۋلايدۇ. يېنىدا ئولتۇرغان ئادەم دەرھال بىر گۈلنىڭ نامىنى ئاتاپ جاۋاب بېرىدۇ. ئويۇن شۇ تەرىقىدە داۋاملىشىدۇ. ئەگەر ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدە كىمدە - كىم توختاپ قالسا ياكى ئېيتىپ بولغان گۈلنىڭ نامىنى قايتا تەكرارلىسا شۇ كىشى يېڭىلگەن بولىدۇ - دە، بىر نومۇر ئورۇنلاپ بېرىدۇ.

«پوتا ئويۇنى» دا مۇنداق: مەشرەپتە ئۇسۇللۇق ناخشا باشلانغان چاغدا بىرەيلەن پوتىنى چىرايلىق گۈل قىلىپ چىگىپ، خالىغان بىرسىگە تازىم بىلەن سۇنىدۇ. پوتىنى ئالغۇچى پوتا تۇتقۇچىغا تازىم بەجا كەلتۈرۈپ بولۇپ، ئۇسۇلغا چۈشىدۇ. ناخشا، بېيىت بىلەن يەنە بىرەيلەنگە سۇنىدۇ. ئويۇن مانا مۇشۇنداق داۋام ئېتىدۇ. نۆۋەتتىدە شۇنى قەيت قىلىشقا بولىدۇكى، ئۇيغۇر خەلق مەشرەپلىرى ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «12 مۇقام» نىڭ سىستېمىلىشىشىغا بۇاستە تەسىر كۆرسەتكەن. مەشرەپلەرنىڭ ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا كەڭ ئومۇملاشقان بىر خىل پائالىيەت بولۇپ قېلىشىدا، ئۇنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەل قىلغۇچ رول ئويناپ كەلدى. رايونىمىزدا مەش-

رەپ ئويىنمايدىغان شەھەر، يېزا (بازار) يوق بولسا كېرەك. خەلق ئاممىسى بېيىت، قوشاق، يۇمۇر، لەتىپە، چاقچاق، قىسسە، ھېكايىلەرنى ئاشۇ مەشرەپ سورۇنلىرىدا بىر ئېغىزدىن ئىجاد قىلىپ، يەنە شۇ مەشرەپ سورۇنلىرىدا ئۇنىڭدىن لەززەتلىنىپ كەلدى، مەشرەپلەرنىڭ ھاياتىي كۈچىنى ئاشۇردى، مەشرەپلەرگە بىر خىل قويۇق ئەدەبىيات سالونى تۈسىنى بەردى. خەلق ئارىسىدىكى مەددالار، ئەل نەغمىچىلەر، قوشاقچى، بېستچىلار مەشرەپلەرنى مەركەز قىلىپ، ئىجادىيەت ئېلىپ بارىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ توي - تۆكۈن مۇراسىملىرىمۇ ئەلۋەتتە ناخشا - قوشاقسىز ئۆتمەيدۇ. بۇ مۇراسىملاردا شۇ خىل مۇراسىملارغا خاس بولغان بىر يۇرۇش ناخشا - قوشاقلاردا توي - تۆكۈنلىرىمىزنىڭ تەرتىپلىرى، قائىدىلىرى، مىللىي تۇرمۇش ئەنئەنىلىرىمىز ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. «ھاي، ھاي يۇلەن»، «قىز كۆچۈرۈش قوشىقى»، «چۈنچۈن سالاۋات» قوشىقى قاتارلىقلار پىكرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر. ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىدا ماتەم - ھازا مۇراسىملىرىمۇ ناخشا - قوشاقلار بىلەن ئارىلىشىپ كەلگەن بولىدۇ. ھازىدارلار ئۆلگۈچىگە بولغان ھۆرمەت، مۇھەببەت ۋە قايغۇ - ھېسسىياتلىرىنى بىلدۈرۈپ ناخشا - قوشاق توقۇپ يىغلايدۇ. بۇ خىل ھازا قوشاقلىرى نەق مەيداندا، ئىش ئۈستىدە ھېچقانداق تەييارلىقسىز تەبئىي ئىجاد قىلىنىدۇ.

ئىككىنچى. بايرام، مۇراسىملار ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ساقلاپ قالغۇچى مەدەنىيەت ئىسكىلاتىدۇر. كىشىلەر بايرام، مۇراسىملار ئارقىلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەمۇنىلىرى بىلەن تونۇشۇپ تۇرىدۇ. شۇنداقلا ئەۋلادلىرىغا ئەدەب - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇن، تەرتىپ - ئىنتىزام، ئۆزئارا ياردەم، مېھرىبانلىق، كەمبەغەللەرگە، يېتىم - يېسىرلارغا خالىسانە يار-دەم بېرىشنى ئۆگىتىشتەك مۇددىئاسىنى ناخشا - قوشاقلارغا سىڭدۈرۈپ ئېلىپ بارىدۇ، تەشۋىق قىلىدۇ. مۇشۇنداق مۇناسى-

ۆەت بۇ ئىككى تەرەپنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرغان. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بولسا بايرام، مۇراسىملارنىڭ رەڭدارلىقىنى ئاشۇرۇپ، جەلپ قىلىش كۈچىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ، مەزمۇنىنى تېخىمۇ بېيىتىدۇ، قىزىقارلىقىنى ئاشۇرىدۇ. ئەگەر تۇرمۇشىمىزدا بايرام، مۇراسىملار بولمىغان بولسا، بىزنىڭ كۆپلىگەن ناخشا، قوشاقلىرىمىز يوقۇلۇپ كەتكەن بولاتتى. ئىلى مەشرەپى، قۇمۇل مەشرەپى، قەشقەر سەنەمى، دولان مەشرەپى قاتارلىق چوڭ - چوڭ خەلق مەشرەپلىرى ئېغىز ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنى ساقلاپ قېلىشتا ئىنتايىن چوڭ رول ئوينىدى. بىز خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بۇ ساقلىنىش ئامبىرىنى ياخشى قوغدايدىغان بولساق، تېخىمۇ كۆپ ئېغىز ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرىنى قېزىپ چىقالايمىز.

ئۇچىنچى. بايرام، مۇراسىملار خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى كۆرەك قىلىدىغان سەھنە، ئۇنى تارقىتىدىغان، ئومۇملاشتۇرىدىغان مەكتەپتۇر. شۇنداقلا، ئۇنى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى تەبىئىي شەكلى، كۆرىكى دېيىشكە بولىدۇ. بۇ كۆرەكتە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ناخشا - قوشاق، ئەپسانە، رىۋايەت، چۆچەك، ئېپوس، داستان، ماقال - تەمسىل، تېپىشماق، چاقچاق قاتارلىق تۈرلىرى كەڭ جارى قىلدۇرۇلۇپلا قالماستىن، يەنە لەتىپىلەر، مەددالىلىق، سۆز ئويۇنى تۈرلىرىمۇ تەنتەنە قىلىنىدۇ. بايرام، مۇراسىملاردا ناخشا - ئۇسۇللاردىن تاشقىرى يەنە شۇ مۇراسىملارغا كىرىشتۇرۇلىدىغان خىلمۇخىل ئويۇنلار بولىدۇ. دېمەك، كىشىلەر بايرام، مۇراسىملاردىن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تۈرلىرىنىڭ هەممىسىنى كۆرۈپ ئۇلاردىن بەھىر ئېلىشقا مۇيەسسەر بولالايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، بايرام، مۇراسىملار ئېغىز ئەدەبىيات ژانىرلىرىنى تارقىتىدۇ ۋە ئومۇملاشتۇرىدۇ. ئۇندىن باشقا، ئېغىز ئەدەبىياتى ژانىرلىرىنىڭ ئاپتورسىزلىق خۇسۇسىيىتىمۇ ئۇنىڭ بايرام، مۇراسىملاردا كە-

شىلەرنىڭ قەلبىگە تېزلا سىڭىپ، خۇددى ئۆزلىرىنىڭ ئىجادىيىتىدەك بولۇپ كېتەلىشىدىكى بىر مۇھىم ئامىل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئومۇملاشتۇرغاندا، بايرام، مۇراسىملار بىلەن ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن قويۇق. خەلق بايراملىرى، مۇراسىملىرى ئۆزىنىڭ رەڭدارلىقى، جەلپ قىلىش كۈچىنى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ژانىرلىرى ئارقىلىق ئاشۇرىدۇ. ئېغىز ئەدەبىياتى ژانىرلىرى ئارىلاشمىغان بايرام، مۇراسىملارنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. خەلق ئېغىز ئىجادىيىتى مۇستەقىل پەن سۈپىتىدە مەۋجۇت بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تەرەققىياتى، تارقىلىشى ۋە ئىجاد قىلىنىشى خەلقنىڭ بايرام ـ مۇراسىملىرىدىن ھەرگىز ئايرىلمايدۇ. بەزىدە شۇ خىل بايرام، مۇراسىملار شەكىلدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىر مىللەت فولكلورىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شېئىردىكى مۇھىت تەسۋىرى

بىز ئادەتتە مۇھىت تەسۋىرى دېگەندە، شېئىردا تەسۋىرلىنىدىغان شەيئى، ھادىسە ۋە ئۇلارنى ئوراپ تۇرغان ماكان (مۇھىت) نى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىمىز. دەرۋەقە، شېئىر مۇشۇ كونكرېت ماكان، زامان ئىچىدىكى رېئال شەيئى — ھادىسىلەرنى جانلىق، كونكرېت، ئىخچام تەسۋىرلەيدۇ. بىراق، شېئىردىكى مۇھىت تەسۋىرى دېگەن ئۇقۇمنى پەقەت بۇنىڭ بىلەنلا چەكلەپ قويۇشقا بولمايدۇ.

رېئال تۇرمۇش مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەشكە قادىر شائىر ئالاھىدە ئەھۋال ئاستىدا رېئال مۇھىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ، سۇبېيېكتنى ئەركىن ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلمەيمۇ قالىدۇ، بۇ ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا دائىم دۇچ كېلىدىغان ئەھۋال. شائىر مانا شۇ چاغدا رېئال مۇھىتنىڭ چەكلىمىسىدىن قۇتۇلۇپ، تەسەۋۋۇرغا تايىنىپ بىر خىل يېڭى مۇھىت يارىتىدۇ. بۇ خىل مۇھىت شېئىرنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، شېئىردىكى ئېستېتىك بوشلۇقنى كېڭەيتىدۇ. دېمەك، بۇ خىل مۇھىت شائىر تەسەۋۋۇرى ئارقىلىق يارىتىلغانلىقتىن ئۇنى خىيالىي مۇھىت، دەپ ئاتاش مۇمكىن.

خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى رېئال مۇھىت تەسۋىرىگە قارىغاندا، ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە. بۇ خىل ئالاھىدىلىك ماكان، زاماننىڭ چەكلىمىسىنى قوبۇل قىلماي، ماكان، زامان ئارقىلىق ھالقىپ ئۆتۈپ، تۇرمۇش مەنتىقىسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن ئازاد بولغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن، شائىر مەلۇم بىر شەھەرنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەشتە رېئال مۇھىت تەس-

ۋىرىنى قوللىنىپ، يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدا قاتارلىشىپ يېنىپ تۇرغۇن چىراغلار ۋە ئېگىز بىنالاردىن پارلاۋاتقان ئېلېكتر نۇرلىرى بىلەن خۇددى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتكەنلىكىنى كونكرېت تەسۋىرلەپلا قويسا، ئۇ كىتابخانلارغا ئانچە زوق بېغىشلىمايدۇ. شۇڭا، شائىر مول تەسەۋۋۇرىغا تايىنىپ خىيالىي مۇھىت يارىتىپ، شەھەرنىڭ نۇر چاقناپ تۇرغان كېچىلىك مەنزىرىسىنى:

«قۇياش چۈشۈپ سېپىتۇ،
نۇرلىرىنى پارچىلاپ.
ئايمۇ كېلىپ قوشۇلغان،
كوچىلارنى قۇچاقلاپ»

دەپ تەسۋىرلىسە، تەبىئىيكى كىتابخان تەسەۋۋۇرى ئۈچۈن بوشلۇق قالدۇرۇلغان بولىدۇ ـ دە، كىتابخان تەسەۋۋۇر يارىتىشىدە خۇددى يىراقتىن تاماشا قىلىۋاتقاندەك زوق ئالىدۇ.

رېئال مۇھىت تەسۋىرى بىلەن خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى شېئىرىيەتتىكى مۇھىت تەسۋىرىنىڭ ئايرىلماس ئىككى تەرىپى. ئۇلار ئۆز نۆۋىتىدە ھەم مۇستەقىل ھەم گىرەلەشتۇرۇلۇپ قوللىنىلىپ، شېئىرنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئورتاق خىزمەت قىلىدۇ. لېكىن، ئۇلارنىڭ كىتابخانىنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغاش رولى ئوخشاش بولمايدۇ. رېئال مۇھىت تەسۋىرى كىتابخانىنىڭ دىققىتىنى كۆپرەك كونكرېت ماكان، زامان ئىچىدىكى رېئال شەيئى، ھادىسە ۋە ئۇلارنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىلىرىگە قارىتىپ، تۇرمۇش گۈزەللىكى ۋە تۇرمۇش چىنلىقىدىن ھۇزۇرلاندۇرىدۇ. خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى بولسا كىتابخانىنىڭ دىققىتىنى كۆپرەك ماكان، زاماندىن ھالقىغان ئاجايىپ رەڭدار فانتازىيىلىك مەنزىرىلەرگە قارىتىپ، كىتابخانىنىڭ تەسەۋۋۇرىنى قوزغاپ، بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا شېئىر گۈزەللىكىدىن

ھۇزۇرلاندۇرىدۇ. مەسىلەن، شائىر مۇھەممەتجان سادىقنىڭ تۆ-
ۋەندىكى شېئىرىنى كۆرۈپ باقايلى:

تۇرىمەن ئېگىز چوققىدا،
ئاسماندا قولۇم.
سوزسام
يېتىدۇ يۇلتۇزغا،
ئايغا،
ئالتۇن قۇياشقا.
ئالدىمدا ھەسەن ـ ھۈسەن،
ئالدىمدا كىندىك قانلىرىم
تۆكۈلگەن تۇپراق؛
مەن ئۆسكەن ۋادا
مەن ئۆسكەن جەننەت!

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، شېئىردا تولۇق خىيالىي مۇھىت يارىتىل-
غان. شائىرنىڭ ئۆز ۋەتىنىگە، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرتىغا
بولغان ئوتلۇق مۇھەببىتى پەقەت شائىر تەسەۋۋۇرى بىلەن يارە-
تىلغان خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى ئارقىلىقلا ئەڭ جانلىق، ئەڭ
كۆچلۈك، ئەڭ روشەن ئىپادىلەنگەن. شائىرنىڭ قولى ئاسمان
گۈمبىزىگە تۇتاشقان، ئايىنى، يۇلتۇزنى، قۇياشنى يۇلۇپ ئالالا-
يدۇ. ئۇنداقتا شائىر نېمە ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بۇ خىل يۈكسەك
ئورنىدىن مەغرۇرلىنىپ، قاقاقلاپ كۈلمەيدۇ؟ چۈنكى، شائىر
ئۇچۈن بۇ ئېگىزلىك پەقەت جىسمىنىڭ ئېگىزلىكىدىنلا ئىبارەت.
ئۇنىڭ روھىي قونالغۇسى يەنىلا كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئاشۇ
تۇپراق، ئاشۇ ۋادا. شائىر ئۇچۈن بۇ ۋادا ئالدىدا مەغرۇر گىدە-
يىش ئۆلۈم بىلەن باراۋەر. مۇھەببەت، ساداقەت بىلەن ياشاش
بولسا مەڭگۈلۈكتۇر. دېمەك، شېئىردا يارىتىلغان يۇقىرىقىدەك

خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى شائىر قەلبىدىكى ئەنە شۇنداق مۇھەببەت، ھېسسىياتلارنى ھەر بىر پەللىلەرگىچە تولۇق، مۇستەقىل ئىپادىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان.

شۇنىسى دىققەتكە سازاۋەركى، شېئىرىيەتتە خىيالىي مۇھىت يارىتىشنىڭ ئورنى ۋە رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش قانداقتۇر «شېئىرىيەتنى غايىۋىلەشتۈرۈشكە ئاغقانلىق» دېيىلسە توغرا بولمايدۇ. شېئىردا يارىتىلىۋاتقان خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى قانداقتۇر رېئاللىقتا زادىلا مەۋجۇت بولمايدىغان ياكى بولمىسا رېئاللىق بىلەن زادىلا سىغىشالمايدىغان ساپ فانتازىيىلىك سەزگۈ ياكى تەسەۋۋۇرنىڭ مەھسۇلى ئەمەس. ئۇ شائىرنىڭ رېئال شەيئى، ھادىسە ھەققىدىكى ھاياجانلىق تەسىرلىنىشىنىڭ توغرىدىن - توغرا بولمىغان، ماكان، زامان تەسىرىدىن خالىي ھالدىكى گۈزەل ئېستېتىك يۈكسەكلىكىدىكى ئىپادىلىنىشىدىن ئىبارەت. شۇڭا ھاياجان، تەسىرلىنىشتىن ئىبارەت بۇ ئابستراكت ھالقا يەنىلا ئۇنى مۇھىت بىلەن باغلاپ تۇرغانلىق بولىدۇ.

شېئىرىيەتتە ئېستېتىك بوشلۇقنىڭ كەڭ - تار بولۇشى شېئىرنىڭ بەدىئىي ھەم ئىجتىمائىي ئۇنۇمىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم مەسىلە. شېئىرىيەتتە ئېستېتىك بوشلۇق يارىتىش ۋە بۇ بوشلۇق ئارقىلىق كىتابخانلارنى تېخىمۇ يۇقىرى بولغان ئېستېتىك خۇشاللىق بىلەن ئۇچراشتۇرۇش ھەممىلا شائىرنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. پەقەت كۆچلۈك ئېستېتىك ئىزدىنىش روھىغا ئىگە شائىرلا بۇ تەلەپنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. شېئىردا يارىتىلغان خىيالىي مۇھىت شائىرنىڭ ئېستېتىك ئىزدىنىشىنىڭ كونكرېت ئىجادىيەتتىكى بىر مۇھىم ئىپادىسىدىن ئىبارەت بولغاچقا، شائىرنىڭ ئېستېتىك ئىزدىنىشىنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، خىيالىي مۇھىتنىڭ تەسىرچانلىقى ھەم جەڭگىۋارلىقى شۇنچە كۈچىيىپ بارىدۇ. ئېستېتىك ئىزدىنىش ئۇستىگە قويۇلمىغان خىيالىي مۇھىت تەسۋىرى ھامان قۇرۇق،

چۈشىنىكسىز، غەلىتە بولۇپ قالىدۇ، «گۈڭگا» شېئىرلارنىڭ كۆپىنى كىتابخانلار سۆيۈپ ئوقۇيدۇ. چۈنكى، ئۇلاردا مەيلى «قۇياشنى قۇچاقلىدىم» دېيىلسۇن ياكى «كۆككە يېقىلدىم» دېيىلسۇن، يەنىلا رېئال مۇھىت بىلەن باغلانغان ئېستېتىك ئىزدىنىش روھى چاقناپ تۇرىدۇ.

ئىجادىيەت ئەمەلىيىتى جەريانىدا خىيالىي مۇھىت يارىتىشنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرىنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. بىر پارچە شېئىرغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ ياشتىن - ئاخىر خىيالىي مۇھىت بىلەن يېزىلىشىمۇ ياكى خىيالىي مۇھىت شۇ شېئىرنىڭ مەلۇم قىسمىنى تەشكىل قىلىشىمۇ مۇمكىن. بەزىدە خىيالىي مۇھىت بىر پارچە شېئىرنىڭ باش قىسمىدا يارىتىلىشىمۇ، ئوتتۇرا قىسمىدا يارىتىلىشىمۇ ياكى ئاخىرىدا يارىتىلىشىمۇ مۇمكىن. يەنە بەزىدە رېئال مۇھىت بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىلىشىمۇ مۇمكىن. ئومۇمەن بۇنداق ئەھۋالنى شائىرنىڭ تەسىراتى ۋە ھايات جانلىنىشلىرىنىڭ رېئال مۇھىت تەرىپىدىن پارچىلىنىشى ۋە قايتىدىن بىرىكىشى بەلگىلىگەن بولىدۇ.

شېئىردىكى يىراق - يېقىن تەرەپلەر

شېئىردا ھەجىم قۇرۇلمىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى شېئىرىيەت تارىخىدىكى بىر خىل ئاكسىيوما، شېئىردا تەسۋىرلىنىۋاتقان كونكرېت شەيئى - ھادىسىلەر بىر - بىرىگە ھېسسىيات ئارقىلىق باغلىنىپ، ھەر خىل كەسىپ ھالەتلەرنى پەيدا قىلىدۇ - دە، مۇشۇ كېسىشكەن يەرنى «مەركەز» قىلىپ مەلۇم كەڭلىك ھاسىل قىلىدۇ. دېمەك، شېئىر تۇيغۇ ئالىمىدىن ئۆز كەڭلىكى بويىچە رېئال ئالەمگە كۆچۈرۈلسە، بۇنداق شېئىرنىڭ كىتابخانلارنى جەلپ قىلىش كۈچى تېخىمۇ زور بولىدۇ.

شېئىردا شائىرنىڭ ھېسسىياتى، خاھىشى، ئالغا سۈرگەن پىكرى ھەر قاچان بىر نۇقتىغا (شەيئى - ھادىسىگە) مەركەزلەشكە ئىنتىلىدۇ. باشقا تەسۋىرى نۇقتىلار پەقەت ھېسسىيات ئارقىلىق شۇ نۇقتا بىلەن باغلىنىپ خاھىشنى يەنىمۇ جانلىق، ئوبرازلىق يورۇتۇپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئارتتۇرىدۇ. ئۇنداقتا ھېسسىيات كېسىشىپ خاھىش چاقناۋاتقان نۇقتا (شەيئى) «مەركەز» ھېسابلىنىدۇ. كەڭلىك ئىچىدە يانقان باشقا شەيئى - ھادىسىلەر مەركەز بىلەن بولغان ماكان جەھەتتىكى ئارىلىق پەرقىگە ئاساسلىنىپ يىراق تەرەپ ۋە يېقىن تەرەپ دەپ ئايرىلىدۇ.

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ياش شائىرلىرىمىز ئۆز ئىجادىيەتلىرىدە بۇ تەرەپكە تولىمۇ سەل قاراش ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى ئاي، يۇلتۇز، كۆك، جەننەت، قارچۇق، چۈش، ئۇيۇق، قۇياش، نەم ئورمان... دېگەن نەرسىلەر بىلەن توشۇپ كەتتى. كىتابخانغا بۇ تەسۋىرلەر ئىچىدە زادى قايسىسىنىڭ «مەركەز» ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش تولىمۇ قىيىن،

ھەتتا مۇمكىن بولماي قالدى. كىتابخانىنىڭ «مەركەز»نى ھېس قىلالمىغانلىقىنىڭ ئۈستىگە يۇقىرىقىدەك يىراق - يېقىن تەرەپ-لەرمۇ بۇ كەڭلىك ئىچىدە ئۆز مۇقىملىقىنى مەقسەتلىك يوقىتىپ، ئارىلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن «گۈڭگالىق»، «قاراڭغۇلۇق» قا ئايلىنىپ كەتتى. شائىر ئاي، يۇلتۇز، چۈش، قەبرە دەمدۇ ياكى باشقا نەرسە دەمدۇ بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق. مۇھىم مەسىلە شېئىردا ئاساسىي خاھىش ھېسسىيات ئېقىمىنىڭ تەرەپتىن «مەركەز» دىن بىشارەت بېرىشنى بىلىشى كېرەك. شائىر ئۆزىمۇ بىر ھالەتكە، بىر نىشانغا قاراپ ھېسسىيات جەھەتتىكى سىلجىشنى بارلىققا كەلتۈرۈشى لازىم. ئابدۇقادىر جالالىدىن، پەرھات ئېلىياس، باتۇر روزى، ئادىلجان تۇنىياز قاتارلىق ياش شائىرلىرىمىز ئەمدى يىراق - يېقىن تەرەپلەرنىڭ «مەركەز» بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى زادى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئۈستىدە قايتا ئويلىنىۋاتقاندەك قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇشۇ يىللاردا يېزىۋاتقان شېئىرلىرى كىتابخانىلارغا ھەقىقىي يېڭىلىق تۇيغۇسى بېغىشلاۋاتىدۇ. مەسىلەن:

بىر ئايال ۋە قۇيرۇقلۇق يولتۇز،
بىر سۇپۇرگە ۋە سامان يولى.

— ئادىلجان تۇنىياز «كوچا سۇپۇرگۈچى»

شېئىردا سامان يولى، يۇلتۇز، ئايال تەسۋىرلىرى بار. بۇلار شېئىرنىڭ ھەجىم قۇرۇلمىسى ھاسىل قىلغان كەڭلىكنىڭ تۇيغۇ ئالىمىدىن رېئال ئالەمگە كۆچۈرۈلگەندىكى كونكرېت نۇقتىلار. بىز چوقۇم كوچا سۇپۇرگۈچى ئايالنى «مەركەز» دەپ ئاتايمىز. چۈنكى، تۇيغۇ ئالىمىمىزدە كۆكتىكى قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز يەردىكى كوچا سۇپۇرگۈچى ئاشۇ ئايالنىڭ ئىندىۋىدۇئال

سىماسى. قويرۇقلۇق يۇلتۇز كېچە ئاسمىندا ئۆز ئىزىدىن يو-
رۇقلۇق يولى ھاسىل قىلىۋاتىدۇ. بىز بۇ يەردىكى ھېسسىياتنىڭ
ئېقىشىدىن كوچا سۈپۈرگۈچى ئايال ھەققىدىكى ناخشىغا پۈتۈن
ۋۇجۇدىمىز بىلەن بېرىلىمىز: ئۇ قەلبىمىزدىكى قۇيرۇقلۇق يۇل-
تۇز. ئۇ يەرنى ئەمەس دىلىمىزنى، تەپەككۇرىمىزنى، ئېڭىمىزنى
يورۇتقۇچى قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز!

شېئىردىكى كوچا سۈپۈرگۈچى ئايالغا ئوقۇغان مەدھىيىنى
يىراق تەرەپ — يۇلتۇز، سامان يولى تەسۋىرلىرى تېخىمۇ يۇقە-
رى پەللىگە كۆتۈرۈپ ئوبرازلاشتۇرىدۇ. يېقىن تەرەپ —
سۈپۈرگە، يول، چاڭ - توزان. مانا بۇلار كۆز ئالدىمىزدا
تۇرلۇك سىمالار بولسىمۇ ئەمما بىر خىل ھېسسىيات بىلەن ئۆزئا-
را بىرلەشتۈرۈپتىلگەن. سىز سامان يولى بىلەن ئايالنىڭ ئارقە-
سىغا سوزۇلغان ئۇزۇن چاڭ - توزانىنى ئايرىۋېتەلەمسىز؟

شېئىرىيىتىمىزدە «ھېسسىياتنى چۈشەپ قويماسلىق» نى تە-
شەببۇس قىلىش بىلەن بىرگە ھېسسىياتنىڭ رېتىملىق بولۇ-
شىغا، «مەركەز» بىلەن يىراق - يېقىن تەرەپلەرنىڭ مۇناسىۋىتى-
گە دىققەت قىلىشىمىز لازىم.

«هايۋانات پسخىكسى هېكايىلىرى» توغرىسىدا

نۆۋەتتىكى ئىجادىيەتتىمىزدە مەيدانغا كېلىۋاتقان هايۋاناتلارنى تەسۋىرلەش، ئۇلارنىڭ مۇقىم ئوبرازىنى يارىتىش هادىسىسى كۆپلىگەن كىتابخانلارنى جەلپ قىلماقتا. كىتابخان ئۇ هايۋاننىڭ زادى نېمە مەقسەتتە تەسۋىرلىنىۋاتقانلىقىنى ئانچە ئاڭقىرالمىسە-مۇ، ئەمما ئاپتور تەرىپىدىن ناهايىتى ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلى-نىۋاتقان، «خۇددى ئادەملەرنىڭكىدەك» پسخىكىسىغا يەنىلا قى-زىقماقتا.

بۇنداق هايۋاناتلارغا كەڭ ئورۇن بەرگەن، هايۋانلارنىڭ پسخىكىسى كۈچەپ تەسۋىرلىنىدىغان ئەسەرلەر ئەڭ ئاۋۋال 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا لاتىن ئامېرىكىسى ئەدەبىياتىدا مەيداڭ-غا كەلگەن هەم ئورتاق هالدا «هايۋانات پسخىكىسى هېكايىلە-رى» دەپ ئاتالغانىدى. كېيىنچە بۇ خىلدىكى هېكايىلەر بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارنىڭ كۆپىيىشى، ئۇلارنىڭ يەرلىك ئاهالە — ئىندىئانلارنىڭ ئاڭ ـ چۈشەنچىلىرىنى ئاساس قىلىپ، ئەنئەنە بىلەن ياۋروپا ـ ئامېرىكا هازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ ئىپادە-لەش ئۇسۇللىرىنى كىرىشتۈرۈپ ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىش نەتە-جىسىدە، مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا «هايۋانات پسخىكىسى رې-ئالىزمى» ئېقىمى بولۇپ شەكىللەندى.

ئەسلىدە يەرلىك ئاهالە — ئىندىئانلارنىڭ ئېڭى بويىچە، ئادەمدە چوقۇم هايۋانلىق تەبىئەت مەۋجۇت. ئادەم بىلەن هايۋان تەبىئەت جەهەتتە ئۆزئارا سىڭىشىش هاسىل قىلغان بولىدۇ. شۇڭا، تەبىئەت جەهەتتە ئالمىشىپمۇ تۇرالايدۇ. ياۋايى هايۋان

چوقۇم مەلۇم ئادەم روھىنىڭ نامايەندىسى بولۇشى مۇمكىن.
مانا بۇ قاراش گەرچە ئىندىئانلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئەنئە-نىۋى ئەپسانە ئېڭى بولسىمۇ، لېكىن يازغۇچىلارنىڭ خەلقنىڭ ئارزۇسىنى، ئېزىش، خورلىنىشقا قارشى كۈرەش قىلىش روھى-نى ئەكس ئەتتۈرۈپ، روشەن سىياسىي خاھىشىنى ئىپادىلەشتە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى. يازغۇچىلار مۇشۇ ئاڭ ئاساسىدا ھەر قايسى ئېقىملارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇللىرىنى كەڭ قوبۇل قىلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە سىمۋولىزم ئېقىمىنىڭ ئىپادىلەش ئۇ-سۇللىرى خېلى كەڭ قوللىنىلدى. يازغۇچىلار ئۆز ئەسەرلىرىدە يىرتقۇچ ھايۋانلارنى مۇستەملىكىچىلەر، قارا نىيەت كىشىلەرنىڭ سىمۋولى قىلدى. يەنە يىرتقۇچ ھايۋانلاردىكى ۋەھشىيلىك، يىرتـ-قۇچلۇق، سۆرۈن، قورقۇنچلۇق تەبىئەتلەر ئارقىلىق ئۆز دەۋرى-دىكى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ بىر قىسىم ھۆكۈمران كىشىلەرنىڭ ياۋۇزلىقىنى، رەھىمسىزلىكىنى، ئومۇمەن ئادەملىك تەبىئىتىنى يوقاتقان خاراكتېرىنى ئەكس ئەتتۈردى. بۇ خەلق ئاممىسىنىڭ مۇستەملىكىچىلەرگە، قارانىيەت كۈچلەرگە، ئۇلارنىڭ سىياسـ-تىگە نىسبەتەن غەزىپى، نارازىلىقىنىڭ يېڭى بىر ئەدەبىي شەكىل بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلىشى ئىدى. بۇ ئەسەرلەردە ھەتتا بەزى پېرسونازلار پەقەت تاشقى جەھەتتىنلا ئادەم بولسىمۇ، ئەمما پسـ-خىك جەھەتتىن پۈتۈنلەي ھايۋان تەبىئەتلىك تۇسىنى ئالغان. ھـايۋانـات پسىخىكىسـى ھېكـايىلىرىنـدىڭ ئىجـادچىسـى گې-ۋاتىمالالىق يازغۇچى ئـارېۋالـۇمـارتىنېز (1884 — 1975) (ARevalo MaRtinez) بولۇپ، ئۇنىڭ 1915 - يىلى ئېلان قىلغان «ئاتا ئوخشاش ئەر»، «ئىسىق بەلباغ يىرتقۇچ ھايۋان-لىرى» ناملىق ھېكايىلىرى ئالاھىدە گەۋدىلىك. شۇنداقلا بۇ ئەسەرلەر يەنە ھايۋانات پسىخىكىسى ھېكايىلىرى ئىچىدە تۇنجى مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەردۇر. «ئىسىق بەلباغ يىرتقۇچ ھايۋان-لىرى» — ئىستىبدات ھۆكۈمرانلارنى يولۋاس تەبىئەت قىلىپ

تەسۋىرلەپ، ئۇلارنىڭ ۋەھشى، رەھىمسىزلىكىنى راسا قامچىلا-
غانلىقى ئۈچۈن «سىياسىي ھەجۋي ھېكايە» دەپمۇ ئاتالغان ۋە
يەرلىك ئاھالىلەر تەرىپىدىن ئالقىشقا ئېرىشكەن.

ھايۋاناتلار پىسخىكىسى ھېكايىلىرى مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇ-
رىلىرىغا كەلگەندە تازا گۈللەندى، بۇ دەۋردە ئادەملەر ئارىسىدىكى
ھېلىگەرلىك، ئىككى يۈزلىمىچىلىك، ۋىجدانسىزلىق، قارا نىيەت-
لىك... قاتارلىق ئەخلاقىي تېمىلارمۇ مۇشۇ خىلدىكى ھېكايىلەر
ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلۈشكە باشلىدى. يازغۇچىلىرىمىزدىن ھايۋانات
ئوبرازلىرى شىر، يولۋاسقا ئوخشاش ۋەھشىي تەبىئەتلىك بولۇش
بىلەن چەكلەنمەي ئادەتتىكى قۇرتقا ئوخشاش ھايۋاننى تەسۋىرلەش
ئارقىلىقمۇ بەلگىلىك ئىلغار ئىجتىمائىي ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قو-
يالايدىغان بولدى.

بۈگۈنكى دۇنيا دۇچ كېلىۋاتقان مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى،
ئېكولوگىيىلىك كرىزىس، ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئالدىغا ئادەم بىلەن
تەبىئەت، جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ مۇناسىۋىتى تېمىسىنى قويماق-
تا. بۇ تېمىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئېھتىياجى بىلەن يېقىنقى يىللار-
دىن بېرى بىزنىڭمۇ ئۆزىمىزگە خاس بولغان ھايۋاناتلار پىسخىكە-
سى ھېكايىلىرىمىز مەيدانغا كەلمەكتە. مەسىلەن، مۇھەممەت
باغراشنىڭ «ئاقساق بۇغا» ئەسىرىدىكى بۇغا، غەيرەت ئاسىمنىڭ
«ئىشلارنىڭ ھەممىسى مەڭگۈلۈك ئەمەس» ئەسىرىدىكى كالا ئوب-
رازلىرى. مانا بۇلارمۇ «خۇددى ئادەملەرنىڭكىدەك» پىسخىكىغا
ئىگە. بۇغا بالىسى ئانىسىدىن ئايرىلىپ، ئىشقىيار تەرىپىدىن
بېقىۋېلىنغاندا، ئۇ ئۆز ئانىسىنى، قېرىنداشلىرىنى سېغىنىپ
ئازابلىنىدۇ. چۈشىدە، ئانىسى بىلەن بىللە بولۇپ، ئادەملەرنىڭ
رەھىمسىزلىكى ئۈستىدىن داتلايدۇ ۋەھاكازلار. «ئىشلارنىڭ
ھەممىسى مەڭگۈلۈك ئەمەس» ئەسىرىدە كالا ھاراق ئىچىپ مەس
بولۇپ قالىدۇ. لېكىن ئۇ دەرۋازىۋەننى ھاراق ئىچتى دەپ مەلۇم
قىلىپ قويىدۇ. دىققەت قىلساق، ئالدىنقى پۈرستتا بۇغا بالىسى

پسخىكسى ئىنچىكە ماھارەت بىلەن تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئادەم-
لەرنىڭ جانلىق مەۋجۇداتلارغا تۇتقان پوزىتسىيىسىنىڭ ئىلمىي
بولمايۋاتقانلىقى تەنقىدلەنسە، كېيىنكى ھېكايىدا كالا پسخىكسى
ئارقىلىق ئۆزىگە خاس ئېتىقاد، غورۇرى يوق، ئىككى يۈزلىمچى
ھايۋان تەبىئەتلىك ئادەملەر سىمۋوللۇق ئاساستا پاش قىلىنىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن شۇ نەرسە روشەنكى، ھايۋاناتلار پسخىكسى
ھېكايىلىرى بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىمۇ ئومۇملىشىش، تەرەققىي
قىلىش ئىستىقبالىغا ئىگە. بۇ ئۇسۇل — يول بىلەن تېخىمۇ
ياخشى ئەسەرلەرنى يارىتىلى بولىدۇ.

«شەخس ھېكايىلىرى» توغرىسىدا

شەخس ھېكايىلىرى ھازىرقى زامان شەرق ئەدەبىياتىدىكى مۇھىم بولغان ئەدەبىي شەكىللەرنىڭ بىرسى. بۇ يەردىكى «شەخس» ئاتالغۇسى ماھىيەتتە «مەن» ئاتالغۇسى بىلەن ئوخشاش مەنىدە قارىلىدۇ. شۇڭا، بۇ خىلدىكى ھېكايىلار بەزى مىللەتلەر تىلىغا يەنە «ئۆزى ھەققىدىكى ھېكايىلار» دەپمۇ تەرجىمە قىلىنماقتا.

«شەخس ھېكايىلىرى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ئەڭ دەسلەپ ياپونىيىلىك ئەدەب جۇمىي جېڭشيۇڭ ئەپەندىنىڭ1924-ۋە1925-يىللار ئارىلىقىدا يازغان «شەخس ھېكايىلىرى ۋە كەيپىيات ھېكايىلىرى» ئەسىرىدە تىلغا ئېلىنغان. ئەمما ئىپادىلەش سەنئىتى، ئوبراز يارىتىش، ئەكس ئەتتۈرۈش مەقسىتى جەھەتلەردە مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ خىلدىكى ھېكايىلەر بارا-بارا ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى «پېرسونا ژلارنىڭ قەلب چوڭقۇرلۇقىنى قېزىش»، «روھىي ئالىمنى ئېچىپ بېرىش» قاتارلىق مەسىلىلەردە ئاكتىپ رول ئوينىدى. شەخس ھېكايىلىرىدە يارىتىلغان خاراكتېرنىڭ ئۆز ئەتراپىدىكى ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت دەرىجىسىگە قاراپ، كەڭ مەنىدىكى شەخس ھېكايىلىرى ۋە تار مەنىدىكى شەخس ھېكايىلىرى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن. كەڭ مەنىدىكى شەخس ھېكايىلىرىدا ۋەقەلىك بىرىنچى شەخس تىلىدا بايان قىلىنىدۇ. ئىچكى تەسۈر تاشقى ئىجتىمائىي مۇھىت بىلەن مۇۋاپىق بىرلەشتۈرۈلىدۇ. ئېنىقكى بۇ تىپتىكى ھېكايىلەرنىڭ تەسىرى بىر قەدەر كۈچلۈك بولماقتا. تار مەنىدىكى شەخس ھېكايىلىرى بولسا يازغۇچىنىڭ

دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ھەم تاشقى ئىجتىمائىي مۇھىتتىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ، ئۇنىڭ چەكلىملىكىنى ھېچقانداق قوبۇل قىلماي، پەقەت شۇ بىر شەخسنىڭ خۇسۇسىي ئىشلىرى، ئۆزىگە خاس پسىخىك پائالىيەتلىرىنىلا تەسۋىرلەيدىغان ھېكايىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ تىپتىكى ھېكايىلەردە ئاپتوردىن پەقەت بىرلا شەخسنىڭ خاراكتېرىنى يارىتىش تەلەپ قىلىنىدۇ. ناۋادا ئىككىنچى بىر پېرسوناژ تەسۋىرلىنىپ قالغاندىمۇ ئۇنىڭ خاراكتېرى ھەققىدە بىز ھېچقانداق چۈشەنچە ھاسىل قىلالمايمىز. دېمەك، بۇ خىلدىكى ھېكايىلەرنىڭ ئالدىنقىسىغا قارىغاندا «شەخس» لىك خاراكتېرى ئالاھىدە گەۋدىلىك.

شەخس ھېكايىلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى يەنىلا مۇرەككەپ دەۋر شارائىتى بىلەن باغلىقتۇر. «ئادەملەرنى رېئال تۇرمۇشتىكى تۈرلۈك خاتىرجەمسىزلىكلەر، ئەنسىزلىكلەر ۋە ھاياتلىق كىرىزىسلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش» مانا بۇ شەخس ھېكايىلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن ئەڭ مۇھىم ئامىل. شۇڭلاشقا، شەخس ھېكايىلىرىدا بەدىئىي تەسۋىر جەھەتتىن بىرلا شەخسنىڭ روھىي ھالىتى، ئىچكى ئالىمى يېزىلىۋاتقاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئادەملەرنى «ھاياتلىق كىرىزىسلىرى ۋە خاتىرجەمسىزلىك، ۋەيرانچىلىقلىرى» بىلەن بوشاشماي كۈرەش قىلىپ، خاتىرجەم، تىنچ تۇرمۇش يارىتىشقا دەۋەت قىلىش مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

ئومۇمەن «شەخس ھېكايىلىرى» نىڭ بىز ئۇچۇن مۇھىم بولغىنى خاس شەخس ئارزۇ - ھەۋەسلەرنىلا تەسۋىرلەشكە بېرىلىمەستىن، ئادەملەرنى كىرىزىس ئىچىدىن قۇتۇلدۇرۇشتەك ئومۇمىي ئەھمىيەتلىك تېمىنى يورۇتۇپ بېرىۋاتقانلىقىدا.

ئەدەبىياتتىكى كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش

كۆپ نۇقتىدىن (كۆپ تەرەپتىن) بايان قىلىش — ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدىكى كۆپ قوللىنىلىدىغان، ئومۇملىشىش دائىرىسى كەڭ، ئۇنۇمى يۇقىرى ئۇسۇللارنىڭ بىرى. بۇ ئۇسۇل 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بەزى غەرب يازغۇچىلىرىنىڭ بەدئىي ئىپادىلەش ئۇسۇللىرى ئۇستىدە «ئەنئەنىگە قارشى» (گەرچە توغرا بولمىسىمۇ) بايرىقى ئاستىدا ئېلىپ بارغان ئىزدىنىشلىرىنىڭ مەھسۇلى. ئۇ، كېيىن باشقا ئېقىملارغىمۇ تەسىر كۆرسەتتى ھەم قوللىنىلدى. بولۇپمۇ، ئاڭ ئېقىمى ئەسەرلىرىدە بۇ ئۇسۇلنىڭ تەسىرى ۋە قوللىنىلىشى ئالاھىدە گەۋدىلىك بولدى.

كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش ئۇسۇلى بويىچە ۋەقەلىك بايان قىلغۇچىنىڭ (ئاپتورنىڭ) «ھەممىگە قادىرلىقىغا» ياكى باش قەھرىمان «مەن» نىڭ پۈتۈن جەريانىنى ھېكايە قىلىشىغىمۇ يول قويۇلمايدۇ. ۋەقەلىكنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىمۇ ئۆزگىچە بۆلۈپ، پېرسوناژلارنىڭ پائالىيەت مەيدانى، ياشاش شارائىتى بىر ـ بىرىگە ئاساسەن ئوخشىمايدۇ. دېمەك، ئوخشىمىغان مۇھىت، ئوخشىمىغان ئورۇن، مەيداندا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان پېرسوناژلار ئورۇن جەھەتتىن بىر ـ بىرى بىلەن «قارشى نۇقتىلىق قۇرۇلما» ياكى قارشى نۇقتا مۇناسىۋىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ ـ دە، ئۆزلىرىنىڭ ھايات ـ پائالىيەتلىرىنى، ھېس ـ تۇيغۇلىرىنى، ئارزۇ ـ ئىنتىلىشلىرىنى ئۆز ئورنىدىن ئۆز ئېغىزى بىلەن بايان قىلىدۇ. كىتابخان بۇنداق ئەسەرنى ئوقۇغاندا، ئۆزىنى قالايمىقان ۋەقەلەر ئىچىدە قالغاندەك ھېس قىلسىمۇ، ئەما ئەسەر

ئىچىگە چوڭقۇرلاپ كىرىش، پىرسوناژلار بىلەن ياخشى تونۇشۇش جەريانىدا يۇقىرىقىدەك تۈيغۇدىن خالىي بولىدۇ، ئەكسىچە تېخى كىتابخاندا بىر خىل يېڭى ۋە ئەينەنلىك تۈيغۇسى بارغانچە كۈچەيىپ بارىدۇ. دېمەك، كىتابخاننىڭ تونۇش دەرىجىسى (بەدئىي ۋە مەزمۇن جەھەتتىن) ئەسەردىكى ۋەقەلىك ئورنىنىڭ ئۆزگىرىپ، ئالمىشىپ تۇرۇشى نەتىجىسىدە تېخىمۇ روشەنلىشىپ بارىدۇ.

شۇنىسى دىققەتكە سازاۋەركى، بۇ ئۇسۇلنى قوللانغاندا بىر تەرەپتىن، كىتابخاننى ئېستېتىك يېڭىلاش ئىچىدە يېتەكلەپ، ئەسەرنىڭ قوبۇل قىلىنىش ئۇنۇمىنى ئاشۇرغىلى بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، پىرسوناژلارنى تېخىمۇ جانلىق، ھەقىقىي ئادەمدەك قىلىپ يارىتىش، ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىنى تېخىمۇ چوڭقۇر قېزىپ كۆرسىتىپ بېرىشنىڭ قولايلىق ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۇرىدۇ.

كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش ئەسەردىكى ھەر قايسى نۇقتىلارنى ئۆز ئورنى، ئۆز ئېڭىدىن چىقىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھايات پائالىيەتلىرىنى، ھېس - تۈيغۇلىرىنى ئادەتتىكىچە بايان قىلدۇرۇپ قويۇش بىلەن چەكلەنمەيدۇ، ئالدى بىلەن بايان نۇقتىلىرى ياكى «قارشى نۇقتىلىق قۇرۇلما» ئىچىدىكى بىر نۇقتا (تەرەپ) نى ئاساس ياكى «مەركەز» قىلىدۇ، قالغان نۇقتىلار ۋە بۇ نۇقتىلاردا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان پىرسوناژلارنىڭ ھەر خىل كەچۈرمىشلىرى ئەسەردىكى مۇشۇ «مەركەز» ئەتراپىغا ئۈيۇشقان، ۋاستىلىك باغلانغان بولىدۇ. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا «مەركەز» بىلەن باشقا نۇقتىلار بىر ۋەقەلىككە (تېمىغا) مەركەزلىشىپ، باش تېما ئىدىيىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ ھەم ئەسەرنىڭ قاتلاملىقىنى، ستېرېئولۇقىنى، ئەينەنلىكىنى كۈچەيتىدۇ.

ئامېرىكا «جەنۇب ئەدەبىياتى» نىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلى، نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن يازغۇچى ۋىلىيام فولكنېر ئۆزىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «سۇرەن ۋە ئەنسىزلىك» رومانىنى مۇشۇ

ئۇسۇل بىلەن يازغان. رومانىدا ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر ئاقسۆڭەك ئائىلىسىنىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشى تېما قىلىنغان. رومانىدا ئاقسۆڭەك ئائىلىسىنىڭ ئۇچ پەرزەنتى ۋە نېگىر قىز مالىنىڭ تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرى تەسۋىرلەنگەن. رومانىدا، كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش ئۇسۇلى بويىچە ئالدى بىلەن ئاقسۆڭەك ئائىلىسىنىڭ ئۇچ پەرزەنتىنىڭ ھالاكەتلىك تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرى ئۇلارنىڭ ئۆز ئورنى، ئۆز تىلىدىن بايان قىلدۇرۇلغان. نېگىر قىز مالي تەرىپىدىن ۋەقەلىك خۇلاسىلەنگەن. نەتىجىدە، ئەسەر ئامېرىكىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاقسۆڭەك ئائىلىسىنىڭ يىمىرىلىشى ئارقىلىق جەنۇبتىكى ئىجتىمائىي ئەخلاق قائىدىسى ۋە ئەنئەنىۋى قىممەت ئۆلچەملىرىنىڭ كۈنسېرى بېتچىت بولۇۋاتقانلىقىنى ناھايىتى روشەن، كۇچلۇك تەسىرچانلىققا ئىگە قىلىپ ئىپادىلەپ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىغان.

كۆپ نۇقتىدىن بايان قىلىش ئاتاقلىق يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئىزدىنىش» (1 ـ قىسمى) رومانىدىمۇ قوللىنىلغان. رومانىدا ئەلا، ھاشىر، گۈزەلئايلار ئوخشىمىغان مۇھىت، ئوخشىمىغان شارائىتتا پائالىيەت ئېلىپ بارىدۇ (قىسمەن بىللە بولۇشىدۇ). ئۇلارنىڭ ئەنە شۇ ئوخشاش بولمىغان شارائىتتا بېشىدىن كەچۈرگەن ھەم كەچۈرۈۋاتقان ئوخشاش بولمىغان ھەرىكەت پائالىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئۆز ئورنى، ئۆز ئېڭى نۇقتىسىدىن ئۆزلىرىگە بايان قىلدۇرۇلىدۇ. بۇ بايانلارنى بىر ئۇلارنىڭ ئەلاغا يازغان خەتلىرى ئارقىلىق ئاڭلايمىز ۋە ئوقۇيمىز. رومانىدىكى بۇ بىر قانچە نۇقتا ئەلانى «مەركەز» قىلىپ ئۇيۇشىدۇ. نەتىجىدە، رومانىنىڭ ئېلىمىزدە ئۇزۇن مۇددەت ھۆكۈم سۈرگەن «سول» ئىدىيىسىنى لۇشىەننى پاش قىلىش ۋە ئۇنىڭ زىيالىيلىرىمىزغا كەلتۈرگەن دەھشەتلىك بالايى ـ ئاپەتلىرىنى بەدىئىي يوسۇندا سۈرەتلەپ بېرىشتەك باش تېما ئىدىيىسى يۇقىرى دەرىجىدىكى ئەينەنلىك تۇيغۇسى ئىچىدە روشەن ئېچىپ بېرىلگەن.

ئىجادىيەتتىكى روھىي بېشارەت ئاممىللىرى توغرىسىدا

روھىي بېشارەت — ھازىرقى زامان ئىنسانشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى مۇھىم تەتقىقات تېمىسىنىڭ بىرى. ئۇ ئىنساندىكى سەزگۈ، پەرەز، خاتىرە شۇنىڭدەك يوشۇرۇن تۇيغۇ ئاممىللىرىنىڭ بىرلىشىپ كېلىشىنى مەنبە قىلغان. بۇ ئاممىلىنىڭ ئەدەبىياتتا قوللىنىشى ئىنسان روھىنى تاشقى ۋەقەلىكلەر ۋە ۋاقىت چەكلىمىلىرىدىن ئازاد قىلىپ، سۈزۈتتىن ئەركىن قانات يايدۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناماقتا. ھېكايىچىلىقىمىزدا بۇ خىل ئامىل مۇناسىۋەتلىك خىل شەكىلدە قوللىنىلماقتا.

1. بەلگىلىك بېشارەت شەكلى، بۇ خىل بېشارەت چۈش ئارقىلىق بېشارەت بېرىش ۋە تەبىئەت ھادىسىلىرى ئارقىلىق بېشارەت بېرىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، زۇلپىيە كۆلىتىگىنىڭ «تەقدىر» پوۋېستىدا چۈش ئارقىلىق بېشارەت بېرىش شەكلى ئۇچرايدۇ. پوۋېستتا قىز چۈش كۆرىدۇ. چۈشىدە ئانىسى «قىزىم، مېنى قۇتقۇزىۋال!» دەپ قولىنى قىزغا تەڭلەيدۇ، لېكىن قىز ئانىسىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشقا ئۇلگۈرەلمەي ئانىسى چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىدۇ. قىز بۇ چۈشتىن چۆچۈپ ئويغىنىپ تۇرۇشىغا، رېئاللىقتا ئانىسىنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى خەۋىرىنى ئاڭلايدۇ. چۆچەكلىرىمىزدە، داستانلىرىمىزدا مۇشۇنداق چۈش ئارقىلىق بېشارەت بېرىشنىڭ ئاممىللىرى مەۋجۇت.

ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىش، قاتتىق يامغۇر، دېڭىز، دەريا سۈلىرىنىڭ ئۆركىشى، بوران، يالغۇز قۇش... مانا بۇلار ئەسەرلىرىمىزدە پېرسوناژلارنىڭ يۇز بېرىش ئالدىدا تۇرغان ئۆزگىرىشلەرنى يورۇتۇپ بېرىش مەقسىتىدە تەسۋىرلىنىدىغان تەبىئ-

ئەت ھادىسىلىرى ئارقىلىق بېشارەت بېرىشتۇر. بۇ خىل ھالەت بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا خېلى قەدىمىي. كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا «ئىككى تېكىننىڭ رىۋايىتى» دە ئاق نىيەت تېكىن سەيلە ئۇستىدە ئاچ قالغان يولۋاسنى ئۇچرىتىپ، ئۇنىڭغا ئۆزىنى يەم قىلىپ بېرىدۇ. دەل شۇ چاغدا ھاۋانى قارا بۇلۇت قاپلاپ، ھاۋا قاتتىق گۈلدۈرلەيدۇ. ئارقىدىن تاغ يېرىلىپ، يەر يېرىلىدۇ. بۇ ھالدىن ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بېشارەت ئېلىپ، ئاق نىيەت تېكىن كەتكەن جايغا كېلىپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى كۆرىدۇ... يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىگ» ئەسىرىنىڭ باش قىسمىدىمۇ گۈللەنگەن قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ بېشارىتى سۆزىتىدە گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن. دېمەك، ھادىسە ۋە ئۆزگىرىشلەردىن بېشارەت بېرىش مەقسىتىدە تەبىئەت تەسۋىرىگە مۇراجىئەت قىلىش — چاغاتاي ئەدەبىياتى، سەئىدىيە دەۋرى ئەدەبىياتى، زەلىلى دەۋرى ئەدەبىياتى قاتارلىق دەۋرلەردە ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن.

2. بەلگىسىز بېشارەت شەكلى. بۇنىڭدا ھېچقانداق تاشقى ئامىل (بەلگە) رول ئوينىمايدۇ. مەسىلەن، مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «ئايخان» ھېكايىسىدا قاۋۇل باشقىلار تەرىپىدىن قوناقلىقتا ئۆلتۈرۈلىدۇ. ئەمما، ئايخان بۇ ئىش توغرىسىدا ھېچكىم خەۋەر يەتكۈزمەي تۇرۇپلا، قوناقلىققا كېلىپ، قاۋۇلنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېتىدۇ. بۇ ھېكايىدا يەنە قاۋۇلنىڭ ئۆلۈكىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىمۇ بەلگىسىز. بەلگىسىز روھىي بېشارەت ھازىرقى زامان ئالىم ئېقىمى ھېكايىلىرى شۇنىڭدەك سېھرىي رېئاللىزم ئۇسۇلىدىكى ئەسەرلەردە ئەڭ كۆپ قوللىنىدۇ.

روھىي بېشارەت ئامىللىرى بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىزدە مەيلى قانداق شەكىلدە قوللىنىلىمىسۇن، ئۇ «ئەدەبىيات بىر خىل سەنئەت بۇيۇمى» دەيدىغان قاراشقا قارشى ھالدا ئۇنى تۇرمۇشنىڭ ئەسلى ھالىتىگە قايتۇرۇشتا، تەسۋىرلىنىۋاتقان پېرسوناژ بىلەن رېئاللىقتىكى ئادەملەرنى تەبىئىي يېقىنلاشتۇرۇشتا ئۇنۇملۇك رول ئوينىماقتا.

ئەدەبىياتتىكى ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى

ئەدەبىياتچىلىرىمىزنىڭ نوقۇل هالدىكى «ئەدەبىيات ئوبراز-لىق تەپەككۇردۇر» ، «ئەدەبىيات تىل سەنئىتى» دېگەن تار قا-راشلارنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئەدەبىيات ھەقىقىي مەنىدىكى بىر خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى، دەپ قاراش ۋە تارىخشۇناسلىق تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ قالغان، تارىخشۇناسلىق ئۇچۇن ئەھمىيەتسىز بولغان، ئەمما ئىنتايىن يۇقىرى ئىنسانشۇناسلىق ئەھمىيىتىگە ۋە قىممە-تىگە ئىگە بولغان مەسىلىلەر ئۇستىدە باش قاتۇرۇشقا ئۆتۈش ئەدەبىيات مۇنبىرىمىزدە باشقىچە بىر جانلىنىش كەيپىياتى پەيدا قىلدى. كىتابخانلار يېقىنقى يىللار ئىچىدە مەيدانغا كېلىۋاتقان بەزى ئەسەرلەردىن يازغۇچىلارنىڭ «ئېتىقاد ئۆزگىرىشى» نى كۆرمەكتە. بۇ خىل ئۆزگىرىش ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسە-ۋىتى تېما قىلىنغان ئەسەرلەردە تېخىمۇ گەۋدىلىك بولدى. بۇ خىل ئەسەرلەردە تېما ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمىغان ھالدا ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئېڭى ۋە ئېھتىياجى نۇقتىسىدىن چىقىپ تىلغا ئېلىنىدى. يازغۇچىلارمۇ ئەنە شۇ خىل ئاڭ يۇكسەكلىكىدە ئىنسان ۋە ئۇنىڭ مەۋجۇدلۇقى ئۇچۇن شەرتلىك باغلانغان تۇرلۇك شەيئىلەر، جانلىق مەۋجۇداتلار ئۇستىدە باش قاتۇرۇش، ئويلە-نىشنى ئۆز «ئېتىقاد» ىنىڭ «مەركىزى» قىلدى.

ئېلىمىز خەنزۇ ئەدەبىياتىغا نەزەر سالساق، خېلى بۇرۇنلا مۇشۇ تېمىغا بېغىشلانغان ئەسەرلەردىن «ياۋايى ئادەم» ، «ئورمان پادىشاھى» قاتارلىقلارنى ئۇچرىتىمىز. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بولسا يازغۇچى مۇھەممەت باغراشنىڭ «ئاقساق بۇغا» پوۋېستى دىققەتە-مىزنى تارتىدۇ. پوۋېست تېما جەھەتتىن دۇنياۋى ئەدەبىيات

بىلەن ياندىشقان، ئۇ ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى، جانلىق مەۋجۇداتلارنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى ئۆتكۈر مۇلاھىزىلىك ئەسەر. ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانى ئىشقىيار ئىجتىمائىي نۇقتىدىن مىللەت، سىنىپقا تەۋە بولسىمۇ، ئەمما ئەسەردىكى ئورنى ئىچكى روھىي دۇنياسى، ئورتاق ئېڭى بىلەن سىنىپ، مىللەتتىن ھالقىپ كەتكەن. ئۇنىڭدا پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئورتاق دۇچ كېلىدىغان ھەم ھېس قىلىۋاتقان «كرىزىس ئېڭى» بار. تېخىمۇ مۇھىمى ئۇنىڭدا ئىكولوگىيىلىك تەڭپۇڭسىزلۇقنىڭ بۇزۇلۇشىدىكى سەۋەبلەرنى ئۆزلىرىنىڭ تەبىئەتكە، جانلىق مەۋجۇداتلارغا تۇنجان پوزىتسىيىسىنىڭ ئىلمىي بولمىغانلىقىدىن، ئۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلالمىغانلىقىدىن، تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش ئەمەلىيىتىدە قارىغۇلارچە ئىش ئېلىپ بېرىشىدىن ئىزدەيدىغان ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى بار. شۇڭا، ئىشقىيار ئەسەردە ئادەم، تەبىئەت، جانلىق مەۋجۇداتلار ھەققىدە كۆپ ئويلايدۇ. «ھەربىي نىزامغا خىلاپ» ھالدا بۇغا بالىسىنى باقماقچى بولىدۇ. ئۇ باشتىن - ئاخىر تەبىئەتنى سۆيۈش، جانلىق مەۋجۇداتلارنى قوغداش، ئاسراش پوزىتسىيىسىدە بولىدۇ.

ئىشقىيار خاراكتېرىگە سىڭدۈرۈلگەن ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى ئەسەردە ئىشقىيارنىڭ مۇنۇ مونولوگىدا روشەن گەۋدىلەنگەن: «ئۇلار (ئادەملەرنى دېمەكچى) مۇشۇ گۈناھسىز، بىچارە ھايۋاننى ئۆلتۈرمەكچى، يەنە كېلىپ تېخى ئۆزۈمگە، ماڭا ئۆلتۈرگۈزمەكچى؟! بىز ئادەممۇ؟... ئۇ ئەركىن ياشاشقا ھەقلىق... مەن شۇ چاغدىلا ئۆزۈمنىڭ ئەقىدىسىگە سادىق بولۇپ قالالايمەن. تەبىئەتكە، ئەجدادلىرىمنىڭ روھىغا، ئاتا - بوۋامغا يۈز كېلەلەيمەن... ئۇ ئىنسانىنىڭ دوستى، ئانا تەبىئەتنىڭ بالىسى. ئۇ ھاياتقا گۈزەللىك، دوستلۇق بېرىدۇ... مۇشۇنداق بىباھا ھايۋاننى، ئىنسانىيەتنىڭ دوستىنى ھېچ سەۋەبسىزلا ئۆلتۈرۈش —

مېنىڭچە بەكمۇ شەپقەتسىزلىك...»

ئەدەبىياتتا ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭىنىڭ مەيدانغا كېلىشى بۇگۈنكى دۇنيا كىشىلىرىنى ئەندىشىگە سېلىۋاتقان كرىزىس تۈيغۇسى ياكى ئېڭى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ بىر قىسىم غەرب ئەللىرىدە تەبىئەتنى بويسۇندۇرۇش، ئۆزگەرتىش غايىسى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى سەۋىيىسىنىڭ ئۇزلۇكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈلىشىگە ئەگىشىپ بارغانچە ئېشىپ باردى. لېكىن، بۇگۈنكى كۈندە ھەددىدىن زىيادە ئېشىپ كەتكەن بۇ «تەلەپ، ئارزۇ» لارنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيلا قالماستىن، ئەكسىچە تەبىئەتنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىپ ئىنسانىيەتكە «يوشۇرۇن ئاپەت» ئېلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئىلىم - پەن ئىسپاتلىماقتا. دېمەك، تەبىئەتنى ئۆزگەرتىش قەدىمگە ماس كەلمەيدىغان بۇنداق «ئۆز-گەرتىش» ئاخىرىدا «ئېكولوگىيىلىك كرىزىس» نى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، كرىزىس تۈيغۇسى پەيدا قىلماقتا.

مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بىر قىسىم غەرب مۇتەپەككۇرلىرى نەزەرىنى شەرققە ئاغدۇرۇپ، شەرقنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى تەبىئەتنى قوغداش، تەبىئەتنى ئاسراش، «تەبىئەت بىلەن ئىنسانىڭ بىرلىكى» توغرىسىدىكى ئېپتىدائىي تەبىئەت قاراشلىرى ۋە چۈشەنچىلىرىنى قوللىدى ھەم ئۇنىڭدىن پايدىلانىدى. دېمەك، مەيلى غەرب ياكى شەرق ئەدەبىياتىدا بولسۇن، ئومۇمەن، ئەدەبىياتتىكى ئۆز - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى مانا مۇشۇ ئارقا كۆرۈنۈشىنىڭ مەھسۇلىدۇر.

ئىنسانىيەت ئۆزىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق مەۋجۇتلۇق ئاساسىنى پەقەت ئىجتىمائىي تۈرمۇش مۇھىتى ئاساسىدا بەرپا قىلىپلا قالماي، يەنە ئىنسانىيەت تاپىنىپ ياشايدىغان تەبىئەت مۇھىتى

ئاساسىدىمۇ بەرپا قىلغان. مانا بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى تېمىسى ھازىرقى زامان دۇنيا ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە زور جەلپ قىلىش كۈچى ھەم ئويلاندۇرۇش خاراكتېرىگە ئىگە مۇھىم، ئاكتىۋال تېما. بۇ تېمىنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ بۈگۈنكى «كرىزىس ئېڭى» ۋە ئۆزۈ - ئۆزىنى سوتلاش ئېڭى بىلەن تېخىمۇ زىچ بىرلەشتۈرۈلۈشى ئەدەبىياتتا يېڭى سەھىپە ئاچقۇسى.

«دىئالوگ ئەدەبىياتى» توغرىسىدا

سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەنقىقاتى گەرچە يېڭى تەنقىقات تۈرى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتى ناھايىتى تېز بولماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، ئەدەبىيات تەنقىقاتچىلىرىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە بۇ ساھەگە يۈزلىنىشى بارغانچە گەۋدىلىك بولماقتا. نەتىجىدە ئۇ ئەدەبىياتشۇناسلار تەرىپىدىن نەتىجىسى ئېڭ كۆرۈنەرلىك، تەنقىقات شەكلى ئېڭ يېڭى، دائىرىسى ئېڭ كەڭ بولغان تەنقىقات ساھەلىرىنىڭ بىرسى دەپ قارىلىدىغان بولدى.

بۇ خىل تەنقىقات بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار ئۇنىڭ تەنقىقات ئۇسۇلى، تەنقىقات ئەملىيىتى قاتارلىق تەرەپلىرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى «دىئالوگ ئەدەبىياتى» دەپ ئاتاشقان. دەرۋەقە، بۇ خىل تەنقىقاتتا ئىككى خىل ئەدەبىيات ياكى بىر خىل ئەدەبىياتنىڭ ئوخشىمىغان باسقۇچ ياكى ھادىسىلىرى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلاتتى. بۇ خىل سېلىشتۇرۇشنى «دىئالوگلىشىش» دەپ ئاتىسا، ئۇنىڭ ئەدەبىي تەنقىد تۈسى تېخىمۇ گەۋدىلىك بولاتتى. تەنقىقاتچىلار مانا شۇ نۇقتىدا تۇرۇپ كۆزەتكەن بولىشى مۇمكىن.

ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، ئۆزلىرى شۇغۇللىنىۋاتقان بۇ «دىئالوگ ئەدەبىياتى» مۇنداق ئۈچ تەرەپنىڭ دىئالوگى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن:

بىرىنچى، شەرق ئەدەبىياتى بىلەن غەرب ئەدەبىياتىنىڭ دىئالوگى. بۇنىڭدا ئۇلارنىڭ چىقىش قىلىدىغىنى ئىككى خىل ئەدەبىياتنىڭ ئەملىيەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئوخشىمىغان تەرەپلىرىنى سېلىشتۇرۇپلا قويۇش ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىنى تېخىمۇ كەڭ بولغان دۇنياۋى ئەدەبىي

يات ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا تەتقىق قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشتۇر. بۇ ھەرقايسى مىللەت ئەدەبىياتلىرىنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى مۇڭاپىق باھاغا ئىگە بولۇشىدىمۇ مۇھىم رول ئويناپدۇ.

ئىككىنچى، ئەدەبىيات بىلەن باشقا سەنئەت تۈرلىرىنىڭ دىئالوگى. بۇنىڭدا ئەدەبىياتنى «مەركەز ھەم چىقىش نۇقتىسى» قىلىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ. بۇ خىل «دىئالوگ» نىڭ نەتىجىسى ئەدەبىياتنىڭ پەقەت ئۆزىگىلا خاس بولغان ئېستېتىك ئالاھىدىلىكى ھەم قىممىتىنى يورۇتۇپ بېرىشتۇر.

ئۈچىنچى، ئەدەبىيات بىلەن مەدەنىيەتنىڭ دىئالوگى. سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەتقىقاتى ئەمەلىيەتتە بىر خىل ئۆزىدىن ھالقىغان مەدەنىيەت ھەققىدىكى تەتقىقاتتۇر. ئەدەبىيات بىلەن مەدەنىيەتنىڭ دىئالوگى دېگەندە، ئۇنىڭ ئۆزىدىن ھالقىپ دۇنيا ۋىلىقا يۈزلىنىش ھادىسىلىرى نەزەرگە ئېلىنىدۇ. «دىئالوگ ئەدەبىياتى» نىڭ ئۆزى ئەدەبىياتشۇناسلىققا مەنسۇپ. ئۇنىڭدا مەدەنىيەتشۇناسلىققا دائىر ئامىللارمۇ ھەم مەۋجۇتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلارنى ئۆزئارا بىر بىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش، بولۇپمۇ ئەدەبىيات ھادىسىلىرىنى چۈشەندۈرۈشتە ئىنتايىن قىممەتلىك.

ئەدەبىياتتىكى تەرەققىيات ئۆزگىرىشلەرنى ئۇنىڭ ئىچكى قىسمى بىلەن، توغرىراقى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئەنئەنىسى دائىرىسى بىلەن چەكلەپ قويۇش ئىلغار تەتقىقات ئۇسۇلى ھېسابلانمايدۇ. ئەدەبىيات ھادىسىلىرى يېڭىلىنىۋاتقان مۇشۇنداق پەيتتە، ئەدەبىياتىمىزنى دۇنياۋى ئەدەبىيات ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا كەڭرى تەتقىق قىلىنىش ئىمكانىيەتلىرى بىلەن تەمىن ئېتىش، بۇ يولدا تىرىشىش بىزنىڭ بۇرچىمىز.

هېكايىدىكى ئىككى خىل ۋاقىت چۈشەنچىسى

ئەدەبىي ئەسەرلەردىكى پېرسوناژ ۋە ئۇنىڭ رېئال تۇرمۇش بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلەر بارغانچە چوڭقۇرلاپ، ۋاقىتنى بەدىئىي نۇقتىدىن قانداق بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسىنى پەيدا قىلدى. ئىلگىرى قوللىنىپ كەلگەن قۇياش ۋاقتى تەرتىپى بويىچە بايان قىلىش ئەمدى كۆپ تەرەپلەردىن ئۆزگىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى ئاشكارىلىدى. يازغۇچىلار قۇياش ۋاقتى تەرتىپى بويىچە بايان قىلىش ئۇسۇلىغا تايىنىپلا پېرسوناژلار-نىڭ روھىي مۇرەككەپلىكىنى، ئاڭ چوڭقۇرلۇقىنى تولۇق ئېچىپ بەرگىلى بولمايدىغانلىقىنى بارغانچە تونۇپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن «ۋاقىت چۈشەنچىسى» ھەققىدىكى تەتقىقات باشلىنىپ كەتتى. فرانسىيىلىك پەيلاسوپ پاگسىن ئالدى بىلەن ئېينىشتېيىننىڭ نىسپىيلىك نەزەريىسىنى تەتقىق قىلىش ئاساسىدا ئۆزىنىڭ «پەسخىك ۋاقىت تەلىماتى»نى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ بۇ تەلىماتىدا ۋاقىتنى ئىككى خىلغا ئايرىدى. بىرى، «بوشلۇق ۋاقىت»، يەنە بىرى، «پسىخىك ۋاقىت».

بوشلۇق ۋاقىت — مۇقىم قائىدە بىلەن چۈشەندۈرۈلىدىغان ۋاقىت بولۇپ، ئۇ ھەرقايسى مىنۇت، سېكۇنتلارنىڭ تەبىئىي ئۇزۇلۇپ بېرىشى بىلەن مەيدانغا كېلىدىغان ۋاقىت ئىدى. دېمەك، بۇ خىل ۋاقىت سان ئۇقۇمىدۇر. بۇ بىز ئادەتتە ئېيتىپ كېلىۋاتقان قۇياش ۋاقتى ئىدى. ئەمدى پسىخىك ۋاقىت ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. بۇ خىل ۋاقىتنى ئەدەبىي ئەسەردە ئېھتىياج بويىچە خالىغانچە ئۇزارتىش، قىسقارتىش، تەرتىپسىزلەشتۈرۈش يوللىرى بىلەن قوللىنىشقا تامامەن بولىدۇ.

پسخىك ۋاقىت چۇشەنچىسىنىڭ ئەدەبىياتقا ئېلىپ كىرىلىشى ئالدى بىلەن ئەنئەنىۋى بايان تەرتىپىگە نىسبەتەن زور يېڭىلاش ئېلىپ كەلدى. يازغۇچىلار ھېكايىچىلىقتىكى ۋەقە، پېرسوناژ خاراكتېرى بېرىش، تېيىزلىكتىن چوڭقۇرلۇققا ئۆتۈش ئۈسۇللىرىنى يۇرەكلىك بىلەن بۇزۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇقىم بولمىغان، تەرتىپسىز بولغان، ئۆتمۈش، ھازىر، كەلگۈسىنىڭ ئورۇن تەرتىپى بۇزۇپ تاشلانغان، ئۇلار ئۆزئارا سىڭىشتۈرۈلگەن يېڭىچە بىر خىل قۇرۇلمىنى مەيدانغا كەلتۈردى. بۇنداق ھېكايىلەر ئادەتتە «پسخىك ۋاقىت ھېكايىلىرى» دەپمۇ ئاتالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچىلار ۋەقە، پېرسوناژلا ئەمەس ۋاقىتنىمۇ زور دەرىجىدە ئېتىبار بېرىدىغان بولدى. ئەدەبىي تەنقىدچىلىك ساھەسى ئەدەبىي ئەسەرلەر ئۈستىدە توختالغاندا، ئۇنىڭ ۋاقىتنى قانداق بىر تەرەپ قىلغانلىقى مەسىلىسىنى ئالاھىدە كۆزىتىدىغان بولدى. بىز بۇ ھەقتە بىر مىسال كۆرۈپ باقايلى:

ئامېرىكىلىق يازغۇچى بودلېرمېس يازغان «جىنىنىڭ سۈرىتى» ئەسىرىدە 28 ياشلىق بىر ئامرات رەسسام گۈگۈم ۋاقىتىدا باغچىدا ئويناپ يۈرگەن بىر كىچىك قىزغا ئۇچراپ قالىدۇ. رەسسام بۇ قىزغا ئامراقلىقى كېلىپ ئۇنىڭ رەسىمىنى سىزىۋالىدۇ. قىز رەسسامغا «مەن سىزنى قوغلاپ يېتىمەن. سىز مېنى ساقلاپ تۇرۇڭ» دەيدۇ. رەسسام بۇ سۆزدىن بەك ھەيران بولىدۇ. ئەمما راست دېگەندەك ئىككى ھەپتە ئۆتۈپ رەسسام مۇزەيدانىدا ھېلىقى قىزنى قايتا ئۇچرانقان ۋاقىتدا قىز خۇددى ئىككى - ئۈچ ياش چوڭىيىپ قالغاندەك كۆرۈنىدۇ. يېرىم يىلدىن كېيىن، قىز ھەقىقەتەنمۇ كىشىنىڭ زوقىنى قوزغىغىدەك بويىغا يەتكەن قىزغا ئايلىنىدۇ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇھەببەت پەيدا بولىدۇ...

بۇ يەردە ئەسەردىكى رەسسامغا ئوخشاش بىزمۇ ھەيران بولىمىز

مىز. قىزنىڭ تېزلا چوڭ بولۇپ كېتىۋاتقانلىقى بىزنىڭ ئەنئەنە-
ۋى ۋاقىت قارىشىمىزغا پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە
بولسا بۇ دەل پىسخىك ۋاقىت چۈشەنچىسى ئىدى. قىزغا نىسبەتەن
ئاپتور پىسخىك ۋاقىتنى قوللىنىپ، ئۇنىڭ تېزلىكىنى زور دەرە-
جىدە ئاشۇردى. قىزنىڭ پىسخىك تەقەززالىقى ۋاقىتنى بەلگىلە-
دى. رەسسامغا بولسا قۇياش ۋاقتى قوللىنىلغاچقا، ئۇنىڭغا بىر
كۈن، بىر ھەپتە يەنىلا شۇ بىر كۈن، بىر ھەپتە بولۇپ تۇيۇلۇ-
ۋەردى.

بۇ ئەسەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئامېرىكا ئەدەبىياتىدا
زور تەسىر قوزغىغان. ئەسەر كېيىن كېنو فىلىمى قىلىپمۇ
ئىشلەنگەن. ئاپتورنىڭ شۆھرىتىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن. دې-
مەك، بۇ يەردىكى ئاساسىي مەسىلە ئاپتورنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسۇل-
لارغىلا بەنت بولماي، ۋاقىتنى بەدئىي بىر تەرەپ قىلىشتا يېڭى-
لىق يارىتىلغىدا.

ئۇيغۇر ھېكايىچىلىقىدا مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «قىرلىق
ئىستاكان»، «بۇرۇت ماجىراسى» ھېكايىلىرى، مۇھەممەت باغ-
راشنىڭ «مەن ئۆلگەن ئادەمنىڭ قارچۇغىدا قېتىپ قالغان سۇ-
رەت» پوۋېستى، «تەنھا ماشىنا» ھېكايىسى پىسخىك ۋاقىت چۈ-
شەنچىسىنىڭ تەسىرى قويۇق ئەسەرلەردۇر. بۇنداق ئەسەرلەردە
پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى ئەسەرنىڭ ئەڭ ئاساسلىق تەر-
كىبى قىلىنىدۇ.

ئەسەر سۈژېتىدىكى يېپىق ۋە ئوچۇق قۇرۇلما

يېپىق قۇرۇلما — ۋەقەلىكنى بايان قىلىش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدىغان، باش ـ ئاخىرى ئېنىق ھەم ماسلاشقان، سەۋەب ـ نەتىجىلىكلىكى روشەن بولغان ئەسەرلەرگە قارىتىلغان.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئەسەرلەر ئەنە شۇنداق يېپىق قۇرۇلمىلىق ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ. ئۇلاردا ئالدى بىلەن مۇھىم بولغان بىر ۋەقەلىك تەسۋىرلىنىدۇ. پېرسوناژلار شۇ ۋەقەلىك جەريانىدا پەيدا بولۇپ يارىتىلىپ باردۇ. ۋەقەلىك ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسى بويىچە قانات يايدۇرۇلىدۇ. ئېنىقكى بۇنداق ئەسەرلەردە پەلسەپىۋىلىك ۋە ئېستېتىكىلىق پىتەرسىز بولىدۇ. ئوچۇق قۇرۇلما بولسا يۇقىرىقىغا ئوخشىمايدۇ. ئۇ ئىزچىل ۋەقەلىكنىڭ بولۇشىنى چەتكە قاقمىسىمۇ ئەمما پېرسوناژلارنىڭ خىيال، تەسەۋۋۇر، چۈشى، پەلسەپىۋى ئويلىنىشى قاتارلىقلارنى ئەركىن تەسۋىرلەشكە ئېتىبار بېرىدۇ. پېرسوناژلارنىڭ چوڭقۇر روھىي دۇنياسىنى ئېچىپ بېرىشكە مۇناسىۋەتلىك ھەر قانداق مەسىلىدە مەيلى ۋاقىت جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى دائىرە جەھەتتىن بولسۇن، بارلىق چەكلىمىلىكلەرنى بۇزۇپ تاشلىيالايدۇ. تۇرمۇشنى تەرتىپسىز ۋە خىلمۇخىللىقى بويىچە ئېچىپ بېرىشكە تىرىشىدۇ. بۇنداق ئەسەرلەر پېرسوناژنىڭ ئاڭ جەھەتتىكى تەپەككۇر تەرتىپىنى ئاساسىي لىنىيە قىلغان. ۋەقەلىك ۋە ۋاقىت تەرتىپى بولسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. مەسىلەن، مەرھۇم يازغۇچىمىز زوردۇن سابىرنىڭ «دېڭىز دولقۇنلىرى» ناملىق ھېكايىسى ئوچۇق قۇرۇلمىلىق ھېكايە. ھېكايىدىكى ۋاقىت پەقەت بىر نەچچە سائەتلا، باش پېرسوناژ پاراخوت ئۈستىدە

تۇرلۇك روھىي ئۆزگىرىشلەردە بولىدۇ. بېشى قايىدۇ، كۆڭلى ئاينىيدۇ، ئىچى سىقىلىدۇ، تۇرۇپ يەنە خىياللارغا پاتىدۇ. نەتىجىدە باش پېرسوناژنىڭ تەپەككۇر رېتىمىغا ئەگىشىپ بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا ھەر خىل كۆرۈنۈشلەر: دېڭىز بىلەن قىرغاق، ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم، بۇگۈن بىلەن كېلەچەك گېرەلەشتۈرۈلۈگەن تەسۋىرلەر نامايان بولۇشقا باشلايدۇ. باش پېرسوناژنىڭ ھاياتلىق، ئالەم، كىشىلىك تۇرمۇش، تەبىئەت ھەققىدىكى پەلسەپىۋى ئويلىنىشلىرى ھېچقانداق چەكلىمىسىز نامايان بولىدۇ، ھەتتا ئۆز ئالدىغا بىر رېتىم ھاسىل قىلىدۇ. قارىسىڭىز پىسخىك جەھەتتىكى قۇرۇلما ئەسەرنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسى بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىسىز.

يازغۇچى مەتىمىن ھوشۇرنىڭ «قىرلىق ئىستاكان»، «ئايخان»، «ئۇخلىماي كۆرگەن چۈش» ھېكايىلىرىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن ئوچۇق قۇرۇلما شەكلىدە يېزىلغان. ئەسەرلەردە «مەن» نىڭ خىيال ـ تەپەككۇرلىرى ۋەقەلىك مەنتىقىسىنىڭ ئورنىغا دەسىتىلگەن. باشتىن ـ ئاخىر تەسۋىرلىنىپ بارىدىغان پېرسوناژ ئوبرازى ئاساسەن يوق دېيەرلىك. كوچا ئاپتوبۇسىدا ئادەملەر ئالمىشىپ تۇرغانغا ئوخشاش بۇنداق قۇرۇلمىلىق ئەسەرلەردىمۇ پېرسوناژلار ھەم چۈشۈپ قېلىپ ھەم يېڭىدىن پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

ئىككى خىل كىتابخانىنىڭ زۆرۈرلۈكى

ئەسەر بىلەن كىتابخانىنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلىش — ھازىرقى زامان تەنقىدچىلىكى ئېتىبار بېرىۋاتقان تەرەپلەرنىڭ بىرى. بەزى تەنقىدچىلەر كىتابخانىغا قانداق پوزىتسىيە تۇتۇشنىڭ ئۆزى، ئەدەبىياتنىڭ ئىستېقبالىغا تۇتقان پوزىتسىيىدۇر، دەپ قاراۋاتىدۇ. ئۆز خەلقىنىڭ ئەدەبىياتىغا كۆيۈنۈدىغان ھەر قانداق بىر كىشى «كىتابخانىلار مەسىلىسى» دىكى دائىرىدىن سىرتتا قالمايدۇ. چۈنكى، ماھىيەتتە ئۇنىڭ ئۆزىمۇ بىر كىتابخان ھېسابلىنىدۇ.

كىتابخانىلار زوقلىنىش، ئوقۇش قىزغىنلىقى قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزئارا پەرقلىنىپ كەتمەسلىكى مۇمكىن. ئەمما، يېزىقچىلىق قابىلىيىتى، تەنقىد ئېتىدارى جەھەتتە چوقۇم پەرقلىق بولىدۇ. مۇنداق پەرق ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىيات ئىستېقبالىغا روشەن تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ھەقتە مۇلاھىزە قىلىش زۆرۈر. كىتابخانىلار يۇقىرىقىدەك پەرقلەرگە ئاساسەن ئاشكارا كىتابخانىلار تىپى ۋە يوشۇرۇن كىتابخانىلار تىپى، دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ.

1. ئاشكارا كىتابخانىلار تىپى. كىتابخانىلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى تەكشۈرۈش - تەتقىق قىلىش تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا كىتابخانىلاردىكى ئىجادچانلىق رولىنى تەتقىق قىلىشتۇر. ئامېرىكىلىق مەشھۇر تەنقىدچى فىش: «ئاق قەغەز، قارا خەت بىلەن پۈتكەن نەرسە ئەدەبىيات ئەمەس. ئەدەبىيات ئۇ، كىتابخانىنىڭ ئوقۇش جەريانىدىكى تەسىرات - چۈشەنچىسى، مەنامۇ ئەدەبىي ئەسەردىن مۇستەقىل ئايرىلىپ چىقىدىغان

نەرسە ئەمەس، بەلكى ئۇ، كىتابخانلارنىڭ ئەسەرنىڭ تېكىستقا بولغان تونۇشىدۇر» دېگەنىدى. بۇ يەردە فىش ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئەھمىيىتى ۋە ئىستېقبالىنى كىتابخانلارنىڭ ئىنكاسى بىلەن باغلاپ قارىغان. تەنقىدچىلەرنىڭ شەخسىي باھاسىدىن كىتابخانلارنىڭ تونۇشىنى ئۇستۇن قويغان.

دېمەك، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن، تەسىرات ھاسىل قىلالايدىغان، ئۆز كۆز قارىشىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەسەرگە بىر پۈتۈن باھا بېرەلەيدىغانلار ئاشكارا كىتابخانلار تېپىگە كىرىدۇ. بۇ خىل كىتابخانلار ئاساسەن، ئاز - تولا يېزىقچىلىق ھەۋىسى بارلار، بەلگىلىك ئەدەبىيات نەزەرىيىسى بىلىمىگە ئىگە ئەدەبىيات ئوقۇنقۇچىلىرى، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلاردۇر. مانا بۇلارنىڭ ئاشكارا لىق دەرىجىسى خېلى يۇقىرى بولىدۇ. ئۇلار ئوقۇتۇش ۋە ئەدەبىيات تەنقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسى ۋە ئىجادچانلىق رولىغا ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدۇ. كۆپلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئەھمىيىتىنىڭ بىردىنلا ئۆرلەپ، بازار تېپىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىمۇ، كۆپىنچە مۇشۇنداق كىشىلەرگە باغلىق بولىدۇ.

2. يوشۇرۇن كىتابخانلار تېپى. مۇنداق كىتابخانلار تەھلىل - تەنقىد قابىلىيىتى جەھەتتە ئەدەبىي ئەسەرنى ئوقۇش، زوقلىنىش جەھەتتىمۇ ئاشكارا كىتابخانلار تېپىگە يەتمەيدۇ. ئادەتتە، ئۇلار ھېچقانداق ئەدەبىي ئەسەر ئوقۇمايدىغانىدەك، قىزىقمايدىغانىدەك كۆرۈنىدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭمۇ ئەدەبىي ئەسەرلەر ھەققىدىكى مۇلاھىزىلەرگە قۇلاق سالىدىغان، بىرەر پارچە ھېكايە ياكى شېئىر ئوقۇپ قويىدىغانلىرى بولىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق ئاتونۇش تەرىپىنى نەزەردە تۇتۇپ، «يوشۇرۇن كىتابخانلار تېپى» دېدۇق. بىزدە مۇشۇنداق تېپقا ياتىدىغانلار كۆپرەك. مانا بۇلار بىرەر ئەسەرگە ئۆز تونۇش - چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا

قويالمايدۇ. ئەمما، ئىنكاس تەنقىدچىلىكى كىتابخانلارنىڭ ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئەھمىيىتى ۋە ئېستېتىك قىممىتىگە نىسبەتەن يېرىم ئىجادچانلىق رولىنى تەھلىل - تەنقىق قىلغاندا، يەنىلا مۇشۇ يوشۇرۇن كىتابخانلارنىمۇ ئېتىبارغا ئالمايدۇ. ئۇلارنىڭ چۈشەنچىلىرىگە ھۆرمەت قىلىدۇ.

مەلۇمكى، ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارغىلا باغلىق بولۇپ قالماستىن، ئاكتىپلىق بىلەن پىكىر يۈرگۈزىدىغان، تەنقىد خاراكتېرلىك كىتاب ئوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلارغىمۇ باغلىق. ئومۇمەن، ئەدەبىيات ئىشلىرىمىزدا ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىدا تۇرلۇك نۇقتىلاردىن چىقىپ ئەدەبىي ئەسەرلەرگە تەھلىل يۈرگۈزۈش، باھا بېرىش، ئاخىرىدا نەزەريىۋى يۇكسەكلىكتە سىستېمىلاشتۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم. كىتابخانلار بۇ نۇقتىنى تولۇق چۈشىنىۋېلىشقا تىرىشىشى كېرەك.

«مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشى» توغرىسىدا

مەنىۋى مۇھىت، بىزدە ئاپتونۇمىيە ئۆز ئەتراپىدىكى رېئال مۇھىتتىن تەسىرلىنىش نەتىجىسىدە يارىتىلغان، كونكرېت ئەدەبىي ئەسەر ئارقىلىق گەۋدىلىنىدىغان «كۆرۈنۈش» دەپ قارىلىپ كەلگەچكە، ئۇنىڭ ئېستېتىكا ۋە پسىخولوگىيىلىك ماھىيىتىگە ئىچكى ھەرىكەت قۇرۇلمىلىرى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش تولۇمۇ يۇزە بولدى. تەنقىداتىمىزدا مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئەدەبىي ئەسەرنىڭ ئىجتىمائىي ۋە بەدىئىي ئۇنۇمىنى بەلگىلەشتىكى ئاساسىي ئامىللىق رولى تېخى تولۇق چوڭقۇرلاشتۇرۇلمىدى.

مەنىۋى مۇھىت سەنئەتكارنىڭ پەقەت رېئال تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىدىن ئالغان تەسىراتلىرى ئاساسىدا يارىتىلغان «كۆرۈنۈش سىرتىدىكى كۆرۈنۈش» بولۇش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى، كىتابخان بىلەن ئاپتونۇرنىڭ «ئورتاق ئىجاد قىلىش» مۇناسىۋىتى ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇشتەك تۈپكى ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان بولىدۇ. بۇ خىل «ئورتاق ئىجاد قىلىش» نەڭ ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئېشىش جەريانى دەل مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىش جەريانىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئاساستۇر.

دەسلەپتە، مەنىۋى مۇھىت ئىككى بۆلەككە ئايرىلغان ھالەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بىرى، ئاپتور مەنىۋى مۇھىتى، يەنە بىرى، كىتابخان مەنىۋى مۇھىتى. ئاپتور مەنىۋى مۇھىتى كونكرېت ئەدەبىي ئەسەردە ئىپادىلىنىدىغان مۇھىت. كىتابخان مەنىۋى مۇھىتى بولسا، كىتابخاننىڭ شۇ كونكرېت ئەدەبىي ئەسەرنى ئوقۇش جەريانىدا ئۇنىڭدىن زوقلانغان ۋاقىتتا پەيدا بولغان مۇھىت. بۇ خىل مۇھىتنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇ كىتابخان

تەسەۋۋۇر كۈچى ۋە زوقلىنىش تەلىپى بويىچە قايتا ئىشلەنگەن بولىدۇ. دېمەك، ئوخشىمىغان مەنىۋى جەھەتتە، ئوخشىمىغان خۇسۇسىيەت ئالغان بۇ ئىككى خىل مەنىۋى مۇھىت بىر - بىرى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق ھەم پەرقلىق مۇناسىۋەتتە مەۋجۇت بولىدۇ.

ئاپتور مەنىۋى مۇھىتى ئىككى تەركىبنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىرى، كونكرېت ئەدەبىي ئەسەردە ئىپادىلەنگەن رېئال مۇھىت. مەسىلەن: تاغ، دەريا، ئورمان ۋە باشقىلار؛ يەنە بىرى، رېئال مۇھىت ئاساسىدا يارىتىلغان توقۇلما مۇھىت. بۇ ئاپتور-نىڭ تېما ئېھتىياجى تۈپەيلى قايتا - قايتا پىششىقلاپ ئىشلىشىدىن ئۆتكەن مۇھىت بولۇپ، ئۇنىڭ كونكرېت ئەدەبىي ئەسەردە ئىگە-لىگەن سالمىقى، ھەجمى بىر قەدەر زور بولىدۇ. مانا بۇ ئىككى تەركىب بىرلىشىپ «كۆرۈنۈش سىرتىدىكى كۆرۈنۈش» ياكى «مۇھىت سىرتىدىكى مۇھىت» نى ھاسىل قىلىدۇ. كىتابخان، ئاپتور مەنىۋى مۇھىتىدىن زوقلىنىش، تېخىمۇ كەڭ ئېستېتىك قوبۇل قىلىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىنلا ئۆزىگە خاس مۇستەقىل، يېڭى مەنىۋى مۇھىت ھاسىل قىلالايدۇ. مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشى بولسا دەل كىتابخاندا ھاسىل بولغان مۇشۇ مەنىۋى مۇھىت بىلەن ئەسلىدىكى ئاپتور مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئېس-تېتىك بوشلۇقتا ئۆزئارا تەسىر قىلىشى، گىرەلىشىشى، تولۇق-لىشىشى، ئالمىشىشى جەريانىدا، باشقىچە بىر يۈكسەكلىككە كۆ-تۈرۈلگەن يېڭى ئېستېتىك مۇھىتنىڭ مەيدانغا كېلىش جەريان-ىدۇر. بۇ، ئەلۋەتتە ئىنتايىن مۇرەككەپ ھەم نازۇك ئېستېتىك ۋە پسىخىك جەريانىدىن ئىبارەت.

ئومۇمەن، مەنىۋى مۇھىتنىڭ جەمجىتلىق ھالىتىدىن ھەر-كەت ھالىتىگە ئۆتۈشى، يوشۇرۇنلۇقتىن ئاشكارىلىققا ئۆتۈشى، ئاپتور مەنىۋى مۇھىتىدىن كىتابخان مەنىۋى مۇھىتىغا ئۆتۈشى ئەڭ ئاخىرىدا بۇ ئىككى خىل ئوخشىمىغان مەنىۋى مۇھىتنىڭ

بىرلىككە كېلىپ، تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ جەلپ قىلارلىق يېڭى ئېستېتىك مۇھىتقا ئايلىنىش جەريانى مەنىۋى مۇھىتنىڭ بىر پۈتۈن ئايلىنىش مۇساپىسىنى ياكى تەرتىپىنى تەشكىل قىلىدىغان جەريان‌دۇر. ئەدەبىي ئەسەرنىڭ تارقىلىش، قوبۇل قىلىنىش ئىقتىدارىنىڭ كۆچلۈك - ئاجىز بولۇشىمۇ مانا مۇشۇ مەنىۋى مۇھىت ئايلىنىشىنىڭ ئۈزۈلۈق ئەمەلگە ئېشىش ياكى ئاشماسلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشى بولسا پەقەت قوبۇل قىلىنىشتىن ئىبارەت مۇشۇ جەريانغىلا خاس بولغان پائالىيەتتۇر.

مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلىشىدا، ئاپتور مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئەسەردىكى گۈزەللىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش قابىلىيىتىگە ئىگە بولۇشىمۇ مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرسى ھېسابلىنىدۇ. «ئىلى گېزىتى» نىڭ 1990 - يىلى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىكى «ئىلى دەريا‌سى» بېتىدە ئابلەت ئابدۇرېھىمنىڭ «يۈرتۇمنى سېغىنغاندا...» ناملىق شېئىرى ئېلان قىلىندى.

... قۇچاقلاپ قاش سۈيىنىڭ دولقۇنىنى،
قوينىدىن سۈزۈك تاشلار سۈزۈپ قويغىن.
بىز يۈرگەن ئاشۇ گۈزەل ئېرەنلىكتىن.
مېنىڭچۇن قىزىلگۈللەر ئۈزۈپ قويغىن.
كەلگەندۇر يۈرت ئاشىقى — ئاشۇ كاككۇك،
كۈيۈڭنى كۈيلىرىگە قوشۇپ قويغىن.
شەلپەردەك قىزارغاندا قاش بويلىرى،
ساھىلىدا لىرىكىلار ئوقۇپ قويغىن...

دولقۇنلۇق قاش سۈيى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى گۈللەر، باغ، مەھەللىلەر، كەچكى قۇياش نۇرىدا شەلپەردەك قىزارغان قىر،

دالا، ساھىللار، مەنبىلىك ھەم قاينىاق ھايات پەيزى... مانا بۇلار شېئىردا گەۋدىلەندۈرۈلگەن ئاپتور مەنىۋى مۇھىتنىڭ تومۇرىنى تەشكىل قىلىدۇ. شېئىردىكى مەنىۋى مۇھىت كىشىدىكى ئېستېتىك مەقسەتدارلىققا تەسىر قىلىپ، تەسەۋۋۇر كۈچىنى نەچچە ھەسسە ئاشۇرىدۇ. نەتىجىدە كىشى ئۆزىدە ھاسىل بولغان يېڭى بىر مەنىۋى مۇھىت ئىچىدە، شېئىردىن باشقىچە بىر يۈكسەكلىكتە تۇرۇپ لەززەتلىنىدۇ.

ئاپتورلارنىڭ كونكرېت ئىجادىيەت جەريانىدا چوقۇم مەنىۋى مۇھىتنىڭ ئايلىنىشىدىن ئىبارەت بۇ پىسخىك جەريانىنى مەقسەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

كۆپ نەرسە بىلىش ۋە كۆپ نەرسە يېزىش ھەققىدە

مەن كىتاب ئوقۇش جەريانىدا ھەمىشە مۇنداق بىر ئەھۋال توغرىسىدا ئويلىنىپ قالىمەن: بۈگۈنكى چەت ئەل ئەدەبىلىرى ئىچىدە شائىر، يازغۇچى ياكى ئەدەبىي تەنقىدچى دەپ ئاتالغانلىرى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىكەن، ئۇلار ئەدەبىياتشۇناسلىق، ئېستېتىكا، پەلسەپە، تىلشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق قاتارلىق كۆپ ساھەلەر بويىچە خېلى زور نەتىجىلەرنى يارىتقان بولىدىكەن، بۇ ساھەلەردە ئۇلارنىڭ قازانغان ئۈتۈقلىرى بىر - بىرىدىن قېلىشمىغاچقا «شائىر، يازغۇچى ھەم پەيلاسوپ»، «ئەدەبىياتشۇناس، تىلشۇناس، ئېستېتىكا ئالىمى» دېگەندەك ناملار بىلەن تەرىپلىنىدىكەن. مەسىلەن، رانسوم (1888 — 1974) نى ئالساق، ئۇ ھازىرقى زامان ئامېرىكا ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر تەنقىدچى بولۇپلا قالماي، ئامېرىكىنىڭ ھازىرقى زامانىدىكى تەسىرى بار شائىرلىرىنىڭ بىرى، ئۇنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرى ئامېرىكىدا ۋە چەت ئەللەردە ھەر خىل مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن. شۇڭا، رانسوم ئامېرىكا ئەدەبىياتىدا شېئىرىيەت ۋە تەنقىدچىلىك تارىخىدىن ئوخشاشلا ئورۇن ئالغان. گ. خوپتسمان (1862 — 1946) مۇ گېرمانىيە ئەدەبىيات تارىخىدا دراماتورگ، يازغۇچى، شائىر دەپ ئاتالغان نامىلارغا ئېرىشكەن. بۇنداق مىسالىلار خېلى كۆپ.

ئۆزىمىزگە كەلسەك، بىز ئەدەبىياتشۇناسلىق ساھەسىدە ئەمەلىي ئىزدىنىشكە باشلىدۇق دېسەك بولىدۇ.

ئەدەبىياتشۇناسلىقنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان تەتقىقات دائىرىسى خېلى كەڭ. ئەدەبىي ئىجادىيەتتىن باشقا ئەدەبىي ئەسەر،

ئەدىب، ئەدەبىي ئېقىملار، ئەدەبىي نەشر ئەپكارلىرى، كىتاب-خان، ئەدەبىي تەربىيە، ئەدەبىيات ھەربكىتى، ئەدەبىي بەس - مۇنازىرە، ئەدەبىي قاراش قاتارلىقلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا ئىزدەنگۈچىلەرگە موھتاج. سىز بۇلارنىڭ بىرەرسى ئۈستىدە مەخسۇس ئىزدەنگەنىكەنسىز، تەبىئىي ھالدا ئىككىنچى بىر ساھە-گىمۇ كىرىپ قېلىشىڭىز مۇمكىن. بۇ ساھەلەر بويىچە چوڭقۇر-لاش جەريانىدا تەتقىقات ئۇسۇلى ۋە ئوبيېكتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئېستېتىكا، ئېتىكا، پەلسەپە دېگەندەك باشقا ئىلىم ساھە-لىرى بىلەنمۇ تونۇشۇپ چىقىش، ئۇلاردىن پايدىلىنىش زۆرۈرىيە-تى تۇغۇلىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئەدەبىياتشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ يولى تېخىمۇ كېڭىيىدۇ. تەتقىقاتتىكى ئاجايىپ نەتىجىلەرمۇ ئەنە شۇنداق كەڭ دائىرىلىك ۋە چوڭقۇر تەتقىقات ئارقىلىق مەيدانغا كېلىدۇ.

بۇگۈنكى ياشلار ئۈچۈن ئۆگىنىش، ئىزدىنىش يولى تولىمۇ كەڭ. ياشلار ئىچىدە كۆپ تەرەپلىمە بىلىم ۋە قابىلىيەت يېتىلدۇ-رۇۋاتقانلار، كۆپ تەرەپلەردە تەتقىقات ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇل-لىنىۋاتقانلارمۇ بار. بىر ئادەمنى كۆپرەك نەرسە ئۆگىنىۋالاي دەپ ئىجادىيەت ساھەسىگە كىرىدۇ دېگەندىن كۆرە، كونكرېت ئىجادىيەت، ئىزدىنىش جەريانى ئۈنۈگۈغا كۆپ خىل بىلىملەرنى ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇتىدۇ، دېگەن تۈزۈك. كۆپ بە-لىش بىلەن كۆپ يېزىشنى بىر - بىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. بۇگۈنكى دەۋر ۋە كىتابخانلار ئاپتورلىرىمىزدىن كۆپ-رەك بىلىشنىلا ئەمەس. كۆپرەك يېزىشنى، كۆپ ساھەلەر بويىچە قەلەم تەۋرىتىشىنىمۇ تەلەپ قىلماقتا. لېكىن، بۇ جەھەتتە بىر تەرەپلىمە قاراشلارنىڭمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز. بەزىلىرىمىز كۆپ نەرسە بىلىشنى تەشەببۇس قىل-ساقمۇ، كۆپ نەرسە يېزىشنى تازا قوللىمايمىز. مەلۇم بىر كە-شىنى «شائىر ھەم پەيلاسوپ» دەپ ئاتاش بىزگە يات تۇيۇلىدۇ.

كۆپ تەرەپلىمە بىلىم ئىگىلەپ، نەزەرىيىۋى بىلىم سەۋىيىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇۋاتقان ھەم ئىجادىيەت بىلەنمۇ شۇغۇللىنىۋاتقان ياشلىرىمىزغا «ھەممە ساھەگە كىرىۋېلىش پايدىسىز، يا شائىر، يا يازغۇچى، يا تەنقىدچى، يا پەيلاسوپلا بولۇش كېرەك. بولمىسا كېيىن ھېچقايسىسى بولالماي قالىسەن...» دەپ «نەسىھەت» قىلىمىز. باشقا پەنلەر ھەققىدە ئاز - تولا بىر نەرسە بىلىش ئەلۋەتتە شۇ پەنلەرنىڭ ئەھلى بولۇپ كەتكەنلىك ھېسابلانمايدۇ. بۈگۈنكى ياش ئەدىبلىرىمىزنىڭ پەلسەپە، ئېستېتىكا ۋە باشقا پەنلەرنى پىششىق ئىگىلەش قىزغىنلىقى يۇقىرى، لېكىن، بۇنىڭ بىلەن ئۆلارنىڭ ئەدەبىياتتىن يىراقلاپ كېتىش ئويى يوق، پىشقەدەملىرىمىزنىڭ ئالدىدا ئۆز بىلىمى بىلەن ماختىنىش خىيالى تېخىمۇ يوق، پەقەتلا باش چۆكۈرۈپ ئۆگىنىپ، ئەدەبىياتىمىزنى تېخىمۇ پارلاق ئىستىقبالغا باشلاش ئارزۇسىلا بار، خالاس. مۇتەلەق كۆپ ساندىكى پىشقەدەم، ئوتتۇرا ياش ئەدىبلىرىمىز ياشلارنىڭ بۇ خىل قىزغىنلىقىنى ئالقىشلاۋاتىدۇ، ئەدەبىياتىمىزنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىنى بېيىتىش يولىدىكى بۇ ئىزدىنىشنى زور كۈچ بىلەن قوللاۋاتىدۇ، ھەرقايسى گېزىت - ژۇرناللارنىڭ تەھرىر بۆلۈملىرىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. يېقىندا شائىر مۇھەممەتجان راشىدىن بىلەن مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە سۆھبەتلىشىپ قالدىم، بۇ پىشقەدەم ئەدىبىمىزنىڭمۇ بۇ ھەقتە ياشلارغا نىسبەتەن كۆپ ياخشى تىلەكلىرى بار ئىكەن.

ئەدەبىياتنى جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىنلا تەنقىد قىلىۋېرىلى، پەلسەپە، پسىخولوگىيە، ئېستېتىكا، مۇزىكىشۇناسلىق، ئېتىكا نۇقتىلىرىدىنمۇ تەنقىد قىلىش تامامەن مۇمكىن ھەم زۆرۈر. ئەسەر بىلەن ئاپتورنى بىرلەشتۈرۈپ تەنقىد قىلىدىغان خاراكتېر تەنقىدچىلىكى بىزدە تېخى ئوتتۇرىغا چىققىنى يوق. ئەدەبىياتشۇناسلىقنىڭ ئەدەبىي ئەسەردىن باشقا كاتېگورىيىلىرىمۇ تېخى پېتەرلىك تەنقىد قىلىنمىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا

ئۇمىدسىزلىنىشنىڭ ئورنىغا ئۇمىدۋار بولۇپ ئىجتىهات بىلەن ئۆگىنىۋاتقانلار مەيلى قايسى ساهەدە بولسۇن قەدىرلىشىمىزگە، ئالقىشلىشىمىزغا ئەرزىيدۇ. كىتابخانلار ئۇلارنىڭ ئىلمىي - ئىجادىي ئەمگىكىنىڭ قايسى ساهەدە كۆپ هەم گەۋدىلىك ئىكەنلىكىگە قاراپ هامان تونۇۋالىدۇ. ئۇلارغا بىر ياكى بىر قانچە تەرەپتىكى ئەمگىكى ئۈچۈن مۇناسىپ نام - ئاتاق ئاتا قىلىدۇ. بۇگۈنكىلەر ئاتا قىلالمىسا، ئەتكىلەر چوقۇم ئاتا قىلىدۇ. «هېچقايسىسىدا بولماي قېلىش» هادىسىسى ئەمدى مەۋجۇت بولماىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ.

بىزنىڭ پېشقەدەم ئەدىبلىرىمىزنىڭ تولىسى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ تەسىرى ۋە باشقا تۈرلۈك ئامىللار تۈپەيلىدىن كۆپ تەرەپلىمە بىلىم ئېلىش، كۆپ تەرەپلىمە ئىزدىنىش پۈرسىتىدىن مەهرۇم قالدى. بەزىلىرى هەتتا ياش ۋاقتىدا ئۆگەنگەن پەلسەپە، ئېستېتىكا، تىلشۇناسلىققا ئائىت بىلىملىرىنى كېيىنكى قالايمىقانچىلىقلارنىڭ تەسىرى بىلەن يوقىتىپ قويدى ياكى بولمىسا شۇ ئاساستا نەتىجە قازىنىش پۈرسىتىدىن مەهرۇم قالدى. ئۇنداق بولمىغاندا بىزنىڭ بۇگۈنكى خېلى كۆپ پېشقەدەم ئەدىبلىرىمىزمۇ چەت ئەل ئەدىبلىرىدەك بىر قانچە ساهەدىن تەڭ ئورۇن ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان بولاتتى. نۆۋەتتە خېلى كۆپ ياشلار بۇ جەهەتتىكى بوشلۇقنى كۆرۈپ يېتىۋاتىدۇ. ئۇلار پەلسەپە، ئېستېتىكا، تىلشۇناسلىق ساهەلىرى بويىچە ئەتراپلىق ئىزدىنىپ، ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشقا تىرىشىۋاتىدۇ. دېمەك، بىرلا ساهە بىلەن ئۆزىنى چەكلەپ قويۇش ياخشى ئەمەس. هازىرقى ئەدەبىيات مۇنبىرى شېئىر - غەزەل ئوقۇپ سىنىشىدىغان سورۇن ئەمەس، بەلكى بىلىم، ئەدەبىي قابىلىيەتنى كۆپ تەرەپلىمە جارى قىلدۇرىدىغان مەيدان، بۇنداق دۇنياۋى ئېقىمغا ئەگەشمەي تۇرۇۋېلىش، ئەگەشكەنلەرگە «شېئىرنىڭ يازساڭ بوپتىكەن» دېگەن سۆزلەر بىلەن

سوغۇق سۇ سېپىش ئاقىلانىلىك ئەمەس!

ئۇمىدىمىز: بىزنىڭ ئارىمىزدىنمۇ ھەم شائىر، ھەم يازغۇچى، ھەم ئالىملار چىقسۇن. كۆپ ساھەلەر بويىچە ئىزدىنىپ، كۆپ نەرسىلەرنى يازالايدىغانلار چىقسۇن!

ياشىسۇن تۇرمۇش

تۆھپە يارىتىش، مېھنەت بىلەن ياشاش، ئىجادكارلىق روھىنى ئۆز تۇرمۇشىنىڭ پولاتتەك ئىنتىزامى قىلغان كىشىلەر شۇبھىسىزكى ھاياتنى، تۇرمۇشنى چىن مەنىسى بىلەن سۆيگۈچىلەردۇر. ھاياتنىڭ تەلىپى، دەۋرنىڭ ئۈمىدى دەل ئەنە شۇنداق توختىماي ئىزدىنىدىغان، تىرىشچان كىشىلەردە! مەكتەپ ئېچىپ زامانىۋىلىشىش ئۇرۇقىنى چېچىۋاتقان كېرەم ئىمىن، «8 - مارت» ئاياللار بازىرى ئېچىپ دىققىتىمىزگە سازاۋەر بولغان رابىيە قادىر، مەملىكەتلىك ئاتاقلىق ئون ناخشا چولپىنىنىڭ ھىرسى بولغان ئىززەت ئېلىياسلار دەۋرنىڭ تەلىپى، خەلقنىڭ ئۈمىدىنى ئۆزىدە چاقناتقانلار. ئۇلارغا خەلقنىڭ، دەۋرنىڭ مېھنەت، ئىجادكارلىق، يول ئېچىش، تۆھپىگە بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتى سىڭگەنلىكى ئەلگە چۈشىنىشلىك. ئەمما ئىشەنچىلىك قىلىپ شۇنى قەيت قىلىمىزكى، خەلقىمىزنىڭ تەسىرلەنگىنى، سۆيۈنگىنى، ھاياجانلانغىنى پەقەت ئۇلار ئېرىشكەن نام شۆھرەتلا ئەمەس، بەلكى سىناقلاردىن يېڭىپ چىققان ئىرادىسى، ئىشەنچىسى، زامانىۋى تەپەككۇرى ۋە زامانىۋى ئېڭىدۇر. ھاياتنى سۆيۈش، قەدىرلەشتىن ئىبارەت يۈكسەك پەزىلىتىدۇر.

جەمئىيىتىمىزدە ماددىي بايلىق ياراتقۇچىلار بىلەن مەنىۋى بايلىق ياراتقۇچىلار تەڭلا مەۋجۇت. ئۇلارنى خەلقىمىز، دەۋرىمىز ئوخشاشلا قەدىرلەيدۇ، ھەتتا ئۇلارنى بۇ ھاياتقا تېخىمۇ كۆچلۈك مۇھەببەت بىلەن بېقىشقا، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، تېخىمۇ كۆپ مەھسۇلاتلارنى يارىتىشقا ئۈندەيدۇ. يازغۇچى غەيرەت ئاسىم ئەنە شۇنداق يول ئېچىپ ئىلگىرىلەۋاتقان، مول نەتىجىلەرنى يارىتى-

ۋاقانلارنىڭ بىرى.

يازغۇچى ئۇچۇن كۆز ئالدىدىكى بۇ زېمىن گويا بىر سەھنە. بۇ سەھنىدە ياشاش ئېتىقادى، ئەخلاقى، قىممەت قارىشى ئوخشاشمايدىغان تۈرلۈك «پىرسوناژلار» رول ئالىدۇ، كىشىنى كۈلدۈرىدىغانمۇ، ئويلاندۇرىدىغانمۇ «ئويۇن» لار ئوينىلىدۇ. بۇلۇپمۇ ئىسلاهات، ئېچىۋېتىشنىڭ كۈنسايىن چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇ سەھنە تېخىمۇ جانلىنىپ، ئۇنىڭدىكى «پىرسوناژلار» كىشىنىڭ دىققىتىنى بەكرەك تارتىدىغان بولۇپ قالدى. دېمەك، بىزنىڭ بۇ يازغۇچىمىز كۆڭۈل قويۇپ ئاختۇرۇۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئېتىقاد ئۆلچىمى، قىممەت قارىشى دېگەنلەردىكى يېڭى چۈشەنچىلىرى بۇ يەردىن تېپىلاتتى. يازغۇچى مۇنداق بىر هالەتنى بايقاپ قالدى: بىرى، تۇرمۇشقا نىسبەتەن ئۆزىگە خاس يول تاللىغان، ئەقىدە تىكلىگەن ۋە بۇ ئەقىدە يولىدا تىنماي كۈرەش قىلىۋاتقانلار. يەنە بىرى، تېگىشلىك تۇرمۇش قارىشى هەم ئەقىدىسى تۇرغۇزۇلمىغانلار. ئەقىدىنىڭ ئارقىسىدىن ئەمەس، ئىشەنچىسىز روهنىڭ ئارقىسىدىن نىشانسىزلا چېپىپ، تۇرلۇك ئۆزگىرىش - تەۋرىنىشلەر ئىچىدە هايات يولىنى داۋام قىلىۋاتقانلار. بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا هەم دەۋر بىلەن خاراكتېر-لىنىدىغان هەم هايات قانۇنىيەتلىرى بىلەن بىۋاسىتە باغلىنىشلىقى بولغان ئۆتكۈر زىددىيەت مەۋجۇت ئىدى. بۇ مەسىلىگە كۆڭۈل بۆلۈش، بولۇپمۇ ياشلارنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىدا بۇنداق هالەتكە قارىتا جىددىي مۇئامىلىدە بولۇش، تېزدىن بۇرۇلۇش خاراكتېر-لىك چۈشەنچە هەم كۆز قاراش تۇرغۇزۇشقا تىرىشىش ئىسلاهات ۋە ئەدەبىياتىمىزنىڭ مۇهىم ۋەزىپىسى. يازغۇچى بۇ «چۈش» لىرى ئاساسىدا نادىر ئەسىرى «ئويغانغانلار ۋە ئۇخلاۋاتقانلار» نى يېزىپ چىقتى. بۇ ئەسەر يازغۇچىنىڭ دەۋر روهى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ ياخشى نەمۇنىسى ئىدى، بۇ ئەسىرى 1984 - يىلى شاڭخەيدىكى «بىخ» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنىپ، شۇ يىلى

«بىخ» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. 1985 ـ يىلى مەملىكەتلىك 2 ـ نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى باھالاشتا 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.

ئۇ 1958 ـ يىلى خوتەن كېرىيە ناھىيىسىدە بىر خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. 1973 ـ يىلى غۇلجىدا خەنزۇچە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئىككى يىلدىن كېيىن سۈيدۈك ناھىيە كۇرە يېزىسىغا قايتا تەربىيگە چۈشتى. ئۇ، بۇ يەردە باغۋەنچىلىك، ئۇرۇقچىلىق مەيدانلىرىدا دېھقانلار بىلەن بىللە ئىشلىدى. ھەر خىل زىرائەت تېرىش، مىۋە سورتلىرىنى يېتىشتۈرۈش ئۇسۇللىرى، ئاسراش، پەرۋىش قىلىش، ئۇلاش ئىشلىرىغچە ھەممىسىنى كۆزى بىلەن كۆردى، بىۋاستە قول سېلىپ ئىشلىدى. دېمەك، ئۇ ئۇستا تېخنىك ھەم ماھىر دېھقان بولدى. يازنىڭ بوران ـ چاپقۇن، يامغۇرلۇق كېچىلىرىدە دېھقانلار بىلەن ئېتىز بېشىلىرىدا، ئۆستەڭ ياقىلىرىدا قىر ئېلىپ، توسما سوقۇپ، سۇ تۇتتى. ئۇ ئېتىز قىرلىرىدا بەزىدە سۇنىڭ كېلىشىنى كۈتكەچ دېھقانلاردىن لەتىپە چۆچەك ئاڭلىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئەشۇ يىللار ماڭا ئادەملەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئاددىي ئەمما ئەڭ ئۇلۇغ خىسلەت — ئەمگەكنى سۆيۈش، ئەمگەك مېۋىسىنى قەدىرلەشنى ئۆگەتتى. ھاياتتا قەدىرلەش بولمىسا سۆيۈنۈش، ئېتىخارمۇ بولمايدۇ. ئەمگەك مېنىڭ قابىلىيىتىمنى يېتىشتۇردى. مەن ئۇرۇقنى ئۆز قولۇم بىلەن تېرىدىم، پەرۋىش قىلدىم، يىغدىم، نان قىلىپ يېدىم، مۇشۇ جەريانلار ماڭا ئېسىل خىسلەتلەر، قابىلىيەتلەر ئاتا قىلدى. دۇنيانى ماڭا تېخىمۇ گۈزەل قىلىپ كۆرسەتتى». غەيرەت ئاسمىنىڭ «نىياز ئۇنتۇمايدۇ» («يېڭى قاشتېشى» ژۇ «جۇڭگو غەربىي دىيار ئەدەبىياتى»)، «ئىشلارنىڭ ھەممىسى مەڭگۈلۈك ئەمەس» («ئىلى دەريا سى» ژۇ «غەربىي دىيار ئەدەبىياتى») ماۋزۇلۇق ھېكايىلىرىدا مانا بۇ خىل قاراشلار جىلۋىلىنىپ تۇرىدۇ. مېھنەت ژۇ مېھنەتنى قەدىرلەش

كۆچلۈك تەشەببۇس قىلىنىدۇ.

«تۇرمۇشتا ئۇزلۇكسىز بىلىم ئېلىش، ئۇزلۇكسىز تەپەكـ
كۇر قىلىش — ئىجادىيەتچى ئۈچۈن چىقىش يولى. پەقەت بىلىملا
بىزنى بىز ياشاۋاتقان تۇپراقنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى بىلەن تونۇشـ
تۇرالايدۇ. بىلىم — بىز نەپرەتلىنىدىغان ئىشلارنى، نەرسىلەرنى
گۇزەل ئىشلارغا، ئېسىل نەرسىلەرگە ئايلاندۇرالايدۇ. ئىككىنچى
تۇرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، بىلىم بىپايان قاقاسلىقنى بىپايان
بوستانلىققا ئايلاندۇرالايدۇ.» (يازغۇچىنىڭ ئىجادىيەت خاتىرىـ
سىدىن) بۇ، غەيرەت ئاسمىنىڭ ئىككى يىللىق قايتا تەربىيىدىن
قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئويلىغانلىرى، بۇ دەل 1977 ـ يىلى
ئىدى. ئۇ ئىلىم ـ مەرىپەتكە بولغان ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن
مۇشۇ يىلى «ئىلى گېزىتى» باسمىخانىسىغا ئىشچى بولۇپ كىرـ
دى. ئىككى يىللىق گۇزەل يېزا ھاياتى، قاينام ـ تاشقىنلىق
ئەمگەك، تىرىشچان، ئاقكۆڭۈل ئادەملەرنىڭ ئۆزىدە بىر مۇنچە
ھاياجان، لىرىك تۇيغۇلارنى قالدۇرغانلىقىنى ئۇ قولىغا قەلەم
ئالغاندا تۇنجى رەت ھېس قىلدى. 1979 ـ يىلى «ئىلى گېزىتى»
نىڭ خەنزۇچە سانىغا بېسىلغان تۇنجى ئەسىرى «مۇساجان بوۋا»
ماۋزۇلۇق ھېكايىسى ۋە «سېنى ئۇنتۇمايمەن»، «سېغىنىش»
قاتارلىق بىر قانچە شېئىرلىرى، يازغۇچىنىڭ ئەشۇ يېزا ھاياتىغا
بولغان مۇھەببىتىنىڭ ئوتلۇق تەپتىنىڭ مەھسۇلى ئىدى. شۇندىن
باشلاپ، ئۇ بىر تەرەپتىن بېرىلىپ ئۆگىنىش، نەزىرىيىۋى بىـ
لىملەر بىلەن قورالىنىش بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە بىر تەرەپـ
تىن داۋاملىق ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىككى يىلغا يەتـ
مىگەن ۋاقىت ئىچىدىلا خەنزۇچە «ئىلى دەريـاسى» ژۇرنىلىدا
«سىگنال»، «ئۇچ يىگىت»، «مۇمىن ھەققىدە ھېكايە»، «پۇل
خۇدا ئەمەس» قاتارلىق ھېكايىلەرنى ئېلان قىلىپ، باشقىلارنىڭ
دىققىتىنى قوزغىدى. «پۇل خۇدا ئەمەس» ماۋزۇلۇق ھېكايىسى
«ئىلى دەرياسى» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى.

ئۇنىڭ ۋاقىت چىقىرىپ خەنزۇچە جۇڭگو ۋە چەت ئەللىك ھېكايە، پوۋېست، رومانلىرىنى ئوقۇشى، ۋەقەلىك قۇرۇلمىسى، ئوبراز يارىتىش ئۇسۇللىرى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلىرى، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش قىزغىنلىقى، بۇ يولدىكى تىرىشچانلىقلىرى ئەمدى يەنە بىر يېڭى «ۋەزىپە» بىلەن باغلاندى. ئۇ بولسىمۇ، ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگىنىش ئىدى. چۈنكى، ئۇ بۇرۇن خەنزۇچە مەكتەپنى ئوقۇغاچقا، ئۇيغۇر يېزىقىنى بىلمەيتتى. شۇڭا، ئۇيغۇر يېزىقىنى ئۆگىنىش، بىمالال ئىپادە قىلالايدىغان سەۋىيە يارىتىش، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەمدى «ئەڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئەڭ زور غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش» بولۇپ تۇيۇلغاندى. جىددىي تۈتۈش قىلىش، ئېرىنمەي يېزىش، كۆپ ئوقۇش نەتىجىسىدە، ئۇ ئۆز ئانا يېزىقىنى بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئىگىلەپ، دەسلەپكى قەدەمدە ئۇيغۇرچە يازالايدىغان سەۋىيە يارىتتى. بۇ يازغۇچىنىڭ ئىجادىيىتىگە راستتىنلا ئاجايىپ بىر جانلىنىش ھەم ئىلگىرىلەش ئېلىپ كەلدى. يازغانلىرى «تارىم» ۋە ئۇيغۇرچە «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغاندا، ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ چىرايىدا مەمنۇنلۇق كۈلكىسى جىلۋىلەندى. بۇنىڭدىن ئۇ ئىلھامغا كەلدى. ئىجادىيەت قىزغىنلىقى، ئىجتىھاتى ھەسسىلەپ ئاشقاندەك بولدى.

غەيرەت ئاسىم 1983 - يىلى «ئىلى گېزىتى» باسما زاۋۇتىدىن ئىمتىھان بېرىپ، مالىيە مەكتىپىنىڭ بىر يىللىق تەرجىمانلار يېتىشتۈرۈش سىنىپىغا قوبۇل قىلىندى. ئۇ ئوقۇش جەريانىدا ئۇيغۇر تىلىنى ئىپادىلەش ماھارىتىنى ئۆستۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا تەرجىمە نەزەرىيىسى، تەرجىمە ئەمەلىيىتى بىلەن پىشىق تونۇشتى. ئۇ 1984 - يىلى بۇ مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملاپ، «ئىلى گېزىتى» ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى تەرجىمە گۇرۇپپىسىغا خىزمەتكە كىردى. 1985 - يىلى «ئىلى گېزىتى» ئىدارىسى رەھبەرلىكى غەيرەت ئاسىمنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى

تالانتى ۋە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى «مەركىزىي مىللەتلەر ئەدەبىياتى يېتەكچىلىرىنىڭ مەركىزى» گە بىر يىللىق ئوقۇشقا ئەۋەتتى. ئۇ بۇ يەرگە كەلگەندە ئۆز ئىسمىنى خېلىلا نام ـ شۆھرەتلىك يازغۇچىلارنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلاپ هو-دۇقتى، هاياجانلاندى. بىر مۇنچە ئىجادىيەتچىلەر، شائىرلار، غەيرەت ئاسمىنى كۆرگەنلىكىدىن، تونۇشقانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇشقانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. «ئويغانغانلار ۋە ئۇخلاۋاتقانلار» هېكايىسىنىڭ ئاپتورى دېيىشىپ، ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە تونۇشتۇرۇشتى، ئىجادىيىتىگە ئۇتۇقلار تىلەشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ غەيرەت ئاسمىنىڭ كۈنلىرى بېرىلىپ كىتاب ئوقۇش، ئىجادىيەت نەزەريىسىنى ئۆگىنىش، يېزىش، باشقىلار بىلەن ئىجادىيەت ئۇستىدە پىكىر ئالماشتۇرۇش بىلەن ئۆتۈشكە باشلىدى.

1986 ـ يىلى، ئۇ زور خۇشاللىق، ئىشەنچ، غەيرەت بىلەن ئۆز ئىجادىيەت ئۇستىلىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ شۇ يىلنى ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت هاياتىدىكى ئەڭ زور بۇرۇلۇش باسقۇچى، دەپ قارىدى. ئۇنىڭ «ئىشلارنىڭ هەممىسى مەڭگۈلۈك ئەمەس»، «شەنبە»، «ئاق پىكاپ» قاتارلىق هېكايىلىرىنى شۇ يىللاردىكى ئىزدىنىشلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، دېيىشكە بولىدۇ. كىتابخان ئۇنىڭ مەيلى يۇقىرىقىدەك ئەسەرلىرىدىن بولسۇن ياكى يېڭى ئەسەرلىرىدىن «پەرىدەم» («تارىم»، «غەربىي دىيار ئەدەبىياتى»)، «قارا بوران» («قەشقەر ئەدەبىياتى»، «غەربىي دىيار ئەدەبىياتى»)، «بىر پارچە كونا گېزىتەم» («مىللىي يازغۇچىلار»)، «ياشىسۇن تۇرمۇش» (پوۋېست، «ئىلى دەرياسى» خەنزۇچە 1987 ـ يىلى 4 ـ سان) قاتارلىقلاردىن بولسۇن زېرىكمەيدۇ. بەلكى، بۇ ئەسەرلەردىن بىر خىل ئەقىل، ئىدراك، يېڭىچە تەپەككۇرنىڭ ئۆزگىچە ئۇچقۇنىنى كۆرۈپ ئالىدۇ.

يازغۇچى غەيرەت ئاسمىنىڭ ئىجادىي هاياتى بۇ يىل 12 ـ يىلغا قەدەم قويدى. ئۇ، بۇ 12 يىلدا توختىماي ئىزدەندى، كۆپ ئوقۇدى، كۆپ يازدى. ئۇ هازىرغىچە 10 نەچچە پارچە شېئىر

ۋە 80 پارچىغا يېقىن ھېكايە، ئۇچ پوۋېست يېزىپ ئېلان قىلدى. ئۇنىڭ «قارا بوران» ھېكايىسى بىلەن «پەرىدەم» ھېكايىسى ھەققىدە «جۇڭگو غەربىي دىيار ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 90 ـ يىللىق 6 ـ سانىدا، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يولداش چىڭ بەيجۇڭ ئوبزور يېزىپ، «غەيرەت ئاسمىنىڭ ئىجادىيىتى بىر خىل ئاڭلىق ھالەتكە كىردى» دەپ ماختىدى.

غەيرەت ئاسمىنىڭ بۇلاردىن باشقا ئەدەبىي ئاخبارات، نەسىر، تەرجىمە، ئوبزور قاتارلىق ژانىرلار يېزىقچىلىقى بىلەنمۇ شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ «مۇنبەتلىك زېمىن» ماۋزۇلۇق ئەدەبىي ئاخباراتى 1989 ـ يىلى «ئىلى گېزىتى» ئۇيۇشتۇرغان ماقالە قوبۇل قىلىشتا 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى. ئۇ جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ ئەزاسى، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ئەزاسى. ئۇ، يېقىندا تۇزۇلگەن «جۇڭگو يازغۇچىلىرى» لۇغىتىگە كىرگۈزۈلدى. ھازىر ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلەيدۇ.

قارىغايلىق تىيانشان باغرى، گۈل ـ چېچەككە پۈركەنگەن ئابرال ئېتىكى، كەڭرى ئېتىز ـ يايلاقلار، دولقۇنلار ئېقىپ تۇرغان ئىلى دەرياسى بۇلار يازغۇچىنىڭ قەلبىدە ياڭراپ كېلىۋاتقان گۈزەل، جۇشقۇن ناخشىلارنىڭ تۇغمەس ئىلھام بۇلاقلىرىدۇر. يازغۇچى ئۆز خەلقىگە بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى شۇ خەلق ياشاپ كېلىۋاتقان تۇرمۇشنىڭ گۈزەللىكىنى سۆيۈش بىلەن يۇكسەكلىككە كۆتۈرگەن. يازغۇچى، سەن ئاشۇ تۇرمۇشنىڭ ئاشىقى، قۇلى ھەم خوجايىنى بولغىن. ئېھ تۇرمۇش، سەن يازغۇچىغا يەنە قانداق يېڭى ناخشىلارنى ئۆگىتىدىكەنسەنكىن؟

ياشىسۇن تۇرمۇش!

ھېسام قۇربانىنىڭ لەقىمى نەگە كەتتى؟

ھېسام قۇربان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بۈگۈنكى دەۋردىكى ئەڭ ئاتاقلىق قىزىقچىسى، خەلقىمىز ئۇ ئېيتقان چاقچاقلاردىن قانغۇچە كۈلۈشىدۇ، ئۇنىڭغا باركاللا ئېيتىشىدۇ، ئۇنىڭ ھازىر جاۋابلىقى ۋە ئېيتىش جەھەتتىكى ئاجايىپ ماھارىتىگە خەلقىمىز ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ!

مەن بۇ يەردە ھېسام چاقچاقلىرىنىڭ كۈلكىلىكى ئۈستىدە گەپ قىلماقچى ئەمەسمەن، پەقەت ھېسام قۇربانغا خەلقىمىز تەرىپىدىن قويۇلغان بىر لەقەمنىڭ بارلىقىنى، بۇ لەقەمنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئىزاھلاپ قويۇشنى لايىق تاپتىم.

قىزىقچىلىق قىلىش ۋە چاقچاق ئېيتىش ھېسام قۇربانىنىڭ 30 — 40 ياشلىق دەۋرلىرىدىن باشلانغان. ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىمىز تېخى روناق تاپمىغان، كىشىلەرنىڭ سەنئەتتىن زوقلىنىش تۇيغۇلىرى بۇغۇپ قويۇلۇۋاتقان ئاشۇ يىللاردا كوچا - كويلاردا ۋە ئولتۇرۇش - سورۇنلاردا پەقەت ھېسامنىڭ ئېيتقان چاقچاقلىرىلا ئەڭ زور جەلپ قىلىش كۈچىگە ئىگە بولاتتى. سورۇندىن كېيىن كىشىلەر ئۇنىڭ چاقچاقلىرىنى قايتا ئېيتىپ كۈلىشەتتى. ئويلاپ باقسام، بىز كىچىك ۋاقتلىرىمىزدىمۇ ئۆزىمىزدىن چوڭلارغا ھېسامنىڭ چاقچىقىدىن ئېيتىپ بەرگىن، دەپ تۇرىۋالاتتۇق.

يىللار ئۆتكەنسېرى ھېسامنىڭ چاقچاقلىرى تېخىمۇ كۆپەيىپ، تارقىلىش دائىرىسىمۇ كېڭىيىپ باردى. ئارىدا بەزى قىزىقچى - چاقچاقچىلار يېتىشكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئۆز چاقچاقلىرىنى ئاساسەن ھېسامنىڭ نامى بىلەن ئېيتىپ يۈردى. ئۇندىن

باشقا هېسام چاقچاقلىرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارىلىپ كۆچۈپ يۈرۈش جەريانىدا مەزمۇن ۋە بەدئىيلىك جەھەتلەردىن تېخىمۇ پىششىقلاندى ھەم مۇكەممەللىشىپ باردى. نەتىجىدە، تۇرمۇشىمىزنىڭ ھەرقايسى قاتلام - مەزمۇنلىرى ھېسام چاقچاقلىرىدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدىغان بولدى. خەلقىمىزمۇ ئەدەپ - ئەخلاق، ئائىلە، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەر ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى ھېسام چاقچاقلىرىغا سىڭدۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرۈشكە باشلىدى. شۇنداق قىلىپ، مانا بۈگۈن ھېسام خەلقىمىز ئارىسىدا چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن بىلىدىغان، ھۆرمەتلەيدىغان دانىشمەن شەخسىكە ئايلىنىپ قالدى.

بىز بۇ جەريانلارغا يەنمۇ دىققەت بىلەن قارايدىغان بولساق، خەلقىمىزنىڭ ئۇنى گەپ - سۆزلىرىدىن ھەربىرىگىچە كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، بارلىقى كۈلكە بىلەن يۇغۇرۇلغان ئادەم قىياپىتىدە تېخىمۇ يارقىن گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن «ھېسام دەل-دۇش» دەپ ئاتىۋالغانلىقىنى نەزەرىمىزدىن ساقىت قىلالمايمىز. بۇ لەقەم نۆۋەتتىدە ئاۋام خەلقىنىڭ ھېسام قۇربانغا بولغان ئەڭ زور قىزىقىشىنىڭ ئىپادىسى بولۇپلا قالماي، تېخىمۇ مۇھىمى ئەندى ھېسامنىڭ ئۆزىگىلا ئەمەس، خەلقە مەنسۇپ شەخس بولۇپ قالغانلىقىنى ئىپادىلىدى. ئەل ئارىسىدا «لەقەمنى خىزىر قويىدۇ» دەيدىغان سۆزمۇ بار. «خىزىر» خەلقىمىزنىڭ ئېڭىدا ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە مەۋجۇت. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىمىزنىڭ ژانىرلىرىدا ئىجابىي پېرسوناژلار قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا ئەنە شۇ «خىزىر» پەيدا بولۇپ، ئۇلارنى ئەڭ قىيىن مۇشكۈلاتلاردىن قۇتۇلدۇرۇپ قالىدىغان تەپسىلاتلار بار. دېمەك، لەقەم بىلەن ئاتاشنى خەلقىمىز ئەزەلدىن يامان ئىش دەپ قارىمىغان. بەلكى خىزىرنىڭ نامى بىلەن باغلاپ ئۇلۇغلاپ كەلگەن. بۇ يەنە بىر تەرەپتىن، لەقەمنىڭ مەنىسىز، ئەھمىيەتسىز ئەمەسلىكىنى، لەقەم ئوبيېكتىغا نىسبەتەن شۇ كىشىنىڭ ئەمەلىيەت

تىگە، سۆز - ھەربىتىگە ياكى مىجەز - خاراكتېرىگە باغلاپ قويۇلىدىغانلىقىنى دەللىلەش تۈسىنى ئالغان.

بىز ھەممەيلەن قازاقستان سەنئەت ئۆمىكى ئورۇندىغان «لەقەم» ناملىق ئېپىزوتنى قىزىقىپ كۆرىمىز. دادا رولىدىكى كىشىنىڭ ئۆز دوست - بۇرادەرلىرىنى ئۇلارنىڭ لەقەملىرى بىلەن ئاتاۋاتقانلىقى بىزگە ھېچقانداق ياماق تەسىر بەرمەيدۇ. ئەكسىچە، بىز ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى شۇنچىلىك مېھرىبانلىقنى، ھۆرمەتنى، يېقىنچىلىقنى كۆرگەندەك بولىمىز. خەلقىمىزنىڭ لەقەم قويۇش ئادىتىدىن قارىساقمۇ تارىختىن بۇيان ئۆزلىرى ھۆرمەت قىلىدىغان، ياد ئېتىدىغان شەخسلەرگە لەقەم قويغانىكەن. مەسىلەن، سەلەي چاققان، موللا زەيدىن، ئېلاخۇن كۆككۆز، روزى تەمبۇر قاتارلىقلار.

مەسىلىنىڭ ئىككىنچى تەرىپىگە كەلسەك، خەلق قىزىقچىسى ھېسامنىڭ مېڭىش - تۇرۇشىنى ئاساسىي ئوبېيېكت قىلىپ ئاتالغان بۇ لەقەم بۇگۈنكى كۈندە پەقەتلا تىلغا ئېلىنمايۋاتىدۇ. «ھېسام چاقچاقلىرى» ناملىق ئون كىتاب ئۇيغۇر، خەنزۇ تىلىدا نەشر قىلىنىدى. ئۇندىن باشقا يېقىنقى يىللاردا گېزىت - ژۇرناللاردا ھېسام تەتقىقاتىغا دائىر ماقالىلەر ئېلان قىلىنىشقا باشلىدى. ئەمما، بۇ كىتابلار ياكى ماقالىلەرنىڭ ھېچقانداق يېرىدە «ھېسام قۇربان خەلقىنىڭ ئارىسىدا ھېسام دەلدۇش دېگەن نام بىلەن مەشھۇردۇر» دېگەن ئىبارىنى ئۇچرىتالمىلى بولمايدۇ. خەلق ئارادا شەخسلەر توغرىسىدىكى تەتقىقاتلار خېلى كۆپ. شەخسلەر ھەققىدىكى تەتقىقاتتا شۇ شەخسنىڭ ياشىغان يىل، ئاي، كۈنلىرى، ئىسىم - فامىلىسى، لەقىمى، تەخەللۇسى دېگەنلەر ئەڭ ئاۋۋال ئېتىبار بېرىلىدىغان، ھەل قىلىنىدىغان مەزمۇنلار سانىلىدۇ. ئېھتىمال بەزىلەر توغرىدىن - توغرا «ھېسام دەلدۇش» دەپ ئاتاشنى ئەدەبسىزلىك سانايدىغاندۇ ياكى بولمىسا ئۇنىڭغا ئېتىبارسىز قارايدىغاندۇ. بىراق مەن ئويلايمەن، بۇگۈنكى ھېسام

تۆنۈگۈنكى ھېسام قۇربان ئەمەس. ھازىر ھېسامنىڭ نامى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە ئەقىل - پاراسەت ۋە دانىشمەنلىكنىڭ سىمۋولى بولۇپ قالدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇ تېپىكلىشىش دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ، بارغانچە بىر خىل ئىدىئاللىشىشقا قاراپ تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. خەلقىمىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ تۇرلۇك ئىجتىمائىي، ئەخلاقىي مەسىلىلەرگە بولغان كۆز قاراش، چۈشەنچىلىرىنى ئۇنىڭ چاقچاقلىرىغا سىڭدۈرۈپ ئەكس ئەتتۈرمەكتە. ھېسامنىڭ چاقچاقلىرى بولسا خەلقىمىزنىڭ دانالىقى، ئەقىل - پاراسىتى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ بارغانچە كۆپىيىپ بېرىۋاتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ھېسام چاقچاقلىرىنىڭ ئاپتورى خەلق ئاممىسى بولىدۇ. بۇ چاقچاقلار يازما ئەدەبىياتقا ئەمەس، خەلقىمىزنىڭ ئېغىز ئەدەبىياتى خەزىنىسىگە مەنسۇپ بولىدۇ. بىز بۇ ئەمەلىيەتكە ياندىشىپ ھېسام چاقچاقلىرىنى ھېسام دەلدۇش چاقچاقلىرى دەپ ئاتاۋېرىشىمىزنىڭ لازىملىقىنى، بۇ ئىشتا ھېچقانداق «يوشۇرۇپ قېلىش» نىڭ زۆرۈرىيىتى يوقلۇقىنى ھېس قىلماي تۇرالمايمىز.

خەلقىمىز ھېسام قۇربانىنى چىن قەلبىدىن ھۆرمەت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن ئالەمچە پەخىرلىنىدۇ. بۇندىن كېيىن خەلقىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە غايىۋى چۈشەنچىلىرى ئاساسىدا ئۇنىڭ ئوبرازىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈپ بارىدۇ. ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مەڭگۈ ئۆلمەس شەخس قىلىپ ياساپ چىقىدۇ! ... شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇگۈنكى ھېسامنى بىلىش، تەتقىق قىلىشنى پۈتكۈل خەلقىمىزنىڭ مۇشۇ دەۋردىكى ئەقىل - پاراسىتى ۋە ئىدىيىسىنى بىلىش، تەتقىق قىلىش بىلەن بىرلەشتۈرۈپ چۈشىنىش، ئۇنى رېئاللىقتىكى ئەينى ھېسام قۇربانىنىڭ ئۆزى قىلىپ قويماسلىق ئاقىلانىلىقتۇر، دەپ تونۇيمەن. بۇگۈنكى ھېسامنىڭ نامىنى خەلق قويغان لەقەم بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئاتاش ئۇنىڭ چاقچاقلىرىغا يەنمۇ كۈلكە ئېلىپ كەلگۈسى! خەلق سەنئىتى ئىجادىيىتىمىزنىڭ كەلگۈسىگە يەنمۇ زور ئىستىقبال بولغۇسى!

«ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» فىلىمىدىن هېس قىلغانلىرىم

هېكايە فىلىم «ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» كەڭ تاماشىبىنلار ئارىسىدا هەقىقەتەنمۇ كۆچلۈك تەسىر قوزغىدى. چۈنكى، فىلىمدە بىر قاتار ۋەقەلىك هەم كۆرۈنۈشلەر هەقىقىي، ئەھمىيەتلىك تۇس ئالغان هالدا تەسۋىرلەنگەن. بۇ فىلىم بېيجىڭدا تۇنجى قېتىم قويۇلغاندا دۆلەت ئىشلىرى كومىتسارى ئىسمايىل ئەھمەد: «تەڭرىتاغ كىنو ئىستودىيىسى يېقىنقى يىللاردا ئىشلىگەن فىلىملەر ئىچىدىكى ئەڭ ياخشىسى بوپتۇ» دەپ بۇ فىلىمگە يۇقىرى باھا بەردى.

تۆۋەندە، مەن فىلىمنىڭ ئاساسلىق مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن مۇنداق بىر نەچچە تەرەپ ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتىمەن:

بىرىنچى، فىلىم نىساخان ئانىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەشتىن باشلانغان. نىساخان ئانا دەل جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن بىر كۈندە دۇنياغا كەلگەن. دېمەك، ئۇ جۇمھۇرىيىتىمىز بىلەن تەڭ ياشتا، بۇ كۈنلەردە يەنە پۈتكۈل جەمئىيەتتە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدىن ئىبارەت بىر ئۇلۇغ ئانىنىڭ دۇنياغا كەلگەن قۇتلۇق كۈنىنى خاتىرىلەش تەنتەنىسى باشلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتى، بازارلار ئاۋاتلىشىپ، هەر مىللەت خەلقىنىڭ چىرايىدا بايرام شادلىقى تېشىپ تۇراتتى. هەممە يەردە خاتىرجەملىك، ئىتتىپاقلىق مەنزىرىسى گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. دېمەك، فىلىم ئالدى بىلەن بىزگە «ئىككى ئانا» تۇيغۇسىنى بېغىشلايدۇ، ئانىغا بولغان مېهىر ـ مۇھەببەت، ۋەتەنگە بولغان مېهىر ـ مۇھەببەت بىلەن قەلبىلەرنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ئىخ-

تىيارسىز بىرلەشتۈرۈلىدۇ. بۇ يەردىكى «ئانا ـ ۋەتەن» مىلودىـ يىسى فىلىمدىكى باش قەھرىمان ھەسەنجان بىلەن ھۈسەنجانلارـ نىڭ ۋۇجۇدىنى تاماشىبىنلارنىڭ قەلبى بىلەن تۇتاشتۇرۇپ تەڭ ياڭرايدۇ.

ئىككىنچى، فىلىمدە نىساخان ئانىنىڭ يولدىشى سادىر ئاكا بۇندىن 25 يىل ئىلگىرى بىر قېتىملىق كەلكۈن ئاپىتىدە خەۋپ ئىچىدە قالغان بىر خەنزۇ بوۋاقنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش يولىدا قۇربان بولغان، نىساخان ئانا بۇ خەنزۇ بوۋاققا ھۈسەنجان دەپ ئىسىم قويۇپ، ئۇنى ئەينى چاغدا تېخى يېشىغا توشمىغان ئوغلى ھەسەنجان بىلەن تەڭ بېقىپ چوڭ قىلىدۇ. فىلىمدە بۇ ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ چوڭ بولۇپ دادىسىنىڭ ئىزىنى بېسىپ، خەلق ساقـ چىسى بولۇپ، ھەر مىللەت خەلق ئامما‌سىنىڭ ھايـاتى ۋە مال ـ مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى تەسۋىرلەنگەن. فىلىمدە مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىتتىـ پاقلىقىنىڭ ھەم بۇگۈنكى رېئال ئاساسى، ھەم يىراق ئۆتمۈش ئاساسى بارلىقىدەك ئەمەلىي پاكىت كىنونىڭ ئۆزىگە خاس بولغان بىر قاتار ئالاھىدىلىكلىرى ئىچىگە قويۇلۇپ يورۇتۇپ بېرىلگەن. ھىزىنىڭ بەزىبىر فىلىملىرىمىزدە ئىتتىپاقلىق تېمىسى پەقەت بۇـ گۈننىڭ ئۆزى بىلەنلا ئىپادىلىنىپ قالاتتى. ئىتتىپاقلىققا دائىر تەسىرلىك ئىش ـ پائالىيەتلەر قايسى رايون، قايسى ۋاقىتتا مەيدانغا كەلگەن بولسا، ئۇنى شۇ دائىرە بىلەن باغلاپلا ئەكس ئەتتۈرۈپ قوياتتى. بۇ، ئەلۋەتتە بىر خىل تار رامكا ئىدى. «ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» فىلىمى بۇ جەھەتتە باشقىچە سەۋىيە يارىتقان. فىلىمدىن ئېلىمىز مىللەتلەر بۇيۇك ئىتتىپاقلىقنىڭ يەنى تەقدىرداشلىق، ھەمنەپەسلىك، ئۆزئارا ئايرىلالماسلىقتەك مۇناسىۋىتىنىڭ ھەم ئۆتمۈش تارىخ ئاساسىنىڭ بارلىقىنى، ھەم بۇگۈنكى ئەمەلىي رېئاللىق ئاساسىنىڭ بارلىقىنى ھەم شۇنداقلا كەلگۈسى مۇستەھكەم ئاساسىنىڭمۇ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىـ

لىپ يېتىمىز. فىلىمدىكى ھەسەنجان بىلەن ھۈسەنجانلارنىڭ قېـ
رىنداشلارچە ئاكا - ئۇكىلىق مۇناسىۋىتى، قويۇق ئىتتىپاقلىقى
سادىر ئاكا ۋە نىساخان ئانىلاردەك بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ جان
كۆيدۈرۈپ يېتىشتۇرگەن ئىتتىپاقلىق گۈللىرىنىڭ كۆز ئالدى-
مىزدىكى پورەكلەپ ئېچىلىۋاتقان غۇنچىلىرىدۇر. بىز يەنە شۇنـ
مۇ تەسەۋۋۇر قىلالايمىزكى، ھەسەنجان بىلەن ھۈسەنجانلارنىڭ
قېرىنداشلىق مېھىر - مۇھەببىتى كەلگۈسىگە قاراپ تېخىمۇ
مۇستەھكەملىنىپ بارىدۇ. بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرى ئوتتۇرىسـ
ىدىكى مېھىر - مۇھەببەت چوقۇم ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدىكى
مېھىر - مۇھەببەت ۋە ئىتتىپاقلىق ئېقىنىغا قوشۇلۇپ، ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئايرىلالماسلىقىدەك بۇ مۇستەھكەم
ئۇلىنى تېخىمۇ چىڭىتىدۇ!

ئۇچىنچى، ھەسەنجان ۋە ھۈسەنجانلار ئانىسىنىڭ تۇغۇلغان
كۈنىنى خاتىرىلەش خۇشاللىقىدا تۇرغاندا، ئەمگەك بىلەن ئۆز-
گەرتىش مەيدانىدىن قاچقان تۆت جىنايەتچىنى تۇتۇش ۋەزىپىسىنى
تاپشۇرۇۋالىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار ھېچنېمىگە قارىماي تېزلىك بـ
لەن ئاتلىنىپ، زىچ ماسلىشىپ، زېرەكلىك ۋە باتۇرلۇق بىلەن
جەڭ قىلىپ، قاچقۇن جىنايەتچىلەرنىڭ تۇرلۇك سۈيىقەستلىرىنى
بىتچىت قىلىپ، ئۇلارنى بىر - بىرلەپ قولغا چۈشۈرىدۇ ۋە
يوقىتىدۇ. بىز بۇ يەردە، فىلىمنىڭ خەلق ساقچىلىرىنىڭ خەلقـ
نىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش يولىدا ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان
قەيسەر ئوبرازىنى ناھايىتى تەسىرلىك يارىتالىلىقىنى كۆرىمىز.
فىلىمدە بىزنى تېخىمۇ قايىل قىلىدىغىنى، ساقچىلار بىلەن ھەر
مىللەت خەلق ئاممىسى زىچ ماسلاشقانلىقىدۇر. ھەر مىللەت خەلق
ئاممىسىنىڭ ئۆزى - ئۆيىدىن، كوچا - كوچىدىن يۈگۈرۈپ چـ
قىپ، قاچقۇن جىنايەتچىلەرنى پاش قىلىش، تۇتۇش كۆرىشىگە
قاتنىشىدۇ. مانا بۇ، بىزنىڭ بۈگۈنكى بىر ئەمەلىي رېئاللىقىمىز-
دۇر. فىلىمدە بۇ رېئاللىق چىنلىقى، تەبىئىيلىكى بىلەن نامايان
قىلىنغان. مەسىلەن، قاچقۇن جىنايەتچىلەر تېخىمۇ غالجىرلـ
شىپ نىساخان ئانىنى گۆرۈگە ئېلىۋېلىپ، ساقچىلارغا تەھدىت

سېلىۋاتقاندا، قوللىرىغا ئارا - گۈرجەك، كەتمەن ئالغان ئاممـا تەرەپ - تەرەپتىن يىغىلىپ، ساقچىلار بىلەن بىر سەپتە تۈرۈپ كۆرەشكە ئاتلىنىدۇ. بۇ يەردە، ساقچىلار بىلەن خەلق ئاممىسـى ئىنتايىن ئىتتىپاقلىقى مۇستەھكەم بىر قورغان ھاسىل قىلغان. مانا مۇشۇنداق مۇستەھكەم قورغان بولغاچقىلا، قاچقۇن جىنايەتچىلەر-نىڭ ھەر خىل سۈيىقەستلىرى ئوڭۇشلۇق بىتچىت قىلىپ تاشلىـ-نىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، يەنە فىلىمدە ئەمگەك بىلەن ئۆزگەر-تىش مەيدانىدىن قاچقان تۈرسۇنىنىڭ كىچىك ئوغلى دولقۇن ھەق-قىدىمۇ ئويلىنىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. دولقۇن — پارتىينى، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش روھى بىلەن تەربىيىلىنىۋاتقان كېيىنكى بىر ئەۋلاد ئۆسمۈرلىرىمىزنىڭ ۋەكىلى. فىلىمدە ئۇ قاچقۇن جىنايەتچىلەرنى تۇتۇش كۈرىشىدە خېلى چەبدەسلىك ھەم باتۇرلۇق كۆرسەتتىدۇ. فىلىمدە دولقۇن نىساخان ئانىنىڭ ئۆيىدە تۇرغاندا، تامدا ئېسىقلىق تۇرغان، ئەينى يىللىرى سادىر ئاكىغا بېرىلگەن شەرەپ گۇۋاھنامىسىدىكى «ئىنقىلابىي قۇربان» دېگەن سۆزلەر يېزىلغان خەتلەرنى قايتا - قايتا ئوقۇيدۇ. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى جان تىكىپ قوغداشتەك جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بۇ ئېسىل خىسلىتى بۇ يەردە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ قەلبىگىمۇ سىڭىپ كىرىپ، مۇستەھكەم ئورۇن ئېلىۋاتقانلىقىدەك تەسىر-لىك جەريان ئارقىلىق قايتا گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

«ئانامنىڭ تۇغۇلغان كۈنى» فىلىمىدە ھەر مىللەت خەلقـ-نىڭ ھېسسىيات، كۆز قاراش جەھەتتىكى تەسىرلىرىدىن باشقا، تىل جەھەتتە «ئانا، دادا» دېگەن سۆز ئورتاق تىل سۈپىتىدە قوللىنىلغان، بۇ يەردىكى بۇ ھالەتنى ئىلگىرىكى فىلىملەرگە سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، بىر خىل «يېڭىلىق» دېگەندىن كۆرە، فىلىمدە ئىتتىپاقلىق، دوستلۇق تۇسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش رو-لىنى ئويناغان. دەپ باھا بەرسەك مۇۋاپىق بولۇشى مۇمكىن.

«بۇ چۈش ئەمەس» ناملىق تېلېۋىزىيە فىلىم-نىڭ تەنقىدىي روھ توغرىسىدا

يېقىندا يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇرنىڭ «بۇ چۈش ئەمەس» ناملىق ھېكايىسىگە ئاساسەن شۇنامىلىق تېلېۋىزىيە فىلىمى ئىشلەنىپ، فىلىم بازىرىدا «قىرلىق ئىستاكان» دىن كېيىنكى يەنە بىر قېتىملىق جانلىنىشنى پەيدا قىلدى. فىلىمنىڭ سۈرەتكە ئېلىنىش سەنئىتى ئىنتايىن يۇقىرى ھەم نەپىس بولغاندىن سىرت، پېرسوناژلارنىڭ روھىي ھالىتى بىلەن تەبىئەت مەنزىرە-لىرىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشى ئەملىي ھەم ئىنتايىن تەسىرلىك بولغان، ھەم بۇ كۆرۈنۈشلەر زىددىيەتلەرنىڭ ھەر بىر داۋالغۇش پەللىلىرىدە ئېكرانىدا ماس ھالدا گەۋدىلىنىپ، تراگېدىيىلىك ئاقىۋەتنىڭ بېشارەت بېرىش رولىنى ئويناپغان.

«بۇ چۈش ئەمەس» فىلىمىدە زادى نېمە تەنقىدلەنگەن؟

1. فىلىمدە ئالدى بىلەن بېكىنمىچىلىك، ھورۇنلۇق تەنقىدلەنگەن. فىلىمدە كۆرسىتىلگەن بېكىنمىچىلىك ۋە ھورۇنلۇق ئەشۇ كىچىككىنە خىلۋەت مەھەللىگىلا خاس ئەمەس. ئۇ نۆۋەتتىدە تۈرمۇشىمىزنىڭ ھەر قايسى قاتلاملىرىدا مەۋجۇت. بۇ ئىللەتنىڭ يىلتىزىغا پالتا چاپماي تۇرۇپ، مىللىتىمىزنى روھىي ساغلاملىقتا باشلىغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، فىلىمدىكى تەنقىدىي روھ ئىنتايىن قىممەتلىكتۇر.

فىلىمدىكى باش قەھرىمان توختى گەرچە گۈلشەننى ياخشى كۆرسىمۇ، لېكىن ئەقلىنى يوقىتىپ «يارىنى پاناھ تارتىپ ئايۋا-نىدا يېتىۋالىدىغان» لاردىن ئەمەس. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمگەكچان، ئىشچانلىقى بىلەن گۈلشەننى قايىل قىلىدۇ، ئەقىللىق، زېرەك-

لىكى بىلەن ئۆز تۇرمۇشىنى گۈللەندۈرۈپ ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئىچكىرى ئۆلكىلەردە سودا قىلىپ كېلىپ، بۇ يەر-دىكى ئاممىغا تاشقى دۇنيادىكى زور ئۆزگىرىشلەرنى سۆزلەپ بېرىدۇ. لېكىن، دۇنيانىڭ مەركىزىمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇ مە-ھەللىسى دەپ قاراپ كەلگەن بۇ خەلق توختىدىكى ئۆزگىرىشلەر-نىڭ سەۋەبى ھەققىدە ئازراقمۇ ئويلىنىپ باقمايدۇ. يەنىلا داۋاملا-شىپ كېلىۋاتقان توختام سۈدەك ئەشۇ ھاياتنى ئۆزگەرتمەسلىك كويىدا بولىدۇ.

توختىنىڭ ئېچىدىكى يېڭىلىق، تۇرمۇشىدىكى ئۆزگىرىش-لەرنىڭ قىلىمىدە مۇھىم ئورۇنغا قويۇلۇپ كۆرسىتىلىشى، بۇ مەھەللىدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا نىسبەتەن بىر سېلىشتۇرما قىلىنىش رولىنى ئوينىغان، قىلىمنىڭ تەنقىدلەش سالمىقىنى ئاشۇرغان دېيىشكە بولىدۇ.

2. قىلىمدە توختى بىلەن گۈلشەننىڭ مۇھەببەت تراگېدىيە-سىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان كونا قاراشلار تەنقىدلەنگەن. قىلىمدە گۈلشەننىڭ ئۇچ ئاكىسى بار، بۇ ئۇچەيلەن مۇشۇ مەھەللە بويىچە ئەڭ ھورۇن، ئەڭ تەييارتاپلاردىن، بىكىنمىچىلىكىمۇ مۇشۇ ئۇ-چەيلەننىڭ ۋۇجۇدىدا ئەڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. قى-لىمدە تراگېدىيىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان سەۋەبلەر گەرچە كۆپ تەرەپلەردىن بولسىمۇ، ئاساسلىقى پەقەت بىرلا. ئۇ بولسىمۇ، ئۇچەيلەندىكى ئاتا - بوۋىسىنىڭ باي ئۆتكەن - ئۆتمىگەنلىكىگە قاراپ مۇئامىلە قىلىش قارىشى. بۇ ئۇچەيلەن سىڭلىسى گۈلشەن-نى ياتلىق قىلىشتا ئۆزلىرىدىكى قالاق ئاڭغا تارتىدۇ. ئىشچان، ئەقىللىق توختى بولسا ئۇلارنىڭ نەزەرىدە يەنىلا ياقا - يۇرتلۇق بىر يېتىم سۈپىتىدە كۆرۈنىدۇ. توختىنىڭ ماددىي جەھەتتىكى ھاللىق تۇرمۇشى بىلەن مەنىۋى جەھەتتىكى ئىلغارلىقلىرى ئۇلار-نىڭ ھېچقانداق دىققىتىگە سازاۋەر بولالمايلا قالماستىن، يەنە ئۇلار تەرىپىدىن قاتتىق ھاقارەت ۋە زەربىگە ئۇچرايدۇ. روھىي

جەھەتتىكى بۇ زەربىنى كۆتۈرەلمىگەن توختى ئاخىرى ئۆز ئۆيىگە ئۆزى ئوت قويۇپ، كۈلگە ئايلاندۇرۇۋېتىپ بۇ مەھەللىدىن كېتىپ قالىدۇ.

دېمەك، فىلىمدە خەيرلىك بىلەن باشلانغان بىر ھايات ۋە مۇھەببەتنىڭ ھورۇنلۇق ۋە بېكىنمىچىلىك ئېلىپ كەلگەن تۈرمۇشتىكى نامراتلىق تۈپەيلى روھىي جەھەتتىن كاردىن چىقىشقا باشلىغان ئەشۇ ئادەملەرنىڭ قولىدا رەھىمسىزلەرچە ۋەيران قىلىنغانلىقىغا بىز تولىمۇ ئېچىنىمىز. فىلىم ئاخىرىدا توختى گەرچە ھەممە نەرسىسىدىن ئايرىلغان بولسىمۇ، ئالغا ئىنتىلىش روھىدىن ئايرىلمىغانىدى. ئۇ مەرۇپ بوۋايدىن قالغان دۇتارنى قولتۇقلاپ ئۆز تۇرمۇشىنى باشقىدىن باشلاش ئۈچۈن قەدەم ئالىدۇ. فىلىمنىڭ مۇشۇنداق ئاخىرلاشتۇرۇلۇشى مەلۇم ئەھمىيەتكە ئىگە.

دۇتار — ئەنئەنىۋى گۈزەللىك قارىشىمىزغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇ خىل قاراش بىزنى ئۇمىدۋار بولۇشقا، ھايات گۈزەللىكىنى سۆيۈشكە ھەر ۋاقىت ئۈندەپ تۇرىدۇ.

«قۇتادغۇبىلىگ» دە ياشلارنىڭ جورا تاللاش مەسىلىسى

مەۋجۇت رېئاللىقنى ئەخلاقىي، مەنىۋى جەھەتتىن ئىسلاھ قىلىش، غايىۋى بەخت ـ سائادەتلىك جەمئىيەت يارىتىش يولىدا چوڭقۇر ئىزدەنگەن ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ «قۇتاد-غۇبىلىگ» ناملىق شاھانە ئەسىرىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن زور ئەھ-مىيەتكە ئىگە بولغان سىياسىي، ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئوتتۇ-رىغا قويۇش، مۇلاھىزە قىلىش بىلەن بىرگە، قىز ـ يىگىتلەر-نىڭ (يۈسۈپ خاس ھاجىپ قىزىنىڭ ئورنىغا خوتۇن سۆزىنى، يىگىتنىڭ ئورنىغا ئوغۇل، بەگزادە دېگەن سۆزنى ئىشلەتكەن) مۇھەببەتلىشىش، ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جورا تاللاش مەسىلىسىنى-مۇ نەزەردىن ساقىت قىلمىغان. ئەكسىچە، بۇ مەسىلىنى ئوخ-شاشلا ئۆزى تەشەببۇس قىلىۋاتقان غايىۋى «بەخت ـ سائادەت» نى ئۇزاق ۋاقىت تۇراقلاشتۇرۇش، مۇكەممەللەشتۈرۈش، ساقلاپ قېلىشتىكى مۇھىم مەسىلىلەر قاتارىدا تونۇپ، ئۆزىنىڭ قىممەت-لىك كۆز قاراشلىرىنى بايان قىلغان. شۇڭا «قۇتادغۇبىلىگ» دىكى ياشلارنىڭ جورا تاللاش مەسىلىسى ئۈستىدىكى بايانلار ھەق-قىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش، يەنە بىر نۇقتىدىن ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئېستېتىك ئىدىئالى بىلەن تېخىچە تولۇق چوڭ-قۇر قېزىلىپ بولۇنمايۋاتقان ئەخلاقىي قاراشلىرىنىڭ بىر پۈتۈن-لۈكىنى تەمىن ئېتىشتىمۇ ئەھمىيەتلىك بىر ئىش.

مەلۇمكى، ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ ئىلمىي چۈشەنچە-سىدىكى غايىۋى بەخت ـ سائادەتلىك جەمئىيەت يالغۇز ئادىل پادىشاھ (كۈنتۇغدى) ۋە ئۇنىڭ ئادالەتلىك قانۇنى ئۈستىگىلا

قۇرۇلغان بولماستىن، بەلكى گۈرەل ئەخلاق ۋە مەنىۋى پاكلىق (ئۆگدۈلمىش) مۇ مۇتلەق ئۇستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان، جەمئى-يەتنىڭ ئومۇمىي كەيپىياتىدا پائالىيەتچانلىق رولغا، ھەل قىلغۇچ ئورۇنغا ئىگە بولغان جەمئىيەت بولۇشى لازىم، ئەنە شۇ چاغدىلا غايىۋى بەخت - سائادەتلىك جەمئىيەت قىسقا، ۋاقىتلىق، تۇراقسىز ئەمەس، بەلكى ئۇزاققىچە داۋاملاشقان، تۇراقلاشقان، مۇقىملاشقان ھالەتتە بولالايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ جەريانىدا ئالدىنقى-لارنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئۇلار يارىتقان «بەخت - سائادەت» ۋە «ئادالەت» كە ۋارىسلىق قىلىدىغان، ئۇنى تېخىمۇ مۇستەھكەم-لەپ، تۇراقلاشتۇرۇپ بارىدىغانلار ياشلار ئىدى. شۇڭا، ياشلار-نىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش، ئۇلارنى كىچىكىدىن توغرا يولغا يېتەكلەش، توغرىلىق، راستچىللىق، ۋاپادارلىق، سادىقلىق، ياخشى خۇيلۇقتىن ئىبارەت ئەخلاقىي پەزىلەتلەر بىلەن تەربىيىلەش — ئېنىقكى يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىلمىي تەسەۋۋۇر-دىكى بەخت - سائادەتلىك جەمئىيەت ئۇچۇن ئىنتايىن مۇھىم ئىدى.

ياشلارنىڭ (قىز - يىگىتلەرنىڭ) تەربىيىلىنىش مەسىلىسى يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ غايىۋى بەخت - سائادەتلىك جەمئىيەت قارىشىدىكى يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ياشلارنىڭ تەربىيىلىنىشىنى مۇناسىق ئىككى نۇقتىغا مەر-كەزلەشتۈرىدۇ. بىرى، ئىلىم - پەن جەھەتتىكى تەربىيىلىنىش، يەنە بىرى، ئەخلاقىي جەھەتتىكى تەربىيىلىنىش.

ئەدىب يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئەخلاقىي جەھەتتىكى تەربىيىلە-نىش ھەققىدە توختالغاندا، ياشلارنىڭ مۇھەببەتلىشىش، ئۆزلە-رىگە مۇناسىپ جورا تاللاش مەسىلىسىنى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. ئۇنى ياشلارنىڭ ئەخلاقىي جەھەتتىكى تەربىيىلىنىشىنىڭ ياخشى - يامان بولۇشىدىكى مۇھىم ئۆلچەم قىلىپ كۆرسىتىدۇ. دەرۋەقە، ياشلار بالاغەتكە يېتىپ مۇھەببەتلىشىش باسقۇچىغا قە-

دەم قويغاندا، ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جورا تاللاش ياكى تاللىيالماس-لىق مەسىلىسى، ئەدىبىنىڭ قارىشىچە شۇ ياشىنىڭ ئىستىقبالىغا تەسىر كۆرسىتىپ قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىغىمۇ بە-ۋاستە تەسىر كۆرسىتەتتى. شۇڭا، يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئالاھە-دە ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دەيدۇ:

4505 ئېرىڭ ياخشىنى ئال ئىنىگە قىلىپ،
ئوغۇل، قىز ئۆسەر پاك ۋە ساغلام بولۇپ.

ئادەملەرگە ئەخلاقىي جەھەتتىن باھا بېرىش، ئادەملەر ئوت-تۇرىسىدىكى تۇرلۇك مۇناسىۋەتلەرنى ئەخلاقىي مىزانلار بويىچە ئۆلچەش، جەزىم قىلىش — ئۇيغۇر ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيىسى تەرەققىياتىدىكى بىر مۇھىم ئەڭگۈشتەردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەخلاق تېماتىكىسى ۋە ئەخلاققا دائىر ئىلمىي قاراشلارنى پەلسەپە-ۋى ئاساسلار بىلەن شەرھلەپ، يورۇتۇپ بېرىش ئۇيغۇر كلاس-سىكلىرىنىڭ ئەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان نۇقتىسى بولۇپ كەلدى. ئالىم فارابى «پەزىلەتلىك شەھەر ئەھلى توغرىسىدا» ناملىق ئەخ-لاقىي، پەلسەپىۋى ئەسىرى ئارقىلىق غايىۋى جەمئىيەت باراۋەر-لىكىنى ھەم پاك ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇنىڭدىن 70 — 80 يىل كېيىن ئەدىب يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئالدى بىلەن ئەخلا-قىي جەھەتتىن چىرىكلىشىشكە قارشى تۇرۇپ، ئۇنى مەنىۋى جەھەتتىن ئىسلاھ قىلىپ، گۈزەل، پاك ئەخلاق ئورنىتىشنى تەكىتلىدى. ئارىدىن 300 يىل ئۆتۈپ ئۇلۇغ شائىر ئەلىشىر نەۋائىغا كەلگەندە، جەمئىيەتنى مەنىۋى ئەخلاقىي جەھەتتىن ئىس-لاھ قىلىشقا يانداشقان ھالدا بىر قەدەر ئىچكىرىلەپ، غايىۋى جەمئىيەت ئەخلاقىي زوق بىلەن كۈيلەندى. مانا بۇلارنىڭ ھەممە-سىدە جەمئىيەتكە ۋە جەمئىيەتتىكى تۇرلۇك كىشىلىك مۇناسىۋەت-لەرگە ئەخلاقىي نۇقتىدىن باھا بېرىش، خۇلاسىلاش يېتەكچى

ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى.

ياشلارنىڭ مۇھەببەتلىشىش ۋە ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جۈرە تاللىشىدا بىردىنبىر مۇھىم شەرت چىراي ئەمەس، بەلكى ئەخلاق دەپ كۆرسىتىدۇ. ئەدىب يۇسۇپ خاس هاجىپ. ئەخلاقىي جەهەتتىن پاك ۋە ساغلام بولۇش، جورا تاللاشنىڭ، ئىناق - بەختلىك ئائىلە بەرپا قىلىشنىڭ تۈپ كاپالىتى. شۇڭا، يۇسۇپ خاس هاجىپ جورا تاللاشتا نەسەب، تەبىقە ئايرىمايدۇ. قىزدا (مەيلى ئۇ يۇقىرى ياكى تۆۋەن تەبىقىدىن بولسۇن) خۇي مىجەزى ياخشى، مۇلايىم، ئېغىر - بېسىق، هايالىق، ۋاپادار بولۇشتەك ياخشى خىسلەتلەر بولسىلا ئۇ گۈزەل بولغان بولىدۇ. ئۇنى جورا قىلىپ تاللاش دانالىقتۇر. ئەگەر قىز چىراي جەهەتتە گۈزەل بولغىنى بىلەن يۇقىرىقىدەك چىن ئەخلاقىي سۈپەتلەردىن نېرى بولسا، يەنى «تىلى ئۇزۇن» (هاكاۋۇر دېمەكچى)، «سۆزى چوڭ»، قوپال، ۋاپاسىز بولسا، ئۇ يەنىلا سەتتۇر، يىگىتلەر بۇنداق قىزنى جورا قىلىپ تاللاشتا هەزەر ئەيلىشى لازىم. چۈنكى بۇنداقلار:

ئۇ مالغا سۆيەنسە، تىلىن ئۇزاتۇر،
ئۇنىڭ رويى سېنى هەر كويغا سالۇر.

دېگەندەك ساپ سۆيگۈ - مۇھەببەتنىڭ، گۈزەل ئەخلاقنىڭ نېمىلىكىنى چۈشەنمەيدۇ. مۇھەببەتتىن، ۋاپادارلىقتىن مال - دۇنيانى ئۈستۈن قويىدۇ. بۇ يولدا ئۆز جورىسىغا ئازاب سېلىش- تىن، ئۇنىڭ ساپ ئەخلاقنى ئاياغ - ئاستى قىلىشتىن يانمايدۇ. هەتتا ئىستىقبالىنى خاراب قىلىدۇ. شۇڭا، ئەدىب يۇسۇپ خاس هاجىپ ياشلار ئۈچۈن جورا تاللاشتا ئەخلاقىي ئۆلچەمنى ئەڭ توغرا، ئەڭ ئىشەنچلىك «مىزان» سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويىدۇ. جورا تاللاشتا بۇ «مىزان» لارغا ئەمەل قىلماي مال - دۇنيا،

ئابرۇي، نەسەب، چىراي قوغلىشىپ جورا تاللايدىغانلار ئۇستىدە. مۇ كونكرېت، ئەتراپلىق توختىلىپ، بۇ ھەقتە ئۆزىنىڭ تىرەن مەزمۇنغا ئىگە قىممەتلىك پىكىرلىرىنى بايان قىلىدۇ. قىز - يىگىتلەرنى جورا تاللاشتا بۇنداق ئەخلاقسىزلىق خاھىشلاردىن چوقۇم ساقلىنىشقا، ئۇنىڭدىن ھەزەر ئەيلەشكە چاقىرىدۇ.

ئەدىب يۇسۇپ خاس ھاجىپ ياشاپ تۇرغان رېئاللىق ھېئودالىلىق ئەخلاق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتقان، ھېئودالىلىق مۇناسىۋەتلەر ھەممىلا يەرنى چىرمىۋاپ كەتكەن رېئاللىق ئىدى. ئۇ چاغلاردا ياخشى خۇلق، ياخشى پەرزىلەتلەر داۋام قىلىش بىلەن بىرگە، يەنە مال - دۇنياغا بېرىلىش، كۆز بويامچىلىق بىلەن يۈزمۇ يامىشىش، ئابرۇيپەرەسلىك، ئاچكۆزلۈك، بېخىللىقمۇ داۋام قىلاتتى. بۇ ھال بەزىدە ياشلارنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭىغا پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىپ ئۇلارنى ئەخلاقىي قاراش، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان پوزىتسىيە جەھەتتىن ناتوغرا يوللارغا باشلىمايمۇ قويمايتتى.

ئەدىب يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە ياشلارنىڭ جورا تاللاش مەسىلىسى ئۈستىدە توختالغاندا پاك ئەخلاقىي پەزىلەتنى، ئىلىم سۆيەر روھنى «مىزان» قىلىشنى تەكىتلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەنە شۇنداق رېئاللىقنى ئېچىپ كۆرسىتىپ بېرىشتىنمۇ باش تارتمىغان، ئەكسىچە جىددىي پوزىتسىيە بىلەن بۇ خىل رېئاللىققا قارىتا ئۆتكۈر تەنقىدلەش ئېلىپ بارغان.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ كۆرسەتكەن ناتوغرا يولغا كىرىپ قالغان ياشلار مۇنداق ئۇچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

4487 بىرى، باي خوتۇننى ئالماقنى ئىستەر،
ئۇ بىرسى، چىرايلىق ئۇچۇن كۆز تىكەر.

4488 يەنە بىرسى ئېسىل نەسەبلىك تىلەر،
ئۇلۇغلۇق ئېتىغا قۇۋانىپ يۈرەر.

ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپ مۇنداق مال - دۇنيا، چىراي، ئېسىل نەسەب بويىچە جورا تاللاشنىڭ يامان ئاقىۋىتى ئۈستىدىمۇ كونكرېت توختىلىدۇ. جورا تاللاش باسقۇچىدا تۈرىۋاتقان ياشلار-نى بۇنداق يامان ئاقىۋەتلەردىن ساقلىنىشنى ئۈمىد قىلىدۇ.

ياخشى خۇي (ئەخلاق) ۋە بىلىم — ئادەمنىڭ ئەڭ قىممەت-لىك زىننىتى، ئادەم ماددىي بايلىققا ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە مۇھىمى ئەشۇ قىممەتلىك «زىننەت» كىمۇ ئىگە بولۇشى تولىمۇ زۆرۈر. ئەدىبنىڭ قارىشىچە ئادەم ياخشى، خاتىرجەم، پاراۋان، بەخت - سائادەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈش لازىم. ئەمما، بېيىش نىشانىغا قانداقتۇر ساختىلىق، ئاچكۆزلۈك يولى بىلەن ئەمەس، بەلكى گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەت ۋە بىلىمگە ئىنتىلىش روھى ئاساسىدىكى ئالىي تىلەك يولى بىلەن يېتىش كېرەك. ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ ھەقتىكى ئىلغار قاراشلىرىنى مۇنداق يىغىنچاقلايدۇ.

4499 تىلەك بايلىق بولسا، بېرورمال يىغىپ،
بېيتقاي سېنى ئۇ قىزىل يۈز قىلىپ.

ئەدىب جورا تاللاشنى بايلىققا ئىگە بولۇشنىڭ، ئابرۇيغا ئېرىشىشنىڭ ۋاستىسى قىلىۋېلىشقا قارشى تۇرىدۇ. بۇنداق يول-غا ماڭغان ياشلارنى تەنقىدلەيدۇ. ئەخلاقىي پەزىلەتلىك جورا تاللاشتىن كېيىن ئىككى تەرەپنىڭ تەڭ تىرىشچانلىقى، ئورتاق مەقسەتدارلىقى بىلەن ھالال مېھنەت قىلىپ بايلىق يارىتىشنى بولسا قىزغىن قۇۋۋەتلەيدۇ.

دېمەك، ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇھەببەتلىشىش باسقۇچىدا تۇرىۋاتقان ياشلارنىڭ ئۆزلىرىگە مۇناسىپ جورا تاللاش مەسىلىسى ئۈستىدە ئوتتۇرىغا قويغان بايانلىرى، بۇگۈنكى دەۋر-مىز ئۈچۈنمۇ زور تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە.

ناخشا ۋە روھ

مۇشۇ كۈنلەردە «ھاياتلىق لوكىسى» پۈتبول ناخشىسىنى ياقتۇرۇپ ئاڭلىمايدىغان ئادەم يوق. «ئىشەنچ بىلەن ياشنايدۇ ئىنسان، ئىشەنچ دېگەن ھايات يولى» — ئۇمىد، ئىشەنچ، كۈ-رەش روھىغا تولغان بۇ مىسرالار مۇسابىقە مەيدانىدىكى باتۇر ئەزىمەتلەرنىڭ شان - شەرەپ، غۇرۇر تۈيغۇسى بىلەن بىرلىشىپ كۆك قەھرىگە ياڭرىغاندا تۇمەنلىگەن يۈرەكلەرنى ھاياجانلاندۇر-دى، لەرزىگە سالدى. 1998 - يىلى، ئۇرۇمچىدە يۈسۈپ ئىمىن پۈتبول لوكىسىنى تالىشىش مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزگەن ۋاقتى-مىزدا ئەسلىي پارتىز ئاسمىنىدا ياڭرىغان بۇ ناخشىنىڭ ئاھاڭىغا ئۆزىمىزنىڭ تېكىستىنى بېرىپ ئورۇندىساق، كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە بىر خىل روھلۇق تۈيغۇمىزنى ئىپادىلىدۇق. دېمەك، ناخشا — ئۇ قايسى مىللەتنىڭ شەنىگە بېغىشلىنىدىكەن، ئوخ-شاشلا قىممەتلىك! 1998 - يىلى، ئېلىمىز تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان كەلكۈن ئاپىتىگە يولۇقتى. بىز بۇ كەلكۈن ئۇستىدىن غەلبە قىلدۇق. ئىتتىپاقلىق، ئۈيۇشۇشچانلىق ئاساسىدا مۇس-تەھكەم قورغان ھاسىل قىلىپ، ھەر قانداق خېيىم - خەتەرگە باش ئەگمەسلىكتەك بىر قىممەتلىك روھنى نامايان قىلدۇق. كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش روھى بىزنىڭ ئىشەنچىمىزنى مۇستەھ-كەملەيدىغان، باتۇرلۇق، جاسارىتىمىزنى ئاشۇرىدىغان ناخشىمىز-غا ئايلىنىپ، ئەۋلادلارنىڭ قەلبىگە سىڭدى. پەلەكلەردە ياڭرە-دى!

ناخشا — ھايات ھەقىقەتلىرىنى كۈيلىگۈچى ساداـ يارنى سېغىنىش ياكى بولمىسا تاشلاپ كەتكەن ياردىن دادلىنىشلار ئە-

چىگە پېتىپ قالغان ناخشا كىشىلەرگە مەڭگۈلۈك ئوزۇق بېرەلەيدۇ. بىزدە مۇھەببەت ناخشىلىرى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن بۇ ناخشىلار ئالدى بىلەن قۇرۇق ئىشقىۋازلىقنى ئىپادىلىگەنلىكى ياكى بولمىسا بۇلبۇلنىڭ نالىسىنى ئەكس ئەتتۈرگەنلىكى بىلەن ئەمەس بەلكى ساپ ئىنسانىي گۈزەللىكنى، ئەخلاق، ۋاپادارلىقنى، ئىشچانلىق، باتۇرلۇقنى مەدھىيىلىگەنلىكى بىلەن ئەھمىيەتلىك سانىلىدۇ. بۇ ناخشىلىرىمىزدىكى يار — ئۇ مەلۇم غايىنىڭ، ئۇمىدنىڭ، ھۆرلۈكنىڭ ئىدىئالى سۈپىتىدە خىزمەت قىلىدۇ. «لەۋلىرىڭگە سۆيسەم دەيمەن» دېگەندەك ھاياسىز سۆزلەر بىلەن يارىيارچىلىقنى ئەۋج ئالدۇرۇش، ئېنىقكى، ناخشىلىرىمىزنى تۆيۈق يولغا باشلاپ بارىدۇ! مۇشۇنداق تېتىقسىز ناخشىلارنى بۇگۈنكى كۈندە كىچىك بالىلار ئاڭسىز ھالدا دوراپ ئېيتىپ يۈرۈشۈاتىدۇ. بەزى ئارتىسلىرىمىز سەھنىدە ئۆزىنى مۇھەببەت - ئىشق دەردىدە كۆيۈپ كۈل بولۇپ كېتىۋاتقان سۈپەتتە كۆرسىتىشكە ھەۋەس قىلىشىدۇ. چەت ئەلنىڭ كىنو - ناخشىلىرىدىكى كىشىنى بىزار قىلىدىغان ھالەتلەر ئەمدى بىزنىڭ ناخشىلىرىمىزغا كۆچۈپ، مۇھەببەت ناخشىلىرىمىزنىڭ چىن گۈزەللىكىگە ئېغىر نۇقسان يەتكۈزمەكتە.

يايرىمنى كەپتۇ دېسە، يۈگرەپ چىقاي باشىم بىلەن،
يايرىم يۈرگەن كوچىلارغا سۇ سېپەي ياشىم بىلەن.

قاراڭ. گۈزەللىك، سېغىنىش، ھايا تۆكۈلۈپ تۇرغان بۇ ناخشىغا، كۆز يېشى قىلىپ دىدارلىشىدىغان چىن تۇرمۇش بىزدە بولغانكى، قۇچاقلىشىپ سۆيۈشۈپ كېتىدىغان ساختا كۆرۈنۈش بىزدە بولغان ئەمەس!

ياشلىرىمىزنىڭ، كىچىك بالىلىرىمىزنىڭ ۋاپادارلىق، كۆيۈمچانلىق، ئاددىي - سادىدىلىق روھىيەتلىرىمىزنى ئۇنتۇپ، شۆھرەتپەرەسلىك يولىغا كىرىپ قېلىۋاتقانلىقىنى بەزىدە مۇشۇ يار - يارچىلىق كەيپىياتىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىشىدىمىكىن

دېگۈم كېلىدۇ. ياشلىرىمىز رېستورانلاردا يار ئۈچۈن ئېيتىلىۋاتقان ناخشىلارغا دۈرت - كەيپە بولۇپ ئايانماي پۇل خەجلىشىدۇ. ئۆيىدە گۆشىمىز تاماق ئېتىپ يەپ ئاجىزلاپ كېتىۋاتقان ئاتا - ئانىمىنى، قېرىنداشلىرىنى ئويلاپمۇ قويۇشمايدۇ. ئاتا - ئانىنىڭ ئۈمىدى دەيدىغان بۇ ئۇلۇغ نەرسىنىڭ ئۆزىدىن قانچىلىك يىراقلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشمەيدۇ. مەن ئۆزۈم بىر خەلق ئوقۇتقۇچىسى بولغانلىقىم ئۈچۈن، دائىم ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىمغا جاپاكەش ئاتا - ئانىلىرىمىزنى ھەممىدىن بەكرەك سۆيەيلى دەپ تەۋسىيە قىلىپ تۇرىمەن. پەرداز بۇيۇملىرىنى ئىشلىتىش مەكتەپ ئىچىدە چەكلىنىۋاتقان بولسىمۇ، بىراق مەكتەپ سىرتىدىكى مۇھىت ئۇنىڭ ئەكسىچە تۇرسا، بىزنىڭ تەربىيىمىزنىڭ نېمە ئۈنۈمى بولسۇن دەيسىز. ئىشكىمىزنىڭ ئالدىغا دۇكان، رېستوران ئېچىۋېلىپ، ئاشۇ قوۋۇرغىسى يوق پۇلنى خەجلەيدىغان ئوقۇغۇچىلارنى چەنلەپ ئولتۇرغىنىمىزنى ئۆزىمىزچە بازار ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقىنىمىز دەۋاتىمىز. دۇنياغا داڭلىق خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى ئامېرىكىنىڭ مەركىزىي شەھىرىدە ئەمەس بوستۇن شەھىرىگە جايلاشقان. غەرب دۆلەتلىرىدە ئالىي مەكتەپلەر، پەن - تېخنىكا ئورۇنلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك چوڭ شەھەرلەرنىڭ سىرتىغا جايلىشىدىكەن. بىز غەربنىڭ ئىلغار تەرەپىنى ئۆگەنگەندە مۇشۇنداق تەرىپىنىمۇ ئۆگەنسەك بولغۇدەك. لېنىن: «ئىنسانىيەت ئەۋلادىنى تەربىيىلەش ئومۇمىي ۋە مەڭگۈلۈك كاتېگورىيەدۇر» دەپ كۆرسەتكەنىدى. بىز ئوقۇغۇچىلىرىمىزنى، ياشلىرىمىزنى تەربىيىلەشنىڭ ئومۇمىي تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلماي تۇرۇپ، جەمئىيەتنىڭ ھاۋاسىنى تۈزىمەي تۇرۇپ سىنىپلاردا ھەر قانچە سۆزلىگىنىمىز بىلەن بەربىر ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپمۇ قالمەن.

مەن بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بېيجىڭدا بىر ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانىدىم. بۇ ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ ئىنگ-

لىز تىلىدا دۆلەتلىك ئىمتىھاندا ئەڭ يۇقىرى ئۆلچەم بولغان سەككىزىنچى دەرىجىدىن ئۆتۈپ بولغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەندى. «بىر تىلنى ئارتۇق بىلىش بىر ئالىي مەكتەپنى ئارتۇق پۈتتۈرگەن بىلەن باراۋەر بولىدۇ» دېگەن ئەقلىي يەكۈننى مەن ئاشۇ بالىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانىدىم. بىر كۈنى ئۇ بالا مېنى ئىزدەپ ياتقىمغا كېلىپ، مەندىن پۇل قەرز سورىدى. مەن ئۆزۈمگە ئارانلا يېتىۋاتقان مائاشىمدىن قانداقمۇ ئېشىنىپ بۇ بالىغا بېرەلەرمەن، دېگەنلەرنى ئويلاپ بېشىم قېتىپ، ئۈنىڭدىن قانچىلىك لازىملىقىنى تەسلىكتە سورىدىم. «ئون بەش سوم بولسا يېتەتتى، بىر مايكا بىلەن بىر خەي ئېلىپ، يازلىق تەتىلگىچە كىيىپ تۇراي دېگەنىدىم» دەپ جاۋاب بەردى ئۇ بالا. مەن بۇ بالىنىڭ قولىغا يىگىرمە سوم تۇنۇقۇزۇپ يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ياتقىمدا ئۇزۇنغىچە ئويلاندىم. ئۆزۈمنىڭ كەم بولغاندا 100 سوم سورايدىغۇ، دەپ قالغان خىيالىمنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىدىن تولىمۇ خىجىللىق ھېس قىلدىم. شۇ كىچىككىنە ئىشتىن كېيىن مېنىڭ بۇ ئاددىي - سادداً، ئەمما بىلىملىك ئۇيغۇر پەرزەنتىگە بولغان ھۆرمىتىم، قايىللىقىم تاكى ھازىرغىچە قەلبىمنىڭ چوڭقۇر يېرىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ.

كىچىك ۋاقىتلىرىمدا، يېزىمىزدىكى ئۆيىمىزدە سىملىق رادىئو بولىدىغان. شۇ رادىئودا ئارىلاپ يار ھەققىدىكى ناخشىلار ئېيتىلىپ قالاتتى. بىر كۈنى رادىئودا ئاشۇنداق بىر ناخشا ئېيتىلىۋاتقاندا مەن ئاپامدىن تۇيۇقسىزلا «يار نېمە دېگەن گەپ» دەپ سورىغانىدىم. ئاپام ماڭا «ئاۋۇ دەريانىڭ يارىنى دەيدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. ئاپامنىڭ بۇ ئىزاھاتى ھازىرغىچە ئېسىمدىن كەتمەيدۇ. بۇ ئىشنى ھەر قېتىم ئېسىمگە ئالغىنىمدا چوڭقۇر ئويلىنىپ قالىمەن. ئاتا - ئانىلىرىمىز بىزنى ھايالىق، ئەدەپلىك، نومۇسچان قىلىپ تەربىيىلەشنى ئۆزلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى دەپ بىلىدۇ. بىزنىڭ پەخرى ھېسابلىنىدۇ، ئېھتىمال، بۇ

بىزنىڭ ئەخلاقلىق ئادەم بولغىنىمىز ئۇلارنىڭ ئەڭ ئىلغار قىمەت قارىشىمىز بولسا كېرەك. ھايالىق، نومۇسچانلىق پەزىلەت جۈملىسىدىندۇر. ئامېرىكىلىق بىر پسىخولوگىيە ئالىمى مەخسۇس نومۇسچان كىشىلەرنى تەتقىق قىلىپ «نومۇسچان كىشىلەر غايىلىك، ۋىجدانلىق كۆرۈنىدۇ. باشقىلارغا ئىشەنچلىك كۆرۈنىدۇ. جەلپ قىلارلىق، دوستلۇققا سادىق بولىدۇ» دەپ يەكۈن چىقارغان. دېمەك، بۇ جەھەتتىن بىزنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىمىز، خەلقىمىز ئەزەلدىن تونۇپ يەتكەن، ناخشىلار ئارقىلىق كېيىنكى ئەۋلادلىرىغا بىلدۈرگەنىدى. بىز ئۇچۇن ئەمدىكى مۇھىم ئىش چىن ھۆرمەتتىمىز ۋە ساداقىتىمىز بىلەن بۇ روھنى قوبۇل قىلىشتۇر.

ئۇيغۇر خەلقى بارلىقىنى شېئىرغا — ناخشىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەن خەلق. دۇنيانىڭ يارلىشى ھەققىدىكى قاراشلىرىدىن تارتىپ ھاكىمىيەت، دۆلەت باشقۇرۇش، قانۇن ـ تۈزۈم، ئالەم، ھاياتلىق ھەققىدىكى قاراشلىرىغىچە بولغان بارلىق ئوي ـ پىكىرلىرىنى ئاساسەن شېئىرىي ناخشا شەكلىدە يېزىپ، ئېيتىپ قالدۇرغان. «قۇتادغۇبىلىگ» بۇ جەھەتتىكى ئۇلگە ھېسابلىنىدۇ. ئەدەبىيات پېشۋاسى گوركى رۇس خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى «رۇس خەلقىنىڭ تارىخى» دېگەنىدى. خەلقىمىزنىڭ ناخشا ـ قوشاقلىرىمۇ خەلقىمىزنىڭ تارىخىدۇر. «ھارۇنەكەش ناخشىسى»، «ئۆستەڭ ناخشىسى»، «ئوما ناخشىسى»، «خامان ناخشىسى»، «سادىر ناخشىسى»، «گۈلەمخان ناخشىسى»، «ۋاڭخۇلۇ ناخشىسى» قاتارلىق ناخشىلىرىمىزدا خەلقىمىزنىڭ ئەمگەك تۈرمۇشى، ھەر قانداق مۇشكۈللۈكلەرگە باش ئەگمەيدىغان قەيسەر روھى، باتۇرلۇقى جۈملىسىنى تۇرىدۇ. ئاتاقلىق ناخشىچىمىز مەرھۇم ئابدۇۋەلى جارۇللايۇپ ئاكا بۇ ناخشىلارنى ئېيتقاندا مەشرەپ ئەھلى، ئاپئاق ساقاللىق بوۋايلىرىمىز ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، كۆز يېشى قىلىپ

كەتكەنلىكىنى كۆرگەنىدۇق. ئاڭلىساق ياۋروپا خەلقلىرى بىزنىڭ ھېچقانداق بىر نوتا كىتابىغا قارىماي تۇرۇپ شۇنچە ئۇزۇن ناخشا - مۇقاملىرىمىزنى بىمالال ئورۇنلاۋاتقانلىقىمىزدىن بەكمۇ ھەيرانلىق ھېس قىلىشىدىكەن.

دېمەك، ناخشىنىڭ رولى، ئۇنىڭ خاسىيىتى بەزىدە ھەر قانداق نەرسىنى تەڭلەشتۇرگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە قىممەتلىك بولىدۇ.

ناخشا مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلى دەپ قارالسا، بۇ مۇھەببەتنىڭ دائىرىسى زادى قانچىلىك؟ بۇنىڭغا ئېنىق جاۋاب بېرىش تەس. ئەمما، قىز - يىگىتلىرىمىز ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت ناخشا ئۇچۇن ھەقىقىي تۇپراق بولالمايدۇ. بۇ ھەقىقەت! ناخشىنى قاداقتۇر «ئۆتمەكتىمىز شاد كۈلۈپ، غەم قايغۇنى ياد بىلىپ» دەيدىغان مۇقامغا چۈشۈرۈۋېلىش يارىمايدۇ. «بۇغدا ئاتا» ناخشىسىدىكى «باغرىڭدىكەن ئەجدادلىرىم قەۋرىسى؛ نە بارايمەن ئىلىنجا قىلىپ تەڭرىگە، سەندە تۇرسا بارچە تەڭرىلەر تەڭرىسى» دېگەن مىسرالار يۇرەكلىرىمىزدە لاۋۇلدىغان ئەل - يۇرت مۇھەببىتىمىزنىڭ نەقەدەر يۇكسەكلىكتە ئېيتىلىشى - ھە! ؟ كىروران گۈزىلىنىمۇ ئالدىراپ - تېنەپ ساھىبجامال يار ئوبرازىغا ئايلاندۇرۇۋالغانىدۇق. بىر قىرغىز يازغۇچىسى «كىروران گۈزىلى — مېنىڭ ئانام» دەپ ئۇنى ئۇلۇغ ئانىغا ئوخشىتىپ تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈردى. بىز شۇنىمۇ يەنىلا تۇزۇك ئويلانمىدۇق. تەپەككۇرىمىزنىڭ نەقەدەر تارلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى مانا مەن دەپ تۇرۇپتۇ، ئاغىنىلەر!

ئىلگىرىكىلەر بۇ ئەزىز يۇرتىمىزنى «بىر ئېرىقىدا ئالتۇن ئاقىدۇ، بىر ئېرىقىدا كۈمۈش ئاقىدۇ» دەپ تەرىپلىشەتتىكەن. بەرىكەت ۋە مەۋرچىلىق بىلەن تولغان بۇ يۇرت ئەزەلدىن ئۆزىنىڭ كەڭ باغرى - بوستانلىقلىرى، چىمەن - يايلاقلىرى، دەريا بويلىرى... بىلەن سەيلە - مەشرەپلەر ئۇچۇن ساھىبخان بولۇپ

كەلگەن. بۇ سورۇنلاردا ياخرىغان ناخشىلار كىشىلەرگە غۇرۇر ۋە ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بېغىشلايتتى. ئەۋلادلىرىمىز مانا شۇنداق تەبىئىي سەنئەت مەكتەپلىرىدە — تەبىئەتنىڭ قوينىدا ساپ-دىل، راستچىل بولۇشنى ئۆگىنەتتى. ئەزىز يۇرتىنى سۆيۈپ ئۇنى تېخىمۇ ئالتۇن - كۈمۈشكە ئورايدىغان جاسارەت، ئىرادە بىلەن يېتىلەتتى. بۇ يەردە ناخشىلىرىمىزدا ئەكس ئەتكەن غايىۋى-لىك چۈشەنچىلىرىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. ئۇ-مىد، ئارزۇ، تەسەۋۋۇر، ئىشەنچلەر بىلەن يوغۇرۇلۇپ كېلىدى-غان بۇ غايىۋىلىك قاراشلىرىمىز بىزگە جاسارەت بەخش ئېتىدۇ. بىزنى ئىلھاملاندۇرۇش رولىنى ئويناىدۇ.

ئاقكۆڭۈللۈك، ساددىلىق بىزنىڭ ناخشىلىرىمىزدىكى يەنە بىر مېلودىيە، بۇ يەردىكى ساددىلىق گۈزەل ئەخلاقىي چۈشەنچە بولۇپ، ھەرگىزمۇ كەم ئەقىللىق، دۆتلۈكنى يوشۇرغۇچى نىقاب ئەمەس. شۇڭا، بىز ساددا دېگەن سۆزنىمىزنى ئاياپراق ئىشلەتسەك بولغىدەك. بىر سورۇن ئەھلىدە بىر يىگىتكە سۆز بېرىلدى. ئەمما بۇ يىگىت تولىمۇ چولتا، باش - ئايىغى يوقلا قىلىپ بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلدى. شۇ ئاردا بىرەيلەن «خەنزۇچە ئوقۇ-غان بالىلار مۇشۇنداق ساددا بولىدۇ» دەپ قوشۇپ قويدى. مەن سەل ئەجەبلەندىم. ئورنۇمدىن تۇرۇپ ھېلىقى يىگىتكە خەنزۇچە-سىغا تازا ئوبدان سۆز قىلىپ بېرىشنى ئېيتتىم. يىگىت ھەر قانچە قىلىپمۇ ئۆز ئانا تىلىدا ئېيتقان بايىقى گەپلىرىدىن باشقا بىر نېمە دېيەلمىدى. بىلدىمكى، ئۇنىڭ ئىككى ئېغىز گەپىنىمۇ قامىلاشتۇرۇپ دېيەلمەيدىغان، نۇتۇق سەنئىتى يوق، پىكىر قە-لىش ئىقتىدارى تۆۋەن، دۆتلىكى تەرىپىدىن بىزنىڭ ساددا دېگەن سۆزىمىز ھارام ئىستېمال قىلىنىپ كەتكەنىدى. «ئىست! خەل-قىم سەندەك قوش تىللىق يىگىتلەردىن قانچىلىغان ئۈمىدلەرنى كۈتىدۇ - ھە! باشقا مىللەتنىڭ تىلىنى، پەن - تېخنىكىسىنى ئۆگىنىپ، ئۆز خەلقىڭ ئۈچۈن يارامليق ئادەم بولغىن دەپ

ئوقۇتساق، دۆت بولۇپ چىقىپسەنغۇ...» دېگەنلەرنى كۆڭلۈمدىن ئۆتكۈزگەن بولدۇم. ناخشىلىرىمىزدا كۆيلەنگەن ساددىلىق قارا-شىمىزنىڭ ئەمەلىي رېئاللىقىمىزدىكى ئەينەنلىكىنى ساقلاش بىر پۈتۈن مەدەنىيەت قارىشىمىز ئۈچۈن ئېيتقاندا ئىنتايىن مۇھىم بولغان ھادىسىدۇر. مۇشۇ بىر نەچچە يىلدىن بېرى گېزىت - ژۇرناللىرىمىزدا يارىماس ئىللەتلىرىمىز يۈرەكلىك بىلەن تەنقىد-لەندى. دەۋر تەلىپى بىلەن ماسلىشالمايدىغان كونا قاراش - چۈشەنچىلىرىمىزنى ئىسلاھ قىلىش، يېڭى، ئىلغار قاراشلارنى قوبۇل قىلىش ھەققىدە ياخشى تەشەببۇسلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ئەپسۇس، بۇ تەشەببۇسقا ئەڭ ئاۋۋال جاۋاب قايتۇرغىنى ياپونىيە-لىك بىر سەييياھ بولدى. ئۇ تەكلىماكان قۇملۇقىمىزدىن بىر تاغار تاشلاندۇق نەرسىلەرنى تېرىپ چىقىپ سىرتقا تاشلىدى. بىزنىڭ تەبىئەتنى قوغداش، پاكىزلىق ئېڭىمىز ئەنە شۇ كىشە-نىڭ ۋۇجۇدىدا ئەكس ئەتتى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ياپونىيىدە بالىلارغا باشلانغۇچ مەكتەپتىلا بىزنىڭ يېرىمىز ئاز، بايلىقىمىز كەمچىل، بىز پەقەت پەن - تېخنىكا، بىلىم ئارقىلىقلا قۇدرەت تاپالايمىز، دەپ تەربىيە بېرىدىكەن. ياپونىيە خەلقى ئىشنى ھەر بىر ئادەمنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتىدىن باشلىغاچقا، بۇگۈنكى كۈندە زور پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يارىتىپ، ئىنسا-نىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ھەسسە قوشۇۋاتىدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىكى قىرغىنچىلىق جىنايىتىنى يۈيۇپ، دۇنيا جامائەتچە-لىكىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشمەكتە. سوۋىدا پىشقان يەھۇدىلار دۇنيادا پەقەت ياپونىيە سودىگەرلىرىگىلا يۇزدە - يۈز ئىشەنچ قىلىشىدىكەن.

بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋائىمۇ «ئەي ئىنسان، ئۆز ۋۇجۇ-دۇڭنى تەپەككۇر ئەيلەگىل، ھەر نەرسە ئىزدەسەڭ ئۆزەڭدىن ئىزدەگىل» دەپ خىتاب قىلغانىدى. ئۆزەڭدە بار بولغان ئالەمچە قەدىر - قىممەتنى پەقەت ئۆزەڭلا نامايان قىلالايسەن، ۋۇجۇدۇڭدا

ئاجايىپ كامالەت، شىجائەت، ئەقىل يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپتۇ. ئۇنى ئۆزەڭنىڭ سۈپىتىگە ئايلاندۇرۇش باشقا ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. ھەر كىشىنىڭ قابىلىيىتى ئۆزى ھېس قىلغاندىن زور دەرىجىدە يۇقىرى بولىدۇ. ئالىملارنىڭ ئىسپاتلىشىچە، ئىنسانلار پەقەت ئەقلىنىڭ يۇزدىن ئۇچ پىرسەنتىنىلا ئىشلىتىپ كەپتۇ. نيوتونلا بەش پرسەنتىنى ئىشلىتىپتۇ. ئىنسانلارنىڭ مۇشۇ ئەسىردىكى ئەڭ زور پاجىئەسى قىرغىنچىلىق، ئۇرۇش ئوتلىرى بولماستىن، ئەكسىچە ئۆز ئەقىل - پاراسىتىنى ئىشلىتىشنى بىلمىگەنلىكىدە ئىكەن. دۇنيادا تۇغما ئەقىلسىزلىق ھادىسىسى مەۋجۇت بولمىغىنىغا ئوخشاش، تۇغما ئەقىللىق بولۇش ھادىسىسىمۇ مەۋجۇت ئەمەس. ئۆز ئەقىل - پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ ئېچىشلا ئەڭ تۇپ سەۋەبتۇر. ئۇمىدكە ئىراده قوشۇلسا يەڭگىلى بولمايدىغان قىيىنچىلىق يوق. قىيىن ئىشلارنى قىلىش ئىنسان ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىكتۇر. بۇگۈنكى دۇنيانىڭ پاي چېكى بازىرىدا «ئالتۇن تاغقا باردىغان يول دەل كىشىلەر بارمايدىغان يەردە» دېگەن سۆز مەشھۇر ئىكەن. باشقىلار قىلىپ باقمىغان، قىلىشنى ھەتتا ئويلاپمۇ باقمىغان ئىشلارنى قىلىشقا جۇرئەت قىلىش، چوقۇمكى، مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچىلار تاللىۋالىدىغان يولدۇر! دىققەت قىلساق، بىزنىڭ ھازىرقى تېلېۋىزىيە فىلىملىرىمىزنىڭ كۆپى مۇشۇنداق ھەقىقەتكە بېغىشلىنىۋاتىدۇ. ناخشىلىرىمىزدىمۇ بۇنداق سادانى كىم يوق دەپتۇ!

قۇتلۇق 21 - ئەسىر قۇچاق ئېچىپ كەلدى. ناخشىلىرىمىزدىكى ئىلىم - پەن روھى بىزگە تېخىمۇ قىممەتلىك بولغۇسى! بىز ئەمدىكى تەرەققىياتقا نەزەر سالساق، دۇنيانىڭ پەن - تېخنىكا، تىل ۋە يېزىقتىن ئىبارەت بۇ ئۇچ تەرەپتىن ئورتاقلىشىشقا قاراپ يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈش تەس ئەمەس. ئىنگلىز تىلى ۋە لاتىن يېزىقى پۈتكۈل پەن - تېخنىكىنىڭ ئالاقە قورالى سۈپىتىدە خىزمەت قىلماقتا. كەلگۈسىدىكى يېڭى ساۋاتسىزلار دەل

مۇشۇ خىل تىل ۋە يېزىقنى بىلمەيدىغانلار ھېسابلىنىدىكەن. ئالدىنقى ئەسىردە كىشىلەر ئاي شارىدا ھاياتلىق بەرپا قىلىشنى ئويلىشىۋاتىدۇ. ئىلىم - پەننىڭ توسۇۋالغۇسىز كۈچىدىن قارىغاندا، بۇ ئارزۇمۇ ريئاللىققا ئايلىنىشى تۇرغان گەپ. بۇرۇن بىزدە «ئۇنچە - مارجان تاش ئىكەن، ئارپا - بۇغداي ئاش ئىكەن» دەيدىغان بىر ماقال بار ئىدى. بۇ بىزگە تەبىئەتتىكى تەييار مەھسۇلاتلارغا تايىنىش ھەقىقى ھاياتلىق يولى ئەمەسلىكىنى، ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىيات يولى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. بۇنىڭدىن كېيىن «ئۇنچە - مارجان تاش ئىكەن، پەن - تېخنىكا ئاش ئىكەن» دەيدىغان دەۋرلەرنىڭ يېتىپ كېلىشى تەسەۋۋۇرغا ئۇيغۇن. 21 - ئەسىر ھەقىقىي پەن - تېخنىكا ئەسىرى بولۇپ قالىدۇ. بۇ ئەسىرنىڭ گۈللىنىدىغان كەسىپلىرى ئىچىدە مۇلازىمەت خاراكتېرىدىكى ساھە ئەڭ ئالدىدا تۇرىدىكەن. دۇنيا ئىقتىسادىدا ئاساسىي سالماقنى ئىگىلىگەن يەر-ھۆدىلار ئۆزلىرىنىڭ بايلىقىنى كاللىسىدا دەپ قارايدىكەن. ئۇلار بىلىم ۋە تىل ئۆگىنىشنى تاماقتىنمۇ ئەۋزەل كۆرىدىكەن. بىز بالىلىرىمىزغا تىل ئۆگىنىشنىڭ قىممىتىنى تونۇتايلى. باشقا ئىلغار مىللەتنىڭ تىلىنى ئۆگەنمىسەك ھەقىقىي بىلىم ئىگىسى بولالمايسەن، دەپ تاپىلايلى. ھەممەيلەندە ئۆز ئانا تىلىمىزنى قەدىرلەش تۇيغۇسى بار. بىراق، باشقا خەلقلەر تىلىدا سۆزلىشىش ھەرگىزمۇ ئۆز تىلىمىزنىڭ قەدىرىنى سۇندۇرغانلىق ھېسابلانمايدۇ.

ناخشا خۇددى مۇھەببەتكە ئوخشاش. ئۇ مەڭگۈ قېرىمايدۇ. كونىرىمايدۇ. ئۇنى ھەر بىر قەلب، ھەربىر يۈرەك يېڭىلاپ تۇرىدۇ. ناخشىلىرىمىزدىكى روھ تېخىمۇ شۇنداق!

دىلبەر يۇنۇس ۋە موڭغۇل ناخشىچى تېڭگىر

دىلبەر دېگەن بۇ ئىسىم پۈتۈن ئۇيغۇرلارغىلا ئەمەس، پۈتۈن مەملىكىتىمىزگە، شۇنداقلا پۈتۈن دۇنياغا تونۇش. كىشىلەر قەزىققان هالدا ئۇنى «جۇڭگو بۇلبۇلى» دەپ تەرىپلىشىدۇ. دېمەسىمۇ، دىلبەرنىڭ فىنلاندىيە دۆلەتلىك ئوپېرا ئۆمىكىدىن ياڭرىغان جاراڭلىق هەم نازۇك، زىل ئاۋازى دۇنيانىڭ هەر قايسى جايلىرىدىكى سەنئەتخۇمار كىشىلەرنى هەيران قالدۇردى. گېرمانىيە، شۋېتسىيە ۋە شىمالىي ياۋروپادىكى كۆپلىگەن دۆلەتلەر دىلبەرنى تەكلىپ قىلىپ ئۇنىڭ ئۈچۈن ناخشا كېچىلىكلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بەردى. دىلبەر هازىرغىچە ئون نەچچە دۆلەتتە جەمئىي 100 نەچچە قېتىم مەخسۇس ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزدى. بۇنداق زور نەتىجە سەنئەت ساهەسىدە كەمدىنكەم ئۇچرايدۇ.

دىلبەر ئانا يۇرتى شىنجاڭغا كېلىپ 2000 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 24 ـ ۋە 26 ـ كۈنلىرى ئۇرۇمچى «خەلق» تىياتىرخانىسىدا يالغۇز كىشىلىك ناخشا كېچىلىكى ئۆتكۈزدى. روزا هېيت ۋە يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى دىلبەرنىڭ بۇ ناخشا كېچىلىكىنى مىليونلىغان تاماشىبىنلارغا تارقاتتى. كىشىلەر دىلبەرنىڭ ناخشا ئېيتىش ماهارىتى، ئورۇنلاش ئۇسلۇبى، ياۋروپاچە ئاهاڭلىرىدىن ئۇنىڭغا قايىل بولدى. ئۇ بۇ كېچىلىكتە جەمئىي 13 ناخشا ئورۇنلىدى. لېكىن هېچقانداق چارچىغاندەك، هارغىنلىق هېس قىلمايتتى. بۇنىڭدىن دىلبەرنىڭ ناخشا ئورۇنلاشتىكى قىيىنلىق دەرىجىلىرىدىن ئاللىقاچان هالقىپ كەتكەنلىكىنى، ناخشىلا بولىدىكەن، ئۇنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىشقا ماهىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈ-

ۋالغىلى بولىدۇ.

دىلبەر دېگەن ئىسىم ئەسلىدە پارسچە بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا مەھلىيا قىلغۇچى، كۆڭۈللەرنى ئۆزىگە تارتقۇچى دېگەن مەنىنى بېرىدۇ. سەنئەتمۇ دۇنيادا كىشى كۆڭلىنى ئۆزىگە تارتقۇچى ئاجايىپ بىر تۇر. مەيلى دۇنيانىڭ قانداق يېرىدە بولمىسۇن، سەنئەتنى سۆيمەيدىغان ئىنسان بولمايدۇ. ئەكسىچە، سەنئەت كىشىلەر-گە جەڭگىۋار روھ بېغىشلاپ، ئۇلارغا گۈزەللىك ئاتا قىلىدۇ. سەنئەت بىلەن دىلبەر ئىچكى جەھەتتە مانا شۇ دەرىجىدە يېقىنلىققا ئىگە.

ئېلىمىزدە موڭغۇل خەلقىنىڭ تېڭگىر ئىسمىلىك بىر داڭ-لىق ناخشىچىسى بار. يېقىندا ئۇنىڭ «تېڭگىر» نامىلىق ناخشا پىلاستىنكىسىدىن ئۇچى ئارقا - ئارقىدىن نەشر قىلىندى. هازىر كىشىلەر ئارىسىدا، بولۇپمۇ ئىچكىرى ئۆلكىلەردە تېڭگىرنىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلاش مودىغا ئايلاندى. جۇملىدىن مەنمۇ تېڭگىر-نىڭ ناخشىلىرىنى ياخشى كۆرگۈچىلەرنىڭ بىرسى. تېڭگىر هازىر بېيجىڭدا تۇرىدۇ. ئۇ ئۆز يۇرتىدىن — يايلاق تۇرمۇشىدىن ئايرىلغىلى 20 يىل بولغان. لېكىن، ئۇنىڭ ناخشىلىرىنى ئاڭلا-سىڭىز ناخشىلارغا ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىغا، يايلاققا بول-غان سېغىنىشىنىڭ شۇنچىلىك كۈچلۈك سىڭدۈرۈلگەنلىكىنى هېس قىلىسىز.

تېڭگىرنىڭ ناخشا ئېيتىش ئۇسلۇبى دىلبەرنىڭ ئۇسلۇبىغا ئانچە ئوخشىمايدۇ. دىلبەر ياۋروپا ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلاپ شۆهرەت قازاندى. تېڭگىر موڭغۇل ناخشىلىرىنى ئېيتىش بىلەن داڭ چىقاردى. ئۇنىڭ ناخشا ئېيتىشتىكى سۈرئىتى ئاستا، مۇڭلۇق بولۇش بىلەن بىللە كەيپىياتنى ئىپادىلىشىمۇ ئىنتايىن روشەن. سىز ئۇنىڭ خەلق ناخشىسى «يايلاق كېچىسى» (گۈزەل كۆكدالا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) نى ئېيتقاندىكى تالانتىغا قايىل بولماي قالمايسىز. دىلبەر بولسا يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشە-

چى، ئۇنىڭ ماھارىتى يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىلارنى ئورۇنلاشتا كۆپرەك گەۋدىلىنىدۇ. دىلبەرنىڭ ناخشا كېچىلىكى مەخسۇس كۆرۈنۈشىنى كۆرگەن كۆپچىلىككە مەلۇمكى، ئورۇنلانغان ناخشىلار ئىچىدە «گاسسى قىزى»، «سۆيۈملۈك ئاتا»، «ئېيتمىغىن گۈزەل» قاتارلىق يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىلار ھەقىقەتەنمۇ ياخشى ئورۇنلاندى.

دىلبەر ئۆزىنىڭ ناخشا ئېيتىش ماھارىتىنى مۇزىكا ئىنىستىتۇتلىرىدا مەخسۇس تەربىيىلىنىش بىلەن چەت ئەل سەھنىلىرىدە ناخشا ئېيتىشقا تايىنىپ يۇقىرى كۆتۈرگەن. ئۇ، 1987 - يىلى مەركىزىي مۇزىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ناخشا - مۇزىكا ئىلمى بويىچە ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. ئۇ مۇزىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقاندا، يەنى 1984 - يىلى فىنلاندىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى نۆۋەتلىك مىريام ھايلىن خەلقئارا ناخشا - مۇزىكا مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. 1987 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، تەكلىپكە بىنائەن فىنلاندىيە دۆلەتلىك ئوپېرا ئۆمىكى ئوينىغان «دۆت ۋەزىر» ناملىق ئوپېرادا باش قەھرىمانلىق رولىنى ئېلىشقا قاتناشقان. دىلبەرنىڭ فىنلاندىيىدىكى ئىككى قېتىملىق مۇۋەپپەقىيىتى ئۇنى دۇنياغا تونۇتتى. دىلبەر 1993 - يىلىدىن 1996 - يىلىغىچە گېرمانىيە بونىن دۆلەتلىك ئوپېرا ئۆمىكىنىڭ تەكلىپلىك ناخشىچىسى بولدى. 1997 - يىلى ۋە 1998 - يىلى دۇنياغا مەشھۇر يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچى بىر گىت نېلسۇن خانىم نامىدىكى كاتتا مۇكاپات — «شۆھرەتسىيە ئەك مۇنەۋۋەر ئوپېرا ئارتىسى مۇكاپاتى» غا ئېرىشتى. مانا بۇ شان - شەرەپلەر بىر تەرەپتىن دىلبەرنىڭ دۇنيا سەنئەت ساھەسىدىكى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈردى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنى تاۋلاپ ئاجايىپ تالانت ئىگىسىگە ئايلاندۇردى.

ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشى ھەققىدە مۇھاكىمە

يېزىقچىلىق دەرسى مەيلى ئۇنۇۋېرسال ئالىي مەكتەپلەردە بولسۇن ياكى پېداگوگىكا ئۇنۇۋېرسىتېتى ۋە پېداگوگىكا ئىنستىتۇتلىرىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا بولسۇن مەخسۇس ئۆتۈلىدىغان ئاساسىي كەسىپ تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ دەرس ئالىي مەكتەپنىڭ بىرىنچى ياكى ئىككىنچى يىللىقىدا ئۆتۈلىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ھاسىل قىلىنغان چۈشەنچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ كېيىنكى ئىجادىيەت پائالىيەتلىرىگە، ئىجادىيەت نەزەرىيىسى ئۆگىنىشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئوقۇغۇچىلارمۇ يېزىقچىلىق دەرسىنى ئۆگىنىش جەريانىدا قولغا كەلتۈرگەن ئاساسىي نەزەرىيىۋى بىلىملىرىگە ۋە ئەمەلىي ماھارىتىگە تايىنىپلا ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ ياكى ئەدەبىيات تەنقىداتىغا كىرىشىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا ئالىي مەكتەپ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا يولغا قويۇلىدىغان يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشى جەزمەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ياكى نەزەرىيە تەنقىقات قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشىگە تۈرتكە بولىدىغان بىر خىل بەدىئىي ماھارەت تۈرىگە ئۇشقا قارىتىلىشى لازىم. كونكرېت قىلىپ ئېيتقاندا، ئوقۇغۇچىلار يېزىقچىلىق دەرسىنى ئۆگىنىش جەريانىدا ھېچ بولمىغاندا بىرەر ژانىردا ئەمەلىي يېزىش ماھارىتى يېتىلدۇرۇشى كېرەك. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، بۇ ھال شۇ ئوقۇغۇچىلاردا يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشىنىڭ ئەھمىيىتىگە بولغان قاراشنى سۇسلاشتۇرۇپلا قالماي، يەنە كېيىنكى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېزىقچىلىق ئوقۇتۇشى دەرسىگە بولغان تونۇشى ۋە

قىزىقىشىغىمۇ زور دەرىجىدە تەسىر يەتكۈزمەي قويمايدۇ. بۇ يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشى ئەملىيىتىدە ھەرگىز سەل قاراشقا بولمايدىغان بىر مۇھىم مەسىلە.

ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق دەرسى مەزمۇن جەھەتتىن ئوتتۇرا مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكى ئوقۇتۇشىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان «نۇقتىلىق مەشق ماقالىسى يېزىش» نىڭ تەبىئىي داۋامىدۇر. ئاساسىي بىلىم جەھەتتىكى باغلىنىشچانلىقنى، ئىزچىللىقنى ساقلاش ئۈچۈن شۇنىڭدەك تېخنىمۇ چوڭقۇر، مۇكەممەل بىرەك بىلىم ئىگىلىتىش مەقسىتىدە ھازىر بىزنىڭ ئالىي مەكتەپلىرىمىزنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىدا ئوتتۇلۇۋاتقان يېزىقچىلىق دەرسى ئومۇمەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرا مەكتەپتە ئاساسىي جەھەتتىن ئۆگىنىپ بولغان بىلىملەرنى سۆزلەشتىن باشلىنىدۇ. مەسىلەن، بايان ماقالىسى، چۈشەندۈرۈش ماقالىسى، مۇھاكىمە ماقالىسى، بۇلارنىڭ يېزىلىش ئالاھىدىلىكلىرى، تەلەپ، مەقسەت قاتارلىقلار. بۇ توغرىدا سۆزلىنىدىغان نەزەرىيىۋى چۈشەنچىلەرمۇ يەنىلا ھەممە ژانىر ئۈچۈن ئورتاق بولغان ماتېرىيال پىششىقلاش، تېما، قۇرۇلمىسىنىڭ رەتلىك، ئىخچام بولۇش ـ بولماسلىقى قاتارلىقلاردۇر.

ھازىر ئوتتۇرا مەكتەپ تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىدە ئەملىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا «نۇقتىلىق يېزىقچىلىق مەشقى» سەھىپىسى ئېچىلىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ھەر بىر ژانىر، تۈرلەر بويىچە يېزىقچىلىق بىلىملىرى ھەم ئەملىيىتى خېلىلا ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلماقتا. مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئوقۇغۇچىلار تۈرلۈك ژانىر ۋە ئۇلارنىڭ يېزىلىش ئۇسۇللىرى، ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدىكى دەسلەپكى نەزەرىيىۋى بىلىملەرنى ئوتتۇرا مەكتەپتىلا ئىگىلەپ بولىدۇ. مانا بۇ ئەھۋال بىلەن سېلىشتۇرۇپ قارىغان ۋاقتىمىزدا، بىزنىڭ ھازىر ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشىمىزدىكى سۆزلىنىدىغان بەزى مەزمۇنلار تولىمۇ

ئاددىي ھەم يۇزەكىلىكى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى قانائەتلەندۈ-رەلمەيدۇ. تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، ئوقۇغۇچىلاردا «كونا خامانىنى سورۇش» تەك تۇيغۇ پەيدا قىلىپ قويىدۇ. شۇڭا، بۇ يەردىكى مۇھىم مەسىلە ئالدى بىلەن ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق ئوقۇتۇشىنى ئىسلاھ قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش، ئۇنىڭ ئوقۇتۇش مەزمۇنى، نىشانى بىلەن ئوتتۇرا مەكتەپ «نۇقتىلىق يېزىقچىلىق مەشقى» دەرسىنىڭ ماھىيەتلىك پەرقى، دەرىجىسى، ئۆزگىچە-لىكىگە كۆڭۈل بۆلۈشتۇر. بۇ ئىككى تەرەپ بىر - بىرىنى تەكرارلاش مۇناسىۋىتىدە ئەمەس، بەلكى ئالدىنقىسى كېيىنكىسى-نى تولۇقلاش، يۇقىرى كۆتۈرۈش، چوڭقۇرلاشتۇرۇش مۇناسىۋى-تىدە بولۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندا، بىز تەربىيىلىگەن ئوقۇ-غۇچىلار ئوتتۇرا مەكتەپلەردە «نۇقتىلىق يېزىقچىلىق مەشقى» دەرسىنى تېخىمۇ جانلىق، ئەھمىيەتلىك، مەزمۇنلۇق ئۆتەلەيدۇ.

ئالىي مەكتەپ يېزىقچىلىق ئوقۇتۇشى ئوقۇغۇچىلارغا بولغان ھەر قايسى ژانىرلاردىكى مەشىق خاراكتېرلىك يېزىشنى مەقسەت قىلمايدۇ. ئۇ مەزكۇر كەسىپ بىلەن ئۆزئارا ماس كېلىدىغان، ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز كەسپىدە ماھارەت، قابىلىيەتنى جارى قىل-دۇرۇشى ئۈچۈن زۆرۈر بولغان، ئەمەلىي قوللىنىشچانلىقى كۈچ-لۈك بولغان ژانىر تۈرلەردە مەخسۇس ئوقۇتۇش ۋە ئەمەلىي يېزىش ماھارىتى يېتىلدۈرۈش ئېلىپ بېرىشنى نىشان قىلىدۇ. بۇنداق ئەمەلىي قوللىنىشچانلىقى كۈچلۈك بولغان مەخسۇس ژا-نىر، يېزىقچىلىق ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈش پىداگوگىكا ئىنستى-تۇتلىرىدىكى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئېيتە-قاندا تولىمۇ زۆرۈر. ئۇلار يېزىقچىلىق نەزەرىيىسى بىلىملىرىنى مۇكەممەل ئۆگىنىش بىلەن بىرلىكتە ئۆزلىرىدە بەلگىلىك ئەدە-بىي ژانىر يېزىقچىلىقى ۋە ئەدەبىي ئوبزور يېزىقچىلىقى ماھارىتە-نى تۇرغۇزۇش لازىم. چۈنكى، بۇ خىل مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرا - باشلانغۇچ

مەكتەپلەردە ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ئەملىيىتىدە شېئىر، ھېكايە، نەسىر قاتارلىق ژانىرلارمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئوقۇغۇچىلارغا قارىتا بۇ ژانىرلاردىن ئەملي يازدۇرۇش مەشىقى ئېلىپ بېرىش تەلەپ قىلىنىش بىلەن بىللە يەنە شۇ ژانىرلاردىكى ئەسەرلەرنى باھالاتقۇزۇش، ئۇلار ئوستىدە مۇنازىرە ئېلىپ بېرىپ، باھا يازدۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇ خىل ئەملي ئېھتىياج ۋە تەلەپ بولۇپمۇ پېداگوگىكا ئىنستىتوتلىرىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشىنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېزىقچىلىققا دائىر ئومۇمىي جەھەتتىكى نەزەرىيىۋى بىلىملىرىنى، شۇنىڭدەك ئەملي يېزىقچىلىق ۋە باھالاش قابىلىيىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى تۇپ مەقسەت قىلىش كېرەكلىكىنى بەلگىلىمەكتە.

ئوقۇغۇچىلاردا يېتىلدۇرۇشكە تېگىشلىك بولغان ئەملي يېزىقچىلىق قابىلىيىتى مۇنداق ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ: بىرى، ئەدەبىي ژانىر يېزىقچىلىقى قابىلىيىتى، يەنە بىرى، ئەدەبىي تەنقىد (باھا) قابىلىيىتى.

ئەدەبىي ژانىر يېزىقچىلىقى قابىلىيىتى ئوقۇغۇچىلاردىن رېئال تۇرمۇشقا قارىتا بەلگىلىك كۆزىتىش، تەسەۋۋۇر قىلىش، يېزىش، ئەدەبىي تىل ئىشلىتىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى قابىلىيەتنىڭ يېتىلىشىگە قارىتىلغان. ئەدەبىي تەنقىد (باھا) قابىلىيىتى ئوقۇغۇچىلاردا بەلگىلىك ئوقۇش قابىلىيىتى، ئانالىز ـ تەھلىل قابىلىيىتى، خۇلاسىلاش قابىلىيىتى ۋە ئوبزور تىلى ئىشلىتىش قابىلىيىتى قاتارلىقلارنىڭ يېتىلىشىگە قارىتىلغان. ئوقۇغۇچىلاردا مانا بۇ ئىككى تەرەپلىمە قابىلىيەت يېتىلگەندە ئاندىنكى ئومۇملاشتۇرۇپ سۆزلەش پرىنسىپلىرىغا تايىنىپ يەتكىلى بولمىغان مەقسەتكە يېتىش مۇمكىن.

ئوقۇغۇچىلارنى مەخسۇس ژانىرلار بويىچە يېزىقچىلىققا يېتەكلەشتە سىنىپ ئىچىدە يېتەكلەش ۋە نەق مەيداندا يېتەكلەش

تىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك ئۇسۇل بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ. سىنىپ ئىچىدە پېتەكلەشتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەسەۋۋۇر قابىلىيە-تىنى ئۆستۈرۈش ئاساسىي نىشان قىلىنىدۇ. نەق مەيدانداپېتەك-لەش ئۇسۇلىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ شەيئىلەرنى كۆزىتىش، ماھىيەت-نى ئىگىلەش، بەدىئىي چىنلىق بىلەن تۇرمۇش چىنلىقىنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىر تەرەپ قىلىش جەھەتلەردىكى قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈش ئاساسىي نىشان قىلىنىدۇ.

دېمەك، ئوقۇغۇچىلارنى مەخسۇس ژانىرلار بويىچە يېزىقچە-لىق قىلىشقا يېتەكلەش ئۇسۇلىنى قوللانغاندا تۆۋەندىكىدەك ئۇ-نۇم ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ:

بىرىنچى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي ئىجادىيەت ئېھتىياجىغا ماسلاشقىلى بولىدۇ. ئوقۇغۇچىلاردا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبى-يات فاكۇلتېتلىرىغا قوبۇل قىلىنىش بىلەنلا ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە ئەدەبىي ئوبزورچە-لىق، ئەدەبىيات تەنقىداتى بىلەن شۇغۇللىنىشتەك ئارزۇ - قىزى-قىش شەكىللىنىدۇ. ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا ئەدە-بىي ژانىر يېزىقچىلىقىغا ئىشتىياق باغلىغان ھەم ئاز - تولا ئەدەبىي ژانىر يېزىقچىلىقى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئوقۇغۇ-چىلار ئەمدىلىكتە ئۆز ئىجادىيىتىنى، ئۆزى شۇغۇللىنىپ كەلگەن ژانىرنى تېخىمۇ يېتىلدۈرۈشكە تىرىشىش بىلەن بىرگە يەنە بەلگە-لىك دەرىجىدە ئەدەبىي ئوبزور يېزىقچىلىقى ئۈچۈن نەزەرىيىۋى ئاساس تىكلەشكە تىرىشىدۇ. باشقا ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇش جەريانىدا ئۆزلىرىدە بەلگىلىك يېزىقچىلىق قابىلىيىتىنى تەدرىجىي يېتىلدۈرۈپ بېرىش ئارزۇ-سىدا بولىدۇ. ئىنستىتۇتلارنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىن ئېلىپ ئېيتىدىغان بولساق، ھەر قېتىملىق ماقالە، نەسىر، شېئىر يې-زىش مۇسابىقىلىرىنى ئۇيۇشتۇرسا ئوقۇغۇچىلار بەس - بەس بىلەن ئىنتايىن قىزغىن قاتنىشىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ يازغان ماقا-

له، شېئىر، نەسىرلىرىدىن مەزمۇنىنىڭ ئاكتىۋاللىقىنىلا ئە-
مەس، بەدىئىي شەكلىنىڭمۇ ناھايىتى ئۆزگىچە ئىكەنلىكىنى كۆ-
رىمىز. بۇنداق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا يەنە ئاپتونوم رايون-
مىزدىكى ھەر قايسى گېزىت - ژۇرناللاردا شېئىر، نەسىر ئېلان
قىلىپ كېلىۋاتقانلىرىمۇ بار. دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە
شۇكى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپ سانىدىكىلىرى ياكى شېئىر
يېزىشنى ياكى نەسىر يېزىشنى ياكى ھېكايە يېزىشنى ۋە ياكى
ئوبزور يېزىشنى تاللىۋالغانكەن، ئۇلاردىن شېئىر يېزىشنى
«كەسىپ» قىلىۋالغان بىرەرسىدىن «سىز نەسىر يېزىڭ» دېسە-
ڭىز، ئۆزىنىڭ نەسىر يېزىقچىلىقىغا ئانچە قىزىقمايدىغانلىقىنى،
ئۇنى ياخشى يازالمايدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. بۇ ئەھۋال يېزىقچىلىق
ئوقۇتۇشىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي ئىجادىيەت ئېھتىياجى ۋە
قىزىقىشىغا سەل قارىماسلىقنى، ئەكسىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قىزى-
قىش ئېھتىياجى ۋە قابىلىيىتى بويىچە مەخسۇس ژانىردىكى يې-
زىقچىلىق ئەمەلىيىتىگە يېتەكلەشنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى
كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

بىز دائىم ئوقۇغۇچىلارنىڭ «مەملىكەت بويىچە ئالىي مەك-
تەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ لىرىك نەسىرلىرىدىن تاللانما»، «ئوتتۇ-
را مەكتەپ مەشىق ماقالىلىرىدىن تاللانما»، «ئوتتۇرا مەكتەپ
ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر ماقالىلىرىدىن تاللانما» قاتارلىق
كىتابلارنى قوللىرىدىن چۈشۈرمەي ئوقۇپ يۈرگەنلىكىنى بايقاي-
مىز. بۇ، مەلۇم مەنىدىن ئالغاندا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆز قىزىقە-
شى، ئېھتىياجى، قابىلىيىتى بويىچە مەلۇم بىر خىل ژانىر
يېزىقچىلىقىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن مەخسۇس «كەسىپ» قىلىۋېلىش-
تەك پىسخىك يۆنىلىشىنى ئاشكارىلاپ بېرىدۇ.

ئىككىنچى، ھازىرقى زامان ئىلىم - پەننىنىڭ تەرەققىياتىغا
ئەگىشىپ دەۋرىمىز بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىدىن پەقەت
ئومۇمىي جەھەتتىكى نەزەرىيىۋى بىلىملەرنى ئۆگىنىش بىلەنلا

چەكلىنىپ قالماستىن يەنە ئەمەلىي ماھارەت جەھەتتىمۇ مەخسۇس-لىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەلەپ ئەلۋەتتە تەبىئىي پەن، سانا-ئەت پەنلىرى كەسپىدە ئوقۇغۇچىلارغا ماس كېلىپ قالماستىن يەنە ئىجتىمائىي پەن جۇملىدىن ئەدەبىيات كەسپىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئۆچۈنمۇ ماس كېلىدۇ. ئەدەبىيات كەس-پىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار ئەمەلىي ئىقتىدار، ماھارەت جەھەت-تىمۇ كەسىپلىشىشكە ئېتىبار بېرىش لازىم. ئۇلار ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا يېزىقچىلىق دەرسىنى ئوقۇش جەريانىدا چوقۇم ئالدى بىلەن بىر خىل ژانىردا ئەدەبىي ئەسەر يېزىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۇرۇشى، ئاندىن ئەدەبىي ئوبزور يېزىقچىلىقى قابىلىيىتىنى يېتىلدۇرۇپ ئۆزلىرىنى مەخسۇسلىشىش يولىغا باشلىشى لازىم. ئوقۇغۇچىلار مۇشۇ ئىككى خىل قابىلىيىتىنى يېتىلدۇرگەندىلا ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ئەمەل-يىتىدە دۇچ كەلگەن ئەمەلىي مەسىلىلەرنى توغرا ھەل قىلالايدۇ ۋە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ نۇقتىلىق يېزىقچىلىق مەشىقىگە يېتەكچىلىك قىلىپ ئۇنۇم ھاسىل قىلالاي-دۇ.

يېزىقچىلىق دەرس ئوقۇتۇشى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان بەزى يولداشلار ئوقۇغۇچىلارنى مەخسۇس ژانىرلار بويىچە يېزىقچىلىققا يېتەكلەش ئۈسۇلىغا ئانچە رازى ئەمەس. ئۇلار مەخسۇس ژانىر يېزىقچىلىقى ئادەتتىكى ماقالە يېزىش پرىنسىپلىرىنى ئومۇملاش-تۇرالمايدۇ، ئەگەر ئوقۇغۇچى مەخسۇس بىرلا ژانىرغا يۈزلىنىپ قالسا ياكى بولمىسا بىر خىل ژانىردىكى يېزىقچىلىق بىلىملىرىنى ئىگىلەشكە قىزىقىپ شۇنىڭ بىلەنلا چەكلىنىپ، ئومۇمىي ماقالە يېزىش پرىنسىپلىرىغا ئەھمىيەت بەرمىسە بۇ چاغدا ئوقۇغۇچىنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى تار بولۇپ قالىدۇ، دېيىشىدۇ. ھازىرقى ئەمە-لىيەت بۇ خىل ئەندىشىنىڭ قىلچە ئىلمىي ئاساسى يوق ئىكەنلە-كىنى ئىسپاتلىماقتا. بىز ئومۇمىي يېزىقچىلىق پرىنسىپلىرى

بىلەن كونكرېت بىر ژانىر يېزىقچىلىقى پرىنسىپلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ كۆرسەتكەن بولساق، بۇ جەھەتتىكى كۆز قارىشىمىز تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدۇ. ھەر قانداق يېزىقچىلىق پرىنسىپلىرى ۋە قائىدىلىرى ھامان كونكرېت بىر خىل ژانىر يېزىقچىلىقىدا گەۋدىلەنگەن بولىدۇ. ئوقۇغۇچى بىر خىل ژانىر يېزىقچىلىقى بىلىملىرىنى پۇختا ئىگىلەش جەريانىدا بۇ ھەقتە ئەملىي يېزىش قابىلىيىتىنى يېتىلدۈرىدىكەن، ئۇ، تەبىئىيكى ئومۇمىي يېزىقچىلىق پرىنسىپلىرى بىلەنمۇ تونۇشىدۇ. بۇ يەردىكى ئاساسىي مەسىلە يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ «ئايرىمىلىق ئارقىلىق ئومۇملۇققا يېتىش، نۇقتا ئارقىلىق يېتەكلەش» تىن ئىبارەت ئوقۇتۇش ماھارىتىنىڭ كۆچلۈك ـ ئاجىز بولۇشىدا. مەسىلەن، يېزىقچىلىق دەرسىدە ئوقۇتقۇچى ھېكايە ژانىرىنىڭ قائىدىلىرى بولۇپمۇ ئۇ خىلدىكى پرىنسىپال مەسىلىلەرنى سۆزلىگەن ۋاقىتتا مۇقەررەركى تېما تاللاش، پىششىقلاش، بەدىئىي چىنلىق، مۇددىئا، قۇرۇلمىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى، تىل ئىشلىتىش، ئوبراز يارىتىش، تەسۋىر قاتارلىق نەزەرىيىۋى مەسىلىلەر ئۈستىدىمۇ سۆزلىمەي قويمايدۇ. مانا بۇ ھېكايىدىن ئىبارەت بىرلا خىل ژانىرغا تەۋە مەسىلە. ئەمما، نۆۋتىدە يەنە ئۇ ئومۇمىي يېزىقچىلىق پرىنسىپلىرىغىمۇ باپ كېلىدىغان ئورتاقلىقتۇر. دېمەك، مەلۇم بىر خىل ژانىرنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىنى سۆزلىگەن ۋاقىتىمىزدا، ئۇ ئەنە شۇنداق ئومۇمىي يېزىقچىلىق (ماقالە يېزىش) پرىنسىپلىرىغىمۇ ئورتاق بولغان نەزەرىيىۋى مەسىلىلەرگە باغلانغان بولىدۇ. لېكىن، بۇ ھادىسە «ئورتاق نەرسىلەرنىڭ تەكرارلىنىشى» دەپ قارالسا، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئىچكى مەزمۇن ئالاھىدىلىكلىرىنى چەتكە قاققانلىق بولىدۇ.

ھەر قايسى ژانىرلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆپلىگەن قائىدە ـ پرىنسىپلار ئۆزئارا ئوخشىشىپ كېتىدۇ. شۇڭا، ئوقۇغۇچىنىڭ

كونكرېت بىر خىل ژانىر يېزىقچىلىقىدا ئاساسىي ماھارەتنى يە-
تىلدۇرۇش جەريانى باشقا ژانىرلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان بەزى
نەزەرىيىۋى مەسىلىلەر چوڭقۇرلىغان، ئىلگىرىلىگەن ھالدىكى
ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش جەريانىدۇر.

ئوقۇغۇچىلارنى مەخسۇس ژانىر يېزىقچىلىقىغا يېتەكلەش —
يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتۇشنىڭ ئاساسىي ئۇنۇملۇك ئۇسۇللىرى-
دىن بىرسى قىلىنغاندا بىرىنچىدىن، ئوقۇتۇش، دەرسلىك ماتې-
رىياللىرىغا بولغان تەلەپنى يۇقىرىراق قويۇشقا توغرا كېلىدۇ.
بۇنىڭدا ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان مەخسۇس ژانىر ۋە تۈر، تېمىلار
بويىچە يېڭى يېزىقچىلىق ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى بارلىققا كەل-
تۈرۈش مۇھىم. ھازىرقى ئەمەلىيەتتىن ئېلىپ ئېيتساق ئۆز
تىلىمىزدا نەشر قىلىنغان يېزىقچىلىققا دائىر ماتېرىياللار ئون
نەچچە پارچىغا يېتىپ باردى. ئەمما، بۇ ماتېرىياللارنىڭ كونكې-
رېت يېزىقچىلىققا نىسبەتەن ئەمەلىي ئىشلىتىلىش، ئۇنۇم بېرىش
قىممىتى ئىنتايىن چەكلىك بولماقتا. بەزى يېزىقچىلىق ماتې-
رىياللىرى كونا ئەدەبىيات نەزەرىيىسىدىكى ئاساسىي بىلىملەرنى
يىغىنچاقلاپ، بەزى پۈچەك مىساللار بىلەن بىرلەشتۈرۈپلا قويې-
دۇ. كونكرېت بىر ژانىرغا خاس بولغان ئالاھىدە مەسىلىلەر
نۇقتىلىق يورۇتۇپ بېرىلمەيدۇ. يەنە بەزى ماتېرىياللاردا كونكې-
رېت ژانىر يېزىقچىلىقىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى كۆپ
سۆزلەنسىمۇ، قانداق يېزىش مەسىلىسى ۋە شۇ خىل ئالاھىدىلىكې-
لەرنىڭ ئەمەلىي ئىجادىيەتتىكى كونكرېت باسقۇچ — ئىپادىلىرى
ھەققىدە ئاز سۆزلىنىدۇ. ئىلگىرى ئۆتكەن ئاتاقلىق شائىر،
يازغۇچىلارنىڭ ئېرىشكەن ئىجادىيەت تەجرىبىلىرى كۆپ سۆزلە-
نىدۇ - يۇ، ئەمما بۇ تەجرىبىلەرنىڭ نەزەرىيىۋىلەشكەن، سىس-
تېمىلاشقان خۇلاسىسى ئاز سۆزلىنىدۇ. ئەدىبلەرنىڭ يېزىقچىلىق
ئەمەلىيىتىدە كونكرېت مەسىلىلەرنى قانداق ھەل قىلغانلىقى ھەق-
قىدە سۆزلىنىدىغان مەزمۇن يوق دېيەرلىك. بۇ ئەھۋاللار يېزىق-

چىلىق دەرسى ئوقۇتۇشى ئۇچۇن دەرسلىك قىلىنغان ماتېرىيال-لارنىڭ رولىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەزگۈ، ئىدراكىنى قوزغاشقا تايىنىپ جارى قىلدۇرۇشقا پاسسىپ تەسىر كۆرسەتمەكتە. بۇنداق ئەھۋالدا ئوقۇغۇچىلاردا ئوتتۇرا مەكتەپ تىل - ئەدەبىيات دەرس-لىكىدە ئۆگەنگەن بىلىملەرنىڭ ھالقىغان ھالدا بۇرۇلۇش خاراك-تېرلىك نەزەرىيۋى ھەم ئەمەلىي تەربىيىلىنىش ئېلىپ بېرىش تېخىمۇ قىيىنلىشىپ، بۇ، يېزىقچىلىق دەرسى ئاقتۇرالمايدىغان مۇشكۇل ۋەزىپە بولۇپ قالماقتا. ئىككىنچىدىن، يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتقۇچىسى قوش تەرەپلىمە ماھارەتكە ئىگە بولۇشى لازىم. يېزىقچىلىق دەرسى ئوقۇتقۇچىسىدا بىر تەرەپتىن، ئوقۇ-غۇچىلارنى پىلانلىق يېتەكلەش ماھارىتى بولۇشى كېرەك. ئوقۇت-قۇچى ئوقۇغۇچىنىڭ تىل ئىشلىتىش قابىلىيىتى، قىزىقىشى، ئىجادىيەت ئىقتىدارى ھەققىدە پىششىق تونۇشۇش ئېلىپ بارغا-نىن كېيىن، تىل ئىشلىتىش قابىلىيىتى تۆۋەن ئوقۇغۇچىلارنى كۆپ ئوقۇش، كۆپ پىكىر قىلىش، كۆپ يېزىپ بېرىشكە دەۋەت قىلىشى لازىم. يەنە بىر تەرەپتىن، ئوقۇتقۇچىدا مەلۇم دەرىجىدە يېزىقچىلىق ئەمەلىيىتى بولۇشى لازىم. ئوقۇتقۇچى دەرس سۆز-لەش جەريانىدا بەزى نەزەرىيۋى مەسىلىلەرنى ئۆزىنىڭ يېزىقچى-لىق ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ سۆزلىسە، بۇ چاغدا ئوقۇ-غۇچىلارنىڭ يېزىقچىلىق ئەمەلىيىتىدىن ئىبارەت بۇ «سىرلىق دۇنيا» غا بولغان چۇشەنچىسى، بىلىشى تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدۇ، ئاشىدۇ.

يۇقىرىقىلار ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى كەڭ ئوقۇغۇچىلار، ئوقۇتقۇچىلار بىلەن پىكىرلىشىش نەتىجىسىدە ھېس قىلغانلە-رىم. مەقسەت كەڭ كەسىپداشلارنى بۇ جەھەتتىكى مەسىلىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈشكە دەۋەت قىلىشتىن ئىبارەت.

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ئۆلچىمى ۋە تۈرلىرى توغرىسىدا

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆزلەرنىڭ مەلۇم بىر قىسمى ئاھاڭداش سۆز بولۇپ، بۇ سۆزلەر تىلىمىزدا ئۇنۇملۇك رول ئويناپ كەلمەكتە.

ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ مەنىسى بىر - بىرىگە تامامەن ئوخشىمايدۇ ياكى ئۇلارنىڭ مەنىسى ئوتتۇرىسىدا مۇناسىۋەت بولمايدۇ. بۇنداق سۆزلەر مەيلى جۈملىدە بولسۇن ياكى ئادەتتىكى ئېغىز ئىپادىسىدە بولسۇن، ئۆز ئالدىغا ئايرىم - ئايرىم مۇستەقىل مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ.

ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل مەنىلەرنى ئىپادىلىشىدە كونكرېتلىق ئاساسلىق رول ئويناپيدۇ.

ئاھاڭداش سۆزلەر تۈرمۇشتىكى تىل ۋە كۆندىلىك ئالاقە ئېھتىياجلىرىدا كۆپ قوللىنىلا قالماستىن، ئەدەبىياتتىمۇ، جۈملىدىن شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىمۇ كۆپ قوللىنىلىدۇ. شائىرلىرىمىز بۇ ئارقىلىق ئۆز شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈرىدۇ.

مەسىلەن:

قولۇڭدىن كەلگىنىچە چىقار ياخشى ئات،
ياخشىلىق قىل بالام، يامانلىقنى ئات.
ئەل بىلەن بىللە بول، توپتىن ئايرىلما،
يالغۇز يۈرسە چاڭ چىقىرالماس ياخشى ئات.

«ئات» سۆزى بۇ يەردە بىرىنچى مىسرادا «نام، ئاتاق» مەناسىدا، ئىككىنچى مىسرادا «تاشلا» مەنىسىدە، تۆتىنچى مىسرادا «ھايۋان (ئات)» مەنىسىدە كەلگەن. «ئات» سۆزىنىڭ بۇ يەردە يېزىلىشى ۋە ئېيتىلىشى ئوخشاش، ئەمما ئاڭلاتقان مەنىسى ھەر بىر كونتېكستتا باشقا - باشقا بولىۋاتىدۇ.
يەنە مەسىلەن:

يوق قىيان كەلگەندە ئۆرۈلمەيدىغان تىك يار، بالام،
سەن گويىاكى سەل بولۇپ، ئۆتكەل - توساقنى يار، بالام.
بولسا يار خالىس نىيەت، مەردانلىق خىسلەت ساڭا،
باغرىنى ئاچقاي قەلەمقاش ئاھۇ كۆزلۈك يار، بالام.

بۇ يەردىمۇ بىرىنچى مىسرادىكى «يار» سۆزى ئىسىم بولۇپ «قىيا» مەنىسىدە، ئىككىنچى مىسرادىكى «يار» سۆزى پېئىل بولۇپ «يېرىش» مەنىسىدە، ئۈچىنچى مىسرادىكى «يار» سۆزى ئىسىم بولۇپ «ھەمراھ» مەنىسىدە، تۆتىنچى مىسرادىكى «يار» ئىسىم بولۇپ «دوست» مەنىسىدە كەلگەن.
ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ھازىر بىرلىككە كەلگەن تەبىر ئۆلچەمى مۇنداق: يېزىلىشى ۋە ئېيتىلىشى (تەلەپپۇز قىلىنىشى) بىر خىل بولۇپ، ئاڭلاتقان مەنىسى باشقا - باشقا بولغان سۆزلەر ئاھاڭداش سۆزلەر، دەپ ئاتىلىدۇ.
بۇ تەبىر ئۆلچەمىدىن شۇنى ئېنىق كۆرۈۋېلىش مۇمكىنكى، ئاھاڭداش سۆزلەر دائىرىسىگە كىرىدىغان سۆزلەر بىرىنچىدىن، يېزىلىشى ھەم ئېيتىلىشى جەھەتتىن ئوخشاش بولۇشى، ئىككىنچىدىن، ئاڭلاتقان مەنىسى جەھەتتىن باشقا - باشقا بولۇشتەك تۈپ ئىككى شەرتنى ھازىرلىغان بولۇشى كېرەك. بەزى ماتېرىياللاردا «ئېيتىلىشى ئوخشايدىغان، مەنىسى ئوخشىمايدىغان سۆزلەر» دېگەن تەبىر بىلەن، يەنە بەزى ماتېرىياللاردا بولسا

«شەكلى بىر خىل، مەنىسى ھەر خىل بولۇش» دېگەن تەبىر بىلەن ئاتىلىۋاتىدۇ. بۇ يەردە بىزنىڭ تەشەببۇس قىلىدىغىنىمىز ھەم ئېيتىلىشى، ھەم يېزىلىشى جەھەتتىن ئوخشاش بولۇش» دېگەننى ئۆلچەم قىلىدۇ.

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلە شۇكى، بىز سۆزلەرنىڭ يېزىلىشى ھەم ئېيتىلىشى (تەلەپپۇز قىلىنىشى) ئوخشاش دېگەن ۋاقتىمىزدا، سۆزلەرنىڭ سۆز تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار قوشۇلمىغان ھالەتتىكى شەكلىنى پەرقلەندۈرۈشكە سەل قارىماسلىق لازىم. ئۇنداق بولمايدىكەن ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرىپ قالىدىغان خاتا چۈشەنچە كېلىپ چىقىدۇ. بىز تۆۋەندە مۇنداق بىر مىسالنى كۆرۈپ باقايلى:

يۈرەك قەلبىڭگە بەخش ئەتتىم باھاردىرلىق قېنى ئوغلۇم،
تېڭىپ يەلكەڭگە شانلىق يۈك سەپەرگە يۈر قېنى ئوغلۇم.
بىنا ئەيلە ھالال ئەجرىڭ بىلەن چۆللەردە باغ گۈلشەن،
بېرەلمەس زەررىچە لەززەت بىراۋنىڭ بال ـ قېنى ئوغلۇم.

مانا بۇ شېئىردىكى «قېنى» شەكلىدىكى سۆزلەر ئۇچ ئورۇندا كېلىپ بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئۇچ خىل مەنىنى ئىپادىلىگەن. قارىماققا بۇ ئۇچ سۆز شەكىل ھەم تەلەپپۇز جەھەتتىن تامامەن ئوخشاش بولۇپ كۆرۈنىدۇ ھەم ئاھاڭداش سۆزلەردەك كۆرۈنىدۇ. ئەمما، بىز تازا دىققەت قىلىپ قارىساق بۇ ئۇچ سۆزنىڭ ئاھاڭداش سۆزلەر دائىرىسىگە كىرمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىۋالىمىز. چۈنكى، بىز يۇقىرىدا ئاھاڭداش سۆزلەرنى كۆزەتكەندە، ئۇلارنىڭ تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار ئۇلانمىغان ھالدىكى شەكلىگە دىققەت قىلىش كېرەك دېگەنىدۇق. بۇ شېئىردىكى «قېنى» شەكلىدىكى سۆزلەر ئۇچ ئورۇندا كۆرۈلگەن ۋە ئۇچىلىسى

ئوخشىمىغان ئۇچ خىل مەنە ئىپادىلىگەن بولسىمۇ، بىرىنچى مىسرادىكى «قېنى» سۆزى ئەسلىي «قان ـ تەر» مەنىسىدىكى «قان» سۆزى بولۇپ، ئۇنىڭغا 3 ـ شەخس قوشۇمچىسى «ئى» قوشۇلۇشى نەتىجىسىدە تەركىبىدىكى «ئا» تاۋۇشى «ئى» غا ئاجىزلىشىپ «قېنى» شەكلىگە كەلگەن. ئىككىنچى مىسرادىكى «قېنى» سۆزى بولسا، بىرەر ئىشقا بىراۋنى ئۇندەش مەنىسىدە كەلگەن سوراق ئالماش بولۇپ، ئۇ ھېچقانداق قوشۇمچە بىلەن تۇرلەنمىگەن. تۆتىنچى مىسرادىكى «قېنى» سۆزى بولسا «قەنت ـ گېزەك» تىكى «قەنت» سۆزى بولۇپ، ئۇ ئۇچىنچى شەخس قوشۇمچىسى «ئى» نىڭ قوشۇلۇشى بىلەن تەركىبىدىكى «ئە» تاۋۇشىنىڭ «ئې» غا ئاجىزلىشىشى نەتىجىسىدە «قېنى» شەكلىگە كەلگەن. دېمەك، «قېنى» دىن ئىبارەت بۇ ئۇچ سۆزنىڭ ئەسلىي شەكىللىرى «قان، قېنى، قەنت» دىن ئىبارەت بولغان شەكلى ھەم تەلەپپۇزى (ئېيتىلىشى) بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئۇچ سۆز بولۇپ، بۇ سۆزلەر ھەرگىزمۇ ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرمەيدۇ. بۇ يەردە پەقەت شېئىرنىڭ قافىيە ئېھتىياجى ئۈچۈنلا ئىشلىتىلگەن.

شۇنىڭغا ئوخشاش «بارماق» دېگەن سۆزنى ئالساق، «بەش بارماق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان «بارماق» سۆزى بولسا ئىسىم بولۇپ، ئۇ تۈپ سۆزدۇر. ئەمدى «بازارغا بارماق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈپ كېلىدىغان «بارماق» سۆزى بولسا ھەرىكەتنام بولۇپ، ئۇ «بار» غا «ماق» تىن ئىبارەت تۈرلىگۈچى قوشۇمچىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ھاسىل بولغان سۆزدۇر. بۇ يەردىمۇ بۇ ئىككى «بارماق» سۆزى گەرچە ئاھاڭداش بولسىمۇ، ئاھاڭداش سۆز تەركىبىگە كىرمەيدۇ. چۈنكى بىرسى تۈپ سۆز، بىرسى ياسالما سۆزدۇر.

دېمەك، سۆزلەر ئاھاڭداش بولۇش ئۈچۈن بىردىنبىر ئالدىنقى شەرت ئۇلار تۈرلۈك تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار بىلەن تۈرلەنمە-

گەن تۇپ ھالەتتە بولۇشى كېرەك.

ياسالما سۆز بىلەن ياسالما سۆزلەر ئۆزئارا ئوخشاپ قالسا، بۇلار ئاھاڭداش سۆزلەر ھېسابلىنامدۇ - يوق؟ دېگەن مەسىلىگە كەلسەك، مېنىڭ قارىشىم مۇنداق:

ئالدى بىلەن بۇ سۆزلەرنىڭ ئەسلىي مەنىسى ساقلانغان تۇپ ھالىتىنى ئايرىۋېلىش كېرەك. ئەگەر تۇپ ھالەتلىرى ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرمىسە، ئۇنداقتا، بۇ سۆزلەرنىڭ گراماماتىكىلىق شەكلىنىڭ ئوخشاپ قېلىشىنى ئۆلچەم قىلىشقا بولمايدۇ. بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغان بازارغا بارماق مەنىسىدىكى «بارماق» سۆزى تۇپ ئىسىم ھېسابلىنىدىغان بەش بارماق مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «بارماق» سۆزىگە پەقەت گراماماتىكىلىق شەكلى جەھەتتىنلا ئوخشاپ قالغان. شۇڭا، بىز بۇ ئىككى سۆزنى ئاھاڭداش سۆز دېيەلمەيمىز.

يەنە بىر مىسال ئېلىپ باقايلى:

«بېرىپ» دېگەن شەكلىدىكى ئىككى سۆزنى ئالساق، بىرىسى، «بارماق، بېرىش - كېلىش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «بېرىپ» سۆزى. يەنە بىرسى، «بەرمەك، بېرىپ تۇرماق» مەنىسىدىكى «بېرىپ» سۆزىدۇر. قارىماققا بۇ ئىككى سۆز شەكىل ۋە ئېيتىلىشى جەھەتتىن ئوپمۇئوخشاش كۆرۈنىدۇ. لېكىن، بۇ ئىككى سۆز ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرمەيدۇ. بۇ يەردە ئاساسلىق رول ئوينايدىغىنى سۆزلەرنىڭ ئەسلىي تۇپ شەكلىنىڭ ئاھاڭداش بولماسلىقىدۇر. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، بىرىنچى خىل «بېرىپ» سۆزى ئەسلىدە «بار» سۆزى بولۇپ، ئۇنىڭغا «ئىپ» قوشۇمچىسى قوشۇلغاندا تەركىبىدىكى «ا» تاۋۇشى «ئى» تاۋۇشىغا ئاجىزلاشقان. ئىككىنچى خىل «بېرىپ» سۆزى بولسا ئەسلىدە «بەر» سۆزى بولۇپ، ئۇنىڭغا «ئىپ» قوشۇمچىسى قوشۇلغاندا تەركىبىدىكى «ئە» تاۋۇشى «ئى» غا ئاجىزلاشقان. دېمەك، ئەسلىي تۇپ شەكىللىرى بولغان «بار» ۋە «بەر»

سۆزلىرى ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرمىگەچكە، ئۇلارنىڭ تۇرلۇك قوشۇمچىلار قوشۇلۇپ، ياسالغاندىن كېيىنكى گراماتىكىلىق شەكىللىرىنىڭ مەيلى قانچىلىك دەرىجىدە ئوخشاپ قېلىشىدىن قەتئىينەزەر ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرمەيدۇ.

يولداش ئابدۇسالام ئابباس تۇزگەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاھاڭداش سۆزلەر لۇغىتى» ناملىق كىتاب يۇقىرىقىدەك گراماتىكىلىق شەكىللىرى ئوخشاپ قالغان سۆزلەرنى ئۇلارنىڭ ئەسلىي تۈپ ھالەتلىرى بىلەن ھېسابلاشماي ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرگۈزۈۋەتكەنلىكى سىرتىدا يەنە «بالا»، «ئاتا»، «ئاچا»، «ياماش»، «تاماق» دېگەندەك بىر قاتار سۆزلەرنىمۇ ئاھاڭداش سۆزلەر قاتارىغا كىرگۈزۈۋەتكەن.

بىزنىڭچە، بۇ خىل سۆزلەر ئاھاڭداش سۆزلەر ئەمەس، شەكىلداش سۆزلەر قاتارىغا كىرىدۇ.

ئاھاڭداش سۆزلەر بىلەن شەكىلداش سۆزلەر يېزىلىش شەكلى ئوخشاش بولۇش، ئەمما ئىپادىلەيدىغان مەنىسى ئوخشىماسلىقىتەك ئورتاقلىققا ئىگە. ئاھاڭداش سۆزلەردە ئېيتىلىشىمۇ (تەلەپپۇز قىلىنىشىمۇ) ئوخشاش بولۇشى كېرەك. شەكىلداش سۆزلەردە ئېيتىلىشى ئوخشاش بولمايدۇ. شەكىلداش سۆزلەردە سوزۇق تاۋۇشلار ئۇزۇن ياكى قىسقا، ئۇرغۇلۇق ياكى ئۇرغۇسىز تەلەپپۇز قىلىنىش ئارقىلىق مەنە پەرقلەندۈرۈلىدۇ.

بىز مۇشۇ ئېنىقلىما بويىچە يۇقىرىقى سۆزلەرنى تەكشۈرسەك، «بالا» سۆزى بىرىنچى بوغۇمنىڭ ئۇزۇن، ئاخىرقى بوغۇمنىڭ قىسقا تەلەپپۇز قىلىنىشى بىلەن پەرزەنت مەنىسىنى بىلدۈردىغان «بالا» سۆزى بولۇپ كەلسە، بىرىنچى بوغۇمنىڭ قىسقا، ئاخىرقى بوغۇمنىڭ ئۇزۇن تەلەپپۇز قىلىنىشى بىلەن ئاپەت مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «بالا» سۆزى بولۇپ كېلىدۇ.

يۇقىرىقىغا ئوخشاش دادا مەنىسىدىكى «ئاتا» سۆزى بىلەن ئىنئام قىلىش مەنىسىدىكى «ئاتا» سۆزىنى ئالساق؛ ھەدە مەنىسى

سىدىكى «ئاچا» سۆزى بىلەن دەرەخنىڭ ئاچىسى مەنىسىدىكى «ئاچا» سۆزىنى ئالساق؛ چاپان ياماش مەنىسىدىكى «ياماش» سۆزى بىلەن تاققا يامىشىش مەنىسىدىكى «ياماش» سۆزىنى ئالساق، تاماق يېمەك مەنىسىدىكى «تاماق» سۆزى بىلەن ئېتىزغا تاماق سال مەنىسىدىكى «تاماق» سۆزىنى ئالساق، مانا بۇ سۆزلەر يېزىلىشى ئوخشاش بولغان بىلەن نۇتۇق ئېقىمىدا ئېيتىلىشى ئوخشاش ئەمەس. بۇ سۆزلەر بىرىنچى بوغۇمى بىلەن ئاخىرقى بوغۇملىرىنىڭ ئۇزۇن ياكى قىسقا ئېيتىلىشى (تەلەپپۇز قىلىنىشى) بىلەن مەنە پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدۇ.

مېنىڭچە، «هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئاھاڭداش سۆزلەر لۇغىتى» گە كىرگۈزۈلۈپ قالغان ئەسلىي ئاھاڭداش بولمىغان سۆزلەر مۇنداق ئىككى تۈرلۈك:

بىرىنچىسى: ئەسلىي تۈپ هالىتى ئوخشىمايدىغان، لېكىن ياسالغان ياكى تۈرلەنگەندىن كېيىنكى گرامماتىكىلىق شەكىللىرى بىر - بىرىگە ئوخشاپ قالغان سۆزلەر.

مەسىلەن: بېرىپ (ئەسلىي بار، بارماق+ئىپ)

بېرىپ (ئەسلى بەر، بەرمەك+ئىپ)

ئىككىنچىسى: ياسالما سۆزلەر بىلەن تۈپ سۆزلەرنىڭ ئوخشاپ قالغانلىرى.

مەسىلەن: بارماق (بار+ماق) ياسالما سۆز (هەربىرىنام)

ئېتىزغا بارماق

مەكتەپكە بارماق

بارماق (ئىسىم) تۈپ سۆز

بەش بارماق

ئاھاڭداش سۆزلەر بىلەن كۆپ مەنىلىك سۆزلەرمۇ بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. كۆپ مەنىلىك سۆزلەر بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر نەچچە، هەتتا بىر نەچچە ئون مەنە تۈرلىرىنى ئىپادىلىشى مۇمكىن. ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ئاڭلانغان

مەنىلىرى بولسا بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتسىز بولىدۇ.

مەسىلەن: «قانات» دېگەن كۆپ مەنىلىك سۆزنى ئالساق، بۇ سۆزنىڭ قۇشنىڭ قانىتى، ئىشىكنىڭ قانىتى، قانات ئاستىغا ئالماق، قانات يايدۇرماق... دېگەندەك بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتلىك كۆپ مەنىلىرى بار.

ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ ئاڭلانقان مەنىسى بولسا بىر - بىرىگە مۇناسىۋەتسىز بولىدۇ. مەسىلەن:

«قات» سۆزىنىڭ مەنىلىرى:

بىر قات كىيىم؛

يوتقاننىڭ قېتى؛

دەريانىڭ ئۇ قېتى؛

«ئوت» سۆزىنىڭ مەنىلىرى:

ئوت (ئىسىم) — ئوت - چۆپ؛

ئوت (ئىسىم) — ئوچاقتىكى ئوت؛

بىز يۇقىرىدا ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ تەبىر ئۆلچىمى ۋە ئۇنى پەرقلەندۈرۈش جەريانلىرى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتتۇق. ئەمدى تۆۋەندە ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ تۈرلىرى ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى.

تىلىمىزدىكى ئاھاڭداش سۆزلەر بەزىلىرى بىرلا سۆز تۈركۈمىگە مەنسۇپ بولسا، يەنە بىر قىسمىلىرى ئەينى بىر ۋاقىتتا بىر قانچە سۆز تۈركۈمىگە مەنسۇپ بولىدۇ. بىز تىلىمىزدىكى ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ مۇشۇ خىل ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئۇلارنى تار مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر (ياكى ئوخشاش تۈركۈملۈك ئاھاڭداشلار) ۋە كەڭ مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر (ئوخشىمايدىغان تۈركۈملۈك ئاھاڭداشلار) دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىيمىز.

1. تار مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر

مەلۇم بىرلا سۆز تۈركۈمىگە مەنسۇپ بولغان ئاھاڭداش سۆزلەر تار مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر دېيىلىدۇ.

مەسىلەن:

سىر (ئىسىم، بويۇق)

سىر (ئىسىم، ئىچكى تۈيغۇ)

قاش (ئىسىم، ئادەمنىڭ قېشى)

قاش (ئىسىم، ئۆستەڭنىڭ گىرۋىكى)

تىل (ئىسىم، ئادەمنىڭ تىلى)

تىل (ئىسىم، ئالاقە قورالى)

2. كەڭ مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر

ئەينى بىر ۋاقىتتتا بىر قانچە سۆز تۇركۈمىگە مەنسۇپ بولغان ئاھاڭداش سۆزلەر كەڭ مەنىلىك ئاھاڭداش سۆزلەر دېيىلىدۇ. مەسىلەن:

يۇز (ئىسىم، چىراي، دىدار)

يۈز (سان، 100)

پاك (ئىسىم، گاس)

پاك (تەقلىد سۆز، ئاۋاز)

ياش (ئىسىم، ئالتە ياش)

ياش (سۇيۇقت، ياش يىگىت)

ئاھاڭداش سۆزلەر تۈزۈلۈش جەھەتتىن بىر - بىرىگە ئوخشىمىغاچقا يەنى ئۇلار تەركىبىدىكى مورفېمالارنىڭ بىر ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق بولۇشىغا قاراپ تۈپ ئاھاڭداش سۆزلەر ۋە ياسالما ئاھاڭداش سۆزلەر دەپ ئىككى تۈرگە بۆلىنىز.

1. تۈپ ئاھاڭداش سۆزلەر

بىرلا مورفېمىدىن تۈزۈلگەن ئاھاڭداش سۆزلەر تۈپ ئاھاڭداش سۆزلەر، دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

قىس (كەمچىل، يېتەرسىز)

قىس (قىسماق، سىقماق)

كۆك (رەڭ، كۆك رەڭ)

كۆك (ئۆسۈملۈك كۆكى)

2. ياسالما ئاھاڭداش سۆزلەر

ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق مورفېمىدىن تۈزۈلگەن ئاھاڭداش سۆزلەر، ياسالما ئاھاڭداش سۆزلەر دەپ ئاتىلىدۇ.

مەسىلەن:

سىرلىق (سىرلىق قاچا، رەڭ مەنىسىدە)

سىرلىق (سىرلىق ۋەقە)

ئايلىق (ئايلىق ژۇرنال)

ئايلىق (ئايلىق تارقاتماق)

ئومۇملاشتۇرغاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكى شۇ يەردىكى، ئۇلارنىڭ يېزىلىش شەكلى، شۇنىڭدەك ئېيتىلىشى ئوخشاش بولسىمۇ، ئەمما ئاڭلانغان مەنىلىرى ھەر - ھېرىگە ئوخشىمايدۇ.

تىلىمىزدىكى ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ پەيدا بولۇش يوللىرى ناھايىتى كۆپ. بەزىدە يېڭى سۆزلەرنى ياساش نەتىجىسىدە پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. بەزىدە چەت تىللاردىن سۆز قوبۇل قىلىش نەتىجىسىدە پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. يەنە بەزىدە سۆزلەردە فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش يۈز بېرىش نەتىجىسىدە پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

ئاھاڭداش سۆزلەرنىڭ تەبىر ئۆلچىمى ۋە ئاھاڭداش سۆزلەرنى پەرقلەندۈرۈش، تۈرلەرگە بۆلۈش ئىنتايىن مۇھىم تېما. بۇ تېمىنى ياخشى تەتقىق قىلىش ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

شائىرنىڭ قەلبى شائىرنىڭ قەلبىدۇر

مۇھەممەتجان راشىدىنىڭ 60 ياشقا كىرگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن

بۇگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە خەلقىمىزنىڭ ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولۇپ، قەلبلەر تۆرىدىن ئورۇن ئالغان شائىرىمىز مۇھەممەتجان راشىدىن ئۆزىنىڭ ئىجادىي ھاياتىدا خەلقپەرۋەرلىك ۋە يۇرت سۆيگۈسىنى باش تېما قىلىپ، خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى كۈيلىدى. ئاكتىۋال تېمىلار ئارقىلىق خەلقىمىزگە ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بېغىشلىدى. نامۇۋاپىق ئىللەتلەرنى قامچىلىدى.

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، مۇھەممەتجان راشىدىن مۇشۇ دەۋرلەرنىڭ ئاۋانگارت شائىرى. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى كىتابخانىلار ئارىسىدا ئۆزىگە خاس ئالاھىدە تەسىرچانلىققا ئىگە بولۇپ، ئۆز ئالدىغا بىر يول — بىر ئۇسلۇب يارىتقان ئىجادىيەت ھېسابلىنىدۇ. خۇددى ئوتتۇرا ئەسىر ياۋروپا ئەدەبىياتىدا شېكسپىرلىشىش، شېللىرلىشىش قاتارلىق ئەدەبىيات ھادىسىلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ باشقا ئىجادىيەتچىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالغاندەك، ھازىر شېئىرىيىتىمىزدە مەيلى مەزمۇن، مەيلى شەكىل جەھەتتىن بولسۇن، مۇھەممەتجان راشىدىن شېئىرلىرىغا يانداشىش ھادىسىسى شەكىللىنىپ ئومۇمىي ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا كۆرۈنەرلىك رول ئوينىماقتا.

شائىر مۇھەممەتجان راشىدىنىڭ تۇنجى ئىجادىيىتى 1958 - يىلى «ئىلى گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئىلى دەريا-سى» ناملىق شېئىردىن باشلانغان. شائىر بۇ چاغدا 18 ياشتا ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، شائىر ئىجادىيەت بىلەن ئوتتەك قىز-

غىنلىق ئىچىدە شۇغۇللىنىۋاتقاندا مۇدھىش «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، 20 يىلچە ئىجادىيەتتىن مەھرۇم قىلىندى. پەقەت ئىسلاھات بىلەن تەڭ قايتىدىن نىجاتلىققا ئېرىشىپ قولىغا قەلەم ئالدى. ئۇ شۇندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بىۋاستە كەچۈرمىشلىرىگە باغلانغان چوڭقۇر پىكىرلىك شېئىرلىرى بىلەن ئىجادىيەت ئىشلىرىغا قايتىدىن كىرىشتى. شائىر ھازىرغىچە 1000 پارچىدىن كۆپرەك شېئىر يېزىپ كىتابخانلارغا تەقدىم قىلدى. «كاككۇك گۈلى» قاتارلىق تۆت شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇردى.

1

بىز شائىر مۇھەممەتجان راشىدىنىڭ شېئىرلىرىغا نەزەر سالساق ئىپادىلىگەن تېمىلىرىنىڭ ئىنتايىن كەڭلىكىنى، مەزمۇنىنىڭ تولىمۇ چوڭقۇرلىقىنى ھېس قىلماي تۇرالمايمىز. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا خەلقىمىزنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولغان دېھقانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەجىر - مېھنىتى مەدھىيىلەنگەن مىسرالار كۆپ:

دان سېنىڭ ھىممىتىڭ، نان سېنىڭ تۆھپەڭ،
دېھقانىم، قەلبىڭنىڭ سۈرىتى ھەر نان.
دالىلار تەقدىرى قولۇڭدا گۈلزار،
دىللاردا يەنە بىر نامىڭ قەھرىمان.
.....
قولۇڭدىن نان يەيمەن، قولۇڭدىن ھەر كۈن،
كۆكەرگەن مايسا مەن سەن بەرگەن سۈدا.
گەر بىراۋ قىلسىمۇ ئېنىڭدىن مەھرۇم،
ئىشەنگىن، ئىشقىڭدىن قىلالماس جۇدا!
— «دېھقانغا» دىن

شائىرنىڭ بۇ مىسرالىرىدىن بىز يەنە خەلقپەرۋەرلىكىنىڭ يارقىن سىماسىنىمۇ كۆرىمىز. شائىر بۇ يەردە ئۆزىنى خەلقى بىلەن تەقدىرداش ئورۇنغا قويۇپ ئىپادىلەۋاتىدۇ. خەلقىنى ئۆزىگە سائادەت بېغىشلىغۇچى ئۇلۇغ مەدەتكار سۈپىتىدە مەدھىيىلەۋاتىدۇ.

شائىر يەنە ئۆزىنى خەلقتىن ئايرىلغان ھالدا قىياس قىلىشىنىڭ مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى، خەلقتىن ئايرىلىپ قالغان كۈنىنىڭ جاھالەت ئىچىدە ئۆتىدىغانلىقىنى، خەلقتىن ئۆزىنى ئايرىشقا ئۇرۇنغانلارنى ئۆزىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى دەپ قاراپ ئۇلارغا نەپرەت ياغدۇرىدىغانلىقىنى:

سېنىڭدىن بەزگەندە بايلىق توختىماس،
سېنىڭدىن ئايرىلغان قەلب جاراھەت.
شۇ ماڭا دۈشمەندۇر، كىمكى قەلبىمنى،
ئۆزۈڭدىن ئۆزگىگە قىلسا دالالەت.

«ئۆزۈڭ تاج، ئۆزۈڭ خەزىنەم» دىن

دېگەن مىسرالاردا يارقىن گەۋدىلەندۇرگەن. كلاسسىك شائىرىمىز ئەلىشىر نەۋائى 15 ـ ئەسىردە «ئەلگە كەلسە بىر جاپا مىڭ قەتلە پەرياد ئەيلابان، ماڭا كەلسە مىڭ جاپا بىر قەتلە پەرياد ئەيلابان» دېگەن مىسرالىرىدا ئۆزىنىڭ خەلقپەرۋەرلىك روھىنى يۈكسەك دەرىجىدە ئىپادىلىگەنىدى. شائىر مۇھەممەتجان راشىدىنىنىڭ شېئىرلىرىدىمۇ مانا شۇنداق روھ جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. شائىر شېئىرلىرىدا ئۆز بەختىنى خەلقتىن تاپىدىغانلىقىنى، بارلىق شان ـ شەرەپلەرنىڭ خەلق ئارقىلىق قولغا كېلىدىغانلىقىنى قەيت قىلىدۇ. شائىرنىڭ:

«سەن بىلەن بەختىم بار شاھلىقتىن يۈكسەك،
ئېخ خەلقىم، ئۆزۈڭ تاج، ئۆزۈڭ غەزىنەم.»

دېگەن مىسرالىردىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزگەرمەس ھەم ئۇزاق مۇددەتلىك ئەقىل - پاراسىتى بىلەن تولغان ھېكمەتلىرى-نىڭ ئوتلۇق پۈرىقى كېلىپ تۇرىدۇ.

ئىجاد قىلىش روھىغا باي شائىر تۇرمىدە يانقان مەزگىللىرى-دىمۇ «كۈت»، «كۆرمىدىم»، «تەس»، «سېغىنىدىم سېنى»، «بۇ دۇنيا»، «بەلكى» قاتارلىق شېئىرلارنى يېزىپ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەۋرىدىكى ئۆزىنىڭ تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى، ئەركىنلىككە بولغان تەلپۈنۈشلىرىنى، ئانىسىنى ۋە يۇرتىغا بول-غان سېغىنىش ھېسسىياتلىرىنى ئىپادىلىگەن.

ئەي نىگارىم، كۈت مېنى يادىڭغا ھەر يەتكەندە
كۈت،
ئۆز قولۇڭدا تىنچ - ئامانلىق مەكتۇبىم تەگكەندە
كۈت.
مەن بارۇرمەن قايسى مەزگىل، قايسى پەسىل مەلۇم
ئەمەس،
قووۇم - قېرىندىشىم جەم بولۇپ باراڭدا ياد ئەتكەندە
كۈت.

شائىر بۇ غەزىلىدە ئۆز نىگار - خەلقىگە بولغان ئوتلۇق سالىمىنى يوللاش بىلەن بىرگە شۇ قاراڭغۇ زۇلمەتلىك يىللاردا-كى تۇرمە ھاياتى ئىچىدە تۇرۇپمۇ، يەنىلا ئۆزىنىڭ كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىد - ئارزۇلىرىنى، ھاياتقا بولغان ئىشەنچىسىنى «مەكتۇپ، تۇنجى قارلىغاچ، باھار، ياز، كۈز، تۇنجى قار، سىنچاي، تۇندە چىققان ئاي» قاتارلىق ھاياتتىن، ياخشىلىقتىن،

گۈزەللىكتىن، خاتىرجەملىكتىن، يورۇقلۇقتىن بەھرىمان قىلىدىغۇچى ئوبيېكتلارغا باغلاپ تۇرۇپ يالقۇنلۇق مىسرالىرى ئارقىلىق ناھايىتى تەسىرلىك قىلىپ ئىپادىلەپ بەرگەن.

شائىر خەلق سەنئىتىنى ئۆز نىگارىدىنمۇ ئارتۇق سۆيەتتى. چۈنكى، خەلقچىللىق روھىغا ئىگە شائىر ئۇچۇن ئېيتقاندا، خەلق ئىنكاسى ھەممە نەرسىسى گۆھەردىنمۇ قىممەتتۇر.

مەدەنىيەت ئىنقىلابى دەۋرىدە بىزنىڭ سەنئىتىمىز ۋە سەنئەتچىلىرىمىز زور زىيانلارغا ئۇچرىدى. قالايمىقانچىلىقلار ئوڭشالغاندىن كېيىن، سەنئەت باغچىمىز قايتىدىن گۈللەپ، مېۋە بېرىشكە باشلىدى.

شائىر بۇ چاغدا:

ئۆرلىگىن! دەيدۇ سېنى ئالتاي، قۇمۇل، تۇرپانلىرىڭ،
بىللە مەنمۇ سەن بىلەن ئۆرلەپ بارارغا سەنئىتىم.

دېيىش ئارقىلىق خەلق سەنئىتىنىڭ يېڭى باھارىغا، يېڭى دەۋرگە بولغان خۇشاللىقىنى ھاياجان ئىلكىدە ئىپادىلەيدۇ.

مەشۇقۇمسەن مەن سۆيۈپ لەززەت ئالارغا، سەنئىتىم،
قايىدىدۇر، ئەمما سۆيۈپ قەلبىم قاتارغا سەنئىتىم.
ئوخشىتىپ ھۆسنىڭنى مەن خۇددى ئانارغا سەنئىتىم،
ئاقىۋەت كەلدىم بۇگۈن شۇنداق قارارغا سەنئىتىم،
ئەھلى بوپ سەپنىڭ مەڭگۇ قالارغا سەنئىتىم.

مانا، سەنئەتكە بولغان مۇھەببەت، مانا، شائىردىكى قاينىق ھېسسىيات، شائىر سەنئەتنى ئۆز مەشۇقى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا پۈتۈن ۋۇجۇدىنى، بارلىقىنى ئاتا قىلغان. ھەتتا ئۇنىڭغا ھەرگىز قانىمايدىغانلىقىنى، سەنئەتنى كىشى كۆزىنى قاماشتۇرغۇچى قىپ-

قىزىل ئانارغا ئوخشىتىپ، ئۆزىنىڭ سەنئەتكە بولغان چوڭقۇر مۇھەببەتلىك ھېسسىياتىنى ۋە ئۇنى بىر ئۆمۈر قەدىرلەپ سۆيىدىغانلىقىنى ناھايىتى يارقىن، ئوبرازلىق گەۋدىلەندۈرۈپ بەرگەن.

بۈككىدە باغسەن بۈگۈن ئىبلىس - چايانلاردىن نېرى،
چۈشكىگەن دىل ئەركىنى ئەپسۇن يامانلاردىن نېرى.
ئاسمىنىڭ ئاندىن سۈزۈك، مۇدھىش بورانلاردىن نېرى،
سەندە بار ئالتۇن ئىشىك زەنجىر - قۇلۇپلاردىن نېرى،
بۇي چىمەننىڭ ئەھلىچۈن ھەر چاغ ئاچارغا، سەنئىتىم.

دەپ ئۆزىنىڭ سەنئەت ئازادلىقىغا بولغان چەكسىز خۇشاللىقىنى شېئىر مىسرالىرىدا ئىجابىي تەرەپلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، سەلبىي تەرەپلەرنى ئىنكار قىلىش ئارقىلىق ناھايىتى جانلىق ئىپادىلىدى.

11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، يېزىلاردا يەرلەرنى دېھقانلارغا كۆتۈرە بېرىش سىياسىتى يولغا قويۇلدى. نەچچە يىللاردىن بۇيان چوڭ قازانىنىڭ تامىقىنى يەپ يۈرگەن، ھەر قانچە ئەمگەك قىلغىنى بىلەنمۇ تويغۇدەك تاماق، ئۇچىسىغا چىققۇدەك تۈزۈك كىيىمگە ئېرىشەلمىگەن دېھقانلار تۈرمۇشىدا، يېزىلارنىڭ قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. ئەمدىلىكتە يەرگە ئىگە بولغان دېھقانلارنىڭ ئاكتىپچانلىقى قوزغىلىپ، ھالال ئەمگىكىنىڭ بەدىلىگە تېگىشلىك ئەمگەك مېۋىسىگە ئېرىشتى. خەلقنىڭ تۈرمۇش سەۋىيىسى ياخشىلىنىپ، خۇشاللىنارلىق ۋەزىيەت بارلىققا كېلىشكە باشلىدى. كەڭ خەلق ئاممىسى ئۆزلىرىنىڭ بەختىيار ھاياتقا بولغان چەكسىز خۇشاللىقلىرىنى ئىزھار قىلىپ مەدھىيە ناخشىلىرىنى ياڭراتتى. ئەينى يىللاردا خەلق بىلەن تەڭ يېغلاپ، ئۇلارنىڭ ھال - مۇڭىغا قۇلاق سالغان شائىر ئەمدى خەلقنىڭ كۈلكىسىگە جۆر بولۇپ كۈلدى. دەۋرنىڭ يېڭى

قىياپىتىنى، دېھقانلارنىڭ خۇشاللىقلىرىنى:

دېھقان ئاكا مۇبارەك بەخت ساڭا بېقىپتۇ،
بەخت قۇشى بېشىڭدا ئەمدى قانات قېقىپتۇ.
ئىككى مەڭزىڭ قىپقىزىل كۈندە قىمىز ئىچكەندەك،
بايلىقىڭ توقچىلىق چىرايىڭغا يېقىپتۇ.

دېگەنگە ئوخشاش مىسرالىرىدا ئىپادىلەپ، دېھقانلارنىڭ جاپالىق ئەجرىنىڭ شېرىن مېۋىسىنى تېتىپ، ھەقىقىي ھۆرۈر - ھالاۋەتنىڭ، مېھنەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ھالال ئەمگەك ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ماددىي ئېھتىياجىنى تولدۇرۇشقا باشلاۋاتقانلىقىنى ۋە دېھقانلارغا بولغان ئۆزىنىڭ چەكسىز ھۆرمەت - ئېھتىرامىنى، ئۇلارغا بولغان سۆيۈنۈش ھېسسىياتىنى ناھايىتى جانلىق، روشەن ئەكس ئەتتۈرگەن ۋە دەۋرىنىڭ بەختىيار قىياپىتىنى ئىپتىخارلىق ھېسسىياتى بىلەن قىزغىن مەدھىيىلىگەن.

مۇھەممەتجان راشىدىن دېھقانلار تېمىسىدا خېلى كۆپ شېئىر يازغان بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ شېئىرلىرى ھەقىقەتەنمۇ ئۆزىنىڭ چىن يۈرىكىدىن قايناپ چىققان ھېسسىياتىنىڭ ئەمەلىيەت بىلەن يۇغۇرۇلۇپ بىر گەۋدە بولۇشىدىن بارلىققا كەلگەن شېئىرلاردۇر. مانا بۇلار شائىرنىڭ خەلقىنىڭ قەلبىدىكى ھەقىقىي كۆيچىسى، تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان ھەقىقەت.

دېھقان ھەقىقەتەن ئۇلۇغ، ھەقىقەتەن مۇقەددەس.

دېھقانلار بولمىسا بىزنىڭ خاتىرجەم تۇرمۇشىمىز نەدىن كېلىدۇ؟ چۆللەرنى بوستان قىلىپ، بىر جۇپ بىلىكىگە تايىنىپ مېھنەت تېرى ئارقىلىق، جاپالىق ئەمگەك بىلەن قاپارغان قوش قوللىرىدا ماددىي نېمەتلىرىنى ئاتا قىلىۋاتقانلار؛ بىز ئازادە، سالقىن شەھەر كوچىلىرىدا، باغچىلاردا سەيلە قىلىپ يۈرگەنلىرىمىزدە پىژغىرىم ئىسسىقلاردا، چىپ - چىپ تەرلىرىنى ھەر

بىر تال مايسىسى تۇڭگە ئاققۇزۇپ ئىشلەۋاتقانلار؛ كېچىلىرى شېرىن ئۇيقۇدا تاتلىق چۈش كۆرۈۋاتقىنىمىزدا كەتمىنىنى مۇرە-سىگە دەم ئارتىپ، دەم توغان ئېچىپ ئايدىڭ كېچىلىرىدە ئېتىزلاردا سۇ تۇتۇۋاتقانلار ئاشۇ جاپاكەش دېھقانلىرىمىز ئەمەس-مۇ؟!...

2

ئانا ـ مەڭگۈلۈك تېما. ئانىلار ھەققىدە ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان شائىرلىرىمىز، يازغۇچىلىرىمىز ھەقىقەتەن كۆپ. مۇ-ھەممەتجان راشىدىن بۇ تېمىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ يورۇتۇپ بەرگەن شائىردۇر. شائىرنىڭ ئانىلار تېمىسىدىكى شېئىرلىرىدىن «سېغىنىدىم سېنى»، «ئانا دېسەم»، «ئوغلى ياخشى، ئانىسى يامان»، «باھار يەتمەس جان ئانا سېنىڭدىكى باھارغا»، «ئانا بار ئۆيلەر بېھىش»، «قانداق قىلارمەن» قاتارلىقلار بار.

ئۆزۈڭ ياققان چىراغمەنكىم، ۋەتەن ئۈچۈن يانارمەن،
كۆچەت ئىدىم، بۇگۈن مانا، بۇك باراقسان چىنارمەن.
.....
«ئىككە» سېلىپ چۈشتۇم سەندىن ئۇنىڭ ئىسسىق باغ-رىغا،
ئەڭ ئاداققى تىنىقسمنى يەنە شۇندا تىنارمەن.

شائىر «ئانا دېسەم» ناملىق بۇ شېئىرىدا، ئانا مۇھەببىتىنى ۋەتەن مۇھەببىتى بىلەن چەمبەرچەس باغلاپ، ئۆزئارا كىرىشتۇ-رۇپ ئىپادىلەپ، ئۆزىنىڭ ئانىغا ۋە ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر سۆيگۈ ـ مۇھەببىتىنى نامايان قىلغان. شائىرنى دۇنياغا ئانا ئاپىرىدە قىلدى. ئۇ ۋەتەن تۈپرىقىدا خەلق ئىچىدە ياشىدى.

شۇڭا، يۇرىكى ھەر ۋاقىت ئانا ۋە ۋەتەن ئۈچۈن تىنىمسىز سوقۇ-
ۋاتقان شائىر ئۆز شېئىرىدا مانا شۇنداق قاينىاق ھېسسىياتنى
يۇقىرى بەدئىي ماھارەت بىلەن ئىپادىلىيەلمەي تۇرالمىدى.

دۇنيادا ئانىدىنمۇ مۇقەددەس، قەدىرلىك ئىنسان يوق، ئەل-
ۋەتتە. بىز ئانىمىزنى ئۇلۇغلايمىز، ئۇلارغا ھەر ۋاقىت خاتىر-
جەملىك ۋە ئامانلىق تىلەيمىز. شۇڭا، ۋەتەن مۇھەببىتى كۈيلە-
گەن لىرىكىلاردا ۋەتەننى ئۇلۇغلاپ ئۇنى «ئانا ۋەتەن»، «ۋەتىنىم
ئانام» دېگەن تەرىپلەر بىلەن ئاتايمىز. بۇمۇ بىزنىڭ ئانىلارنى
ھەممىدىن بۈيۈك ئىنسان سۈپىتىدە مەدھىيىلىگەنلىكىمىز ئەمەس-
مۇ؟!

شائىر يەنە ئۆزىنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىدا خەلق بىردەك
كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ۋە ئىزھار قىلىشقا ئىنتىلىۋاتقان مۇنداق بىر
مەسىلىنى ئەكس ئەتتۈردى.

چوڭ ھويلىدىن كۆچۈپ چىقىپسىز،
ئۆي تۇتۇپسىز ئوڭچە باشقىچە.
ئەجەب ئايشەم، ئۆز ئالدىڭىزغا،
ئالدىراپسىز قازان ئاسقۇچە.
چۈنكى، قالدى يالغۇز ھويلىدا،
تەنھا يىغلاپ قېينانىڭىز.
.....
ئۇ ئۆلمىدى ئەلەم يۇتقانغا،
شۇكۇر ئاللا يۇرىدۇ ئامان.
قانداق ئىش بۇ ئېيتىڭا ئايشەم،
ئوغلى ياخشى ئانىسى يامان؟!
«ئوغلى ياخشى ئانىسى يامان» دىن.

بارلىق ئانىلار بىزنىڭ ئانىمىز، ئۇلارنى قەدىرلەش، ھۆر-

مەتلەش بىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مۇقەددەس بۇرچىمىز. لېكىن، بۇ بۇرچ تۇيغۇسى بىزنىڭ بەزى كىشىلىرىمىزدە يەنىلا ھازىرلانمايۋاتىدۇ. بولۇپمۇ قېينانا ۋە كېلىنلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتە بۇ تەرەپ روشەن ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىۋاتىدۇ. بىزنىڭ خەلقىمىزدە چوڭلارنى ھۆرمەتلەش، كىچىكلەرنى ئىززەتلەش، ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتۈش ياخشى بولغان ئەخلاقىي پەزىلەت دەپ قارىلىدۇ.

يۇقىرىقى مىسرالاردىن، كېلىننىڭ قېينانىغا بولغان ھۆرمەت تۇيغۇسىنىڭ كەملىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بىزنىڭ «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس» دېگەن خەلق ماقالىمىز ھەقىقەتەن مۇ مانا مۇشۇنداق ياشلارغا مۇۋاپىق كېلىدۇ. شەيئىلەر پەيدا بولۇش، تەرەققىي قىلىش، يوقىلىش قانۇنىيىتى بويىچە ئۆزلۈكسىز داۋاملىشىپ تۇرىدۇ. ئادەممۇ ھەرگىز ئۆزىنىڭ ياشلىق دەۋرىدىلا توختاپ قالمايدۇ.

شۇنىڭغا ئوخشاش، ھازىر كېلىن بولغانلار كەلگۈسىدە كېلىنلىك بولىدۇ. ئۇلارمۇ قېرىپ ئۆزلىرىگە يار ـ يۆلەك بولغۇچىلارنى، پاناھ بولغۇچىلارنى ئىزدەيدۇ. مانا شۇ چاغدىلا ئۇلار ئانىلارنىڭ قەدرىگە يېتىدۇ. شۇڭا، بىز ياشلار بارلىق ئانىلارنى ئۆز ئانىمىزدەك كۆرۈپ، ئۇلارغا يار يۆلەك بولۇپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىشىمىز لازىم. شائىر مانا بۇ مەزمۇنلارنى:

ئەجەب ئايشەم، ئۆز ئالدىڭغا،
ئالدىراپسىز قازان ئاسقۇچە.
.....
قانداق ئىش بۇ ئېيتىڭا ئايشەم،
ئوغلى ياخشى، ئانىسى يامان؟!

دېگەنگە ئوخشاش ئۆزىنىڭ ئاشۇ كېلىنىنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتلىرىگە

لىرنگە بولغان ئەجەبلىنىش، ھەلىتىلىك ھېس قىلىش، ئۇنىڭغا بولغان سوئال نەزىرىدىكى قاراشلىرى ئارقىلىق ناھايىتى جايىدا يورۇتۇپ بەرگەن.

3

شائىرنىڭ شېئىرلىرىدا، ۋاقىتنى قەدىرلەش، بىلىم ئىگىلەش، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇش مەزمۇن قىلىنغانلىرىنىمۇ كۆپ ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. چۈنكى، بۇ مەسىلىلەر خەلقنىڭ ساپاسى، مەنپەئىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر بولغاچقا، خەلق سۆيەر شائىرنىڭ ئىپادىلىمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بىلىمسىزلىك خەلقنى نادانلىق، خۇراپاتلىققا قالدۇرىدىغان چۈشەك، مەكتەپ بىلىم بۇلىقى، مەكتەپ تالانت ئىگىلىرىنىڭ يېتىشىپ چىقىشىدىكى فونتامېنت!

بىزنىڭ نۇرغۇنلىغان ئالىملىرىمىز كىچىكىدىنلا پەنگە ئىشتىياق باغلاپ، ناھايىتى زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ھېچبولمىغاندا، باشلانغۇچ سەۋىيىگە ئىگە بولغان تەقدىردىمۇ تەربىيە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ئاخىرى ئۇلۇغ نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن.

مەكتەپ دېگەن بىلىمنىڭ بۇلىقىدۇر، ئوقۇڭلار،
بىلىم دېگەن ئەقىلنىڭ چىرىقىدۇر، ئوقۇڭلار.
بىلىملىكلەر گويا كى تاڭ سەھەرنىڭ چولپىنى،
ئوقۇماسلىق نادانىنىڭ قىلىقىدۇر، ئوقۇڭلار.

«ئوقۇڭلار» دىن

بۇ مىسرالاردا شائىر ئۆزىنىڭ بىلىم ھەققىدىكى دانالارچە

قاراشلىرىنى ناھايىتى دەل جايىدا ئىپادىلىگەن.

كلاسسىكلىرىمىزدىن يۇسۇپ خاس ھاجىپ بەختىنىڭ بىلىم ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگىنى، ئۆزبېكنىڭ بۈيۈك داستانى «قۇتادغۇ بىلىگ» دە ئېنىق پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ بەرگەن. «ئەتە-بەتۈل ھەقايىق» تەمۇ بىلىمسىزنى يىلىكسىز سۆزگەككە، بىلىم-لىك كىشىنى يىلىكلىك سۆزگەككە ئوخشىتىش ئارقىلىق بىلىم-لىك بولۇشنىڭ كىشىلەر ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى، ئەكسىچە بىلىمسىزلىكنىڭ كىشىلەرنى نادانلىق، خۇراپاتلىق يولىغا باشلاپ، قۇللۇقتا قالدۇرىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

يالقۇنلۇق شائىرىمىز ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ ئۆز شېئىرلىرىدا بالىلارنى ئوقۇتۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى، ئۇلارنى ئوقۇتماسلىقنىڭ خەلقنى نادانلىققا باشلايدىغان، قۇللۇقتا قالدۇرىدىغان يول ئىكەنلىكىنى تەسىرلىك ھەم كىنايىلىك سۆز - ئىبارىلەر ئارقىلىق جانلىق گەۋدىلەندۈرگەنىدى. ھەقىقەتەن خەلقىمىز بىلىمسىزلىك، نادانلىقنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىدى. شائىر بۇنى ناھايىتى چوڭقۇر چۈشىنەتتى.

يىغىن ئاچساڭ سۆزلىرىڭمۇ ئۇزۇندىن ئۇزۇن،
شۇ يەردىمۇ قىلدىڭ تالاي ۋاقتىمنى بەربات.
نېمە ھەققىم ئولتۇرماسقا ئۇندا تىپچەكلەپ،
جۇپتى قازا قىلغان قۇشتەك ئۇرۇپ مىڭ پەرياد.

شائىر ئۆزبېكنىڭ ۋاقىتقا بولغان قارىشىنى، ۋاقىتنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى ھەممىدىن قىممەتلىك بىباھا گۆھەر ئىكەنلىكىنى، ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭدىن تولۇق پايدىلىنىش، ئىجادىيەت بىغىدا چېچەكلەپ مېۋە بېرىپ، ئۆزبېكنىڭ ئىنسانلىق بۇرچىنى ئادا قىلىشنى، قۇرۇق مەجلىسۋازلىقلارغا بولغان نارازىلىقىنى، ۋاقىتنى كۆپرەك قەدىرلەپ ئەمەلىي ئىش قىلىشنىڭ

زۆرۆرلىكىنى ئاددىي، چۈچۈك تىللار ئارقىلىق ئىپادىلىدى.

4

شائىر ئۆز دەۋرىنىڭ، خەلقىنىڭ شائىرى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇ دەۋرنىڭ ماھىيەتلىك خاراكتېرىنى ئۆز شېئىرلىرىدا ئومۇملاشتۇرۇپ بەردى. شائىرنىڭ ساتىرا ۋە مەسەللىرىدە تۇرمۇشتىكى ھەرقايسى تەرەپلەر يۈقىرى بەدئىي دەت، چوڭقۇر تەپەككۇر، ئۆتكۈر، راۋان تىل بىلەن تەسۋىرلەنگەن. ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرى ئۆتكۈر كۆز بىلەن كۆزىتىلىپ، ئەھمىيەتلىك، مەنتىقىلىك، كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان، دىللارغا ھەقىقىي ئوزۇق بېرىدىغان يەكۈن چىقىرىلغان.

شائىرنىڭ ساتىرا ۋە مەسەللىرى چوڭقۇر ئىلمىيلىككە ئىگە بولۇپ، ئۇلاردا جەمئىيەتتىكى تۈرلۈك ناچار ئىشلار، بىمەنىلىكلەر، مىللىي سۈپەتكە ئىنتايىن يامان تەسىر كۆرسىتىۋاتقان بولمىغۇر سۆز ـ ھەرىكەتلەر، نادانلىق، خۇراپاتلىق، پىتنىخورلۇق، ھەسەتخورلۇق قاتارلىق تەرەپلەرنى قاتتىق سۆكۈپ، كىشىلەرنى ئىدىيىسىنى ئازاد قىلىپ، روھنى ساپلاشتۇرۇپ، تىرىشىپ ھەقىقىي ئىنسانەك ياشاشقا دەۋەت قىلغان.

شائىرنىڭ «بوراندا»، «پىتنە قۇربانى» قاتارلىق مەسەللىرى ۋە «ئىنجىق»، «ۋاي ـ داد»، «ئەللىك ياشتا ئاداشقاقلارغا»، «ئىچكەندىن كېيىن»، «پۇلنىڭ گېپى»، «سەن مەدەك بولالامسەن»، «تامچى توغرىسىدا مۇخەممەس»، «ئوقۇپ تۇرمىز» قاتارلىق ساتىرىلىرى يۈقىرىقى قاراشلىرىمىزنىڭ دەلىلىدۇر.

ئۇزاق ئۆتمەي قارا بوران جىمىقىپ،
كەلدى يەنە ئەركىن ھايات ئەسلىگە،

مەيلى ئادەم، مەيلى مىڭلاپ جانىۋار.
نەزەر سالدى دەل - دەرەخلەر نەسلىگە،

ئالما، ئۆرۈك، شاپتۇللار شاد ئىدى،
تىنچ - ئامان ئۆتكىنىگە ئاپەتتىن.
قاپاق تېرەك ئەمما ئەجەل قۇچقانتى،
ئاپەت ئۇچۇن قىلغان تازىم - تائەتتى.

بۇ مەسەلدە، مەدەنىيەت ئىنقلابى مەزگىلىدە بىلىملىك كىشىلىرىمىزنىڭ ئادالەتسىز زامان تۇپەيلى تارتقان ئازابلىرى، بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن، شامالنىڭ چىقىشىغا بېقىپ ئىش كۆرىدىغان بىلىمسىز «قاپاق تېرەكلەر» ئۇچۇن ناھايىتى «چوڭ ئامەت» ھېسابلىنىپ، بىلىم ئىگىلىرىنى ھەدىسلا يىقىتىشقا ئۇرۇنغانلىقى، بىراق كىشىلەرگە مېۋە بەرگەن ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسىغا ئىگە بىلىم ئىگىلىرىنىڭ قىيىن - قىستاقلار ئالدىدا يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ ياخشى خىسلەتلىرىنى ساقلاپ قالغانلىقى تەسۋىرلەنگەن.

شائىر بۇ مەسەلدە ئىگىلمەس - سۇنماس ئىرادىگە ئىگە مەردانە كىشىلەرنى مەدھىيىلىسە، ئىككى يۇزلىمىچى پەسكەش كىشىلەرنى ئۆتكۇر تەللىرى ئارقىلىق كۇچلۇك تەنقىد ئاستىدا قاتتىق قامچىلىدى. «ۋاي - داد» ناملىق ساتىرىدا، خۇراپاتلىققا بولغان شىكايىتىنى:

ئاتاقتا پېرىخون - باخشى، لېكىن يوق ئەسكىدىن پەرقى،
ئەمەس ھەم سودىگەر، چۇنكى، باھادا يوق ئۇنىڭ نەرقى.

«خۇدا» دەپ يۇرگىنى يالغان، تامام پۇل، ئاقچىدۇر

شەرتى،
ئالاردا قوزىمۇ، قويمۇ؟ ئۆزىنىڭ تاللىماق ئەركى،
كېتەر بولدۇم ئۇنى تويغۇزغۇچە ھەم جۇدەپ ۋاي -
داد.

دەپ دەل جايىدا بايان قىلىش بىلەن بىرگە جەمئىيىتىمىزدە كۆرۈلۈپ تۇرىۋاتقان، خەلق كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇشتەك چوڭقۇر ئىدىيىنى ئالغا سۈردى.

پېرىخون - باخشىلار خەلقنىڭ ساددىلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەر خىل رەزىللىكلەرنى قىلىشتىن يانمايدۇ. ئۆزلىرىنى دىندار كۆرسىتىپ، خىلمۇخىل يوللار بىلەن خەلقنى ئالداپ - سالداپ خۇرجۇننى تولدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ. كونا دىنىي ئەقىدىلەرنىڭ تەسىرىدىن تېخى پۈتۈنلەي ئازاد بولۇپ كېتەلمىگەن ئاز ساندىكى نادان كىشىلەر ئۇلارنى مۇقەددەس بىلىپ، نېمە تەلەپ قىلسا شۇنى ئاتا قىلىپ، ئۆزلىرىگە خاتىرجەملىك، ئامانلىق تىلەپ، دۇئا قىلىشىنى، كېسەللىرىگە «شىپالىق مەلھەملەر» نى كەلتۇرۇشلىرىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۆزلىرى يېمەي - ئىچمەسلىمۇ، پېرىخون - باخشىلارنىڭ دېگىنىنى ھەر ۋاقىت ئورۇندىشىغا تەييار تۇرىدۇ.

ساتىرىدا شائىر ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر تاۋلانغان تىللىرى ئارقىلىق ئۇلارنى قاتتىق تەنقىد قىلغان، خەلقنى بۇنداق خۇراپاتلىقلارغا قارشى تۇرۇپ، ساغلام روھىي كەيپىياتنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە، تۇرلۇك خۇنۇكلۇك، رەزىللىك، ئالدامچىلىقلارغا قارشى تۇرۇشقا چاقىرغان. ئىنسانىي خىسلەتكە يات بولغان بولمىغۇر قىلىقلاردىن ئىبرەت ئېلىپ، ھەقىقىي ئىنساندەك قەدىر - قىممەت بىلەن ياشاشقا ئۇندىگەن. خەلقىمىز ئەزەلدىن تارتىپ ئەخلاقلىق، پاك - دىيانەتلىك كىشىلەرنى ئۇلۇغلاپ ھەم مەدھىيىلەپ كەلگەن. خەلقىمىز شۇنداق قارايدۇكى، پاكلىق، ئۇ ئىنـ

سان ۋۇجۇدىدا نۇر بولۇپ چاقنايدۇ. ئۇ ھەر قانداق شارائىتتا ئۆز قىممىتىنى يوقاتمايدۇ. پاكلىق، ئۇ پارىخورلۇق، كاززاپ-لىق، خىيانەتچىلىك، ۋاپاسىزلىقلارغا ئوخشاش ئىنسانىي خىس-لەتلەرگە يات قىلمىشلار ئالدىدا خۇددى قامەتلىك تاغلاردەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ... .

شائىر ئۆز شېئىرلىرىدا مانا شۇنداق پىكىرلەرگە ياندىشىپ، بۇ پىكىرلەرنى يۇكسەك بەدىئىي ماھارەت، گۈزەل شېئىرىي تىل-لار بىلەن يورۇتۇپ بەرگەن. مەسىلەن، شائىرنىڭ «تامچى توغ-رىسىدا مۇخەممەس» ناملىق ساتىرىسىنى كۆرۈپ باقايلى:

جاپادا پۈتتى ئۆيى ئاخىر، لېكىن، تاملار تامام قىڭ-غىر،
شامال چىققانغىمۇ توۋا، دەرەختەك تىترىشۇر دىر - دىر.
كېسەكلەر يىغلىشۇر رەتلىك تىزىلمايى داد ئېيتىپ بىر - بىر،
شۇ ۋاقىتتا گۈل كېلۇر دەيتتىڭ، ئۈيالماي ئەكسىچە ھېچبىر.
سالارمەن تىل ھاقارەت، گەر ئۆزۈمنى تارتمىسام ، تامچى.

ئېگىز - پەس ئورنىتىپ كەتتىڭ يەنە توققۇز دەپرىزەمە-نى،
ئۇنىڭ دەردى قىلىپ بىر يان، قىلۇرمەن ئۆگزىدىن غەمنى.
پېشايۋان ئەسلىتۇر باقسام مېنىڭ ئەسكى پەرىجەمنى،
ئاڭا قەغەزچە لاي ساپسەن، تۆكۈپ ھېيلەئى زەمزەمە-نى،

ئۆلەي شۇ تۇرقىدا بۇھتان ساڭا مەن چاپلىسام، تامچى
.....

شائىر مانا بۇ ساتىرىسىدا تامچىدىن ئىبارەت بىر ساختىپەز تېپنى تاللىۋېلىپ، كاززاپلىق، خىيانەتچىلىككە نەپرەت ياغدۇرىدۇ. كىتابخانلاردا روشەن مۇھەببەت - نەپرەت تۇيغۇسىنى قوزغايدۇ. بەدىئىي نۇقتىدىن ئالغاندا، شائىر بۇ يەردە مۇبالىغە قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، ھەر بىر ھېسسىيات، ھەر بىر ھادىسىنى مول تەسەۋۋۇر كۇچى بىلەن زورايتىپ، ئاخىرىدا يۇكسەك پەللە قالمىغان ھالەتكە كەلتۇرۇپ ئىپادىلىگەن. شائىرنىڭ مۇشۇنداق يۇكسەكلىكتە ئەكس ئەتكەن ساتىرىلىرىدىن يەنە «بەرمىسەڭمۇ بەرمە قىزىڭنى»، «سەن مەندەك بولالامسەن»، «ئۇرۇمچى»، «مەن، دېمەي دېسەم» قاتارلىق مۇنەۋۋەر ساتىرىلىرىمۇ بار.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، شائىر مۇھەممەتجان راشىدىنىڭ شېئىرلىرى پىكىرلىرىنىڭ يېڭى ھەم چوڭقۇرلۇقى، ئىپادىلەش ماھارىتىنىڭ ئۆزگىچىلىكى، تېمىلىرىنىڭ خىلمۇخىل ھەم ئەملىيلىكى بىلەن ئالايىتەنلىككە ئىگىدۇر. بىز شائىرنىڭ مۇشۇنداق 60 ياشقا تولغان قۇتلۇق ئۆمۇر مەنزىللىرىدە بۇنىڭدىن كېيىنكى مۇساپىسىنىڭ تېخىمۇ قۇتلۇق بولۇشىغا تىلەكداشلىق بىلدۇرىمىز.

پەلسەپىۋى ئويلىنىش ئىقتىدارى نامايان قىلىنغان ئەسەر

يازغۇچى ماخمۇت مۇھەممەتنىڭ «شۇنداق كۆنلەرمۇ ئۆتكەن» ناملىق رومانى ھەققىدە

«شۇنداق كۆنلەرمۇ ئۆتكەن» رومانى يازغۇچى ماخمۇت مۇ-ھەممەتنىڭ ئۇزاق يىللىق ھېكايە ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا شەكىللەندۇرگەن پەلسەپىۋى — دىداكتىكىلىق ئويلا-نىش ئىقتىدارىنى ئۆزىدە بىر قەدەر تولۇق نامايان قىلغان ئەسەر-دۇر.

رومان سۈژىت جەھەتتە ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئال-غان. ئۇنىڭ بىرى، نۇسرەت ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ 50 — يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلانغان «ئوڭچىللارغا قارشى» ھەرە-كىتىنىڭ كۆرەش ئوبيېكتى قىلىنغانلىقتىن تاكى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغىچە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كۆلپەتلىرى، مەدەنىيەت ئىن-قىلابى ئاخىرلىشىپ، بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ قايتا جەم بولۇپ شادلىققا چۆمۈشىگىچە بولغان جەريانلار بولسا، يەنە بىرى، بۇ ئائىلىنىڭ ئىشچان، بىلىملىك ئوغلى ئەلىنىڭ سەيلانە بىلەن بولغان مۇھەببىتى ھەم بۇ مۇھەببەتنىڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىر-لىشىشى.

رومانىنىڭ مەركىزىي ئىدىيىسىدىن ئېيتقاندا، يازغۇچى رو-مانىدا ئاساسلىقى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىنىڭ ئەمە-لىي كۆرۈنۈشلىرى بىلەن زىددىيەتلىرىنى چۆرىدەپ قەلەم تەۋرەت-كەن. بۇنداق ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان خاتا ھەرىكەتنىڭ جەمئىيەت-

كه، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا، ئائىلە - نىكاھ ئىشلىرىغا، ئىرا-دىسىگە ئېلىپ كەلگەن بۇزغۇنچىلىقلىرىنى قاتتىق سۆككەن. ھەقىقەت، ۋىجدان، ئىشەنچ، ئۈمىد - ئارزۇلارنى يېڭىلمەس مەنىۋى كۈچ دەپ قاراپ، ئۇنىڭ رېئال تۇرمۇشتا ئويناۋاتقان رولىنى ئۇلۇغلىغان ۋە مەدھىيىلىگەن.

تۆۋەندە رومان ھەققىدىكى مۇلاھىزەمنى بۇ رومانىنىڭ ئىككى مۇھىم سۇئالىت بۆلىكى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمەن.

بىرىنچى، يازغۇچى ئائىلە تراگېدىيىسى ئارقىلىق جەمئىيەت تراگېدىيىسىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. نۇسرەت ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ كەچۈرمىشلىرى ھەم ئۆز ئالدىغا پەرقلىق بولغان ياشاش شەكلى بار. رومانىدىكى ئاتا - نۇسرەت يېڭى جۇڭگونىڭ بىلىمىلىك، قابىلىيەتلىك تۇنجى ئەۋلاد زىيالىيلىرىنىڭ بىرى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئادالەتسىزلىك، يولسىزلىققا چىداپ تۇرالمايدىغان مەردانە روھ چاقناپ تۇرىدۇ. يازغۇچى نۇسرەتنىڭ كېيىنكى كۇنلەردىكى ئېغىر زىيانكەشلىك، خورلۇق ئىچىدە ھايات كەچۈرۈپ تۇرۇپمۇ، زوراۋانلىق ئالدىدا قەتئىي ئېگىلمەي، كېيىنكى تەپسىلاتلار جەريانىدا بۇنداق تراگېدىيە بارغانچە چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ ھەم بىر دەۋرنىڭ تراگېدىيىلىك ھالەتلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان پەللىگە راۋاجلاندۇرىلىدۇ. مەسىلەن، نۇسرەت دەسلەپ «كۇل تېغى» ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا يالغۇز ئەمگەك قىلاتتى، كېيىن ئۇنىڭ «جىنايەتچى» ھەمراھلىرى كۆپىيىدۇ. شۇنىڭغا ئوخشاش، رومانىدىكى پېرسوناژ ۋە ۋەقەلەر ئازلىقتىن كۆپلۈككە، كىچىك دائىرىدىن چوڭ دائىرىگە كېڭىيىپ بارىدۇ. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى باشلانغاندا، نۇسرەت ئائىلىسى يىراق ناھىيىسىنىڭ چەت بىر يېزىسىغا كۆچۈرۈۋېتىلىدۇ. بۇ ئائىلەنىڭ چوڭ ئوغلى نەبى، كىچىك قىزى نادىرەلەر ئېغىر ئەمگەك تۈپەيلى ھەر خىل ئاغرىققا گىرىپتار بولىدۇ، ئىككىنچى ئوغلى ئويە بايىاي دېگەن يەردە زىيالىي ياش سۈپىتىدە ئەمگەك بىلەن

چېنىقىشتا بولىدۇ. ئەلى ئىنتايىن تىرىشچان، پاراسەتلىك، بەلمىگە ئىشتىياق باغلىغان يىگىت ئىدى. ئۇ كېيىنكى كۈنلەردە ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، ئىمتىھاندىن ياخشى نەتىجە بىلەن ئۆتكەن تۇرۇقلۇقمۇ، «ئائىلىسىنىڭ مەسئۇلىيىتى بار» دەپ قارىلىپ شاللىۋېتىلىدۇ.

دېمەك، روماندا تەسۋىرلەنگەن بۇ ئائىلە ئۆز دەۋرىدىكى ئاساسىي زىددىيەتلەرنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۇرگەن بولۇپ، بۇ ئائىلىنىڭ ئەگرى - توقاي كەچۈرمىش كۈلپەتلىرى ئۆز دەۋرىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تۇرلۇك ئىنقىلاب، كۈرەشلەرنىڭ خاراكتېرى بىلەن باغلانغان ھالدا مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا ئوخشاش ئاشۇنداق خاتا ھەرىكەت، دەپ قارىغان. جەمئىيەتتە ئادىللىقنى، قانۇنىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى تۇرغۇزماي تۇرۇپ، نۇسرەت ئائىلىسىگە ئوخشاش مىڭلىغان ئائىلىلەرنى كۈلپەت - خورلۇقلاردىن قۇتقازغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەسەردە مۇشۇنداق بەدئىي ئويلىنىش مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشقا ئاشۇرۇلغان.

ئىككىنچى، مۇھەببەت تراگېدىيىسى ئارقىلىق راستچىللىق، توغرىلىق تەرەپتە چىڭ تۇرۇشنى كىتابخانغا ئۇنىڭ بالىلىق قەلبىدىن، كەچۈرمىشلىرىدىن ئىزدەتكۈزىدۇ. نۇسرەتنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى تەڭسىز دەۋرلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ چوڭ بولۇشى، ئىلى گىمنازىيە مەكتىپىنى پۈتتۈرۈپ مۇئەللىم بولۇشى، كېيىن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلىغاندا بۇ ئىنقىلابقا قاتنىشىپ جەڭ قىلىشىدەك جەريانلار نۇسرەتنىڭ ئادالەت، توغرىلىق يولىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن، تاۋلانغان جەڭچى ئىكەنلىكىنى، دۇنيانى، ھاياتنى، جەمئىيەتنى، كەلگۈسىنى ئەقلىي نۇقتىسىدىن مۇلاھىزە قىلالايدىغان، ئۇنىڭغا باھا بېرەلەيدىغان كىشىلەردىن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. شۇڭا ئاپتور نۇسرەتنى خاراكتېر جەھەتتىن ئىزچىللىققا ئىگە قىلغان، ھەرگىزمۇ ھەممىگە ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىپ ئولتۇرىدىغان، تەييار-

لىقى پۇختا پىبرسۇناژلاردىن قىلىپ قويمىغان، دەپ باھا بېرەلەيمىز.

50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىكى «ئوتچىللارغا قارشى كۈرەش» تە، نۇسرەت شانيازغا ئوخشاش پۇرسەتپەرەس، ساختا، ئىككى يۈزلىمچى شەخسلەرنىڭ چېقىشتۇرۇشى بىلەن قارىلىنىپ، «كۇل تېغى» غا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە ئۇتۇقتىلىدۇ. نۇسرەت ئائىلىسىنىڭ رېئاللىقى بىلەن كېلىچىكىگە مانا شۇنىڭدىن باشلاپ دەز كېتىدۇ. نۇسرەتنىڭ بىلىم ئىگىلەش، پەن ـ ماتارىپقا ئۆزىنى بېغىشلاش، ئۇلادلارنى تەربىيىلەش يولىدىكى بارلىق ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن يوققا چىقىشقا باشلايدۇ. روماندىكى نۇسرەت ئائىلىسىنىڭ تراگېدىيىسى شۇنىڭدىن باشلىنىدۇ. مەسىلەن، بۇ دەۋردىكى قالپاق كىيگۈزۇش، ئەمگەك ئارقىلىق ئۆزگەرتىش، ئائىلىسىنى تارقاقلاشتۇرۇش، ئائىلە مەسىلىسى بارلارنى ئالىي مەكتەپكە قوبۇل قىلماسلىق... دېگەندەك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى نۇسرەت ئائىلىسىدىن تاپقىلى بولىدۇ. نۇسرەت ئائىلىسى دۇچ كەلگەن كۇلپەت ياكى ئوڭۇشسىزلىق ئۆزى مەنسۇپ بولغان جەمئىيەتنىڭ مەلۇم تەرىپىنى مەنبە قىلغان ھالدا شەكىللەنگەن. جەمئىيەت، رېئاللىق ئۆز قانۇنىيىتىدىن ئايرىلغان، ئەمەلىيەتنىڭ ئورنىغا دوگماتىزملىق، سۇبېيېكتىپ قارامىلىق دەسىتىلگەن شارائىتتا نۇسرەتكە ئوخشاش كىشىلەرنىڭ ئارزۇلىرى بوغۇلۇپ، قاراشلىرى چەكلىنىپ، بۇرۇقتۇرمىلىق ئازاب چەكمىكى مۇقەررەر ئىدى. روماندا تەسۋىرلەنگەن نۇسرەت ئائىلىسىنىڭ كۇلپەتلىرىنى ھەرگىزمۇ بىرەر يامان شەخس ياكى بىرەر گۇرۇھنىڭ قىلمىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئەمەس، بەلكى بۇ ئائىلە بىلەن بۇ ئائىلە مەنسۇپ بولغان جەمئىيەتنىڭ تراگېدىيىلىك ماھىيىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇنىڭ ئۈچۈن رومانىنىڭ ئاخىرىدا جەمئىيەتنىڭ ئوڭۇشلۇشىغا قاراپ يۈزلىنىشى بىلەن تەڭ نۇسرەت ئائىلىسىنىڭمۇ ئازابلىق

كۆلپەتلەردىن قۇتۇلۇشى تامامەن ئەقىلگە مۇۋاپىق خۇلاسىدۇر.

يازغۇچى ماخمۇت مۇھەممەت رومانىدا تەسۋىرلەۋاتقان جەمئىيەتنىڭ تۈپ ماھىيىتى بىلەن زىددىيەتلىرىنى ناھايىتى ئېنىق تونىغان، بارلىق كۆلپەت - تراگېدىيىلەرنىڭ مەنبەسى ئەينى دەۋر رېئاللىقىنى كۆپ تەرەپلىمە يورۇتۇپ بەرگەن. ئەلى ئويەباي- ساي يايلىقىدا قايتا تەربىيە ئېلىش جەريانىدا، بىللە چېنىقىشقا چۈشكەن سەيلانە ئىسىملىك قىز بىلەن مۇھەببەت باغلايدۇ. لې- كىن بۇ ئىككى ياشنىڭ مۇھەببىتى سەيلانە ئائىلىسىنىڭ قوشۇل- ماسلىقى نەتىجىسىدە مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. ئەلى ئىنتايىن ئازاب چېكىدۇ. ئويەبايسايدىكى ئېغىر ئەمگەك جەريانىدا بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشۈپ، چىن ئەقىدە ۋە ۋاپادارلىقنى گۈۋاھ قىلىشىپ مۇھەببەتلەشكەن بۇ ئىككى ياشنىڭ مۇھەببەت ئارزۇلىرىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدىكى سەۋەب زادى نېمە؟ سەۋەب يەنىلا تراگېدىيىلىك ئاقىۋەت بىلەن خاراكتېرلەنگەن ئاشۇ رېئال- لىق — مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدۇر. مۇھەببەت تۈيغۇلىرىدىكى چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىكنىڭ ئورنىغا ئۆزىدىكى ساختىلىق- لارنى تاڭغان جەمئىيەت بۇ مەغلۇبىيەتنىڭ ئارقا تېرىكىدۇر.

دېمەك، يازغۇچى مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىنىڭ كىشىلىك ھاياتقا ئېلىپ كەلگەن ئاپەت خاراكتېرلىك ئاقىۋەتلىرىنى تۇر- مۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىدىن دېگۈدەك ئىزدىگەن ۋە ھەر تەرەپتىن يورۇتۇپ بەرگەن، بولۇپمۇ پېرسوناژلارنىڭ نازۇك ھېسسىي تۈي- غۇلىرىغا چېتىلىدىغان ئائىلە، نىكاھ، مۇھەببەت مەسىلىلىرىدە- كى سەرگۈزەشتىلىرىنى كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان دەرىجىدە تەس- ۋىرلەپ بەرگەن.

رومانىنىڭ ئۆزىگە خاس بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىمۇ بار. ياغۇچى رومانىنىڭ تىلىغا خېلى قويۇق يۇمۇرلۇق تۇس بەرگەن. ئۇنىڭدىن باشقا پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلەر، ئەقلىيىلىك بايانلار ئە- سەرنىڭ تەسىرچانلىقىنى كۈچەيتكەن.

رومان سۈژىت ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە ئەسلىمە شەكلىنى ئاساس قىلغان. بۇنداق بايان ئەسەر ۋەقەلىكىنى سەكرەتمىلىككە ئىگە قىلىپ، كىتابخانىنى يېڭى - يېڭى ۋەقەلىك مۇھىتى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ تۇرۇش رولىنى ئويناپ، ئەسەرنىڭ جەلپكارلىقىنى ئاشۇرغان.

رومانىدا كىنايە قىلىش ئۇسۇللىرى ئۇنۇملۇك ئىشلىتىلگەن. مەسىلەن: نۇسرەت «كۆل تېغى» ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا جىنايەتچى ھەمراھلىرى بىلەن تارىخىي دراما «ئانار-خان»نى ئويناپ چىقىدۇ. بۇ دراما ئادالەتسىز كونا زامان ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ، ئادالەت، ھەققانىيەت ئۇچۇن كۈرەش قىلغۇچى قەھرىمانلار بولغان ئانارخان، ھەمراھلارنىڭ رولىنى نۇسرەتكە ئوخشاش «جىنايەتچى» ھېسابلانغانلار ئېلىپ چىقىدۇ. بۇ يەردە نۇسرەت ۋە ئۇنىڭ جىنايەتچى دوستلىرى كۆز ئالدىمىزدا خۇددى تارىختىكى ئاشۇ ئادالەت كۈچلىرىگە ئوخشاش قىممەتلىك ھەم سۆيۈملۈك بولۇپ گەۋدىلىنىدۇ. يازغۇچى ئۆز رېئاللىقىدا يۈز بېرىۋاتقان تراگېدىيىلەرنى تارىخىي ۋەقەلىك ئارخان دراما-سى ئارقىلىق دارىتىملاپ، ئاچچىق مەسخىرە قىلىدۇ.

قىسقىسى، يازغۇچى ماخمۇت مۇھەممەت «شۇنداق كۈنلەرمۇ ئۆتكەن» ناملىق رومانىغا بارلىق زېھنىي كۈچى ۋە ھېسسىياتىنى سەرپ قىلغان، ھايات، رېئاللىق ھەققىدىكى پەلسەپىۋى ئوي - پىكىرلىرىنى سىڭدۈرگەن. پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازى، ئىشەنچ، تىلەكلىرىنى چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن نۇرلاندۇرغان ھەم مەدھىيىلىگەن. ئومۇملاشتۇرۇپ قارىغاندا، بىز بۇ رومانىدىن يازغۇچى قەلبىنى - يازغۇچىنىڭ جەمئىيەت، رېئاللىق، ئىنسان تۇرمۇشى جەھەتلەردىكى قاراش - مۇلاھىزىلىرىنى كۆرىمىز.

چىنلىق ۋە تەسىرات

— «هارام مۇشت» هېكايىلەر توپلىمى توغرىسىدا

ئۇلپەت جېلىل ئەدەبىيات ئىجادىيىتى سېپىگە ئەمدىلا قەدەم قويۇۋاتقان ياش ئاپتورلىرىمىزنىڭ بىرى. يېقىندا ئۇنىڭ بىر قىسىم مۇنەۋۋەر هېكايە ـ نەسىرلىرىدىن تەركىب تاپقان «هارام مۇشت» ناملىق هېكايە، نەسىرلەر توپلىمى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى.

توپلامغا كىرگۈزۈلگەن هېكايە، نەسىرلەرنىڭ هەربىرسىنىڭ رېئال تۇرمۇش چىنلىقى ئىنتايىن قويۇق بولۇپ، ئوقۇغان كىتابخانىلارغا ئەينەنلىك ۋە تەبىئىيلىك هېس قىلدۇرىدۇ. ئاپتورنىڭ بالىلىق قەلب دۇنياسىنى ئىپادىلەپ بېرىش جەھەتتىكى ئىزدىنىشى كىشىنى تولىمۇ خۇشال قىلىدۇ.

تەسىرات ئەلۋەتتە چىنلىق ئاساسىدا مەيدانغا كېلىدۇ. چىنلىق بولمايدىكەن تەسىرات ئۇ قۇرۇق هەم ساختا بولۇپ قالىدۇ. ئاپتور هەر بىر ئەسەر هەققىدە ئويلىنىشتىن بۇرۇن نەزىرىنى ئاۋۇال تاشقى دۇنياغا قاراتقان. ئوبيېكتىنىڭ چىن هالىتىنى ئىگىلەپ تۇرۇپ، ئۇنى ئۆز تەسىراتى بىلەن يۇغۇرۇپ بەدىئىي پىششىقلاش ئېلىپ بارغان. بەزى هالقىلارنى بەدىئىي تەسەۋۋۇر دۇنياسىدا ئىنتايىن ئەپچىللىك بىلەن توقۇپ خۇددى «رەڭنىڭ ئىچىدىن رەڭ كۆرۈنىدىغان» بىر خىل گۈزەللىك دۇنياسىنى ياراتقان.

بىزگە مەلۇم، تۇرمۇشتىن ئالغان تەسىرات رېئاللىقنىڭ تاشقى هالەتلىرى بىلەنلا چەكلىنىپ قالسا بولمايدۇ. ئۇ چوقۇم ئەدىبنىڭ تەسەۋۋۇر دۇنياسىنى قوزغىيالايدىغان تەسىرات بولۇشى

كېرەك. ئۇ ئەقەللىيسى، پىكىر ۋە تەپەككۇر بىلەن يۇغۇرىيالايدىغان دەرىجىدە بولۇشى لازىم. شۇنداق بولغاندا بۇنداق تەسىرلىنىش بەدىئىي گۈزەللىك ھاسىل قىلالايدۇ.

ئۇلپەت جېلىلنىڭ توپلامدىكى ھېكايە، مەسەل، نەسىرلىرى بىزنى بۇ جەھەتتە مەمنۇن قىلىدۇ. مەسىلەن، توپلامدىكى «چۈجە خورازنىڭ دوست تېپىشى» ناملىق مەسەللىك ھېكايە رېئاللىقتىكى چۈجە خورازنىڭ ئەمەلىيەتى بىلەن ئوپمۇئوخشاش، لېكىن ئاپتورنىڭ بۇ كۆرۈنۈشلەردىن ئومۇملاشتۇرۇپ ھاسىل قىلغان تەسىراتى تولىمۇ تەسىرلىك بولغان بىر مەسىلىگە مەركەزلەشكەن. چۈجە خوراز دەسلەپ باشقىلارنى قىلچىمۇ ئويلاپ قويمايدۇ، ئۇ ئەتراپىدىكى كېۋەز، بۇغداي، مېۋە كۆچىتى قاتارلىقلارنى تىلغاپ، ئېگىپ ئويناپىدۇ. قىش كەلگەندە بولسا يەيدىغانغا دان، يېپىنىدىغانغا تون، چىقىۋالىدىغانغا قوندۇق تاپالماي ئىنتايىن بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. مۇشۇنداق ۋاقىتتا كېۋەز، بۇغداي، كۆچەتلەر ئۇنىڭغا ئوزۇق ۋە يېپىنچا، قوندۇق بولۇپ ئۇنى خاتىرجەم قىلىدۇ. چۈجە خوراز ئاچ تۇلكىگە يولۇقۇپ خەتەر ئىچىدە قالغاندا، ئالا كۆچۈك پەيدا بولۇپ، تۇلكىنى يېڭىپ چۈجە خورازنى ھاياتلىققا ئېرىشتۈرىدۇ. دېمەك، ئاپتور بۇ يەردە بىزگە چۈجە خورازنىڭ ئەمەلىيەتى ئارقىلىق ئادەملەر تۇرمۇشىدىكى بىر قىسىم ياخشىلىقلارنى ئىللەتلەرنى ئېچىپ بېرىۋاتىدۇ. راست، بىر قىسىم ياخشىلىقلارمۇ بارکى، ئۇلارنىڭ دوست تۇتۇشى پۈتۈنلەي شەخسىيەتچىلىكنى چىقىش قىلغان بولىدۇ. ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدۇ. ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدۇ. ھېكايىدە دوستلۇقنى چۈشەنمەيدىغان بۇنداق يارىماس ئىللەتلەر ئۆتكۈر پاش قىلىنىدۇ. چۈجە خورازنىڭ قىش كېلگەندە باشقىلارنىڭ دوستلارچە قىلغان مۇئامىلىسىگە ئېرىشىش ئارقىلىقلا خۇپ - خەتەردىن ساقلىنىپ قالغانلىقىدەك كۆرۈنۈش كىچىك دوستلارغا تېخىمۇ مۇھىم بولغان بىر مەسىلىنى ئۇقتۇرىدۇ.

دۇ. دوستلۇق - دۇنيادىكى ئەڭ مۇقەددەس بۇرچ. كىچىك دوستلار كىچىكىدىن باشلاپلا دوستلۇق مۇناسىۋىتىنى قەدىرلەيدۇ. غان، ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بېرىدىغان پەزىلەتنى يېتىلدۇرۇشى كې. رەك. دوستى يوقنىڭ ئۆزىمۇ يوق بولىدۇ. ئۆزئارا ئىناقلىقنى، كۆيۈمچانلىقنى، باراۋەرلىكنى چىقىش قىلغان دوستلۇقنى مۇس. تەھكەملەش كېرەككى، ھەرگىزمۇ شەخسىي غەرەز ئۈچۈنلا دوست تاللىماسلىق كېرەك.

ئاپتورنىڭ «شوخلۇقتىن نېمە چىقتى» ناملىق ھېكايىسىدىن بىز باللىق دۇنياسىدىكى ئېشىپ كەتكەن كەپسىزلىك، بەكۆڭۈل. لىق ئادەتلىرىنىڭ ئەگەر ۋاقتىدا تۈزىتىلمىسە تەرەققىي قىلىپ باللارنىڭ مەنىۋى ساغلاملىقىغا زىيىنى بولۇپلا قالماستىن ھەتتا بەزىدە باللارنىڭ جىسمانىي جەھەتتىن ئۆسۈپ يېتىلىشىگىمۇ زىيىنى بولىدىغانلىقىدەك ئەھۋالنى ھېس قىلىپ يېتىمىز. ھېكا. يىدە تولىمۇ كەپسىز، بەكۆڭۈل چوڭ بولۇۋاتقان بۇ ئۆسمۈرنىڭ يارىماس ئىللەتلىرى ئۇنى ئاخىرىسىدا ئۆمۈرلۈك مېيىپ قىلىپ پۈشايماندا قالدۇردى. ئۇ بەكۆڭۈلسىزلىق تۈپەيلى قاتناش قائىدىسىگە خىلاپ ھالدا ماشىنىلارنىڭ ئارقىسىغا ئېسىلىپ ئويناپ ئاخىرىدا ماشىنىنىڭ ئاستىدا قېلىپ بىر پۇتىدىن ئايرىلدى. ھېكايە ھەر. گىزمۇ باللارغا شوخلۇق قىلىشنىڭ زىيىنى ئۈستىدە تەربىيە بەرمەكچى ئەمەس، شوخلۇق، ئۆسمۈر باللىرىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا جانلىقلىق، تېتىكلىك، جۈشقۇنلۇق، كۆتۈرەڭگۈلۈكنىڭ ئىپادە. سى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان، ناھايىتى قەدىرلىك بولغان بىرخىل پسىخىك ھالەتتۇر. مەسىلىنىڭ تۈگۈنى باللار. دىكى بۇ خىل نورمال پسىخىكىنىڭ نورمالسىز ھالەتلەرگە ئۆزگە. رىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ئۇنى تېخىمۇ ساغلام ئۆسۈپ يېتىلىش يولىغا باشلىشىمىزدا ياخشى تەرەپكە قاراپ يېتەكلەنمە. گەن شوخلۇق، ئۇ باللاردىكى بەكۆڭۈلسىزلىق، كەپسىزلىك تۈسىنى ئېلىشقا قاراپ تەرەققىي قىلىدۇ - دە، ئاخىرىدا بەزى ئېچىنىش.

لىق ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالىدۇ. ھېكايە بۇ جەھەتتە شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، بىر ياخشى دەرسلىكتۇر.

«ھارام مۇشت» توپلامىدىكى يەنە بىر ياخشى ھېكايە. ئاپتور بۇ ھېكايىسىدە ئىنسانپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنىڭ ئاجىزلاپ كېتىشىگە جەڭ ئېلان قىلغان. ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ ئاساسى بولغان ئادالەت ھەم ھەققانىيەت ئېڭىنىڭ تەۋرەنمەس مېلودىيىسىنى ياڭراتقان.

ھېكايىدە «مەن» ئاپتوبۇستا بىرەيلەننىڭ بىر قىزچاقنىڭ سومكىسىغا قول سېلىپ پۇل ئوغرىلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالىدۇ - دە، ئۇنى بۇ ئىشتىن توسۇيدۇ. ھېلىقى ئوغرى بولسا ئەلپازىنى بۇزۇپ كىشىلەرنىڭ ئالدىدىلا «مەن» نى كېلىشتۇرۇپ بىرنى سېلىپ بولۇپ، بىخارامان ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ كېتىدۇ. ئەتراپتىكىلەر بۇ ئىشقا قىلچىمۇ پەرۋا قىلمايدۇ. ھەممىسى ئۆز ئىشى بىلەن بولىدۇ. ھېلىقى قىزچاق بولسا بۇ ئىشنى قىزىق بىلىپ ئاغزىنى تۇتقىنىچە كۈلۈپ تۇرىدۇ. ھېكايىنىڭ تېخىمۇ كۆچلۈك تەسىرچانلىقى شۇ يەردىكى «مەن» نىڭ شۇنچە خورلۇق تارتىشى ئۈنى ھەققانىيەت ئۈچۈن، يامانلىق ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان كۈرەش ئىرادىسىدىن ياندۇرالمايدۇ. ئۇ يەنە شۇنداق يامانلىقنى كۆرگەندە قىلچە ئىككىلەنمەي ئورنىدىن دەس تۇردى. بىز ھېكايىنىڭ بۇ خىل ئىدىيىسىدىن تولىمۇ روھلىنىمىز، ئۆزىمىزنى كۆچلۈك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئىچىدە ھېس قىلىمىز.

ئومۇمەن، ئاپتور ئۇلپەت جېلىلنىڭ «ھارام مۇشت» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمىدىكى ئەسەرلەر ھەم ئۆزگىچە بەدىئىي چىنلىقىغا، ھەم ئۆزگىچە ھېسسىيات ھاسىلاتلىرىغا ئىگە ئەسەرلەردۇر.

«بىرلىك» نامىلىق شېئىرنىڭ تاڭجارىق ئىجادىيىتىدە تۇتقان ئورنى توغرىسىدا

تاڭجارىق جولدى باي ئوغلى — هازىرقى زامان شىنجاڭ دېموكراتىك قازاق ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى سالغۇچى شائىردۇر. ئۇ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ قەيسەر ئوغلانى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدىكى ھۆرمەتلىك ئادەم. بۈگۈن دۇنياغا كەلگەن «تاڭجارىق ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى» ئۇنىڭ ئۇچۇن خەلق قەلبىدە تىكلەنگەن ئەڭ ئېسىل ئابىدە ھەم مۇنار.

شائىر تاڭجارىق 29 يىللىق ئىجادىي ھاياتىدا جەمئىي 300 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر يېزىپ قالدۇردى. بىز بۈگۈنكى كۈندە بۇ مەنىۋى مىراسلارنى تەتقىق قىلىساق ئۆتمۈش ئۇچۇنمۇ، بۈگۈن ئۇچۇنمۇ، شۇنداقلا كەلگۈسى ئۇچۇنمۇ ئىنتايىن زۆرۈر ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ئىلغار ئىدىيە خەزىنىسىگە ئىگە بولالايمىز.

تاڭجارىقنىڭ ئىدىيە خەزىنىسىدە ئاساسلىقى مۇنداق ئۇچ تەرەپ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ:

بىرىنچى، ۋەتەنپەرۋەرلىك. شائىر ئۆزىنىڭ «تۇغۇلغان يەرگە» دېگەندەك بىر قاتار شېئىرلىرى ئارقىلىق ۋەتەنگە بولغان چوڭقۇر ساداقىتىنى ۋە مېھرى ـ مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن.

ئىككىنچى، خەلقپەرۋەرلىك. شائىر «گومىنداڭغا»، «شېڭ شىسەي سۇرىتىگە» قاتارلىق شېئىرلىرى بىلەن ھەر مىللەت خەلقىگە زۇلۇم سېلىۋاتقان ئەكسىيەتچىل گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنى پاش قىلىپ، ئۆزىنىڭ خەلقنى سۆيۈش، خەلق ئازادلىقى ئۇچۇن كۈرەش قىلىشتەك خەلقپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئۇچىنچى، بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق. تاڭجارىقنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىدىيىسى ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر خىسلىتىگە قوشۇلۇپ، ئۇنى بىزگە ئاڭلىق دېموكراتىزملىق ئىنقىلابچى قىلىپ كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، بۇ يەردىكى بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق چۈشەنچىسى بىر تەرەپتىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ دۈشمەنگە قارشى جەڭ مەيدانلىرىغا تەڭ ئات سېلىشنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن، ھەر مىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ ئىدىيە جەھەتتىن ئويغۇنۇپ ماركسىزم تەشەببۇسچىلىرى بىلەن بىرلىشىشنى كۆرسەتتى.

شائىر تاڭجارىقنىڭ مانا بۇ خىل ئوي — كۆز قاراشلىرى ئۇنىڭ «بىرلىك» ناملىق شېئىرىدا مەركەزلىك، سىستېمىلىق ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان. شۇڭا، بىز تاڭجارىقنىڭ بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق چۈشەنچىسىنى تېخىمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر چۈشىنىمىز دەيدىكەنمىز، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىگە سىڭدۈرۈلگەن ئىدىيىنىڭ يار-قىن گەۋدىلىنىشى بولغان «بىرلىك» ناملىق شېئىرىنىمۇ ئوبدان تەتقىق قىلىشىمىز زۆرۈر.

تاڭجارىقنىڭ «بىرلىك» ناملىق شېئىرىنى مۇنداق ئۈچ بۆلەك بويىچە تەھلىل قىلىش مۇمكىن.

شېئىرنىڭ بىرىنچى بۆلىكىدە مۇنداق مىسرالار بار:

چۈشىنىپ سۆزۈمنى ئوبدان ئويلىنىپ،
باشقىدىن ئىناق بولۇپ، زىچ ئۇيۇشۇپ.

تاڭجارىق شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئادالەتسىزلىك-كە، زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىشقا چاقىرىپ يورۇقلۇققا، ئەركىنلىككە رىغبەتلەندۈرۈپلا قالماستىن، ئالدى بىلەن ئۇلارنى ئىتتىپاق، ئىناق بولۇشقا چاقىرىدۇ. خەلق ئاممىسىغا «بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ» بىرلىكتە ئاتلانغاندىلا

يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ» بىرلىكتە ئاتلانغاندىلا ھەقىقىي ئازادلىق غەلىبىسىگە ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى تەشۋىق قىلىدۇ. تاڭجارىقىنىڭ بۇ يەردە تەكىتلەۋاتقان بىرلىك چۈشەنچىسى ئۆزئارا كۆيىنىش، ئۆزئارا ئۆگىنىش، ئۆزئارا يول قويۇش ئاساسىدىكى بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق قاراشلىرىدىن ئاللىقاچان ھالقىغان. ھالبۇكى، ئۆزئارا سەبداشلىق، ئۆزئارا تەقدىر داشلىق ھايات ـ ماماتتىكى بىرلىك مۇناسىۋىتىگە قارىتىلغان بىرلىك چۈشەنچىسى ئىدى. بۇ تاڭجارىقىنىڭ بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق چۈشەنچىسىنىڭ بىرىنچى پەللىسىدۇر.

تاڭجارىق، ئۆز ھالاكىتىگە تەن بەرمەي، غالجىرلىشىۋاتقان گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانى بولغان شېڭ شىسەي خەلققە ھەددى ھېسابسىز زۇلۇم ۋە خورلۇق سېلىۋاتقان بىر دەۋردە ياشىدى. بۇ ۋاقىتتا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىر تەرەپتىن، ھەر مىللەت ئىلغار زىيالىيلىرىنى تۇنۇقۇن قىلىش، تۇرمىگە سولاش، ئۇلارغا زىيادە كەشلىك قىلىش يولى بىلەن ئۆزلىرىگە قارشى دېموكراتىك كۈچلەرنى ھەدەپ باستۇرۇشقا ئۇرۇنسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىغا قەستەن تۇرلۇك زىددىيەت، نىزا ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، خەلق ئاممىسىنى پارچىلاش، قايمۇقتۇرۇش، ئۇلارنىڭ سەلدەك كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇش سۇيىقەستىدە يول تۇتىۋاتاتتى. ئىدىيە جەھەتتە سۇن جۇڭشەننىڭ «ئۇچ مەسلەك» كۆز قارىشى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋەكىللىرىنىڭ ئىلغار دېموكراتىك ئىنقىلاب نەزەرىيىلىرىنىڭ ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىغا تارقىلىشىنى جېنىنىڭ بېرىچە توسۇۋاتقانىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە بولسا تۇرلۇك تەتۇر، يالغانچىلىقلار بىلەن قارىنى ئاق، ئاقنى قارا قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇپ ئاممىنى ئۆزلىرىگە تارتماقچى بولۇۋاتاتتى. دېمەك، شېڭ شىسەينىڭ بۇ خىل رەزىل قىلمىشلىرىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئېنىق چۈشىنىپ كۆرۈپ يەتـ

كەن تاڭجارىق دېموكراتىك ئىنقىلاب مەيدانىدا قەتئىي تەۋرەنمەي چىڭ تۇرۇپ، ئىنقىلابىي جەڭچى بولۇشتەك بۇيۇك خىسلەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى. خەلقنى گومىنداڭ ھېيلە ـ مىكىرلىرىگە ئالدانماسلىققا، ئىلغار ئىدىيە، ئىلغار كۈچلەر بىلەن بولغان بىرلىك يولىغا دادىل مېڭىشقا چاقىرىق قىلدى. مەسىلەن، «بىرلىك» شېئىرىدا مۇنداق مىسرالار بار:

بىرلىكىڭ يوق بولسا ئاندا دۇشمىنىڭ
قولىدا كۈل بولىسەن شامدەك كۆيۈپ.

سابىق جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ئۈرۈمچى قىسىملىرىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، تاڭجارىقنىڭ يېقىن سىرداش سەپدىشى مەرھۇم يولداش ئەزىزۈپ قاسىمنىڭ «تاڭجارىقنى ئەسلەگەندە» ناملىق ماقالىسىدا «تاڭجارىق ئاتاغلىق شائىرلا ئەمەس، بەلكى ئىلغار ئىنقىلابچى ئىدى. مەن ئۇنىڭ ئاغزىدىن ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ماۋزېدۇڭ ۋە باشقىلار توغرىسىدىكى گەپلەرنى پات ـ پاتلا ئاڭلاپ قالاتتىم» دەپ يازغان. مانا بۇنىڭدىن قارىغاندا، ئەينى دەۋردە تاڭجارىقنىڭ جاللات شېڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ زۇلۇمىغا قارشى باتۇرانە كۈرەش قىلىشىدا، كەڭ خەلق ئاممىسىنى ئىلغار دېموكراتىزم كۆز قاراشلىرى بىلەن بولغان بىرلىككە قورقماي، قىلچە ئىككىلەنمەي دەۋەت قىلىشى، چاقىرىشىدا ئىدىيە جەھەتتىن ماركسىزملىق توغرا جەمئىيەت قارىشىغا ئىگە بولۇشتەك مۇستەھكەم مەنىۋى ئاساس ھەم تۇۋرۇككە ئىگە ئىكەنلىكى ئېنىق. شۇڭا، شۇنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇكى تاڭجارىقنىڭ بىرلىك ـ ئىتتىپاقلىق ئوي ـ قاراشلىرىنىڭ يىلتىزى ھەقىقەتەن چوڭقۇر، ئۇنىڭغا يەنە پارتىيىمىزنىڭ ئەينى دەۋرىدىكى دېموكراتىك ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىش، كەڭ ئىنقىلابىي بىرلىك سەپ تەشكىل قىلىشتەك دانا چاقىرىقلىرىنىڭ تەسىرىمۇ

سەۋەن دېيىشكە بولىدۇ. مانا بۇ تاڭجارىقنىڭ بىرلىك - ئىتتىپاقلىق ئۈچۈن - چۈشەنچىلىرىنىڭ ئىككىنچى پەللىسىدۇر.

تاڭجارىق بىرلىك - ئىتتىپاقلىقنى ئىنقىلاب غەلىبىسىنىڭ تۈپ كاپالىتى دەپ قارىغان ژاقىتتا، ناۋادا بىرلىك بولمىسا قانداق ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۆتكەن، يەنى «ياتسەن مايىسز ئىلىك سۆزىك كەبى، ئاي دالىدا ئىت ژە قوزغۇنلار چوقۇپ» دەيدۇ.

بۇنداق كەسكىن، ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىش ئەينى دەۋر شارائىتىدا ژەزىيەتنى تېخىمۇ تولۇق چۈشىنىپ ئۇلگۈرەلمىگەن، ئىدىيىدە تىكىرقاپ قېلىۋاتقان بىر قىسىم خەلق ئاممىسى ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ خۇددى بىر نۇرلۇق يول كۆرسەتكۈچلۈك رول ئوينىغانىدى.

تاڭجارىقنىڭ «بىرلىكسىزلىك - ھالاكەت» دەيدىغان دانا خۇلاسىغا كېلىشىدە يەنە مۇنداق بىر مۇھىم سەۋەب بار: تاڭجارىق 1922 - يىللىرى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن مەخسۇس ئېچىلغان «شۆتاڭ» (党学) دېگەن خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئۇ يەردە بىر نەچچە يىل تۇرۇپ ئىلىم ئۆگەنگەن، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ ئىنقىلاب چۈشەنچىلىرىنى چوڭقۇرلاشتۇرغان. تاڭجارىق ئۆزىنىڭ ئۇ يەرگە بېرىشتىكى مۇددىئاسىنى ئوچۇق قىلىپ «يېڭى دۇنيانى كۆرىمەن دەپ كەلدىم» دېگەن. ئۇ نەتىجىدە دۇنيادىكى ئۆز خەلقىگە ئوخشاش ئېزىلگەن ئەللەرنىڭ ھۆرلىكىنى، غەلىبىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. بولۇپمۇ، ئۇلارنىڭ كۈرەش ئەھلىيىتى بىلەن كۈرەش تەجرىبىلىرىنى پىششىق ئىگىلىدى. ژەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى ئىلغار ژەكىللىرىدىن چېن تيەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇلارنىڭ دېموكراتىزملىق ئىنقىلاب نەزەرىيىلىرىنىڭ تەسىرىنى تېزلا قوبۇل قىلىشقا، ئۇنى دەسلەپكى ئاساس بولدى دېيىشكە بولىدۇ. ئەھلى-

يەت جەھەتتىكى ئۇتۇق، تەشەببۇس جەھەتتىكى ئىلغارلىقلار تاڭ-جارىقنىڭ ئىدىيە - كۆز قاراشلىرىنى ئۆزلۈكسىز يېڭىلاپ ئىلگىرىكى بىرلىك - ئىتتىپاقلىق تەسەۋۋۇرلىرىغا يېڭى ۋە چوڭقۇر مەنالارنى ئېلىپ كەلدى. ئۇنى مۇستەھكەم، توغرا بولغان ماركسىزملىق كۆز قاراشقا يانداشتۇردى. شۇڭا، تاڭجارىق «بىرلىك» شېئىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا قەتئىي ئىشەنچ بىلەن بىرلىك چۈشەنچىسىنى ئۇلۇغلاپ مۇنداق يازىدۇ:

قايتىلاپ ئېيتاي، ئەگەر بىرلەشمىسەڭ،
كېتىسەن دۈشمەنگە تەييار يەم بولۇپ.
ئىگىسىز مالالارغا ئوخشاپ قالىسەن،
ئىشلىتەر ياۋ مەيلىچە ئۇرۇپ - سوقۇپ.

ئومۇمەن ئاتاغلىق شائىر، ئىنقىلابچى تاڭجارىقنىڭ «بىرلىك» ناملىق شېئىرى ئۇنىڭ ئىجادىيەت مىراسلىرى ئىچىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ شېئىردىن بىز تاڭجارىقنىڭ بىرلىك - ئىتتىپاقلىق چۈشەنچىلىرىنىڭ ئەينى دەۋردىكى ئىلغار دېموكراتىزملىق ئىدىيىلىرىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئالىمىز. تېخىمۇ مۇھىمى، تاڭجارىقنىڭ ئېزىلگۈچى خەلقلەر ئىنقىلابىي كۈرەشلىرىگە ماركسىزملىق يۈكسەكلىكتىن قارىيالايدىغان سەۋىيىدىكى شائىر ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ ئالالايمىز.

«ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» توغرىسىدا چۈشەنچە

ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى — ئومۇمەن ئەسەر ئىجاد قىلغۇ-چىنىڭ ئاپتورلۇق هوقۇق - مەنپەئىتىنىڭ قانۇنىي جەھەتتىن قوغدىلىشى هەم كاپالەتكە ئىگە قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئىلگىرى-سىزدە ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى 1991 - يىل 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى رەسمىي ئىلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى. بۇ قانۇننىڭ 1 - ماددا 2 - تارمىقىدا ئېنىق قىلىپ «جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ، ئىدارە - ئورۇن ياكى غەيرىي ئورۇنلار (قانۇنىي سالاهىيەت هازىرلىمىغان ئورۇنلار) نىڭ ئەسەرلىرى مەيلى ئىلان قىلىنغان ياكى ئىلان قىلىنمىغان بولسۇن، ئوخشاشلا مۇشۇ قانۇن بويىچە ئاپتورلۇق هوقۇقىدىن بەهرىمەن بولىدۇ. چەت ئەل پۇقرالىرى-نىڭ ئەسەرلىرى ئاۋۋال دۆلىتىمىز ئىچىدە ئىلان قىلىنغان بول-سا، مۇشۇ قانۇن بويىچە ئاپتورلۇق هوقۇقىدىن بەهرىمەن بول-ىدۇ. چەت ئەل پۇقرالىرىنىڭ دۆلىتىمىز سىرتىدا ئىلان قىلىنغان ئەسەرلىرى ئۆزى تەۋە بولغان دۆلەت بىلەن دۆلىتىمىز تۈزگەن كېلىشىملەردىكى ياكى بولمىسا ئىككى تەرەپ ئورتاق قاتناشقان خەلقئارالىق شەرتنامىلەردىكى ئىگە بولغان ئاپتورلۇق هوقۇقىغا ئاساسەن مۇشۇ قانۇننىڭ قوغدىشىغا ئېرىشىدۇ» دەپ بەلگىلەن-گەن.

دېمەك، ئاپتورلۇق هوقۇقى شۇ ئەسەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى بىلەن تەڭ شەكىللەنگەن بولىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، كونكرېت بىر پارچە ئەسەرنىڭ ئىجاد قىلىنغان ۋاقتى ئاپتورغا نىسبەتەن ئېيتقاندا شۇ ئەسەرگە قانۇنىي جەھەتتىن ئىگىدارچىلىق قىلىش

هوقۇقى شەكىللەنگەن ۋاقتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بىرەر پارچە ئەسەر قانداق ئورۇندا، قانداق ۋاقىتتا مەيدانغا كېلىشىدىن قەتئىينەزەر پەقەت ئېلىمىز پۇقراسى ۋە ياكى ھەق ـ تەلەپ دەۋا ئىشلىرىغا قاتنىشالايدىغان سالاھىيەتتىكى ئورۇن ـ تەشكىلات تەرىپىدىن يارىتىلىدىكەن، ئۇنى ئېلىمىزنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى قوغدايدۇ.

ئاپتورلۇق ھوقۇقىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: ئېلان قىلىش ھوقۇقى، ئىمزاسىنى قويۇش ھوقۇقى، ئۆزگەرتىش ھوقۇقى، ئۆز ئەسىرىنى قوغداش ھوقۇقى (بۇ ئەسىرىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن بۇرمىلىنىشى ياكى ناتوغرا مەنە بېرىلىشىگە نىسبەتەن ئاپتورنىڭ قوغداش ھوقۇقى بارلىقىنى كۆرسىتىدۇ)، پايدىلىنىش ۋە مەنپەئەتكە ئىگە بولۇش ھوقۇقى (پايدىلىنىش ھوقۇقى ئاپتورنىڭ ئۆز ئەسىرىنى قايتا بېسىش، ئورۇنلاش، ئاڭلىتىش، كۆرگەزمە قىلىش، تارقىتىش، كىنو ـ تېلېۋىزىيە، سىنئالغۇ فىلىمى قىلىپ ئىشلەش؛ ئۆزگەرتىش، تەرجىمە قىلىش، ئىزاھلاش، تەھرىرلەش قاتارلىق شەكىللەردە ئۆز ئەسىرىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى كۆرسىتىدۇ). ئەگەر باشقىلار يۇقىرىقى شەكىللەرنىڭ ھەرقانداق بىرسىدىن پايدىلانماقچى بولسا چوقۇم ئاپتورنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىشى ھەم شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاپتورنىڭ مەنپەئەتدارلىققا ئىگە بولۇش ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈشى كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن قارشى تەرەپ ئاپتورنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزگەن ھېسابلىنىدۇ.

ئاپتورلۇق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش مۇددىتى قانداق بولىدۇ؟ بۇنىڭدا ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنلىرىدا ئۆز ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن ھەر خىل چەكلەر بېكىتىلگەن. ئېلىمىزدە ئاپتورلۇق ھوقۇقى بولسا ئاپتورنىڭ سالاھىيەت ھوقۇقى ۋە مال ـ مۇلۇك (مۇلۇكدارلىق) ھوقۇقى دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ. سالاھىيەت (نام) ھوقۇقى كۆپىنچە دۆلەتلەر-

دىمۇ ئۆتۈنۈپ بېرىشكە بولمايدىغان، ئاپتور ئالەمدىن ئۆتۈپ يۈز يىلدىن كېيىنمۇ مەڭگۈ ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى تەرىپىدىن قوغدىلىدىغان قىلىپ بېكىتىلگەن. ئېلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ 3 ـ ماددا 20 ـ تارمىقىدا «ئاپتورنىڭ سالاھىيەت (نام) ھوقۇقى، ئۆزگەرتىش ھوقۇقى، ئۆز ئەسىرىنى قوغداش ھوقۇقى چەكلىمىلىككە ئۇچرىمايدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن. ناۋادا ئاپتور ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ نام سالاھىيىتى تەسىرگە ئۇچرىسا، ئاپتورنىڭ ھوقۇقلۇق ۋارىسلىرى قوغدىلىدىغان ئادەم سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ ئەسلىي سالاھىيىتى بىلەن ئەرز قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە بولىدۇ.

ئەمدى ئاپتورنىڭ مال ـ مۈلۈك (مەنپەئەتدارلىق) ھوقۇقىغا كەلسەك، ئېلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ 3 ـ ماددا 21 ـ تارمىقىدا «پۇقرالارنىڭ ئەسەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئېلان قىلىش، ئىشلىتىش، مەنپەئەتدارلىققا ئىگە بولۇش ھوقۇقىنىڭ قوغدىلىش مۇددىتى ئاپتور ئۆچۈن ئۆمۈرلۈك بولغانىنىڭ سىرتىدا، ئاپتور ئالەمدىن ئۆتۈپ 50 يىلغىچە بولىدۇ. 50 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى بۇ مۇددەت ئەمەلدىن قالىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەن.

ئاپتور دېگەن بۇ ئۇقۇم شەخس ۋە ئورۇندىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەسەر يەككە بىر شەخس تەرىپىدىن يارىتىلغاندا ئۇنىڭ ئاپتورى شەخس بولىدۇ ـ دە، بۇ يەردىكى ئاپتورلۇق ھوقۇقىدىن پەقەت شۇ شەخس بەھرىمەن بولىدۇ. ئۇنىڭ مال ـ مۈلۈك ھوقۇقى ئۆزى ئالەمدىن ئۆتۈپ 50 يىلغىچە كۆچكە ئىگە بولىدۇ. مەسىلەن، مەلۇم بىر ئاپتور 1989 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ۋاپات بولغان بولسا، ئۇنىڭ سالاھىيەت ھوقۇقى مەڭگۈلۈك بولىدۇ. ئەمما، مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقى بولىسا 2039 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىگىچە كۆچكە ئىگە بولىدۇ. بەزى ئەسەرلەر مەلۇم ئورۇن، كوللېكتىپ، ئىدارىلەر

تەرىپىدىن يارىتىلىدىغان ئەھۋاللار بىزگە دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئەسەرنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى شۇ ئورۇنغا مەنسۇپ بولىدۇ. ئەمما، ئەسەر ئاپىرىدە قىلغۇچى ئورۇن چوقۇم مۇستەقىل ھەق ـ تەلەپ ئىشلىرىغا قاتنىشالايدىغان قانۇنىي سالاھىيەتكە ئىگە بولۇشى كېرەك.

ئەگەر ئەسەر پۈتۈپ بولغان، لېكىن شۇندىن كېيىنكى 50 يىل ئىچىدە ئېلان قىلىنمىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ خىل ئەسەرنىڭ مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقى كاپالەتلەندۈرۈلمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا باشقىلارنىڭ ئېلان قىلىشىغا، ئىشلىتىشىگە رۇخسەت قىلىنىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە، بىزنىڭ كۆپلىگەن كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ئەسەرلىرى سالاھىيەت (نام) ھوقۇقىغا ئىگە بولسىمۇ، مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقىغا ئىگە بولالمىدى. چۈنكى، قانۇندىكى بەلگىلىمە بويىچە قارىغاندا، بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلىرىنىڭ مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقىنىڭ قوغدىلىش مۇددىتى ئاللىقاچان توشۇپ بولغان. شۇنداق بولغاچقا، بۇ ئەسەرلەر بۇگۈنكى كۈندە پۈتكۈل ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئورتاق مەنىۋى بايلىقىغا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ ئەسەرلەرنى ئېلان قىلىش، رەتلەش، پايدىلىنىش ھوقۇقىغا ھەر بىر ئادەم ھوقۇقلۇقتۇر.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىنكى، يېزىق ئار-قىلىق بارلىققا كەلگەن ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق ئەقلىي مۇلۈك مەھسۇلاتلىرىنىڭ ھەممىسى پەيدا بولۇشى بىلەنلا ئاپتورلۇق ھوقۇقىنى ھازىرلىغان بولىدۇ. ھەر قانداق بىر شەخس ياكى ئورۇن بىر ئەسەرنى ئىشلەتمەكچى ياكى ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ تىجارەت خاراكتېرلىك پائالىيەت ئېلىپ بارماقچى بولسىكەن، ئالدى بىلەن چوقۇم مەزكۇر ئەسەر ئاپتورىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىشى ياكى ئاپتورنى تېگىشلىك مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقىدىن بەھرىمەن قىلىشى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا ئاپتورنىڭ چەكلەش، توسۇش ھوقۇقى بولىدۇ.

«ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» نىڭ ئەڭزەللىكلىرى ئىنتايىن كۆپ. بۇ قانۇن ئەسەر ئىجاد قىلغۇچىنى قوغداش بىلەن بىللە بۇ ئەسەردىن پايدىلىنىپ تىجارەت خاراكتېرلىك پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىمۇ قانۇنىي هوقۇقنا ئىگە قىلىدۇ. هازىر تېلې-ۋىزىيە، سەھنىلىرىمىزدە، ئۇنىڭالغۇلىرىمىزدا نۇرغۇن شائىرلى-رىمىزنىڭ شېئىرلىرىغا ئىشلەنگەن ناخشىلار كۆپلەپ ئېيتىلىۋا-تىدۇ. هېچقايسىسى ئاپتورنىڭ مەنپەئەتدارلىق هوقۇقى بارلىقى-نى، ئۆزلىرى سەھنىمۇ سەھنە يۈرۈپ، ناخشا ئېيتىپ تاپقان پۇللىرىدا كىمنىڭ قانداق قانۇنىي هەققى بارلىقىنى خىيالىغا كىرگۈزمەيۋاتىدۇ. بۇ تەرەپكە يالغۇز ئاپتورلارلا كۆڭۈل بۆلۈپ قالماستىن، تەييار ئەسەرلەردىن پايدىلىنىپ پۇل تېپىۋاتقان سەن-ئەت تىجارەتچىلىرىمىزمۇ كۆڭۈل بۆلۈشى زۆرۈر. ئەسەرلەردىن تىجارەت خاراكتېرلىك پايدىلانغۇچىلارنىڭ ئەسلىي ئاپتوردا ئېلان قىلىش هوقۇقى، ئىشلىتىش هوقۇقى ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئەتلى-نىش هوقۇقى قاتارلىق ئۇچ خىل هوقۇقنىڭ بولىدىغانلىقىنى، بۇ هوقۇقلارنىڭ ئاپتور ۋاپات بولۇپ كەتكەن كۈندىن هېسابلاپ يەنە 50 يىل قانۇن تەرىپىدىن مۇتلەق قوغدىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قېلىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

«ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى»نىڭ بارلىققا كېلىش جەريانى

ئەقلىي مەھسۇلاتلارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن بارلىققا كېلىشى ئاخىر «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» دىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدە قانۇننى 1709 ـ يىلى ئەنگلىيىدە بارلىققا كەلتۈردى. بۇ قانۇن دۇنيا بويىچە هەر بىر ئادەمنىڭ ئۆزى يارىتقان ئىلىم ـ پەن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت مەھسۇلاتلىرىغا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن تولۇق ئىگىدارچىلىق قىلىشنى هەقىقىي كاپالەتلەندۈرىدىغان بىر-دىنبىر نىزام ئىدى. 1709 ـ يىلى، ئەنگلىيە پارلامېنتى ئەقلىي ئىجادىيەتكە ئىلهام بېرىش، ئاپتور ۋە ئەسلىي نۇسخىسىنى ساقلۇ-چىلارنى بەلگىلىك مۇددەت ئىچىدە مەخسۇس كۆپەيتىپ بېسىش هوقۇقىدىن بەهرىمەن قىلىش ئۈچۈن، بىر قانۇن لايىهىسى ما-قۇللىغان هەم 1710 ـ يىلىدىن باشلاپ رەسمىي يولغا قويۇلغان. مانا بۇ قانۇندا، ئاپتور تۇنجى قېتىم ئەسەرنىڭ قانۇنىي مەنپەئەت-دار ئىگىسى قىلىپ بېكىتىلگەن.

شۇنىدىن كېيىن، دۇنيادا مۇشۇ قانۇن ئاساسىدا ئارقا ـ ئارقىدىن ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى بارلىققا كېلىشكە باشلىدى.

ئىككىنچى بولۇپ ئامېرىكا مۇستەقىل بولۇپلا 1790 ـ يىلى دۆلەت مەجلىسى فېدېراتسىيە نەشر هوقۇقى قانۇنىنى ماقۇللىدى ۋە يولغا قويدى. ئامېرىكا بۇ قانۇننى تاكى 1909 ـ يىلىغىچە هېچقانداق ئۆزگەرتمەي يولغا قويۇپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما شۇنىڭدىن كېيىنكى قىسقىغىنە 80 يىلدا تۆت قېتىم ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ، تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈردى. فرانسىيىدە 1719 ـ يىلى «ئورۇنداش پەرمانى» ئېلان قىلىندى. فرانسىيىنىڭ ئەنئە-

نۇى تىياتىر چىلىق ئالاھىدىلىكىگە ماسلاشتۇرۇلۇپ چىقىرىلغان بۇ پەرماندىمۇ يەنىلا ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇننىڭ مەزمۇنلىرى شەرھلەنگەنىدى. فرانسىيە بۇ پەرمانغا 1793 ـ، 1957 ـ، 1985 ـ يىللىرى ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ يولغا قويۇپ كەلمەكتە. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئاپتورلـۇق ھـوقـۇقى قانۇنى 1925ـيىل 1ـ ئاينىڭ 30ـ كۈنى ئېلان قىلىنغان. 1928 ـ يىلىغا كەلگەندە بۇ قانۇن ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، ئورنىغا بىرلا ۋاقىتتا «سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتورلۇق ھوقۇقى نىزامى» ئېلان قىلىنغان ھەم يولغا قويۇلغان. ياپونىيىدە 1971 ـ يىلى، ئىتالىيىدە 1925 ـ يىلى ئېلان قىلىنغان.

نۆۋەتتە مۇتلەق كۆپ ساندىكى دۆلەتلەردە ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى تۈزۈلۈپ يولغا قويۇلماقتا. پەقەت ئەرەپ بىرلەشمە خەلىپىلىكى، چاۋشىيەن، سەئۇدى ئەرەبىستانى قاتارلىق 20 نەچچە دۆلەتتە تېخى بۇ قانۇن تۈرغۇزۇلۇپ يولغا قويۇلمىدى.

«ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ مەيدانغا كېلىش جەريانىدىن بىزگە شۇ نەرسە روشەنكى، بىرىنچىدىن، ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ، ئۇ داۋاملىق مۇكەممەللىشىپ «ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ» بارىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇننىى تۈزۈش ۋە يولغا قويۇش بىر خىل تەرەققىيات يۇلىنىشىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ، ئۇ شۇ دۆلەتنىڭ كىشىلىرىنىڭ ئەقلىي ئىجادىيىتىنىڭ رولىغا تۇتقان پوزىتسىيىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلە بولۇپ سانالماقتا.

تۇنجى خەلقئارالىق ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى — «بىرن ئەھدىنامىسى» توغرىسىدا

18 ـ ئەسىر ۋە 19 ـ ئەسىر ئارىلىقىدا ئېلىپ بېرىلغان دېموكراتىزملىق ئىنقىلابلارنىڭ تەسىرىدە دۇنياديكى ھەرقايسى ئەللەر ئوتتۇرىسىدا مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئالاقىلىرى زور دەرىجىدە كۇچىيىپ باردى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، ئۆزئارا بىر ـ بىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈۋېلىش، ئوغرىلىقچە ئىشلىتىش ھەم تارقىتىش ھادىسىلىرى كەينىدىن يۈز بېرىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ ساغلام راۋاجلىنىشىغا پاسسىپ تەسىر كۆرسەتتى. بۇنداق ئەھۋاللارنى توسۇش ئۈچۈن، گەرچە خېلى كۆپ ئەللەر ئۆز ئالدىغا نەشر ھوقۇقى قانۇنلىرىنى تۈزگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ قانۇنلار ئاساسەن ئۆز مەنپەئەتىنىلا چىقىش قىلغانلىقتىن قارشى تەرەپ يەنىلا دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچراۋەردى.

يۇقىرىقىدەك مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن، دۆلەتلەر بىلەن دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا قارشى تەرەپ پۇقرالىرىنىڭ نەشر ھوقۇقىنىمۇ قوغدىيالايدىغان كېلىشىملەرنىڭ تۈزۈلۈشى زۆرۈر بولۇپ قالدى. بۇ دەۋرلەردە مەيدانغا كەلگەن «ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەرنىڭ خەلقئارالىق جەمئىيىتى» بۇ جەھەتتە ناھايىتى ئاكتىپ رول ئوينىدى. بۇ جەمئىيەت 1882 ـ يىلى ھەر قايسى دۆلەت پۇقرالىرىنىڭ نەشر ھوقۇقىنى ئورتاق كاپالەتلەندۇرۇشنى مەخسۇس مۇزاكىرە قىلىدىغان بىر خەلقئارالىق يىغىن ئۇيۇشتۇردى ھەم بۇ ھەقتىكى بىر خەلقئارالىق ئەھدىنامىنىڭ لايىھىسىنى تۈزۈپ چىقتى. 1886 ـ يىلىغا كەلگەندە شۇنىڭ ئارىسىدا پايتەختى بېرنداً بۇ لايىھە ھەرقايسى ئەللەر تەرىپىدىن

ئېتىراپ قىلىنىپ تەستىقلاندى ۋە «بېرن ئەھدىنامىسى» دەپ ئاتالدى.

«بېرن ئەھدىنامىسى» نىڭ تولۇق ئاتىلىشى «ئەدەبىيات ۋە سەنئەت ئەسەرلىرىنى قوغداش بېرن ئەھدىنامىسى». بۇ ئەھدىنامە تۇنۇلۇپ بۇگۈنگىچە بولغان يۇز يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئىككى قېتىم تولۇقلاندى، تۆت قېتىم ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلدى. ھازىرقىسى 1971 ـ يىلى پارىژ يىغىنىدا تولۇقلانغان نۇسخىسى. بۇ ئەھدىنامىگە ھازىرغىچە جەمئىي 84 دۆلەت ئەزا بولدى.

«بېرن ئەھدىنامىسى» نىڭ مەزمۇنى مول، ئۇ ئەڭ دەسلەپكى نەشر ھوقۇقىنى خەلقئارالىق قوغداش ساھەسىدىكى بىردىن-بىر دۇنيا خاراكتېرلىك كۆپ تەرەپلىمە ئەھدىنامە بولۇش سۈپىتى بىلەن نەشر ھوقۇقىغا ئالاقىدار بولغان بارلىق چېگىش ھەم نازۇك مەسىلىلەرگە قارىتا تۇنجى قېتىم ئېنىق، تەپسىلىي جاۋاب بەرگەن. ھەر قايسى دۆلەتلەر ئۆز ئالدىغا ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنلىرىنى تۈزگەندە يەنىلا مۇشۇ ئەھدىنامىنىڭ مەزمۇنلىرىنى ئاساس قىلىشتى ياكى ئۇنىڭغا يانداشتى. 1952 ـ يىلى، جەنۇبىدە مەيدانغا كەلگەن «دۇنيا نەشر ھوقۇقى ئەھدىنامىسى» مۇ مۇنداقچە ئېيتقاندا «بېرن ئەھدىنامىسى» نى مەزمۇن ۋە دائىرە جەھەتتىن تېخىمۇ تولۇقلاپ ھەم كېڭەيتىپ، ئۇنى يېڭى تېخنىكا، يېڭى كەشپىيات دۇنياسى بىلەن بىرلەشتۈرگەنلىكىنىڭ، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، «بېرن ئەھدىنامىسى» نىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، ئىنسانىيەت-نىڭ بارلىق ئەقلىي مۇلۇك ھاسىلاتلىرىغىچە تەدبىقلاشتۇرۇلۇشىنىڭ يېڭىچە ئىپادىسى ئىدى.

«ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى»دا ئەسەر هەققىدە تەكىتلەنگەن مەزمۇنلار

ئەسەر «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى»دا ھەممىنىڭ مەركىزىدە تۇرىدۇ. شۇڭا، شۇ ئەسەرنىڭ تۈرى، ژانىرى، مەزمۇنىغا ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى»دا ناھايىتى ئىنچىكە، تەپسىلىي چۈشەنچىلەر بېرىلگەن. تۆۋەندە بۇ ھەقتىكى مۇھىم مەزمۇنلار ئۈستىدە توختىلىمىز:

بىرىنچى، ئەسەر هازىرلاشقا تېگىشلىك شەرتلەر

(1) ئەسەر چوقۇم ئەدەبىيات - سەنئەت ياكى باشقا بارلىق ئىلىمگە ئائىت مەزمۇنغا ئىگە بولۇشى كېرەك. چۈشىنىكسىز، قالايمىقان يېزىپ قويۇلغان نەرسىلەر «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» نىڭ قوغدىشىدىكى ئەسەر بولالمايدۇ.

(2) ئەسەر چوقۇم ئىجادىيلىققا ئىگە بولۇشى كېرەك. ئىلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» نىڭ 1 - ماددا 3 - تارمىقىدا «مەزكۇر قانۇندا كۆرسىتىلگەن ئەسەرلەر ئەدەبىيات - سەنئەت، تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەن، بىناكارلىق تېخنىكىسى قاتارلىق تۈرلۈك ساھەلەردە ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دەپ ئېنىق چۈشەنچە بېرىلگەن.

(3) چوقۇم مۇقىم ماددىي شەكىلگە ئىگە بولۇشى شەرت. مەسىلەن، يازما ئەسەر، رەسىم، فوتو سۈرەت، ئۇنىئالغۇ قاتارلىقلار.

ئىككىنچى، ئەسەرلەرنىڭ تۈرلىرى

«ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» دا ئەسەرلەر ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن تۈر، گۇرۇپپىلارغا ئايرىلغان بولۇپ، ئاساسلىقى مۇنۇلار: (1) ئەسەرنى ئىجاد قىلغۇچىلارغا قاراپ ئايرىش. بۇنىڭدا ئەسەر ئىپلىمىز پۇقرالىرى (شەخسلەر) تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان بولسا، بۇنداق ئەسەر تەبىئىي شەخس ئەسىرى، دەپ قارىلىدۇ. ئەگەر مەلۇم قانۇنىي سالاھىيەتكە ئىگە ئىدارە، كوللېكتىپ تەرىپىدىن يارىتىلغان بولسا بۇنداق ئەسەر ئىدارە ـ كوللېكتىپنىڭ ئەسىرى، دەپ قارىلىدۇ.

(2) ئىجاد قىلغۇچىلارنىڭ سانىغا قاراپ ئەسەرلەر شەخس تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان ئەسەر ۋە بىرلىكتە ئىجاد قىلىنغان ئەسەر دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

(3) ئەسەرلەر ئىجاد قىلىنىش شەكلىگە قاراپ، ئەسلىي ئەسەر ۋە قايتا ئىجاد قىلىنغان ئەسەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئەسلى ئەسەر دېگىنىمىز، بىرىنچى قېتىم ئىجاد قىلىنغان ئەسەرنى كۆرسىتىدۇ. ئەنە شۇ بىرىنچى قېتىم ئىجاد قىلىنغان ئەسەر ئاساسىدا ئۆزگەرتىلمەي، تولۇقلىنىپ ئىجاد قىلىنىپ بارسا، كېيىنكىلىرى قايتا ئىجاد قىلىنغان ئەسەر ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن، بىر ھېكايىنى كىنو سېنارىيىسىگە ئۆزگەرتىسە، ئاندىن سېنارىيە ئاساسىدا كىنو فىلىمى قىلىپ ئىشلىسە، ئاندىن ئۇنى يەنە كارتون فىلىم ياكى سۈرەتلىك كىتابچە قىلىپ ئىشلىسە.

(4) ئەسەرنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ قوغدىشىغا ئېرىشىدىغان ـ ئېرىشمەيدىغانلىقىغا قاراپ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ قوغدىشىغا ئېرىشىدىغان ئەسەر ياكى ئېرىشمەيدىغان ئەسەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ.

بۇلاردىن باشقا، قانۇن تەرىپىدىن بېسىش، تارقىتىش چەك-

لەنگەن ئەسەرلەر ياكى قانۇن تەرىپىدىن بېسىش، تارقىتىش چەكلەنمىگەن ئەسەرلەر، «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ قوغداش مۇددىتى توشقان، توشمىغان ئەسەرلەر... دېگەندەك تۈرلەرمۇ بار.

ئۈچىنچى، شەخسلەرنىڭ دائىرىسى

ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» دا ئەسەرلەرنى ئۆزئارا يېقىنلىقى بويىچە مەلۇم دائىرىگە يىغىنچاقلىغان. ئېلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» دا ئەسەرلەر، ئەدەبىيات - سەنئەت، تەبىئىي پەن، ئىجتىمائىي پەنلەر، بىناكارلىق، تېخنىكا پەنلىرى دېگەن تۈرلەرگە يىغىنچاقلانغان. بۇلار مۇنداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) يازما ئەسەرلەر. مەسىلەن، خەنزۇ يېزىقى، ئاز سانلىق مىللەتلەر يېزىقى، ئەمالار يېزىقى، چەت ئەل يېزىقىدىكى ئەسەرلەر، (2) ئېغىز ئەسەرلىرى. مەسىلەن، ئېغىزدا بايان قىلىنىدىغان ئەسەرلەر بولۇپ، خەلق ھېكايىلىرى، رىۋايەتلەر، خەلق ناخشىلىرى، ماقال - تەمسىللەر، يەنە دەرسخانىدا سۆزلەنگەن دەرس، سۆزلەنگەن نۇتۇق قاتارلىقلار. (3) مۇزىكا، تىياتىر، ئەلنەغمە، ئۈسسۇل ئەسەرلىرى. (4) گۈزەل - سەنئەت، فوتو سۈرەتلەر. (5) كىنو - تېلېۋىزىيە، سىنئالغۇ ئەسەرلىرى. (6) قۇرۇلۇش لايىھىسى، مەھسۇلات لايىھىسى، سخېمىسى ۋە چۈشەندۈرۈشلىرى. (7) يەر شەكلى خەرىتىسى، بىرەر مۇھىم ئورۇننىڭ كونكرېت خەرىتىسى. (8) ھېسابلاش ماشىنىسى يۈمشاق دېتالىرى. (9) قانۇن، مەمۇرىي قانۇن - نىزاملاردا بېكىتىلگەن باشقا ئەسەرلەر.

ئاپتورلۇق هوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز قىلىشنىڭ شەكىللىرى ۋە تۈرلىرى

ئاپتورلۇق هوقۇقى ئاپتور ۋە باشقا ئاپتورلۇق هوقۇقىدىن بەھرىمەن بولىدىغان تەرەپلەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەقلىي مۇلكىگە قارىتا بەھرىمەن بولىدىغان مەخسۇس پايدا ـ مەنپەئەت هوقۇقىنى كۆرسىتىدۇ. ئاپتورلۇق هوقۇقىغا دەخلى ـ تەرۇز يەتكۈزۈش شەكىللىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت. (1) ئاپتور ياكى ئاپتورلۇق هوقۇقى بولغان تەرەپنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپ شۇلار-غا تەۋە ئەسەرنى ئېلان قىلىش. (2) ئۆزى ئەسەر ئىجادىيىتىگە قاتناشمىغان تۇرۇقلۇق هەر خىل ۋاستىلەر بىلەن باشقىلارنىڭ ئەسىرىگە ئۆز ئىسىم ـ فامىلىسىنى يېزىش. (3) مەزكۇر ئورۇن ياكى ئۆزى بىلەن هەمكارلاشقان تەرەپلەرنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپ، شۇ ئورۇن، كوللېكتىپ يارانقان ئەسەرنى ياكى باشقىلارنىڭ هەمكارلىشىشى بىلەن يارانقان ئەسەرنى يالغۇز ئۆزى-نىڭلا نامىدا ئېلان قىلىۋېلىش. (4) نورمال بولمىغان ۋاستە-لەرنى قوللىنىپ باشقىلار ئىجاد قىلغان ئەسەرلەرگە ئۆز ئىمزا-سىنى قويۇۋېلىش ياكى ئۇنى ئۆزگەرتىش، ئەسلىي ئاپتورنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىنى قەستەن يوشۇرۇش. (5) ئەسلىي ئاپتور-نىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپ، ئەسەرنىڭ مەزمۇن، نۇقتىئە-نەزەر ۋە ئۇسلۇبلىرىغا چېتىلىدىغان دائىرىدە ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش، باشقىلارنىڭ ئەسىرىگە خاتا مەنە بېرىش ياكى ئۇنى ئۆز-گەرتىۋېتىش. (6) ئاپتور ئۆز ئەسىرىنى تارقىتىشنى توختىتىش-نى بۇيرىغان، تەلەپ قىلغان ئەھۋالدا تارقاتقۇچى باشقا يوللار بىلەن داۋاملىق تارقىتىش. (7) ئاپتورلۇق هوقۇقى بار بولغان

تەرەپنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپ ئەسەرنى نەشر قىلىش، كۆپەيتىش، ئۇنىڭلىغۇ لېنتىسىغا ئېلىش، ئورۇنلاش، ئاڭلىتىش، كۆرگەزمە قىلىش، تەرجىمە قىلىش، تەھرىرلەش ۋە كىنو - تېلېۋىزىيە فىلىمى قىلىپ ئىشلەش. (8) باشقىلارنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش يولى بىلەن كۆپەيتىلگەن ئەسەرلەرنى ئىمپورت قىلىش ۋە تارقىتىش. (9) ئەسەرنى ئىشلەتكەندە، ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنىدىكى بەلگىلىمە بويىچە ئەسلىي ئاپتور ياكى ئاپتورلۇق ھوقۇقى بار بولغان تەرەپ-نىڭ مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈشنى رەت قىلىش.

ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش قىلمىشلىرى ئىچىدە خەلقئارادا ئەڭ كۆپ سادىر بولۇپ تۇرىدىغىنى باشقىلارنىڭ ئەسىرىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش ياكى كۆچۈرۈۋېلىش قىلمىشىدۇر. بۇ ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقى شۇ يەردىكى، ئۇ پەقەت ئاپتورنىڭ مەنپەئەتدارلىق ھوقۇقىغىلا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈپ قالماستىن، يەنە ئاپتورنىڭ نام - سالاھىيىتىگىمۇ دەخلى - تەرۇز يەتكۈزىدۇ. ئەسەر ئىشلىتىشنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزگەن - يەتكۈزمىگەنلىكى ئاساسلىقى ئەسەرنى ئىشلىتىش شەكلىگە، مەقسىتىگە، ئىشلىتىش نۇقتىسىغا قاراپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ. مەسىلەن، سىز بىر پارچە كىتابنى سېتىۋالغاندىن كېيىن، ئىقتىسادىي مەنپەئەتلىنىش ئۈچۈن، مەزكۇر كىتابنى كۆپەيتىپ باسسىڭىز، مەزمۇنىنى ئۇنىڭلىغۇغا ئېلىپ ئامما-سۇي سورۇنلاردا ئاڭلاتسىڭىز ياكى باشقا تىجارەت خاراكتېرلىك پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانسىڭىز، ئۇ چاغدا سىز ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلمىشى شەكىللەندۈرگەن بولىسىز. ئادەتتە بىر كۇپلېت شېئىرمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش. ئاپتورلۇق ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش قىلمىشى شەكلىگە قاراپ بۇاستە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش ۋە ۋاستىلىق دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش دەپ ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ. بىز

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەن توققۇز تۈرلۈك ئىپادىلىنىش شەكلى ئاپتورلۇق هوقۇقىغا بىۋاسىتە دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش بولۇپ هېسابلىنىدۇ.

يۇقىرىقىدەك ئاپتورلۇق هوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈش هەرىكەتلىرىگە قارىتا ئېلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق هوقۇقى قانۇنى» نىڭ 5 - ماددىسىنىڭ 45 - تارمىقىدا «بۇنداق قىلمىشلار دەخلى - تەرۇز قىلىشنى دەرهال توختىتىش، تەسىرىنى تۈگىتىش، ئوچۇق - ئاشكارا ئەپۇ سوراش، زىيانىنى تۆلەپ بېرىش قاتارلىق خەلق ئىشلىرىغا دائىر مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانلىق سىرتىدا، ئاپتورلۇق هوقۇقىنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورگانلىرى تەرىپىدىن يەنە مەمۇرىي جازاغا تارتىلىدۇ» دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن.

ئەسەرنى «يوللۇق ئىشلىتىش» قانداق بولىدۇ؟

ئاپتورلۇق ھوقۇقى بىر پارچە ئەسەرگە نىسبەتەن بۇ ئەسەرنى پۈتۈنلەي مونوپول قىلىۋېلىشنى كۆرسەتمەيدۇ. ئاپتورلۇق ھوقۇقىنىڭمۇ مەلۇم چېكى بولىدۇ. ئۇ كىشىلەرنىڭ ئەسەرنى ئوقۇپ تەربىيىلىنىشى، بىلىم ئېلىشى، ھۆزۈرلىنىشى شۇنىڭدەك مۇڭا-پىق ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشقا يول قويىدۇ. شۇڭا، ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنىنىڭ رولى ئاپتور ۋە ئاپتورلۇق ھوقۇقى بار بولغان تەرەپ بىلەن ئەسەر ئىشلەتكۈچى ئوتتۇرىسىدىكى ئىجتىمائىي مۇ-ناسىۋەتلەرنى تەڭشەپ كېلىشتۇرۇشنى، شۇ ئارقىلىق مەدەنىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. مانا مۇشۇنداق بىر ئالاھىدە ئېھتىياج ۋە ئەھۋالنى نەزەردە تۇتۇپ، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنىدا، دائىرىسى گەرچە پەرقلەنسىمۇ «يوللۇق ئىشلىتىش» دېگەن بىر خىل ئۇقۇم ئالاھىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ ئادەتتە ئەركىن پايدىلىنىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. لې-كىن، بۇ خىل پايدىلىنىشنىڭمۇ تۈرلۈك شەرتلىرى بار. ئېلە-مىزنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى»نىڭ 4 ـ ماددىسىنىڭ 22 ـ تارمىقىدا ئەسەرنى يوللۇق ئىشلىتىش شەرتلىرىنى مۇنداق كۆرسەتكەن: «تۆۋەندىكىدەك ئەھۋالدا ئەسەر ئىشلەتكەندە، ئاپ-تورلۇق ھوقۇقىغا ئىگە تەرەپنىڭ رۇخسىتىنى ئالمىسىمۇ، مەنپە-ئەتدارلىق ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرمىسىمۇ بولىدۇ. بىراق ئاپ-تورنىڭ ئىسىم ـ فامىلىسىنى ۋە ئەسەر نامىنى ئەسكەرتىش كېرەك: (1) باشقىلارنىڭ ئېلان قىلىنىپ بولغان ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش، تەتقىقات ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلەتكەندە. (2) مەلۇم بىر ئەسەرنى تونۇشتۇرۇش، باھالاش ياكى مەلۇم مەسىلىنى چۈ-

شەندۇرۇش ئۇچۇن باشقىلارنىڭ ئېلان قىلىنىپ بولغان ئەسەرلە-
رىدىن پارچە ئېلىپ ئىشلەتكەندە. (3) ۋەزىيەت، ئېقىم مەسە-
لىلىرى خەۋەرلىرىنى خەۋەر قىلىش زۆرۈرىيىتى بىلەن گې-
زىت - ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزىيە نومۇرلىرىدا ياكى ئاخبارات
ھۆججەتلىك فىلىملىرىدە باشقىلارنىڭ ئېلان قىلىنىپ بولغان
ئەسەرلىرىنى ئىشلەتكەندە. (4) گېزىت - ژۇرنال، رادىئو -
تېلېۋىزىيىلەردە ئېلان قىلىنىپ بولغان ماقالىلەرنى باسقان ياكى
ئاڭلاتقاندا (ئاپتور بېسىشقا، ئاڭلىتىشقا رۇخسەت قىلىنمىغانلە-
رى بۇنىڭ سىرتىدا). (5) مەكتەپلەردە دەرسخانا ئۇقۇتۇشى
ياكى پەن - تەتقىقات ئىشلىرى ئۇچۇن باشقىلارنىڭ ئېلان قىلە-
نىپ بولغان ئەسەرلىرىنى تەرجىمە قىلغاندا ياكى ئاز مىقداردا
كۆپەيتكەندە (بۇنىڭدىكى شەرت ئوقۇتقۇچى ياكى پەن - تەتقىقات
خادىملىرىنىڭ ئۆزىلا ئىشلىتىشى، نەشر قىلىپ تارقاتماسلىقى
كېرەك). (6) دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ دۆلەت خىزمىتىنى يولغا
قويۇش ئۇچۇن باشقىلارنىڭ ئېلان قىلىنىپ بولغان ئەسەرلىرىنى
ئىشلىتىشى. (7) كۇتۇپخانا، ئارخىپ ئورۇنلىرى، خاتىرە سا-
رايلىرى، مۇزېي، گۈزەل - سەنئەت سارايلىرى قاتارلىقلار تە-
رىپ قويۇش ياكى باسما نۇسخىسىنى ساقلاپ قويۇش ئېھتىياجى
ئۇچۇن ئۆزلىرى ساقلاۋاتقان ئەسەرلەرنى كۆپەيتكەندە. (8) ئې-
لان قىلىنىپ بولغان ئەسەرلىرىنى ھەقسىز ئورۇندىغاندا. (9)
ئاممىۋى سورۇنلارغا تىزىپ قويۇلغان سەنئەت ئەسەرلىرىنى سە-
زىۋېلىش، سۈرەتكە تارتىۋېلىش، سىنئالغۇغا ئېلىۋېلىش پائالە-
يەتلىرى بىلەن مەشغۇل بولغاندا. (10) ئېلان قىلىنىپ بولغان
خەزۇ يېزىقىدىكى ئەسەرلەرنى ئاز سانلىق مىللەت تىللىرىغا تەر-
جىمە قىلىپ دۆلىتىمىز ئىچىدە نەشر قىلىپ تارقاتماقچى بولغان-
دا. (11) ئېلان قىلىپ بولغان ئەسەرلەرنى ئەمالار يېزىقىغا
ئۆزگەرتىپ نەشر قىلماقچى بولغاندا». دېمەك، يۇقىرىقى شەرت-
لەرگە ئۇيغۇن بولغان ھالدىكى نەشر قىلىش، ئورۇنداش، ئۇن-

ئالغۇ، سىنئالغۇلارغا ئېلىش، گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىش، رادىئو - تېلېۋىزورلاردا ئاڭلىتىش ۋە كۆرسىتىش پائالىيەتلىرى ئەسەرگە نىسبەتەن يوللۇق ئىشلىتىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق يوللۇق ئىشلىتىشنى «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» قوغدايدۇ.

خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى»

خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ قوغداش دائىرىسىگە كىرىش ـ كىرمەسلىكىگە سەۋەب بولۇۋاتقان تەرەپلەر كۆپ خىل. ھازىر ئاساسلىق كۆز قاراش ئۇنىڭ ئاپتورسىزلىقى بىلەن ئۆزگىرىشچانلىقى ئۈستىگە مەركەزلىشۋاتىدۇ. لېكىن، ئېنىق بىرلىككە كەلگەن قاراش تېخى ئوتتۇرىغا چىقمىدى. بەزى دۆلەتلەر «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نى ماسلاشتۇرۇپ قوغداپمۇ باقتى. يەنە بەزى دۆلەتلەر ئايرىم بەلگىلىمە تۈزۈش يولى بىلەن قوغدىماقچى بولۇشتى. ئەمما، ھېچقايسىسى مۇۋاپىق بىر ئۇسۇلنى تاپالمىدى.

1980 ـ يىللارغا كەلگەندە، ب د ت نىڭ پەن، مائارىپ، مەدەنىيەت تەشكىلاتى بىلەن دۇنيا ئەقلىي مۇلۇك ھوقۇقى تەشكىلاتى بىرلىكتە خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلىنى قوغداش، ئادالەتسىز پايدىلىنىش ۋە باشقا دەخلى ـ تەرۇز قىلىش ھەرىكەتلىرىنى چەكلەيدىغان دۆلەت ئىچى قانۇنلىرىنىڭ «ئۇلگە قانۇن ـ نىزامى» نى تۈزۈپ تارقاتتى. بۇ «ئۇلگە قانۇن ـ نىزام» نىڭ 2 ـ ماددىسىدا: «خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى ئەنئەنىۋى سەنئەتتىن مىراس قالغان ئالاھىدە ئامىللاردىن تەشكىللەنگەن دۇر» دەپ كۆرسىتىلگەن ھەمدە بۇ خىل ئىپادىلىنىش شەكىللىرىنى مۇنداق تۆت تۈرگە بۆلگەن: (1) ئېغىز ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان شەكىل. مەسىلەن، خەلق ھېكايە، چۆچەك، قوشاقلىرى، ماقال ـ تەمسىللەر. (2) مۇزىكا ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان

غان شەكىل. مەسىلەن، خەلق ناخشىلىرى، چالغۇ كۈيلىرى. (3) ھەربىر ئەت بىلەن ئىپادىلىنىدىغان شەكىل. مەسىلەن، خەلق ئۇسسۇللىرى، خەلق ئويۇنلىرى ۋە باشقا تۈرلۈك شەكىللەردىكى خەلق سەنئەت نومۇرلىرى. (4) مەلۇم شەكىللىك ئىپادىلىنىش شەكلى. مەسىلەن، ھۆسنىخەت، ھەيكەلتىراشلىق، ئويمىچىلىق، ياغاچ ئويما، قاشتاش زىننەت بۇيۇملىرى، توقۇلما بۇيۇملار، گىلەم، مىللىيچە كىيىم - كېچەك شەكىللىرى، مىللىي مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ھۈناركارلىق سەنئەت شەكىللىرى.

دېمەك، ب د ت تەرىپىدىن تۈزۈلگەن بۇ «ئۇلگە قانۇن - نىزام» دا خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى (شەخس) بولمىسمۇ، لېكىن تەۋەلىك ھوقۇقى بولىدۇ. غانلىقى، يۇقىرىقىدەك شەكىللەردە بۇ خىل تەۋەلىك ھوقۇقى قوغدىلىدىغانلىقى قەيت قىلىنغان.

خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ تەۋەلىك ھوقۇقى ۋە مال - مۈلۈك ھوقۇقى ئۇنى ئىجاد قىلغان، ساقلاپ كەلگەن، راۋاجلاندۇرۇپ بېيىتىپ كەلگەن ئىجتىمائىي توپقا ياكى مىللەتكە تەۋە بولىدۇ. بۇ خىل تەۋەلىك ھوقۇقى ۋاقىت جەھەتتىن چەكلىمىلىككە ئۇچرىمايدۇ، ئۇ مەڭگۈلۈك بولىدۇ. مال - مۈلۈك ھوقۇقىمۇ شۇنداق بولىدۇ. بىزدە ئادەتتە ئەنئەنە ياكى بىر خىل ئادەتلىنىش تۈپەيلىدىن باشقا ئىجتىمائىي توپ ياكى مىللەتلەرنىڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئىختىيارىي ئورۇنداش، ئىشلىتىش ھادىسىلىرى خېلى قويۇق بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنداق شارائىتتا بىزمۇ ئەلۋەتتە بۇ ئەسەرلەرنىڭ تەۋەلىك ھوقۇقى مەسۇپ بولغان تەرەپلەردىن ئىجازەت ئېلىپ ئولتۇرۇش ھاجەتسىز، دەپ قارايمىز. بۇ مەلۇم نۇقتىدىن ئالدىنقى مەزمۇنلاردىكى «يول-لۇق ئىشلىتىش» كىمۇ كىرىدۇ. ناۋادا پايدا - مەنپەئەت قوغلىشىپ، ئادەتتىكى ئادەت دائىرىسىدىن ھالقىپ بىرەر توپ ياكى مىللەتنىڭ خەلق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسىرىنى ئىشلەتمەكچى

بولسا، چوقۇم ئاشۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى باشقۇرغۇ-چى تارماقلا ياكى مۇناسىۋەتلىك ئىجتىمائىي توپقا مەلۇم قىلىپ رۇخسەتنى ئېلىش كېرەك. مەسىلەن، چەت ئەلدە بېسىلغان شۇ دۆلەتنىڭ خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ قايتا بېسىل-غان نۇسخىسىنى ياكى تەرجىمە نۇسخىسىنى ئۆزگەرتىلگەن، تو-لۇقلانغان نۇسخىلىرىنى شۇ دۆلەتتىكى خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل تارماقلارنىڭ رۇخسەتىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ ئىمپورت قىلىشقا ياكى دۆلەت ئىچىدە تارقىتىشقا بولمايدۇ.

ئېلىمىزدە خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى بىلەن «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ مۇناسىۋەتى ھەققىدە بەزىلەر، بۇ خىل ئەسەرلەر دەۋرلەردىن بۇيان كېلىۋاتقان، شەكلى ئۆزگە-رىپ تۇرىدىغان، ئاپتورىنىمۇ بېكىتكىلى بولمايدىغان ئەسەرلەر-دۇر. شۇڭا «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى»نى بۇنداق ئەسەرلەرگە تەدبىقلىغىلى بولمايدۇ، دەپ قارايدۇ. دەرۋەقە، بەزى كلاسسىك نادىر ئەسەرلىرىمىز ئەسلىدە خەلق ھېكايە، رىۋايەتلىرىنى ئېلىپ-ھېنت قىلغان. يەنە بەزى كىنو ـ فىلىملىرىمىزدە خەلق ناخشا ـ مۇزىكىلىرىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىدىغان تەرەپلەر كۆپ. مانا بۇ ئەھۋاللارنى قارىغاندا، بىر تەرەپتىن، بىھۇدە ئاۋارىچى-لىق كۆپىيىشى مۇمكىن. تېخىمۇ مۇھىمى، يازما ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن. ئېلىمىز مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى مۇشۇنداق پاسسىپ ئەھۋاللارنىڭ كې-لىپ چىقىشىدىن ساقلىنىش مەقسىتىدە 1984 ـ يىلى «كى-تاب ـ ژۇرنال نەشر ھوقۇقىنى قوغداشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش چارىسى» نى ئېلان قىلدى. «چارە» نىڭ 10 ـ ماددىسىدا «خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە باشقا خەلق ئەنئەنىۋى ئەسەرلىرىنىڭ رەتلىنىش، نەشر قىلىنىش ھوقۇقى ئەسلىدىكى رەتلىگۈچىدە بولىدۇ. بۇنداق ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان ۋاقىتتا،

ئۆزىنى ئاساسلىق ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچىنى ئەسكەرتىشى، شۇنداقلا تەمىنلىگۈچىگە ئەگىشىگە قاراپ مۇڭاپىق ھەق بېرىشى كېرەك» دەپ بەلگىلەنگەن. ناھايىتى ئېنىقكى، بۇ يەردە قوغدىلىۋاتقىنى ئاشۇ ئەسەرلەرنى رەتلىگۈچى ھەم ماتېرىيال بىلەن تەمىن ئەتكۈچىلەردۇر. ھەرگىز مەلۇم شەخس ياكى كوللېكتىپ ئەمەس. ئىككىنچى خىلدىكى قاراشتىكىلەر بولسا، ئېلىمىزنىڭ خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنىڭ ئىنتايىن مول ئىكەنلىكىنى، ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭمۇ مول ئەنئەنىۋى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىگىمۇ ئاپتورلۇق ھوقۇقىنى يولغا قويۇش كېرەك، دەپ قارايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇنداق قاراشنىڭمۇ ئورۇنلۇق تەرەپلىرى بار. ئېلىمىزنىڭ «ئاپتورلۇق ھوقۇقى قانۇنى» نىڭ 6 ـ ماددىسىدا «خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى» نىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقىنى قوغداش چارىسى گۇۋۇيۈەن تەرىپىدىن ئايرىم بېكىتىلىدۇ» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى مەخسۇس باشقۇرغۇچى تارماقلار ھازىرچە مۇناسىۋەتلىك قانۇن ـ نىزاملار بويىچە ئۆز ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈپ تۇرۇشقا بولىدۇ. ئەگەر باشقىلار ئۇنىڭدىن تىجارەت خاراكتېرلىك، پايدا خاراكتېرلىك پول بىلەن پايدىلانماقچى، تارقاتماقچى بولىدىكەن، خەلق ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرىنى باشقۇرغۇچى ئورۇنلىرىنىڭ رۇخسىتىنى ئېلىشى لازىم.

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇختار ماموت
مەسئۇل كوررېكتورى: مۇنىرە مۇساجان
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى يېڭىلىقلار

ئاپتورى: ئەكبەر قادىر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ چاڑچىلىق نازارىتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 10.75 قىستۇرما ۋاراقى: 1
2001 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2001 ـ يىل 10 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1—3,000
ISBN7—228—06755—X/I.2471
باھاسى: 15.00 يۈەن